

Львівський державний університет внутрішніх справ

Н. П. Мокрицька

Право соціального забезпечення

Навчальний посібник

Львів
2020

УДК 349.3(075.8)

М74

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 25 червня 2020 року № 11)

Рецензенти:

Долинська М. С., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ;

Пилипенко П. Д., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Мокрицька Н. П.

М74 **Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів :**
ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

ISBN 978-617-511-316-5

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення». Викладений матеріал висвітлює загальнотеоретичні аспекти соціального забезпечення і галузі права, і питання законодавчого регулювання з використанням матеріалів судової практики. На основі аналізу значної кількості нормативно-правових актів із питань соціального забезпечення розкрито умови та порядок реалізації конституційного права людини на соціальне забезпечення у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, загальнообов'язкового державного соціального страхування, в системі надання соціальних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах. Також окреслено функціонування правового механізму призначення та виплати державних соціальних допомог, пільг, компенсацій і визначено особливості соціального захисту поліцейських та військовослужбовців.

Для студентів, викладачів, аспірантів вищих навчальних закладів, практичних працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Ключові поняття: соціальне страхування, соціальна допомога, соціальна послуга.

Мокрытська Н. П.

Social Security Law. Textbook. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2020. 536 p.

The textbook is prepared in accordance with the program of the academic discipline «Social Security Law». The presented material covers the general theoretical aspects and the issues of legislative regulation of social security of citizens in Ukraine with the use of judicial practice materials. Based on the analysis of a significant number of normative and legal acts on social security, the conditions and procedure for implementing the constitutional human right to social protection in the field of compulsory state pension insurance, compulsory state social insurance, in the system of providing social services to persons who found themselves in difficult life circumstances are revealed. The functioning of the legal mechanism for granting and paying state social benefits, privileges, and compensations is also outlined, and the peculiarities of social protection of policemen and servicemen are determined.

The textbook is of use for students, lecturers, postgraduates of higher education institutions, practitioners of public authorities and local self-government.

Key concepts: social insurance, social assistance, social service.

УДК 349.3(075.8)

© Мокрицька Н. П., 2020

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISBN 978-617-511-316-5

Зміст

Вступ	6
Розділ 1. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА	8
1.1. Предмет права соціального забезпечення	8
1.2. Метод права соціального забезпечення	14
1.3. Принципи права соціального забезпечення	17
1.4. Джерела права соціального забезпечення	24
Розділ 2. ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	36
2.1. Види та класифікація правовідносин у сфері соціального забезпечення.....	36
2.2. Підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин	47
2.3. Конституційні соціальні ризики	52
2.4. Страховий та трудовий стаж	63
Розділ 3. СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	75
3.1. Поняття та види суб'єктів права соціального забезпечення	75
3.2. Фізичні особи як учасники правовідносин у сфері соціального забезпечення	80
3.3. Органи соціального захисту населення	88
3.4. Фонди соціального страхування	102
3.5. Суб'єкти, які сприяють реалізації права на соціальне забезпечення	108
3.6. Установи (заклади) соціальної підтримки	118
3.7. Відповідальність у сфері соціального забезпечення	124
Розділ 4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	131
4.1. Система пенсійного забезпечення та його рівні в Україні	131
4.2. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	134
4.3. Пільгове пенсійне забезпечення	154
4.4. Порядок призначення та виплати пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування ..	163
4.5. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	173
4.6. Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення	180
4.7. Види пенсійних виплат та порядок їх здійснення в системі недержавного пенсійного забезпечення.....	194

Розділ 5. ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ	203
5.1. Загальна характеристика соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	203
5.2. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	207
5.3. Призначення та виплата матеріального забезпечення, надання соціальних послуг за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	231
Розділ 6. ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, ЯКІ СПРИЧИНИЛИ ВТРАТУ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ	243
6.1. Загальна характеристика соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	243
6.2. Медико-соціальна експертиза потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання	250
6.3. Страхові виплати внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання	261
6.4. Страхові витрати на медичну і соціальну допомогу	271
6.5. Страхові виплати у разі втрати годувальника	295
6.6. Порядок здійснення страхових виплат за страхуванням від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання	302
Розділ 7. ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ	312
7.1. Загальна характеристика соціального страхування на випадок безробіття	312
7.2. Види, порядок призначення та виплати матеріального забезпечення за соціальним страхування на випадок безробіття	318
7.3. Види соціальних послуг за соціальним страхування на випадок безробіття	335
Розділ 8. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	358
8.1. Загальна характеристика системи надання соціальних послуг	358
8.2. Базові соціальні послуги	374
8.3. Порядок надання соціальних послуг	390

Розділ 9. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИПЛАТИ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ, КОМПЕНСАЦІЙ ТА ПІЛЬГ	399
9.1. Загальна характеристика соціальних допомог, компенсацій та пільг	399
9.2. Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми	417
9.3. Державна соціальна допомога дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства	434
9.4. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, і особам з інвалідністю	441
Розділ 10. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ	350
10.1. Правові основи соціального захисту поліцейських	350
10.2. Правові засади соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей	455
10.3. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб	466
Список рекомендованих джерел	487
Глосарій	521

Вступ

Євроінтеграційні процеси, які відбуваються в Україні, сприяють якісному та ґрунтовному оновленню змісту норм вітчизняного законодавства для того, щоб забезпечити реалізацію конституційного права людини на соціальне забезпечення та підтримати її на належному рівні у випадку настання соціальних ризиків. Неабиякий рівень соціальної підтримки забезпечується завдяки функціонуванню загальнообов'язкового державного соціального страхування, загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, системи державних соціальних допомог та механізму надання соціальних послуг.

Навчальний посібник покликаний послугувати здобувачам вищої освіти юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів щодо надання методичної допомоги у засвоєнні наукових положень теорії права соціального забезпечення та норм національного законодавства щодо надання громадянам соціального забезпечення в Україні. Виклад матеріалу спрямований на формування у здобувачів вищої освіти практичних вмінь та навичок щодо самостійного наукового пошуку та вирішення практичних проблем, які виникають у процесі надання соціального забезпечення, реалізації, охорони та захисту конституційних прав громадян у сфері соціального забезпечення.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі освітнього ступеня «бакалавр» мають:

знати:

- на понятійному рівні відносини, які становлять предмет права соціального забезпечення, та їх об'єкт; правові механізми регулювання і забезпечення відносин в сфері соціального забезпечення; суб'єктів цих відносин та їх правовий статус; підстави виникнення, зміни та припинення соціально забезпечувальних правовідносин, способи забезпечення їх існування; правове забезпечення системи соціального забезпечення в Україні.

- на фундаментальному рівні правові норми, які регулюють механізм надання різних видів соціального забезпечення тощо;

– на практично-творчому рівні правовий статус та повноваження суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин.

вміти:

– на репродуктивному рівні дати юридичну оцінку правовідносинам щодо надання соціального забезпечення; тлумачити правові норми чинного законодавства України в сфері соціального забезпечення, використовувати роз'яснення вищих судових та інших органів у процесі застосування норм права; нараховувати пенсії та допомоги; розробляти проекти документів, необхідні для призначення певних видів соціального забезпечення.

– на евристичному (алгоритмічному) рівні правильно і свідомо застосовувати набуті теоретичні знання та норми чинного законодавства України в галузі соціального забезпечення під час вирішення конкретних справ, що виникають у практичній діяльності різних державних органів чи окремих громадян, у їх взаємовідносинах; вміти у належній формі викласти результати проведеної роботи – скласти проект рішення чи відповіді відповідного державного органу, заяви громадян тощо; сприяти реалізації права людини на соціальне забезпечення.

– на творчому рівні знаходити необхідні правові норми, що вміщуються у великому масиві нормативно-правових актів законодавства у сфері соціального забезпечення, а також у актах інших суміжних галузей законодавства для застосування у конкретній професійній ситуації; узагальнювати практику застосування законодавства щодо надання соціального забезпечення та робити відповідні висновки.

Розділ 1

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

1.1. Предмет права соціального забезпечення

Поняття предмету права соціального забезпечення. Одним із найважливіших критерій для розмежування галузей права є предмет, тобто ті відносини, які необхідно врегулювати нормами.

Такими правовідносинами у сфері соціального забезпечення вважаються врегульованими нормами права соціального забезпечення суспільні відносини (соціально-забезпечувальні), які виникають щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг) особам (сім'ям), членам їх сімей у порядку та на умовах, визначених законодавством з питань соціального забезпечення у випадках настання соціального ризику та відносини, що забезпечують їхнє функціонування та сприяють передусім охороні, а у разі необхідності і захисту прав особи.

Отже, зміст соціального забезпечення полягає у тому, що у випадку настання певних соціально-значимих обставин (соціальних ризиків), які визначені законодавчо, людина має право звернутися за призначенням їй відповідного виду та розміру соціальних виплат та надання соціальних послуг на умовах та в порядку, встановленому законодавством. У випадку, якщо вона дотримується усіх визначених правових вимог уповноважений державою суб'єкт (публічного або приватного характеру) має ухвалити рішення про призначення їй певного виду та розміру соціального забезпечення.

Потреба у такій соціальній підтримці виникає передусім тому, що в силу об'єктивних соціально-значимих обставин знижується життєвий рівень особи, матеріальний добробут її сім'ї і найважливіше – вона втрачає засоби до існування і потребує допомоги, передусім від держави.

Таких соціальних ризиків є велика кількість, але найголовніше те, що вони мають бути виписані на законодавчому рівні. Наприклад, безробіття, досягнення пенсійного віку, інвалідність, малозабезпеченість тощо.

Також соціального забезпечення потребують не лише ті, які втратили засоби до існування, але і яким необхідна додаткова матеріальна підтримка, наприклад, у випадку настання таких соціальних ризиків як вагітності чи народження дитини.

Тож умовно ці правовідносини становлять предмет права соціального забезпечення та теоретично визначені як:

- 1) соціально-забезпечувальні правовідносини (основні);
- 2) допоміжні.

У літературі допоміжні правовідносини поділяють на види, але єдиного наукового підходу щодо їх поділу наразі немає.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема, В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук допоміжні правовідносини поділяють на процедурні та соціально-страхові.

Науковці С. М. Прилипко, Б. І. Сташків, І. С. Ярошенко вважають, що до допоміжних правовідносин належать тільки процедурні та процесуальні. Щодо соціально-страхових, на думку цієї групи науковців, є різновидом соціально-забезпечувальних правовідносин.

Особливість допоміжних правовідносин у сфері соціального забезпечення полягає у тому, що вони забезпечують існування соціально-забезпечувальних правовідносин, і нерідко зливаються з ними, формуючи єдину процедуру звернення за призначенням соціального забезпечення.

Основою предмету права соціального забезпечення є соціально-забезпечувальні правовідносини, які виникають між фізичною особою (отримувачем соціального забезпечення) та уповноваженим законом суб'єктом щодо надання конкретного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг).

Правовідносини у сфері соціального забезпечення виникають, змінюються та припиняються у таких системах соціального забезпечення:

- 1) загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- 2) недержавного пенсійного забезпечення;
- 3) загальнообов'язкового державного соціального страхування:
 - а) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
 - б) від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання;
 - в) на випадок безробіття;
- 4) надання (нестрахових) соціальних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- 5) призначення та виплата державних соціальних допомог, пільг та компенсацій.

Недержавне пенсійне забезпечення представлене системою недержавного пенсійного забезпечення та системою надання соціальних послуг за участю надавачів соціальних послуг недержавного сектору.

Система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система загальнообов'язкового державного соціального страхування функціонує завдяки сплаті до фондів соціального страхування страхових внесків в якості єдиного соціального внеску (ЄСВ). Тому розміри соціальних виплат у ній загалом залежать від набутого страхового стажу, який прив'язаний до сплати страхових внесків, величиною заробітної плати тощо.

Натомість система державної соціальної допомоги, пільг та компенсацій, фінансується за бюджетні кошти, зокрема місцевих бюджетів. Розмір виплати прив'язаний до розміру соціального стандарту – прожиткового мінімуму. Його вартісна величина закріплена тільки в Законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік і вказує на певний час на фінансову спроможність держави надати такий вид соціальної підтримки кожному потребуючому.

Наприклад, розмір допомоги по вагітності та пологах буде суттєво відрізнятись у здобувачів вищої освіти, які не належать до обов'язково застрахованих та у працівників.

Правовідносини у сфері соціального забезпечення виникають тільки у разі наявності соціального ризику, що визначений відповідним законом.

Наприклад, соціальним ризиком вважається безробіття з незалежних від особи обставин. Якщо у територіальному цен-

трі зайнятості, куди вона може звернутися, не має відповідної для неї вакансії, то особі призначається забезпечення (допомога по безробіттю) на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III. Мета відповідної допомоги полягає у компенсації втрати заробітної плати на час пошуку іншої роботи.

Натомість додаткова матеріальна підтримка не пов'язана, зазвичай, з втратою засобів до існування і призначається у випадках, які визначені законами. Наприклад, народження дитини, її усиновлення, взяття під опіку чи піклування тощо.

Зокрема, право на державну допомогу у грошовій формі мають громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти на умовах та у порядку, які передбачені Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII.

Окреме місце в системі соціального забезпечення посідають соціальні послуги, які можуть бути і страховими, і надаватися за договором про надання соціальних послуг. Наприклад, організація громадських робіт, професійного навчання, проведення профорієнтація територіальними центрами зайнятості належить до страхових послуг.

Натомість надання нестрахових послуг регулюється Законом України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 2671-VII. Вони надаються особі (сім'ї), які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах. Такі соціальні послуги можуть бути різноманітного характеру, починаючи від звичайного інформування, консультування до надання житла, пошуку роботи тощо. Окрім цього передбачена також натуральна форма їх надання. Йдеться про продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом, технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо) (ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги»).

Ознаки предмету права соціального забезпечення. Системі правовідносин у сфері соціального забезпечення

як предмету права соціального забезпечення загалом притаманні такі ознаки:

– правовідносини в основному є *публічними*.

Вони виникають між фізичною особою та суб'єктом владних повноважень.

У п. 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV передбачено, що суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень або наданні адміністративних послуг.

Водночас учасниками соціально-забезпечувальних правовідносин є також суб'єкти недержавного сектору: юридичні, фізичні особи та фізичні особи-підприємці (система надання соціальних послуг за Законом України «Про соціальні послуги»). Також до таких учасників належать недержавні пенсійні фонди, функціонування яких забезпечується передусім нормами Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV.

Проте і юридичні особи як виняток можуть бути отримувачами соціального забезпечення. Зокрема, у ч. 3 ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV передбачено право юридичних осіб, які здійснили поховання застрахованої особи, а також членів її сім'ї, які перебували на її утриманні, на отримання допомоги на поховання за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Щодо соціально-страхових правовідносин, зміст яких залишається в науці дискусійним, то їм притаманний тристоронній характер (страховик, страхувальник та застрахована особа).

– зазвичай, такі правовідносини є *позадовірними*;

Проте теж є винятки. Наприклад, недержавне пенсійне забезпечення потребує укладення пенсійного контракту,

Більшість соціальних послуг надаються на підставі договору про надання соціальних послуг, за винятком тих, які надають кризово (екстренно), коли є ризик для життя та здоров'я людини. Наприклад, витребування дитини у батьків у зв'язку

з насильством у сім'ї тощо. Зазначимо, що договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування дає можливість добровільно приєднатися до системи для тих, хто не підлягає загальнообов'язковій сплаті страхових внесків.

Істотні умови, порядок укладення, зміни, припинення та призупинення договору визначені спеціальними законами.

– зазвичай, такі правовідносини мають *аліментарний* характер, тобто надають соціальне забезпечення безоплатно.

Водночас соціальні послуги можуть надаватися за плату. Також залишається предметом дискусії щодо аліментарного характеру страхових виплат. Адже умовою їх отримання є набутий страховий стаж внаслідок сплати страхових внесків. Тож безвідплатними можна вважати лише так звані «трудова пенсія», які призначають на підставі трудового стажу особи за період, коли ще в Україні не було запроваджено обліку страхового стажу.

Аналогічно в системі недержавного пенсійного забезпечення, коли особа має право на додаткову поряд із державною пенсію за умови сплати пенсійних внесків до недержавного пенсійного фонду на підставі пенсійного контракту.

Отже, в сучасних умовах розвитку системи соціального забезпечення соціально-забезпечувальні правовідносини є радше аліментарними тоді, коли соціальне забезпечення (соціальні виплати та соціальні послуги) надаються за рахунок бюджетних коштів, що не перевищує гарантованих державою соціальних стандартів. Наприклад, державні соціальні допомоги, пільги та компенсації.

– *вольовий правомірний* характер;

Він полягає у тому, що особа має дотримуватися норм щодо умов та порядку надання конкретного виду соціального забезпечення шляхом звернення до відповідного уповноваженого суб'єкта, якому законом надано право на ухвалення рішення і (або) укладення договору щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення.

Отже, право соціального забезпечення як галузь права є системою норм права, які регулюють суспільні відносини (соціально-забезпечувальні), які виникають щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних

виплат та соціальних послуг) особам (сім'ям), членам їх сімей у порядку та на умовах, визначених законодавством з питань соціального забезпечення у випадках настання соціального ризику та відносини, що забезпечують їхнє функціонування та сприяють передусім охороні, а у разі необхідності і захисту прав особи.

1.2. Метод права соціального забезпечення

Для ефективного правового регулювання предмету соціального забезпечення, галузь права потребує набору прийомів та засобів правового впливу на відповідні суспільні відносини, який у теорії права права має уставлену назву – методи правового регулювання.

Регулятивний вплив методу правового регулювання традиційно зумовлює їх поділ на диспозитивний та імперативний.

Під диспозитивним розуміють децентралізований (договірний) спосіб впливу на суспільні відносини, коли правове регулювання здійснюється на засадах автономії, юридичної рівності суб'єктів, непідпорядкованості їх між собою.

Імперативний метод характеризує централізований спосіб впливу на суспільні відносини, в основі якого є субординація (підпорядкування) між учасниками цих відносин.

Більшість вчених однастайні щодо класичного поєднання у праві соціального забезпечення договірних та централізованих складових правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин.

Передусім варто зауважити, що між учасниками соціально-забезпечувальних правовідносин немає ані підпорядкування, ані юридичної рівності, що притаманно суто публічній (адміністративному праву) чи приватній (цивільному праву) галузям права.

Науковець С. М. Прилипко виокремлює також такий спосіб правового впливу на суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення як стимулювання. Він зазначає, що «цей спосіб застосовується в багатьох нормах щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування, де передбачається певна залежність виникнення права на ту

чи іншу виплату або й розмір від тривалості й розміру обсягу сплати страхових внесків чи інших умов правомірної діяльності майбутнього отримувача таких виплат (праця, служба, догляд за хворим членом сім'ї, догляд за дитиною тощо). Стимулюючими можна назвати й норми, які регулюють призначення й виплату пенсій за вислугу років. Можна констатувати, що використання законодавцем стимулювання в нормах права соціального забезпечення є характеристикою методу правового регулювання цієї галузі»¹.

Імперативний метод правового регулювання домінує у законодавстві з питань соціального забезпечення, оскільки розмір, умови та порядок надання соціальних виплат та послуг визначається імперативно і не може бути змінений учасниками соціально-забезпечувальних правовідносин на договірному рівні.

Водночас суб'єкти, які вирішують питання щодо надання соціального забезпечення можуть діяти тільки в порядку та на умовах, визначених законодавством. По відношенню до заявника вони не мають владних повноважень. Також не має значення чи це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, страховий фонд чи фізичні-особи підприємці. Усі вони зобов'язані прийняти відповідне рішення та надати певний розмір (обсяг) та вид соціального забезпечення управомоченій особі (тому, хто має право на забезпечення).

Відмова у призначенні соціального забезпечення має бути не тільки аргументована, але і містити посилання на підставу відмови у призначенні у відповідному законі. До того ж Верховний Суд неодноразово наголошував, що підстави відмови, призупинення чи припинення визначаються винятково законами України. Їх перелік не може розширюватися на рівні підзаконно-нормативних актів.

Аналогічне становище посідають суб'єкти, що мають право на соціальне забезпечення. Звичайно вони самостійно вирішують питання необхідності призначення їм соціального

¹ Прилипко С. М. Визначення методу права соціального забезпечення в сучасних умовах Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2004. Вип. 66. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8889/1/Prylypko.pdf>

забезпечення, вправі у межах законодавчих вимог обрати вид соціального забезпечення та скористатися можливістю одночасного брати участь у різних системах соціального забезпечення. Наприклад, особа має право отримувати пенсію за віком, недержавну пенсію та соціальні послуги, яких вона потребує. Однак їхня активна правомірна поведінка не може виходити за межі законодавчих вимог.

Незважаючи на те, що у деяких сферах соціального забезпечення переважають договірні способи правового регулювання, і там простежується вплив публічно-правових начал.

Зокрема, пенсійний контракт у системі недержавного пенсійного забезпечення та договір про надання соціальних послуг у сфері надання соціальних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах укладаються за встановленим зразком. Незначний ступінь узгодження договірних умов свідчить про вплив імперативного методу правового регулювання на договірні відносини соціального забезпечення.

Також у літературі у межах договірних засад звертається увага на колективно-договірне регулювання відносин з питань соціального забезпечення.

На переконання авторів колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурака, П. Д. Пилипенка, С. М. Синчук, договірне регулювання можливе і на рівні колективного договору. Роботодавці та профспілки, що представляють інтереси найманих працівників, мають право передбачити у колективному договорі підвищені розміри допомог сім'ям з дітьми, допомог самотнім матерям тощо. Фактично у сфері договірного регулювання перебувають відносини, що визначають умови матеріального забезпечення поза державною системою соціального забезпечення².

Отже, метод права соціального забезпечення – це сукупність прийомів та засобів правового впливу на правовідносини, що окреслюють предмет права соціального забезпечення на основі комплексного поєднання договірних та централізованих складових правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин.

² Право соціального забезпечення України: підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 34.

1.3. Принципи права соціального забезпечення

Поняття та ознаки принципів. Ефективна реалізація громадянами права на соціальне забезпечення забезпечується системою принципів, тобто певних засадних первинних ідей, які сформувалися протягом тривалого часу і є результатом закономірного розвитку права та змістовно-логічного наповнення юридичних норм.

Вони виконують дуже важливе завдання, а саме попереджають дуалізм правового регулювання, сприяють узгодженості та системності правових норм у побудові цілісного правового механізму соціального забезпечення. Також принципи права можуть використовуватися для заповнення прогалин правового регулювання за відсутності юридичних норм для врегулювання конкретних правовідносин.

Як відомо, у теорії права принципами є первинні вихідні начала, ідеї, які характеризують певну групу суспільних відносин, крізь які проявляється зміст права як системи норм.

За відсутності в Україні єдиного кодифікованого акту у сфері соціального забезпечення системі принципів цієї галузі права не є цілісною, єдиною, а впорядкована певними законодавчими актами у межах регулювання надання окремих видів соціального забезпечення.

Не можна не погодитися з вченим І. М. Сиротою, що принцип може визнаватися правовим, тобто принципом правового регулювання, лише в тому випадку, якщо він прямо закріплений у нормах права чи безпосередньо очевидний з їхнього змісту³.

Отже, принципами права соціального забезпечення є основні засади (ідеї), які є первинними юридичними нормами (нормами-принципами) та закріплені у нормативно-правових актах чи безпосередньо очевидні з їхнього змісту і відображають зміст та мету правового регулювання відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення.

Існують різні правові погляди щодо структуризації галузевих принципів: одні науковці виводять їх значення винятково

³ Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. Х., 2001. С. 64.

із змісту правових норм, інші вважають, що вони обов'язково мають бути ще й закріплені у юридичних нормах.

Більшість науковців досліджували поняття та зміст принципів соціального забезпечення. Зокрема, Т. З. Гарасимів вважає, що принципи соціального забезпечення – це вихідні положення, які відображають сутність суспільних відносин, що складають предмет права соціального забезпечення.

До основних ознак принципів соціального забезпечення, на думку вченого належать такі положення:

1) принципи є найбільш загальними, вихідними положеннями, ідеями, які мають фундаментальне значення при регулюванні соціально-забезпечувальних відносин;

2) вони визначають спрямованість, зміст основних інститутів права соціального забезпечення;

3) вони виражають переважаючі в цій державі правові ідеї, які складають завдання системи соціального забезпечення;

4) вони поширюються на всі суспільні відносини, що складають предмет цієї галузі права⁴.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, переконані, що принципи соціального забезпечення – це такі засадничі ідеї, які визначають сутність системи правових норм і спрямовані на створення достатнього рівня правового захисту громадян, що зазнали впливу соціальних ризиків⁵.

Колектив науковців, зокрема В. В. Жернаков, Г. С. Гончарова, С. М. Прилипко, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева дійшли до обґрунтованого висновку, що принципи права соціального забезпечення – це керівні засади, ідеї, які визначають зміст та спрямованість правового регулювання галузі права соціального забезпечення⁶.

⁴ Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України. Дрогобич, 2002. С. 39.

⁵ Право соціального забезпечення України: підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 59.

⁶ Право соціального забезпечення: навч. посіб. / С. М. Прилипко, Г. С. Гончарова, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева; заг. ред. В. В. Жернакова. Х.: 2013. С. 10.

Безспірним є поділ у теорії права принципів права за сферою дії на такі види:

- 1) загально-правові;
- 2) міжгалузеві;
- 3) галузеві;
- 4) внутрішньо-галузеві.

Загально-правові принципи традиційно правники розглядають через конституційні приписи та норми ратифікованих міжнародно-правових актів. Вони є основою для побудови системи правового регулювання в Україні, є загальними для усіх правових галузей. До них належать законність, верховенство права, пріоритетність норм міжнародного права над положеннями національного законодавства, юридична рівність усіх громадян перед законом і судом тощо.

Міжгалузеві принципи поєднують основи правового регулювання для декількох суміжних галузей права та відображають зміст і спрямованість галузей.

Зокрема, найбільш спорідненими норми права соціального забезпечення з положеннями трудового та сімейного права. Наприклад, спільним для них є принцип захисту від безробіття.

Сімейне право засноване на вихідних ідеях про державну охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, які своєю чергою вплинули на формування системи соціального забезпечення з метою захисту цих соціальних цінностей.

Галузеві принципи. Побудова системи галузевих принципів права соціального забезпечення нині є предметом тривалої наукової дискусії, що сприяє різноманітності наукових поглядів.

Свого часу вчена Н. Б. Болотіна, яка заклала вчення про право соціального захисту в Україні, поділяла галузеві принципи права соціального захисту на змістовні та формальні.

У своєму монографічному дослідженні науковець зазначає, що збереження прав у галузі соціального захисту; захист законних сподівань; юридичної ясності; реальності проголошених прав; судового захисту права людини на соціальний захист є формальними, які відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права.

Натомість змістовні принципи, на переконання автора, формулюють загальні засади змісту права на соціальний захист.

Вчена не лише визначила перелік таких принципів, але і розкрила їхній зміст. До них належать такі:

- всезагальність соціального захисту (право на соціальний захист мають не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, біженці, працівники-мігранти);

- всебічність (універсальність) соціального захисту (розуміється як надання такого захисту у всіх випадках настання соціальних ризиків);

- рівність прав і можливостей та заборона дискримінації (Конституція України у ст. 24 встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками);

- диференціація умов та рівня соціального захисту (у праві соціального захисту застосовується досить широкий рівень диференціації. В аспекті юридичної техніки він виявляється: у встановленні винятків із загальних правил шляхом передбачення спеціальних, здебільшого, підвищених, умов соціального захисту (це досить поширено в пенсійному забезпеченні); в наданні додаткових видів соціальних виплат та послуг; у встановленні підвищених розмірів пенсій та соціальних допомог; у встановленні пільг (житлових, житлово-побутових, транспортних, медичних тощо);

- наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів (соціальні виплати, їхній розмір має відповідати потребам людини і задовольняти їх. Для реалізації цього принципу в Україні введено систему соціальних стандартів);

- незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат і послуг під час прийняття нових законів (принцип очевидний з конституційної норми ст. 22, яка проголошує, що права людини і громадянина, закріплені Конституцією, не можуть бути скасовані, а під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод);

- державна гарантованість встановлення прав у сфері соціального захисту (має бути конкретно зазначено в нормі закону, у яких випадках і за яких умов держава бере на себе безпосереднє фінансування встановлених соціальних виплат.

Водночас має бути визначено розмір покриття і конкретні зобов'язані суб'єкти (відповідні органи держави)⁷.

Вчений В. Л. Костюк вважає, що до галузевих принципів соціального забезпечення належать такі: 1) принцип пріоритетності законодавчого регулювання відносин із соціального забезпечення; 2) принцип єдності та диференціації у правовому регулюванні відносин із соціального забезпечення; 3) принцип універсальності права на соціальний захист (соціального забезпечення) та тісно пов'язаних із ним прав; 4) принцип відповідності соціального забезпечення гідному рівню та якості життя (прожитковому мінімуму); 5) принцип ефективності та доступності соціальної реабілітації; 6) принцип розвитку права соціального забезпечення, законодавства із урахуванням міжнародних та/або європейських соціальних стандартів⁸.

Науковці Львівської школи права (В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук) вважають, що до галузевих принципів належать такі: всезагальність права на соціальне забезпечення; залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику; соціальне страхування; гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи; відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту⁹.

Багато принципів окреслюють зміни у системі соціального забезпечення населення, зокрема розширення сфери довірливого регулювання. Науковці І. М. Сирота та А. О. Гудзь зазначають про поєднання добровільності та обов'язковості участі в соціальному забезпеченні¹⁰.

Внутрішньогалузеві принципи. Певними законами України, які регулюють умови та порядок надання певного виду соціального забезпечення визначено систему принципів,

⁷ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : монографія. К., 2005. С. 193–194.

⁸ Костюк В. Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2 (14). С. 12.

⁹ Право соціального забезпечення України: підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 62–77.

¹⁰ Сирота І. М., Гудзь А. О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2019 р., № 4. С. 65.

які поширюють свою дію в межах відповідної сфери правового регулювання, окресленою відповідним законодавчим актом. Винятком і досі залишається лише соціальне забезпечення у вигляді державних соціальних допомог, пільг та компенсацій, стосовно якого не вироблено системи внутрішньо-галузевих принципів. Тому у науковій літературі сформувалися деякі принципи, які вважають основоположними для цієї системи соціального забезпечення. Передусім це адресність державних соціальних допомог, пільг та компенсацій, які надаються конкретному отримувачу соціального забезпечення з урахуванням індивідуальних особливостей та інших об'єктивних причин (розмір місячного сукупного доходу сім'ї, вік, стан здоров'я тощо).

Важливим є також принцип соціальної справедливості, який передбачає необхідність розподілу соціальних благ між соціально-вразливими верствами населення з урахуванням негативного впливу соціального ризику, якого вони зазнали, у випадках визначених законом і матеріального стану. Принцип безповоротності соціальної допомоги, пільг та компенсацій означає, що державні соціальні допомоги, пільги та компенсації надаються безвідплатно і не передбачають зворотнього повернення отриманих соціальних благ.

Зокрема, у ст. 3 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено, що надання соціальних послуг здійснюється на принципах: дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманізму; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; поваги до честі та гідності; толерантності; законності; соціальної справедливості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності; конфіденційності; максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів; забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування зазначені у ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. До них належать такі:

– обов'язковість страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, перед-

бачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

- обов'язковість фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- солідарність та субсидування;

- державні гарантії реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

- цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

У межах окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування важливе значення для врегулювання відносин у сфері соціального забезпечення мають принципи, до яких належать: диференціація розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття (в системі страхування на випадок безробіття); диференціація розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу (в системі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності); диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу) (в системі пенсійного страхування).

Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення позначилися і на формування системи

принципів на законодавчому рівні. Зокрема, з-поміж вже згаданих, виокремлює законодавець і такі: добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливість необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування задля захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду тощо (ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

1.4. Поняття та види джерел права соціального забезпечення

Поняття та особливості джерел права соціального забезпечення. Джерелом права прийнято вважати форму зовнішнього виразу та закріплення правових норм у нормативно-правових актах і нормативно-правових договорах.

У науковій літературі існують різноманітні визначення цього поняття. Проте усі вони ґрунтуються на загально-теоретичних засадах розуміння джерела права.

Узагальнюючи їх, можна зробити висновок, що джерело права соціального забезпечення – це словесно-документальне зовнішнє оформлення (виклад), закономірне впорядкування та закріплення загальнообов'язкових правил поведінки у сфері соціального забезпечення у нормативно-правових актах і нормативно-правових договорах, які приймаються органами державної влади та іншими уповноваженими законом суб'єктами в межах їхньої правотворчої діяльності з метою врегулювати відносини, що окреслюють предмет права соціального забезпечення.

Передусім носіями загальнообов'язкових правил поведінки у сфері соціального забезпечення є нормативно-правові акти. Для джерел права будь-якої галузі права, зокрема для пра-

ва соціального забезпечення є властивим поділ нормативно-правових актів за ступенем правового регулювання.

Найвищий рівень правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення належить Конституції України. У відповідності до Основного Закону на його виконання приймаються Закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і відомств та органів місцевого самоврядування.

Великий масив нормативно-правових актів зумовлений відсутністю єдиного кодифікованого акту у сфері соціального забезпечення.

Ефективне функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та загальнообов'язкового державного соціального страхування мають постанови правління фонду органів соціального страхування. Вони мають обов'язкове значення в межах відповідного кола відносин, які ними регулюються.

Окрему ланку серед джерел права соціального забезпечення посідають нормативно-правові договори, серед яких виокремлюємо передусім міжнародно-правові договори, які у встановленому порядку ратифіковані Україною.

Зокрема, згідно з ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. До того ж, існує прерогатива норм міжнародно-правових договорів над нормами національного законодавства.

До нормативно-правових договорів належать також акти колективно-договірного регулювання як результат проведеного соціального діалогу. Якщо викладати їх за ієрархічним принципом то, йдеться про Генеральну угоду, галузеві і регіональні угоди та колективні договори. Вони представляють найнижчий порівняно з законодавством рівень правового регулювання – колективно-договірний. Колективні угоди замикають коло актів соціального діалогу, які приймаються на локальному рівні у межах нормотворчості окремого роботодавця.

Конституція України. У ст. 46 Конституції України, яка прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996, передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист,

що охоплює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням завдяки страховим внескам громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Зазначимо, що такого висновку свого часу дійшов і Європейський суд з прав людини у рішенні від 09.10.1979 у справі «Ейрі проти Ірландії», де констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового¹¹.

Важливо зазначити, що відповідно до ст. 17 Конституції України, держава забезпечує також соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. За такого формулювання визнається необхідність посиленого їх соціального захисту з огляду на особливий вид їх службової діяльності, пов'язаної з ризиком для життя.

Конституційний Суд України зазначив, що зважаючи на зміст статей 17, 65 Основного Закону України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції. Тож держава має надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України і під час проходження служби, і після її закінчення¹².

Відповідно до ст. 46 Конституції України соціальними ризиками є повна, часткова або тимчасова втрата працездат-

¹¹ Справа Ейрі : Європейський суд з прав людини від 09.10.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332

ності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості.

Виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки (п. 6 ст. 85 Конституції України).

Міжнародно-правові договори. Окреме місце посідають положення ратифікованих Україною міжнародно-правових договорів (односторонні та багатосторонні), які відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Тому, у разі, якщо міжнародним договором України передбачені інші правила правового регулювання, ніж у національному законі, то застосовуються правила міжнародного договору.

Наприклад, багатосторонньою є Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992, за допомогою якої врегульовано питання пенсійного забезпечення громадян цих країн¹².

Законодавство України. Конституційний механізм реалізації права людини на соціальний захист забезпечується встановленням системи соціального законодавства, що традиційно упорядкована за принципом ієрархії правових норм від законів до підзаконних нормативно-правових актів.

Вершину системи соціального законодавства посідають закони України, які за відсутності єдиного кодифікованого акту, можна розподілити за такими критеріями:

1) закони, що визначають порядок та умови надання певного виду та розміру соціального забезпечення.

¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18.12. 2018 р. № 12-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18>

¹³ Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_107

Відповідно до ст. 92 Конституції України основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки.

Це також означає, що підзаконні акти не можуть розширювати зміст законів у частині встановлення, наприклад, додаткових підстав щодо відмови, призупинення чи припинення соціальних виплат чи надання соціальних послуг. Дозволено лише деталізацію процедурних питань організації надання соціального забезпечення та врегулювання питань, які не знайшли відображення у законі.

2) закони, що визначають додаткові умови соціального захисту окремих категорій громадян і (або) особливості їхнього галузевого статусу.

Відомо, що окрема категорія громадян користується додатковим рівнем соціального захисту. Зокрема, військово-службовці та члени їх сімей, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вільно переміщені особи тощо. Окрім цього особливості правового статусу осіб з інвалідністю встановлені Законами України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-ХІІ та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-ІV.

3) закони, які визначають правовий статус та повноваження уповноважених суб'єктів у сфері соціального забезпечення.

Наприклад, загальні повноваження у сфері соціального захисту населення органів соціального захисту, що створюють у системі органів місцевого самоврядування регулює Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Натомість Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР визначають засади функціонування фондів соціального страхування.

Окреме місце посідає основний фінансовий документ держави, яким є Закон України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Він визначає вартісну величину соціальних стандартів, на основі яких встановлюється розмір певного соціального забезпечення.

Конституційне положення ст. 46 гарантує, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Тобто в такий спосіб держава в силу своєї фінансової спроможності видаткової частини Державного бюджету України на відповідний рік на певний час визначає мінімум, який буде слугувати основним показником для надання соціальних виплат за рахунок бюджетних коштів.

Зокрема, прожитковий мінімум щороку затверджується спочатку Кабінетом Міністрів України, а потім і Верховною Радою України в законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Він розраховується на одну особу нормативним методом на місяць, а також окремо для окремих соціальних і демографічних груп населення, а саме:

- для дітей віком до 6 років;
- для дітей віком від 6-ти до 18-ти років;
- для працездатних осіб, які не досягли встановленого законом пенсійного віку;
- для осіб, які втратили працездатність.

До осіб, які втратили працездатність належать особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку, у числі на пільгових умовах та мають право на пенсію за віком і особи з інвалідністю.

Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX передбачено такі показники прожиткового мінімуму на одну особу:

- з 1 січня 2020 року – 2 027 гривень,
- з 1 липня – 2 118 гривень,
- з 1 грудня – 2 189 гривень.

Розрахунок прожиткового мінімуму для окремих основних соціальних і демографічних груп населення дав такі результати на 2020 рік:

- для дітей віком до 6 років: з 1 січня 2020 року – 1 779 гривень, з 1 липня – 1 859 гривень, з 1 грудня – 1 921 гривня;
- для дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня 2020 року – 2 218 гривень, з 1 липня – 2 318 гривень, з 1 грудня – 2 395 гривень;

для працездатних осіб: з 1 січня 2020 року – 2 102 гривні, з 1 липня – 2 197 гривень, з 1 грудня – 2 270 гривень;

для осіб, які втратили працездатність: з 1 січня 2020 року – 1 638 гривень, з 1 липня – 1 712 гривень, з 1 грудня – 1 769 гривень.

Так протягом року прожитковий мінімум ще декілька разів змінює свою вартісну величину. Окрім цього зростання індексу споживчих цін так само зумовлює корегування вартісної величини та зміну показників видатків Державного бюджету України.

Підзаконні-нормативно правові акти. Основний масив правового регулювання соціального забезпечення припадає на постанови Кабінету Міністрів України. Саме вони визначають процедурні аспекти виконання законів України та приймаються у відповідності до них.

Відомчі акти особливо є значущими для регламентації сфери надання соціальних послуг. Адже саме наказами Міністерства соціальної політики встановлені державні стандарти надання кожної соціальної послуги, який наразі нараховується понад 20.

Починаючи з 2016 року важливе місце належить загально-обов'язковим актам органів соціального страхування, а саме правлінням фонду, тому що з цього часу починається відлік офіційного опублікування на веб-сторінках соціальних фондів усіх рішень, що ними приймаються та не є актами одноразової дії. Наприклад, порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій визначений постановою правління Пенсійного фонду України.

На рівні прийняття рішення органами місцевої влади та органами місцевого самоврядування можуть встановлюватися додаткові, крім тих, які визначені законодавством, види соціального забезпечення, що фінансуються за рахунок місцевих бюджетів в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Акти соціального діалогу (Генеральна, галузеві (між-галузеві), територіальні угоди та колективні договори) на рівні колективно-договірного регулювання трудових відносин можуть визначати додаткові приписи щодо соціального захисту працівників, особливо соціально-незахищених категорій громадян.

Рішення Конституційного Суду України. Передусім Конституційний Суд України виробив певні правові позиції щодо конституційних положень, які окреслюють сферу правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин. Зокрема, наведемо деякі з них:

1) право громадян на соціальний захист є комплексним, його зміст визначають і Конституція, і закони України. Згідно з ч. 1 ст. 46 Конституції України складовими права громадян на соціальний захист є право на забезпечення їх у разі: 1) повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; 2) втрати годувальника; 3) безробіття з незалежних від них обставин; 4) старості; 5) в інших випадках, передбачених законом. Конституційний Суд України вважає, що складові конституційного права громадян на соціальний захист, зазначені у пунктах 1–4 цього абзацу, не можуть бути скасовані законом. Водночас інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані в ч. 1 ст. 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів¹⁴.

2) право громадян на соціальний захист не залежить від досягнення ними певного віку. Таке право гарантується всім громадянам, які його потребують, незалежно від того, до якої вікової категорії вони належать¹⁵.

3) соціальний захист державою осіб, які мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 07.11.2018 р. № 9-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18>

¹⁵ Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) від 02.06.1999 р. № 2-в/99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-99>

від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, охоплює комплекс заходів, які здійснює держава в межах її соціально-економічних можливостей¹⁶.

4) розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване ст. 48 Конституції України¹⁷.

5) передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їхнього фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів задля збереження балансу інтересів усього суспільства¹⁸.

Також Конституційним Судом України було здійснено офіційне тлумачення поняття «член сім'ї»¹⁹ та ухвалено низку інших рішень у частині забезпечення прав громадян на окремі види соціального забезпечення.

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 h/ h/ № 3-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>

¹⁸ Там само.

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частин шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999 р. № 5-рп/99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>

Зокрема, Конституційний Суд України²⁰ визначив неконституційними положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII в частині встановлення умов для призначення пенсії за вислугу років. А щодо пільгового пенсійного забезпечення взагалі повернув раніше діючу норму цього закону, продублювавши її у своєму рішенні²¹. Також саме рішенням Конституційного Суду України забезпечено право громадян на безперешкодне отримання пенсії незалежно від місця проживання²².

Значення рішень Верховного Суду. Відповідно до ч. 3 ст. 125 Конституції України, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

²⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про дипломатичну службу», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про Кабінет Міністрів України», «Про прокуратуру», а також Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року № 379/95-ВР від 04.06.2019 № 2-р/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19>

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 23.01.2020 № 1-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20>

²² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09>

У ч. 5–6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII передбачено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, зважаються іншими судами під час застосування таких норм права.

В одній зі своїх постанов (справа № 420/4003/19 від 30.01.2020) Верховний Суд зазначив, що призначення Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні – це, насамперед, сформувані обґрунтовану правову позицію стосовно застосування всіма судами у подальшій роботі конкретної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права, що була неправильно використана судом і так спрямувати судову практику в єдине і правильне правозастосування (вказати напрямок у якому варто здійснювати вибір правової норми); на прикладі конкретної справи роз'яснити зміст акта законодавства в аспекті його розуміння та реалізації на практиці в інших справах із вказівкою на обставини, на що потрібно зважати під час застосування тієї чи іншої правової норми, але не нав'язуючи, водночас, нижчим судам результат вирішення конкретної судової справи²³.

Так, підкреслюється значущість рішень Верховного Суду України для якісного здійснення судочинства, однак вони не можуть водночас вважатися джерелами права соціального забезпечення.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Чи є соціальна стипендія видом соціального забезпечення?

2. Чому в Україні соціальне забезпечення, що фінансується за рахунок бюджетних коштів залежить від розміру прожиткового мінімуму?

²³ Судова справа № 420/4003/19 від 30.01.2020 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87267810>

3. Чи має право держава обмежити реалізацію конституційного права людини на соціальне забезпечення в умовах введення надзвичайного стану?

4. Проаналізуйте участь держави у забезпеченні права на соціальне забезпечення та права на працю. Назвіть спільне і відмінне у встановленні гарантій реалізації цих конституційних прав.

5. Які, на Вашу думку, принципи права соціального забезпечення визначають єдність та диференціацію правового регулювання надання соціального забезпечення?

6. Наведіть приклад локального регулювання правовідносин у сфері соціального забезпечення. У чому його особливість?

Розділ 2

ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Види та класифікація правовідносин у сфері соціального забезпечення

Соціально-забезпечувальні правовідносини. Науковець І. Б. Сташків виокремлює такі ознаки соціально-забезпечувальних правовідносин:

1) учасники правовідношення персоніфіковані, тобто названі поіменно. Чітко визначені орган соціального забезпечення, який має певні повноваження у сфері соціального захисту населення (названі його реквізити), та фізична особа, яка має право на конкретний вид соціального забезпечення (прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання, інші дані про неї);

2) більшість правовідносин у сфері соціального забезпечення мають двосторонній характер: право фізичної особи кореспондує обов'язок органу соціального забезпечення і навпаки;

3) наявність індивідуального об'єкта, щодо якого виникло правовідношення. Ним виступає пенсія, допомога, соціальна послуга, пільга²⁴.

Підтримуючи позицію вченого щодо персоніфікації соціально-забезпечувальних відносин, доповнимо, що кожен отримувач соціального забезпечення має свій конкретний розмір соціальних послуг, який визначається багатьма чинниками (тривалістю трудової діяльності, сплатою страхових внесків, розміром середнього заробітку тощо) та конкретний, підібраний на основі оцінювання індивідуальних потреб особи комплекс соціальних послуг (страхових та нестрахових).

²⁴ Сташків І. Б. Теорія права соціального забезпечення : навч. посібник. К., 2005. С. 239.

Страхові соціальні послуги надаються в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Натомість нестрахові – в системі надання соціальних послуг надавачами державного, комунального та недержавного секторів.

Загалом процедура призначення соціального забезпечення має заявницький характер.

Аналіз чинного законодавства у сфері соціального забезпечення дає підстави виокремити декілька форм звернення:

1) оформлення заяви та подання необхідного переліку документів, що підтверджують право особи на призначення конкретного виду та розміру соціального забезпечення.

2) без заяви, подаються тільки необхідні документи;

Наприклад, у випадку призначення страхових виплат у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності особа подає лише листок непрацездатності.

3) оформлення заяви, без документів, на договірній основі.

Наприклад, у випадку надання соціальних послуг за плату.

Соціально-забезпечувальні правовідносини виникають, змінюються та припиняються у таких сферах соціального забезпечення:

– у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– у сфері недержавного пенсійного забезпечення;

– у сфері надання (нестрахових) соціальних послуг особам, які опинилися в складних життєвих ситуаціях;

– у сфері призначення та виплати державних соціальних допомог, пільг та компенсацій.

Кожний з цих видів правовідносин класифікують за об'єктом правовідносин, який прийнято вважати тим благом, що становить мету участі у правовідносинах особи.

Наприклад, у разі, коли об'єктом правовідносин є пенсія, то відносини є пенсійними, а якщо страхова виплата – страхові.

Зокрема, в пенсійній солідарній системі пенсійна виплата поділяється на пенсію по інвалідності; в разі втрати годувальника та пенсію за віком. Оскільки механізм призначення

цих пенсійних виплат різняться, то є закономірним водночас виокремлювати підвиди соціально-забезпечувальних правовідносин за видами соціальних виплат.

Важливо, що за часом надання відповідної соціальної виплати та соціальних послуг соціально-забезпечувальні правовідносини поділяють на:

- постійні;
- тимчасові.

Наприклад, постійні правовідносини характеризують довічне (протягом життя отримувача соціального забезпечення) надання певної соціальної виплати (пенсії, державної соціальної допомоги тощо).

Тимчасові правовідносини вказують, що відповідно до норм чинного законодавства особі призначається соціальне забезпечення (соціальні виплати чи соціальні послуги) на певний строк.

Це може бути обумовлено певною обставиною або із закінченням певного терміну.

Зокрема, державна соціальна допомога у зв'язку з народженням дитини виплачується одноразово у сумі 10 320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами.

Обставини можуть бути різні. Наприклад, встановлення батьківства позбавляє жінку допомоги, яка призначається самотнім матерям.

Соціально-забезпечувальні правовідносини в процесі отримання соціального забезпечення можуть змінюватися та припинятися на певний строк (призупинятися) або назавжди внаслідок настання визначених законодавством обставин, перелік яких, зазвичай, є вичерпним до відповідного закону.

Зміна правовідносин означає, що соціальне забезпечення продовжує надаватися, однак може змінитися, наприклад його розмір. Так, коли особі встановлено іншу групу інвалідності, то здійснюється перерахунок соціальних виплат.

Призупинення правовідносин передбачає, що виникли обставини, які унеможливають подальше надання соціального забезпечення до їхнього усунення.

Наприклад, якщо особа з інвалідністю пропустить строк періодичного медичного огляду, то соціальні виплати у зв'язку

з цим призупиняються допоки МСЕК не буде встановлено, що особа надалі має інвалідність.

Припинення правовідносин – це безповоротний процес, коли надання соціального забезпечення у порядку та на умовах, визначених законодавством вичерпано, або ж виникли обставини, з настанням яких соціальне забезпечення припиняється.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, зазначають, що соціально-забезпечувальні правовідносини можуть бути і регулярними, і одноактною дією.

Ці науковці вважають, що виплата пенсій усіх видів здійснюється щомісяця впродовж певного періоду, на якій вона призначена: наприклад, пенсії за віком та вислугу років призначаються довічно, по інвалідності – на весь час інвалідності особи або довічно, пенсії в разі втрати годувальника – до досягнення повноліття дітьми померлого годувальника.

Водночас такий вид соціального забезпечення як допомоги є переважно одноразовим (допомога по вагітності та пологах, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо). Надання соціальних послуг також може відбуватися або одноразово, або регулярно (протягом тривалого часу). Наприклад, побутове обслуговування самотніх осіб похилого віку органами соціального забезпечення здійснюється регулярно (2–3 рази на тиждень) протягом тривалого часу, а забезпечення інвалідів засобами пересування має одноразовий характер²⁵.

Допоміжні правовідносини. Допоміжні правовідносини виникають, змінюються та припиняються у таких сферах соціального забезпечення:

- у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- у сфері надання соціальних послуг;

²⁵ Право соціального забезпечення України : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 133.

– у сфері призначення та виплати державних соціальних допомог, пільг, та компенсацій.

Процедурні. Більшість науковців вважають, що до допоміжних правовідносин належать процедурні.

Вважається, що вони не можуть існувати поза соціально-забезпечувальними правовідносинами, проте, на наш погляд, це не зовсім відповідає правовим нормам, які забезпечують правомірну поведінку управомоченої особи.

Наприклад, особа, якій встановлено інвалідність законірно звернеться за призначенням їй соціального забезпечення. Проте, такого обов'язку вона немає. Отже, встановлення інвалідності і це процес, що врегульований процедурними нормами, який відмежований на цій стадії від соціально-забезпечувальних правовідносин.

Метою процедурних правовідносин є встановлення окремих юридичних фактів (чи юридичних складів), які необхідні для набуття права на конкретний вид соціального забезпечення.

Відповідно процедурні правовідносини виникають між фізичною особою та уповноваженим законом суб'єктом, який являє собою певний колективний орган (зазвичай, комісія).

Комісії є різними за своїм призначенням. Вони або встановлюють соціальний ризик, або підтверджують право на соціальне забезпечення. (спеціальна комісія ухвалює рішення про набуття статусу ветерана війни).

Паралельне існування процедурних та соціально-забезпечувальних правовідносин здійснюється в процесі звернення за призначенням соціального забезпечення. Наприклад, в процесі оформлення пенсії, страхових виплат, державних соціальних допомог, пільг, компенсації. Адже ухваленню рішення про призначення чи відмову у призначенні соціального забезпечення уповноваженим суб'єктом передую документальна перевірка для з'ясування права особи на відповідний вид соціального забезпечення (щодо правильності оформлення заяви, відповідність викладених у ній даних про заявника паспорту та іншим документам, попередня правова оцінка змісту та належного оформлення представлених документів тощо).

Якщо подано не повний пакет документів, то це не є причиною для відмови у призначенні соціального забезпечення.

Натомість уповноважений суб'єкт повідомляє заявника про недоліки і (або) необхідні документи і надає час для їх збору та виправлення помилок. Наприклад, щодо призначення державної допомоги сім'ям з дітьми становить 1 місяць з дня, коли заявник отримав повідомлення від органу соціального захисту про необхідність подання документів. Тоді день звернення вважається день прийняття або відправлення заяви.

Водночас до аналогічних правовідносин щодо призначення державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства застосовується строк 3 місяці.

Також процедурні правовідносини можуть виникати під час отримання соціального забезпечення. Наприклад, коли є потреба особи з інвалідністю пройти медичний переогляд задля подальшого підтвердження права на певний вид та розмір соціального забезпечення.

Щодо соціальних послуг, то окрім документальної перевірки вирішальне значення має результат оцінювання індивідуальних потреб та спроможність їх задовільнити саме надавачем соціальних послуг.

Вважається, що завершуються процедурні правовідносини з ухваленням юридично значущого рішення компетентного органу про встановлення чи не встановлення певних юридичних фактів. Таке рішення характеризує досягнутий результат діяльності уповноваженого суб'єкта, що ухвалюється у строки визначені законодавством. Тому процедурні правовідносини завжди строкові.

Отже, такі правовідносини нерідко зливаються з соціально-забезпечувальними, але і можуть завжди їм передувати.

Так процедурні правовідносини можна поділяти за суб'єктом встановлення права особи на отримання соціального забезпечення на:

1) правовідносини за участю недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення;

2) правовідносини за участю структурних підрозділів соціального захисту населення в системі призначення та виплати державних соціальних допомог, пільг та компенсацій;

3) правовідносини за участю комісії (уповноваженого) із соціального страхування в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

4) правовідносини за участю комісії з соціального страхування в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

Проте, якщо особа (потерпілий) добровільно застрахована, то правовідносини виникають не з комісією соціального страхування, а з управлінням (відділенням) Фонду соціального страхування.

5) правовідносини за участю територіального центру зайнятості в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;

6) правовідносини за участю територіального відділення Пенсійного фонду України в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

7) правовідносини за участю надавачів соціальних послуг державного, комунального, недержавного секторів, зокрема фізичних осіб.

Такі правовідносини тривають із дотриманням такої послідовності :

- звернення з заявою до відповідного уповноваженого органу щодо встановлення юридично значущого факту (фактичних складів) для набуття права на призначення конкретного виду соціального забезпечення.

- перевірка документів, їхнього змісту та обґрунтованості обставин, які дають право на отримання соціального забезпечення.

У певних випадках це може бути анкетування особи, отримання інформації від особи, інших суб'єктів, особливо щодо надання соціальних послуг.

- прийняття рішення про відмову чи надання соціального забезпечення в межах певного строку (зазвичай протягом 10 календарних днів з дня звернення) та доведення його до відома заявника.

Важливо, що коли особа виконала усі умови призначення соціального забезпечення з дотриманням відповідного порядку, то відмова є обґрунтованою тільки на основі визначених у законодавстві причин відмови і не передбачає права для уповноваженого суб'єкта діяти на власний розсуд.

Такі вимоги поширюються і на систему недержавного соціального забезпечення за участю надавачів соціальних послуг недержавного сектору системи надання соціальних послуг, зокрема фізичних осіб та недержавних пенсійних фондів недержавного пенсійного забезпечення.

Однак їхні рішення не є окремими актами індивідуальної дії, а передумовою до укладення договору про надання соціальних послуг або пенсійного контракту.

Натомість і в системі державного соціального забезпечення акт (рішення) компетентного органу набуває ознак офіційного документу, який можна оскаржити.

Верховний Суд неодноразово надавав їм правову оцінку. Зокрема, у судовій справі № 9901/307/19 від 19.02.2020 р. він зазначив, що індивідуально-правові акти, як результати правозастосування, адресовані конкретним особам, тобто є формально обов'язковими для персоніфікованих (чітко визначених) суб'єктів; вміщують індивідуальні приписи, в яких зафіксовані суб'єктивні права та/чи обов'язки адресатів цих актів; розраховані на врегулювання лише конкретної життєвої ситуації, а тому їх юридична чинність (формальна обов'язковість) вичерпується одноразовою реалізацією²⁶.

Другу групу процедурних правовідносин вирізняє особливий їх учасник, який вступає у правовідносини з певною метою – встановити соціальний ризик або підтвердити його.

До таких учасників належать передусім такі колегіальні органи як медико-соціальна експертна комісія (далі – МСЕК) та лікарсько-консультативна комісія (далі – ЛКК), територіальні центри зайнятості, спеціальні комісії як спеціально створені органи за законодавством України, так і в межах компетенції відповідного органу, зокрема роботодавця.

В Україні завжди встановлюються такі соціальні ризики як безробіття, інвалідність, так і обставини, що спричинили їх виникнення і у зв'язку з цим набуття в особи певних соціальних ознак (додаткового соціального статусу). До обставин належать такі факти, які мають юридичне значення як-от участь в бойових діях, участь у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи, нещасний випадок на виробництві тощо.

²⁶ Судова справа № 9901/307/19 від 19.02.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87902100>

Процесуальні. Науковці С. М. Прилипко, Б. І. Сташків, І. С. Ярошенко вважають, що до допоміжних правовідносин належать також процесуальні правовідносини.

Особливість процесуальних правовідносин у сфері соціального забезпечення полягає у тому, що такі правовідносини виникають у разі звернення особи зі скаргою до компетентного органу з метою поновити, на її думку, порушене право (наприклад, відмова у перерахунку соціальних виплат, відмова у призначенні соціального забезпечення чи його припинення (призупинення)).

Таким компетентним органом є або судова інстанція або вищий орган у порядку підлеглості. Наприклад, рішення про відмову у наданні державної соціальної допомоги можна оскаржити до Управління соціального захисту населення, яке по відношенню до структурного підрозділу соціального захисту населення є вищим органом.

Такі суб'єкти мають розглянути скаргу та ухвалити відповідне рішення про її задоволення або відмову у цьому.

Проте судовий порядок оскарження, на думку більшості науковців, не є частиною процесуальних правовідносин.

Так процесуальні правовідносини в межах оскарження до вищого органу передбачають таку послідовність:

- звернення зі скаргою;
- перевірка документів, їхнього змісту та обґрунтованості обставин, які дають право на отримання соціального забезпечення;
- ухвалення рішення за розглядом скарги та доведення його до відома скаржника.

Наприклад, право оскарження рішення про відмову чи припинення надання соціального забезпечення до вищого органу. Але такий механізм передбачений тільки тоді, коли йдеться про уповноваженого суб'єкта органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

Коли надавачем соціального забезпечення є суб'єкт недержавного сектору, зокрема фізична особа, то процедура оскарження характеризує вже винятково судове провадження.

Також за новим Законом України «Про соціальні послуги» передбачено тільки можливість оскаржити рішення про від-

мову у наданні соціальної послуги у судовому порядку (п. 4 ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги»).

Верховний Суд у судовій справі №554/5119/16-а від 30.01.2020 р. зазначив, що предметом позову в категорії справ стосовно соціального забезпечення є дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, пов'язані з соціальними виплатами, які можуть бути регулярними, періодичними, одноразовими, обмеженими в часі платежами, а тому строк на соціальний захист та строки звернення до суду залежать також від виду відповідного платежу як форми соціального захисту з боку держави.

Відлік строків для звернення з метою реалізації права на соціальне забезпечення розпочинається з моменту отримання відповідним суб'єктом владних повноважень заяви особи, до якого додано пакет необхідних документів. Своєю чергою, відлік строків для звернення до суду (у випадку незгоди особи з відповідним рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень за результатами розгляду зазначеної заяви) розпочинається з моменту, коли особа дізналася або мала дізнатися про таке порушення своїх прав, крім випадків, якщо інше не передбачено законом²⁷.

Такі висновки можна спроектувати на площину оскарження до вищого органу, коли відлік часу для звернення, як видається, доцільно пов'язувати з доведеним у письмовому вигляді рішенням про відмову, припинення чи призупинення надання соціального забезпечення.

Соціально-страхові. Такі правовідносини забезпечують передусім функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, відносять їх до допоміжних правовідносин. Проте С. М. Прилипко, Б. І. Сташків, І. С. Ярошенко вважають такі відносини різновидом соціально-забезпечувальних.

²⁷ Судова справа №554/5119/16-а від 30.01.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87268978>

Участь особи в соціально-страхових правовідносинах до виникнення відповідного соціального ризику обмежується сплатою страхових внесків. Зазначимо, що у трудових відносинах таке фіскальне навантаження покладене не на працівника, а на роботодавця з моменту укладення трудового договору. Працівник належить за законодавством до обов'язково застрахованих, так соціально-страхові відносини виникають в силу укладення трудового договору і не потребують додаткової заяви чи документів.

Таку ж функцію, як видається виконує і договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до якого фізична особа виявила бажання брати участь в соціально-страхових правовідносинах шляхом сплати страхових внесків.

Натомість фонди соціального страхування здійснюють основні свої повноваження щодо збору страхових внесків, акумуляції та розподілу коштів.

Як бачимо, соціально-страхові правовідносини більше виконують допоміжну функцію, аніж стають частиною соціально-забезпечувальних правовідносинах, які виникають, змінюються та припиняються на підставі визначених законом обставин.

Тим більше такі правовідносини мають тристоронній характер із залученням таких суб'єктів:

- страховика (відповідного фонду соціального страхування, який отримує, акумулює та розподіляє страхові внески),
- страхувальника (того, хто сплачує страхові внески)
- застрахованої особи (фізичної особи, на користь якої здійснюється соціальне забезпечення у разі настання соціального ризику).

Соціально-страховими правовідносинами проявляються також в системі недержавного пенсійного забезпечення з тим застереженням, що за умовами пенсійного контракту особа сплачує не страхові внески, а пенсійні. Окрім цього, після досягнення пенсійного віку виплата недержавної пенсії може здійснюватися страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи.

2.2. Підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин

Поняття соціальних ризиків. Виникнення, зміна та припинення соціально-забезпечувальних правовідносин здійснюється на підставі юридичних фактів. У теорії права такими вважають конкретні реальні життєві обставини, які передбачені юридичними нормами та спричиняють юридичні наслідки – виникнення, зміну або припинення суб'єктивних прав та обов'язків учасників певних правовідносин.

Правові засади реалізації права людини на соціальне забезпечення теж базуються на соціально-значущих обставинах, які породжують виникнення, зміну та припинення правовідносин щодо надання конкретного виду та розміру соціального забезпечення. Вони окреслені науковцями теоретичним поняттям «соціальний ризик».

Законодавчого визначення соціального ризику немає, що зумовлює розвиток значної кількості підходів до розуміння цього поняття.

Зокрема, вчений С. М. Прилипко (автор докторської дисертації «Предмет права соціального забезпечення») зазначає, що об'єктивною основою для виникнення соціально-забезпечувальних відносин і відмежовування їх від інших суспільних відносин, урегульованих правом, виступають соціальні ризики, через які особа втрачає роботу чи інші засоби для існування з незалежних від неї причин і самостійно не може подолати те скрутне становище, у якому вона опинилася (втрата годувальника, роботи, техногенна катастрофа, тяжке матеріальне становище, самотність тощо)²⁸.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема науковці В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, під соціальним ризиком розуміють соціально значущу обставину, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави²⁹.

²⁸ Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення / автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2007. С. 31.

²⁹ Право соціального забезпечення України : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 188.

Аналіз чинного законодавства у сфері соціального забезпечення дає змогу виокремити базові ознаки цього поняття, а саме:

- 1) їх перелік у законодавстві є вичерпним;
- 2) є підставою для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення;
- 3) зазвичай вони є необхідним елементом юридичного складу, який становить набір юридичних фактів і в сукупності веде до виникнення, зміни або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин;
- 4) здебільшого мають об'єктивний характер;
- 5) характеризують ймовірність, а не безумовність, виникнення для особи (сім'ї) певних життєвих обставин, за яких надається соціальна підтримка;
- 6) потребують у процесі реалізації права на соціальне забезпечення документального підтвердження, як здебільшого і обставин, за яких вони настали;
- 7) негативні загалом наслідки соціальних ризиків компенсуються системою соціального забезпечення, що спрямована передусім на матеріальну підтримку особи;
- 8) соціальні ризики є по суті і конституційними, і законодавчими гарантіями реалізація права на соціальне забезпечення.

Умови та порядок призначення того чи іншого виду та розміру соціального забезпечення багато в чому залежить не тільки від наявного соціального ризику, але і обставин, за яких він настав як певної події.

Зокрема, умови та порядок та навіть тривалість надання допомоги по безробіттю може залежати від обставин втрати роботи. Наприклад, має значення чи особа звільнена за порушення трудової дисципліни, у зв'язку зі скорочення чисельності (штату) працівників або ж за угодою сторін.

Натомість обставини, що зумовили настання інвалідності стають координати для правильного застосування законодавчих норм. Так інвалідність, яка настала внаслідок нещасного випадку на виробництві надає можливість отримувати, наприклад, виплати у зв'язку зі стійкою втратою професійної працездатності. Забезпечення громадського порядку, оборона країни зумовлює виникнення зовсім іншого роду право-

відносин за участю військовослужбовців та прирівняних до них осіб. Інвалідність, яка спричинена загальним захворюванням застрахованого працівника є умовою отримання пенсії по інвалідності у солідарній системі пенсійного забезпечення. Натомість відсутність у нього страхового стажу дає можливість отримувати лише державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію.

Новий Закон України «Про соціальні послуги» теж розмежує соціальний ризик і багато чинників, які їх зумовлюють. Відповідно до ст. 1 наведеного акту таким єдиним соціальним ризиком закріплено складні життєві обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Отже, негативний вплив соціального ризику особа відчуває не тільки на благах матеріального характеру. Але він позначається також на стані здоров'я (фізичному та психічному), розвитку особи, функціонуванні її сім'ї, зміні життєвих позицій та цінностей тощо.

Наведений закон виокремлює такі чинники, наприклад, як похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; бездомність; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі. Деякі з них закони України визнають самостійними водночас соціальними ризиками. Йдеться про інвалідність; безробіття; малозабезпеченість особи (ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги»).

Види соціальних ризиків. Багатогранність змін та викликів суспільного і особистого життя людини вносять корективи у систему соціальних ризиків та сприяє її постійному оновленню. Деякі соціальні ризики втрачають свою соціальну значущість для людини, інші ж – навпаки потребують негайного законодавчого закріплення.

Зважаючи на позицію Конституційного Суду України³⁰, закономірно поділяти соціальні ризики, наприклад, за рівнем правового регулювання та механізмом його забезпечення на:

- конституційні (сталі та незмінні)
- законодавчі (змінюється Верховною Радою України в порядку видання законів).

Стосовно конституційних соціальних ризиків, то Основний Закон України встановив базові соціальні ризики, які у різний спосіб отримали механізм їхнього законодавчого забезпечення. Це такі:

- повна втрата працездатності;
- часткова втрата працездатності;
- тимчасова втрата працездатності;
- втрата годувальника;
- безробіття з незалежних від особи обставин;
- старість.

Не дослівно у законодавстві України передбачені такі соціальні ризики як повна чи часткова втрата працездатності. Лише відносно їх можна ототожнювати з інвалідністю, адже повнота втрати працездатності як певний показник встановлення інвалідності залежить від рівня обмеження життєдіяльності людини, ступеня розладу функцій організму.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» інвалідністю вважається міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Щодо часткової працездатності, то заслуговує на увагу рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020

³⁰ Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 07.11.2018 р. № 9-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18>

№ 1-р/2020, де суд зробив висновок, що втрата працівником професійної працездатності є частковою втратою ним працездатності, тобто є соціальним ризиком у розумінні ч. 1 ст. 46 Конституції України³¹. Професійна працездатність визначається у законодавстві як здатність певного працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією чи за іншою адекватною їй професією (фахом). (п. 1.2. Порядку та Критеріїв встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, який затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.06.2012 № 420).

Поняття «старість» теж не має законодавчого визначення і зазвичай, пов'язане із досягненням особою пенсійного віку. Щодо усіх інших конституційних соціальних ризиків, то вони дослівно відтворені в законодавстві у сфері соціального забезпечення.

Також соціальні ризики можна поділяти на:

- правовстановлюючі
- правопідтверджуючі

Відмінність між ними полягає у тому, що перші з названих потребують юридичного визнання у спосіб та у порядку, визначеному законодавством. Наприклад, встановлення інвалідності.

Правопідтверджуючі соціальні ризики дають можливість особі реалізувати своє право на соціальне забезпечення, маючи документальне підтвердження його настання (багатодітність, усиновлення, народження, опіка та піклування тощо).

Реалізація права на соціальне забезпечення здійснюється тільки у соціально-забезпечувальних правовідносинах

³¹ Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-р/2020 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 23.01.2020 р. № 1-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20>

щодо надання соціального забезпечення у порядку та на умовах, визначених законом. Водночас встановлено правило, що за одним і тим ж соціальним ризиком не надається однотипні, тотожні види соціального забезпечення. Особливо яскраво прослідковується така межа між страховими, де виплачується порівняно вищий розмір соціального забезпечення і нестраховими виплатами.

Тому особа має право вибору виду соціального забезпечення за одним і тим ж соціальним ризиком. Не можна одночасно отримувати пенсію за віком та пенсію за вислугу років, бо підставою призначення обох є досягнення необхідного пенсійного віку.

Структурно підставою виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є юридичний склад, в основі якого є такі юридичні факти:

1) настання соціального ризику, з яким пов'язана необхідна модель правомірної активної поведінки особи для реалізації права на соціальне забезпечення;

2) правомірна активна поведінка уповноваженої особи (наприклад, (письмова) заява до компетентного органу (та) необхідні документи);

3) рішення компетентного органу про призначення відповідного виду соціального забезпечення та певного його розміру.

2.3. Конституційні соціальні ризики

Пенсійний вік. Серед конституційних (базових) соціальних ризиків виокремимо старість, що відповідно до законодавства має зв'язок із настанням у особи певного пенсійного віку. В Україні застосовується винятково нормативний критерій для обчислення віку, з настанням якого особа набуває права на той чи інший вид соціального забезпечення.

Окрім цього законодавець у Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII послуговується категорією «похилий вік». У ст. 10 наведеного акту громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

Пенсійний вік можна поділяти на загальний та спеціальний. Він є основною умовою щодо набуття права на пенсійне забезпечення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Водночас пенсійний вік належить до тих соціальних ризиків, які потребують водночас необхідного страхового (трудового) стажу, щоб мати можливість отримувати відповідну пенсію. Наприклад, відповідно до змісту ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV мінімальний вік призначення пенсії за віком становить 60 років за наявності страхового стажу 27-ми років. Отже, загальний пенсійний вік передбачає досягнення особою нормативно встановленого віку.

Щодо пільгового віку, як зазначає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 04.06.2019 № 2-р/2019, це праця на роботах, які мають безпосередній вплив на здоров'я працівника і можуть призвести до втрати професійної працездатності (здатності виконувати роботу за професією) до настання віку, що дає право на пенсію за віком, а отже, до неможливості ефективно виконувати роботу без шкоди для власного здоров'я і безпеки оточуючих (ст. 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)³².

Зниження пенсійного віку передбачено також для окремих категорій громадян. Наприклад, для осіб з інвалідністю зору 1 групи (сліпих); осіб з інвалідністю з дитинства 1 групи; для жінок, які народили п'ятеро дітей та виховували їх до 8-річного віку (ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Самостійний спосіб встановлення пенсійного віку передбачено в системі недержавного пенсійного забезпечення, з досягненням якого особа зможе отримувати недержавну пенсію. Законом лише визначено граничні межі встановлення

³² Рішення Конституційного Суду України від 04.06.2019 р. № 2-р/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19>

пенсійного віку, а саме різниця у бік збільшення та зниження не може перевищувати 10 років по відношенню до загального пенсійного віку, встановленого Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Настання пенсійного віку впливає також на безстроковість соціальної виплати. Так пенсія в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування особам, які досягли встановленого законом (ст. 26 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») пенсійного віку призначається довічно.

Пенсійний вік може передбачати і вищий віковий критерій аніж 60 років. Зокрема, право на призначення державної соціальної допомоги мають особи, які досягнули 65-ти років та не мають права на пенсію за законом.

Документом, що засвідчує досягнення особою відповідного пенсійного віку є паспорт або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрацію) та вік.

Інвалідність. Це базовий (конституційний) соціальний ризик, який характеризує стійку втрату працездатності повнолітньої особи або дитини.

Водночас йдеться про юридичний факт, який підлягає встановленню у законодавчо визначеному порядку. Інвалідність повнолітніх осіб встановлює МСЕК, а дітей – ЛКК.

Так, відповідно до змісту ст. 3 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи в порядку та на умовах, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 № 1317 «Питання медико-соціальної експертизи».

У ст. 2 наведеного закону визначено поняття особи з інвалідністю, якою є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Поняття дитини з інвалідністю передбачає ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III як дитини зі стійким розладом функцій організму, спричиненим

захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

Такі категорії громадян мають можливість за наявності встановленої інвалідності не тільки на різні види соціального забезпечення за вибором (пенсії, страхові виплати, державні соціальні допомоги), але і на значний перелік реабілітаційних послуг. Водночас базовою вважається комплексна реабілітація (абілітація), яка надається на підставі положень Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» та прийнятого на його виконання Порядку надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України; від 31.01.2007 № 80.

Водночас діти з інвалідністю та особи з інвалідністю з дитинства мають право отримувати одночасно державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства чи дітям з інвалідністю та пенсію у зв'язку з втратою годувальника (державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника, передбачену Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 № 1727-IV) (ст. 1 Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III).

Дітям інвалідність може встановлюватися ЛКК від народження до досягнення повноліття (18 років) у порядку, передбаченому постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 917 «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям». Процедурні питання врегульовані Порядком видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18 років, визначеного наказом Міністерства охорони здоров'я України від 04.12.2001 № 482.

Інвалідність у дітей встановлюється за наявності патологічних станів, які виникають при вроджених, спадкових, здобутих захворюваннях та після травм. Водночас ЛКК керується Переліком медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів

віком до 18 років, затверджений спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства фінансів України від 08.11.2001 № 454/471/516.

На відміну від повнолітніх осіб, дітям встановлюється категорія «дитина з інвалідністю». Водночас за наявності виключно високої міри втрати здоров'я та надзвичайної залежності від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування, – категорія «дитина з інвалідністю підгрупи А».

Водночас МСЕК під час встановлення інвалідності керується положеннями Інструкції про встановлення груп інвалідності, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.09.2011 № 561.

Зокрема, залежно від ступеня розладу функцій органів та систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II чи III група інвалідності.

Так, I група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б залежно від ступеня втрати здоров'я особи та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

Під час встановлення інвалідності МСЕК визначає причину інвалідності. Їх перелік є вичерпним та встановлений п. 26 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності («Положення медико-соціальної експертизи»).

У законодавстві України передбачено *такі види інвалідності*:

- внаслідок нещасного випадку на виробництві;
- внаслідок професійного захворювання;
- внаслідок загального захворювання;
- внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час виконання службових обов'язків чи проходження служби тощо.

Якщо інвалідність спричинена нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням, то це зумовлює звернення до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», де передбачено умови та порядок призначення страхових виплат та соціальних послуг у зв'язку з цим.

Наведені обставини підлягають розслідуванню у встановленому законодавством порядку (Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 337). Деталізація усіх обставин настання інвалідності здійснюється Додатком № 10 до наведеного акту.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» професійне захворювання – це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших чинників, пов'язаних із роботою.

Натомість нещасний випадок – обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого чинника чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Загальне захворювання визначається причиною настання інвалідності, коли інвалідність не спричинена нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням.

Зокрема, нещасні випадки невиробничого характеру розслідується за окремим порядком (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру» від 22.03.2001 р. № 270). У п. 2. наведеного акту передбачено, що під нещасними випадками невиробничого характеру варто розуміти непов'язані з виконанням трудових обов'язків травми, зокрема отримані внаслідок завдання тілесних ушкоджень іншою особою, отруєння, самогубства, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою, травми, отримані внаслідок стихійного лиха, контакту з тваринами тощо, які призвели до ушкодження здоров'я або смерті потерпілих.

До загального захворювання також прирівнюється інвалідність з дитинства. Правового визначення цього поняття у законодавстві немає, водночас набуття цього статусу пов'язується з наявністю інвалідності, яка встановлена ще до настання повноліття. Така категорія осіб в силу такої соціальної

ознаки має право обрати один із різновидів соціального забезпечення, пов'язаний з інвалідністю, або державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства.

Особливими обставинами настанням інвалідності є поранення (контузії, травми або каліцтва), отримані під час виконання службових обов'язків чи проходження служби тощо. Спричинена ними інвалідність дає можливість отримувати пенсію за спеціальним Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-XII, одноразову грошову допомогу в порядку застосування норм Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII або Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII.

Також законодавством визначено осіб, які належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни (ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII) та система пільг у зв'язку з такою соціальною ознакою.

Пільги та компенсації, особливості пенсійного забезпечення встановлені також для осіб з інвалідністю з кількості учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворих внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу, – категорія 1. (Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 № 796-XII).

Тимчасова непрацездатність визначається законодавством як непрацездатність особи внаслідок захворювання, травми або з інших причин, що не залежить від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи (п. 1.3. Положення про експертизу тимчасової непрацездатності, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.04.2008 № 189).

Наведений соціальний ризик дає можливість отримувати страхові виплати та необхідні соціальні послуги у порядку та на умовах, які визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Також у разі, якщо жінка не застрахована в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, то вона має право на призначення державної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Загалом усі обставини, що характеризують тимчасову непрацездатність працівника за Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» можна поділити на три групи.

До першої групи належать ті причини, що визначають неможливість особи виконувати свої трудові обов'язки (займатися підприємницькою діяльністю тощо) за станом здоров'я, а саме:

- хвороба (загальне чи професійне захворювання);
- травма, не пов'язана або пов'язана з нещасним випадком на виробництві;
- вагітність та пологи.

До другої групи належать обставини, що спричиняють непрацездатність у зв'язку з необхідністю догляду за іншим членом сім'ї:

- за хворою дитиною (до 14 років);
- за хворим членом сім'ї;
- за дитиною віком до 3-х років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною.

До поважних причин тимчасової непрацездатності належить також карантин, який накладений органами санітарно-епідеміологічної служби для того, щоб запобігти поширенню передусім інфекційних хвороб.

Всесвітнє поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), яке спричинило запровадження в Україні загальнонаціонального карантину зумовило появу в законодавстві ще однієї підстави тимчасової непрацездатності об'єктивного характеру. Це період перебування у закладах охорони здоров'я, а також період самоізоляції під медичним наглядом.

Відповідно до пунктів 1.1. та 1.2. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.11. 2001 № 455, тимчасова непрацездатність працівників засвідчується листком непрацездатності. Видача інших документів про тимчасову непрацездатність забороняється, крім випадків, обумовлених п. 1.13, 2.7, 2.16, 2.17, 2.18, 2.19, 2.20, 3.4, 3.16, 6.6 цього акту.

Безробіття як соціальний ризик. У ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI визначено три важливих взаємопов'язаних між собою понять, в яких розкриті законодавчі ознаки, що притаманні безробіттю як соціальному ризику.

Безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування. Водночас безробітним визнається особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи.

Натомість термін «особи працездатного віку» вживається у такому значенні: це особи віком від 16 років, які не досягли встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку;

Доповненням до характеристики цього соціального ризику може слугувати також п.1. ч.1 ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення», де передбачено, що статусу безробітного може набути особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи.

Отже, настання обставин за яких особа втратила роботу і відповідно дохід від здійснення певного роду трудової діяльності спричинює стан, який окреслює безробіття як соціальний ризик, що дає право на матеріальну підтримку (соціальні послуги) в системі соціального страхування за Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Таке соціальне забезпечення має ком-

пенсаційний характер за час, протягом якого особа втратила матеріальні засоби до існування. Важливим є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між втратою роботи та втратою доходів. Тому наявність інших джерел додаткових надходжень (плата за договором оренди тощо) до уваги не береться.

Більшість науковців вважають, що визначене законодавче поняття «безробіття» не характеризує правосуб'єктність особи як безробітного та не розкриває безробіття як соціальний ризик. На переконання О. В. Басай, законодавчо закріплене поняття безробіття має характеризувати його зміст як соціального суб'єктивного ризику (тобто подію, яка ставить людину у складне матеріальне становище та зумовлює необхідність звертатись за допомогою), а не як соціально-економічне явище, при якому частина громадян не має змоги задовольнити потреби у праці (у державі)³³.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук, під безробіттям розуміють втрату працездатною особою працездатного віку роботи з об'єктивних чи суб'єктивних причин, яка призвела до втрати заробітної плати або інших, передбачених законодавством доходів³⁴.

Безробіття є правовстановлюючим соціальним ризиком, що підтверджується на умовах та у порядку, визначеного ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення» і прийнятим на його виконання Порядком реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 792. По суті сам факт наявного безробіття підтверджується набуттям статусу безробітного як особи працездатного віку, яка зареєстрована у територіальному центрі зайнятості як безробітна і готова та здатна приступити до роботи.

Водночас аналіз соціального законодавства дає можливість розширити площину трактування поняття «безробіття

³³ Басай О. В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.05; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2005. С. 14.

³⁴ Право соціального забезпечення України : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 211.

з незалежним від людини обставин» і простежити його взаємозв'язок з так званим «вимушеним» безробіттям. Наприклад, фізичні особи – надавачі соціальних послуг, які не перебувають у трудових відносинах, не здійснюють підприємницької діяльності, не провадять незалежної професійної діяльності (наукової, літературної, артистичної, художньої, освітньої або викладацької, а також медичної, юридичної практики, зокрема адвокатської, нотаріальної діяльності тощо), не перебувають на обліку як безробітні маю право компенсацію за догляд у порядку та на умовах, визначеними ч.7 ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги».

Права на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї – чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років. (ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Також у системі надання соціальних послуг наявність складних життєвих обставин, спричинені безробіттям дають можливість особі отримувати соціальну послугу у порядку та на умовах, визначених Державним стандартом соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики від 21.09.2016 № 1044.

Втрата годувальника. Цей соціальний ризик спричинює виникнення в особи права на пенсію у разі втрати годувальника, на щомісячні страхові виплати в разі смерті годувальника від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Системний аналіз соціального законодавства дає підстав для висновку, що в загальному втрата годувальника характеризується водночас наявністю двох ознак: приналежністю до непрацездатних членів сім'ї, вичерпний перелік яких встановлений спеціальними законами і наявністю утримання померлим годувальником особи.

До втрати годувальника в солідарній системі пенсійного забезпечення порівнюється також зникнення годуваль-

ника безвісти, у порядку, передбаченому Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» від 12.07.2018 № 2505-VIII. Аналогічно, згідно ст. 29 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» зникнення безвісти військовослужбовця в період бойових дій прирівнюються до загибелі на фронті.

Водночас дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Тільки для дітей померлого годувальника (зокрема народжених до 10 місяців з дня смерті годувальника) призначається державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, якщо померлий годувальник на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи. (ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»).

Втрата годувальника підтверджується в сукупності низкою документів, серед яких визначальним є свідоцтво про смерть годувальника, рішення суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошеним померлим.

Втрата годувальника впливає також на додаткове матеріальне забезпечення окремих категорій осіб. Зокрема, наявність у непрацездатної особи утриманців, що отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника дає підстави для нарахування їм надбавки до пенсії за вислуги років (ст. 16 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

2.4. Страховий та трудовий стаж

Страховий стаж. До складу юридичних фактів, які необхідні для здійснення особою конституційного права на соціальне забезпечення в системі соціального страхування належить страховий стаж.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, зазначають, що страховий стаж є одночасно правостворюючим юридичним фактом, оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат),

і правозмінюючим (його збільшення зумовлює зміни і перегляд суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умови для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, всіх видів пенсій), а в інших – його тривалість лише презюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного випадку на виробництві, що спричинив втрату працездатності, законодавством не вимагається кількісного критерію страхового стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового стажу³⁵.

Загалом страховий стаж є однією з невід'ємних умов для призначення таких видів соціального забезпечення:

1) пенсій в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (зокрема для призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

2) страхових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Поняття страхового стажу визначене у багатьох «страхових» законах. У загальному, в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 9) страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Аналогічне визначення містить ч. 1 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ч. 1 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

³⁵ Право соціального забезпечення України : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 148.

Страховий стаж характеризується такими ознаками:

1) це часовий проміжок, обчислений місяцями

2) нарахування страхового стажу здійснюється шляхом сплати страхових внесків, який належить до обов'язків страхувальника (застрахованої особи або роботодавця) незалежно від його фінансового стану.

Відповідно до змісту ч. 5 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачується у розмірі 22-ох відсотків від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Станом на 1.01.2020 мінімальна сума єдиного соціального внеску складає 1 039,06 грн.

Щодо максимальної суми, то згідно зі змістом п. 4 ч. 1 ст. 1. Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», то єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування обчислюється з доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок. Відповідно з 1 січня 2020 року він складає суму 70 845,0 грн.

Водночас Верховний Суд вважає, що не перерахування страхових внесків роботодавцем не є підставою для не включення відповідного періоду роботи до стажу, що дає право на трудову пенсію, оскільки основним документом, що підтверджує стаж роботи є трудова книжка працівника. (судова справа № 688/947/17 від 20.03.2019)³⁶.

Також, якщо особа не підлягає загальнообов'язковому державному страхуванню і може належати до добровільно застрахованих відповідно до законодавства, то вона має право сплачувати єдиний внесок самостійно шляхом укладення договору в порядку та на умовах, які визначені ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

³⁶ Судова справа № 688/947/17 від 20.03.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80632973>

Для обчислення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування базовою величиною вважається заробітна плата особи або інший дохід, зокрема і дохід від підприємницької діяльності.

3) страховий стаж обчислюється за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а за періоди до запровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб – на підставі документів у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Ведення такого обліку забезпечується Пенсійним фондом України згідно з Положенням про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового соціального страхування, затверджене постановою правління Пенсійного фонду України від 18.06.2014 № 10-1.

Відтак, уся інформація про трудову діяльність особи, яка необхідна для призначення соціального забезпечення (наприклад, набутий страховий стаж, заробітна плата (дохід, грошове забезпечення), розмір сплачених страхових внесків тощо) починаючи з 01.01.2004, міститься тільки в системі персоніфікованого обліку застрахованих осіб. Натомість трудова діяльність до 01.01.2004 визначається законодавством як «трудовий стаж».

4) місяць страхового стажу зараховується як повний, якщо було сплачено за відповідний місяць мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок (наприклад, особа працювала неповний робочий час, перебувала у відпустці за власним бажанням тощо), цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення відповідної доплати.

Порядок проведення такої доплати визначено розділом 15 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1.

Законами України визначаються особливості обчислення страхового стажу за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема визначення тих періодів, які зараховуються до страхового стажу.

Щодо страхового стажу у системі пенсійного страхування, то ці питання регулюються ст.ст. 20–25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Наприклад, відповідно до змісту ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» для обчислення розміру пенсії по інвалідності або у зв'язку з втратою годувальника зараховується також період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою загального пенсійного віку, та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би загального пенсійного віку.

Окрім цього, згідно п. 3-1 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до страхового стажу для визначення права на призначення пенсії за віком згідно із ст. 26 цього Закону включаються періоди:

1) ведення підприємницької діяльності із застосуванням спрощеної системи оподаткування, а також із застосуванням фіксованого податку:

з 1 січня 1998 року по 30 червня 2000 року включно, що підтверджуються довідкою про реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності;

з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2017 року включно, за умови сплати страхових внесків (єдиного внеску) незалежно від сплаченого розміру (крім випадків звільнення від сплати єдиного внеску);

2) проходження військової служби по 31 грудня 2017 року включно;

3) перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами з 1 січня 2004 року по 30 червня 2013 року включно;

4) перебування у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку з 1 січня 2004 року до часу запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

5) перебування у довготерміновому відрядженні працівників дипломатичної служби у період з 1 січня 2004 року по 30 квітня 2016 року, за умови сплати страхових внесків (єдиного внеску) незалежно від сплаченого розміру.

Важливо, що період навчання у вищому навчальному закладі після 1 січня 2004 року не зараховується до страхового стажу, якщо не має договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування з податковим органом. Причиною цьому є те, що навчальний заклад не сплачує страхові внески за здобувача вищої освіти.

Зокрема, відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» особи, які навчаються у вищих навчальних закладах мають право на зарахування до страхового стажу відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» періодів навчання на денній формі навчання у закладах вищої освіти, аспірантурі, докторантурі, інтернатурі, резидентурі, за умови добровільної сплати страхових внесків.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування правила обчислення страхового стажу визначає ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Аналогічне положення містить ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» з особливостями страхування у цій системі.

У разі коли, особі не вистачає страхового стажу, у ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено порядок та умови його набуття шляхом укладення договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування щодо сплати страхового внеску:

1) одноразово за попередні періоди, в яких особа не підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (зокрема за період з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2010 року).

За таких умов сума сплаченого єдиного внеску за кожен місяць такого періоду не може бути меншою за мінімальний страховий внесок на дату укладення договору, помножений на коефіцієнт 2.

Наприклад, договір укладено у березні 2020 року. Мінімальний страховий внесок становить 1 039,06 грн (як 22 відсотки від мінімальної заробітної плати) помножений на 2, що дорівнює 2078,12 грн. Це вартість 1-го календарного місяця страхового стажу. Якщо стаж набувається за один календарний рік, то виходить в результаті значна сума коштів, а саме 24 937,44 грн.

2) щомісячно за попередні періоди і (або) майбутні періоди страхового стажу за умови укладення договору не менше ніж на 1 рік.

За такого способу набуття страхового стажу коефіцієнт 2 не враховується і сплата страхового внеску здійснюється у сумі не меншій за мінімальний розмір.

Детальніше питання набуття страхового стажу на договірній основі регулюється Інструкцією про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 20.04.2015 № 449.

Зазначимо також, що відомості про страховий стаж особи заборонено розголошувати без її згоди (ст. 13 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування).

Трудовий стаж. Обчислення трудового стажу застосовується для призначення пенсій в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (зокрема для призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Він характеризує трудову діяльність особи за періоди, що перебували поза сплатою страхових внесків до 1 січня 2004 року. Тобто до формування системи персоніфікованого обліку застрахованих осіб увесь період трудової діяльності прирівнюється до страхового періоду. Після 1 січня 2004 року до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди, протягом яких сплачувалися страхові внески. Про що є інформація в базі даних системи персоніфікованого обліку застрахованих осіб.

Періоди роботи, що зараховуються до трудового стажу у разі ліквідації підприємства, установи та організації без визначення правонаступника визначаються Порядком підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу

для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 10.11.2006 № 18-1.

Системний аналіз пенсійного законодавства дає підстави для висновку, що трудовий (загальний) стаж поділяється на:

1) пільговий;

Пільговий пенсійний стаж впливає на дострокове призначення пенсії для окремих категорій громадян, що працювали на певних посадах, незалежно від останнього місця роботи (до 1 квітня 2015 року) і які набули це право на умовах передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення». Низку норм цього закону було визнано неконституційним згідно з рішенням Конституційного Суду України від 18.06.2007 № 4-рп/2007, який і передбачив необхідну тривалість трудового стажу, повернувши раніше змінене положення, що і наведено у рішенні.

2) спеціальний (зокрема, вислуга років).

Верховний Суд, в одному зі своїх ухвалених рішень зазначає, спеціальний стаж (різновидом якого є вислуга років є періодом роботи в певних умовах праці чи на посадах, з якими законодавець пов'язує пільгове (або за особливими правилами) пенсійне забезпечення. Вислуга років – це період виконання особливого роду трудової діяльності або державної служби, коли до особи, яка її здійснює, пред'являють особливі вимоги, освітні, а також підвищені психічні та фізичні вимоги, під час тривалого виконання якої особа втрачає відповідну професійну працездатність (судова справа № 643/11758/16-а від 20.02.2019)³⁷.

Відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» спеціальний стаж характеризував вислугу років як періоди трудової діяльності для окремих посад працівників авіації і льотно-випробного складу, робітників локомотивних бригад, працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення тощо.

Проте на підставі рішення Конституційного Суду України від 04.06.2019 № 2-рп/2019 норми цього закону щодо вислуги

³⁷ Судова справа № 643/11758/16-а від 20.02.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80037506>

років визнано неконституційними. Тож положення щодо вислуги років не можуть застосовуватися допоки не будуть внесені зміни у пенсійне законодавство задля належного правового регулювання означених правовідносин.

До спеціального стажу зараховується також періоди виконання особою особливого виду трудової діяльності, а саме державної служби, військової служби, служби і роботи в правоохоронних органах, а також іншої суспільно корисної діяльності.

Наприклад, відповідно до ст. 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Також періоди, які зараховуються до стажу роботи судді визначено положеннями ст. 137, ч. 4 ст. 163 наведеного закону.

Періоди страхового стажу, які належать до вислуги років для працівників прокуратури передбачені ч. 6 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII.

У ст. 46 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII визначені періоди, що зараховуються до державного стажу. Порядок обчислення стажу державної служби, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 № 229.

У ст. 22 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III зазначено, що до стажу служби в органах місцевого самоврядування належить період роботи на посадах, на які поширюється дія цього Закону, а також на посадах і в органах, час роботи в яких зараховується до стажу державної служби.

Види служби та періоди часу, які належать до вислуги років для призначення пенсії військовослужбовцям та прирівняним до них особам встановлені ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, до загального стажу роботи, необхідного для призначення пенсії за віком, зараховується період проживання разом з чоловіком (дружиною) в місцевостях, де не було можливості працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

Документальним підтвердженням трудового стажу особи є дані трудової книжки, яка заповнюється роботодавцем згідно до положення Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, що затверджена спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 № 58.

Згідно з ст. 48 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (далі – КЗпП) трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника.

За відсутності трудової книжки підлягають до застосуванню норми Порядку підтвердження наявного трудового стажу у разі відсутності трудової книжки чи відповідних записів в ній, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 № 637. Зокрема, нею врегульовано також питання обчислення трудового стажу фізичними особами-підприємцями.

Верховний Суд за результатами розгляду справи № 307/3091/16 від 21.02.2020 зазначив, що законодавцем встановлений алгоритм дій щодо документального підтвердження, що йдуть у певній послідовності. Зокрема, основним документом, що підтверджує трудовий стаж, визначено трудову книжку. За її відсутності черговим елементом для підтвердження стажу є: дані, наявні в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, довідки, виписки із наказів, особові рахунки і відомості на видачу заробітної плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання та інші документи, які містять відомості про періоди роботи. За неможливості підтвердити наявний трудовий стаж будь-якими документами, законодавцем передбачено останній по черговості спосіб, а саме: встановлення трудового стажу на підставі показань не менше 2-х свідків, які б знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (зокрема колгоспі) або в одній системі і мали документи про свою роботу за час, стосовно якого вони підтверджують роботу³⁸.

³⁸ Судова справа №307/3091/16 від 21.02.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87779295>

Варто зазначити також особливості набуття страхового стажу за кордоном.

Передусім громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та на матеріальне забезпечення і соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Винятки можуть бути встановлені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Україна підписала міжнародно-правові договори про співробітництво у сфері соціального захисту з понад 20 країнами і цей процес продовжується. Перелік таких міжнародно-правових договорів із питань соціального забезпечення розміщений на офіційній веб-сторінці сайту Міністерства соціальної політики України³⁹.

Залежно від умов зарахування стажу роботи такі договори традиційно поділяють на територіальні та пропорційні.

Договори укладені за територіальним принципом передбачають взаємне зарахування стажу на території України та іншої країни (країн), які підписали відповідну угоду. Тобто стаж, набутий на території іншої країни автоматично відноситься до страхового стажу в Україні.

Зокрема, багатосторонньої є Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення, яка підписана 13.03.1992. Вони поширює свою дію на такі країни як Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова з зауваженнями, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна⁴⁰.

Окреме міжнародне співробітництво у сфері соціального забезпечення за територіальним принципом є також між

³⁹ Перелік міжнародно-правових договорів з питань праці, зайнятості, соціального забезпечення, захисту дітей та гендерної рівності. URL : <https://www.msp.gov.ua/timeline/Mizhnarodne-spivrobotnictvo.html>

⁴⁰ Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_107

Україною та Угорщиною, Молдовою, Грузією, Азербайджаном, Монголією, Румунією та Білорусь⁴¹.

Натомість договори укладені за пропорційним принципом ґрунтуються на відокремленому зарахуванні стажу. Це означає, стаж, набутий на території іншої країни не додається до стажу на території України. Відповідно особа має два періоди стажу, які обчислюється за правилами тієї країни, де вона працювала.

Такі договори Україна підписала з країнами Європейського Союзу, а саме Латвією, Литвою, Королівством Іспанією, Естонією, Словаччиною, Чехією, Болгарією та Португалією⁴².

Відповідно, якщо особа працює у тих країнах, з якими Україна не підписала відповідний договір (наприклад, Сполучені Штати Америки), то набутий там страховий стає втрачає юридичне значення в Україні.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та охарактеризуйте на його основі роль процедурних та соціально-страхових правовідносин у реалізації права на отримання страхових виплат.

2. Спростуйте або підтримайте тезу «Держава надає людині соціальне забезпечення». У чому полягає участь державних інституцій у забезпеченні права на соціальне забезпечення?

3. На Вашу думку, чи є соціальний ризик єдиною підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин?

4. Чи впливає тривалість трудового стажу на розмір соціального забезпечення. А страхового?

5. Чи має право інший суб'єкт, що здійснює в межах своїх повноважень правотворчість, окрім Верховної Ради України, змінювати чи доповнювати систему соціальних ризиків в Україні?

⁴¹ Пенсії громадянам, що за кордоном. URL : <https://www.msp.gov.ua/content/pensii-gromadyanam.html?PrintVersion>

⁴² Там само.

Розділ 3

СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Поняття та види суб'єктів права соціального забезпечення

Необхідною умовою вступу у правовідносини в сфері соціального забезпечення є така юридична категорія як правосуб'єктність.

У межах певної галузі права йдеться про галузеву (соціально-забезпечувальну) правосуб'єктність.

У праві соціального забезпечення нею володіють особи та об'єднання осіб в силу наділеної нормами права їхньої потенційної здатності бути носіями відповідних юридичних прав та обов'язків, що надає їм можливості бути учасником у реальних правовідносинах на умовах та у порядку, визначених соціально-забезпечувальним законодавством.

Традиційно виокремлюють такі її складові:

- галузеву правоздатність;
- галузеву дієздатність.

Галузева правоздатність передбачає можливість мати юридичні права та юридичні обов'язки у певній галузі права. Однак участь у правовідносинах, в яких і реалізуються такі права та обов'язки потребують галузевої дієздатності як здатності мати і реалізовувати свої юридичні права та нести юридичні обов'язки, тобто діяти у порядку та на умовах визначених законодавством.

Для об'єднання осіб характерне одночасне виникнення і правоздатності, і дієздатності з моменту їхньої легітимації у встановленому порядку (наприклад, з моменту державної реєстрації).

Наявність галузевої правосуб'єктності є необхідною передумовою набуття галузевого правового статусу. Йдеться про визначення у соціально-забезпечувальному законодавстві

юридичних прав та обов'язків суб'єктів у сфері соціального забезпечення, що загалом окреслюють правомірну поведінку особи чи об'єднання осіб у реальних правовідносинах у сфері соціального забезпечення в силу настання соціального ризику (наприклад, у випадку встановлення інвалідності, втрати працездатності тощо).

До того ж галузевий правовий статус скеровує до застосування відповідних норм права соціального забезпечення в залежності від виду соціального забезпечення.

Наприклад, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» визначає галузевий правовий статус застрахованої особи у разі настання такого соціального ризику як безробіття.

За відсутності єдиного кодифікаційного акту у сфері соціального забезпечення позиції науковців щодо визначення поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» та ознак, які його характеризують різняться.

Автор дисертаційного дослідження О. І. Кульчицька визначає суб'єкта права соціального забезпечення як особу, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення⁴³.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, зазначають, що суб'єкти права соціального забезпечення – це учасники правовідносин по соцзабезпеченню, які мають соціально-забезпечувальну правосуб'єктність на цей вид забезпечення⁴⁴. Цілком поділяємо таку наукову позицію, оскільки у соціально-забезпечувальному законодавстві простежується постійний взаємозв'язок правосуб'єктності, сукупності юридичних прав та обов'язків і виду соціального забезпечення.

⁴³ Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. 20 с. С. 9

⁴⁴ Право соціального забезпечення : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2006. С. 161.

Категорія «суб'єкти права соціального забезпечення» є ширшою аніж «суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення», тому що окреслює коло осіб, які володіють можливістю бути носіями юридичних прав та обов'язків, але не мають достатнього обсягу галузевої дієздатності, тому є лише потенційними учасниками таких правовідносин, в яких реалізуються їхня юридичні права та обов'язки. Наприклад, неповнолітні особи, обмежено дієздатні та недієздатні повнолітні особи.

Натомість категорія «суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення» обмежує суб'єктний склад лише до тих суб'єктів, які є реальними учасниками правовідносин, які складаються між особами/ об'єднання осіб щодо забезпечення та безпосереднього надання соціального забезпечення з метою досягнути відповідної мети.

Отже, поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» окреслює коло осіб чи об'єднання осіб, які в силу наявності соціально-забезпечувальної правосуб'єктності (одночасного поєднання правоздатності та дієздатності) можуть реалізувати юридичні права та обов'язки у правовідносинах у сфері соціального забезпечення на умовах та у порядку, визначених нормами соціально-забезпечувального законодавства.

До ознак суб'єктів права соціального забезпечення належать такі:

1) є носіями юридичних прав та обов'язків, які передбачені нормами права соціального забезпечення;

Під нормами права соціального забезпечення можна розуміти загальнообов'язкові норми права, які прийняті на різних рівнях правового регулювання, за винятком актів індивідуальної дії.

2) юридичні права та обов'язки розподілені за ієрархічною принципом побудови системи норм соціально-забезпечувального законодавства з врахуванням виду соціального забезпечення, що конкретизовані за наявним соціальним ризиком;

Наприклад, правовий статус застрахованої особи визначає Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який передбачає надання такого виду соціального забезпечення як пенсія. Вона ж поділяється

в залежності від виду соціального ризику на пенсію по інвалідності, за віком та у разі втрати годувальника.

3) реалізація юридичних прав та обов'язків здійснюється суб'єктами у сфері соціального забезпечення самостійно або шляхом застосування інституту представництва (законного та договірної).

У своєму докторському дослідженні Яковлева Г. О. з-поміж різних ознак суб'єктів права соціального забезпечення виокремлює і такі:

- характеризуються притаманністю їм соціально-забезпечувальної правосуб'єктності, соціально-забезпечувального правового статусу, правового інтересу у сфері соціального забезпечення, дією у правовідносинах обособлено та від власного імені;

- диспозитивність і залишення підстав для формування свого місця та ролі в системі соціального забезпечення за власною ініціативою⁴⁵.

В. Л. Костюк виокремлюючи низку ознак суб'єкта права соціального забезпечення, звертає увагу і на такі риси як:

- набуття та реалізація правосуб'єктності у праві соціального забезпечення провадиться під дією норм права, соціальних ризиків та інших юридичних фактів відповідно до закону;

- правосуб'єктність може бути обмежена (такий її елемент як дієздатність), у випадках передбачених законом;

- можуть перетворюватись на суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення шляхом реалізації такого конструктивного елементу правосуб'єктності як дієздатність;

- правосуб'єктність припиняється із припиненням відповідного суб'єкта права (наприклад, смерті, визнання померлим, ліквідації тощо) відповідно до чинного законодавства України⁴⁶.

⁴⁵ Яковлева Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 Харків, 2019. 44 с. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16870>

⁴⁶ Костюк В. Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 2 (12). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kvlotv.pdf>.

Із незначними відмінностями у формулюванні, більшість науковців об'єднують суб'єкти права соціального забезпечення у три групи.

До першої групи належать суб'єкти, які реалізують своє право на соціальне забезпечення, яких своєю чергою поділяють на загальні та спеціальні.

Серед загальних суб'єктів вирізняють такі категорії як пенсіонери, які одержують пенсію на загальних підставах; особи з інвалідністю; тимчасово непрацевдатні; безробітні; малозабезпечені; особи, які втратили годувальника; сім'я, зокрема одинока особа.

Спеціальні суб'єкти наділені окрім галузевого правового статусу одночасно спеціальним галузевим статусом відповідно до закону, який гарантує право на спеціальне (додаткове) соціальне забезпечення. Йдеться про ветеранів праці; осіб, які мають особливі заслуги перед Україною; осіб, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; бездомних осіб; військовослужбовців та членів їх сімей; громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; жертв політичних репресій в Україні; жертв нацистських переслідувань; дітей війни; донорів; осіб, що проживають і працюють на території населеного пункту, якому надано статус гірського, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

У другу групу можна об'єднати усі ті суб'єкти, які в залежності від сфери соціального забезпечення уповноважені законом на ухвалення рішення про призначення та надання соціального забезпечення. Це територіальні органи Пенсійного фонду України, органи соціального захисту населення, надавачі соціальних послуг державного/комунального та недержавного секторів установи соціальної підтримки, фонди соціального страхування, недержавні пенсійні фонди тощо.

До третьої групи належать суб'єкти, які сприяють в отриманні соціального забезпечення. Їхнє основне завдання полягає у встановленні фактів, що мають юридичне значення для призначення певного виду соціального забезпечення.

Законодавство України до них відносить органи медико-соціальної експертизи (МСЕК та ЛКК); медичні (військово-лікарські) комісії (ВЛК) Міністерства внутрішніх справ України

щодо проведення лікарської та військово-лікарської експертизи та Збройних Сил України щодо проведення військово-лікарської експертизи; комісії зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною; органи, які видають посвідчення, які підтверджують наявність у особи певних додаткових соціальних ознак (посвідчення учасника бойових дій, посвідчення ветерана війни, посвідчення особи з інвалідністю внаслідок війни, посвідчення біженця, посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо), спеціальні комісії щодо надання пільгового статусу окремим громадянам, створеними місцевими органами з питань соціального захисту населення тощо.

3.2. Фізичні особи як учасники правовідносин у сфері соціального забезпечення

За відсутності в Україні єдиного кодифікаційного акту соціального законодавства змістовна характеристика галузевої правосуб'єктності фізичних осіб подається науковцями через призму норм цивільного законодавства. Зокрема, у ст. 25 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV передбачено, що цивільна правоздатність фізичної особи – це здатність мати цивільні права та обов'язки. Вона виникає з моменту народження особи і припиняється зі смертю.

Тому галузева правоздатність передбачає можливість мати юридичні права та юридичні обов'язки у певній галузі права. Однак участь у правовідносинах, в яких і реалізуються такі права та обов'язки потребують галузевої дієздатності, тобто здатності діяти у порядку та на умовах визначених законодавством.

Відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

У такий спосіб окреслене поняття «повної цивільної дієздатності», яка виникає у фізичної особи з досягненням

18-річного віку, за винятків випадків, коли набуває її раніше. У ст. 35 Цивільного кодексу України йдеться про такі обставини як реєстрація шлюбу неповнолітньою особою, запис у свідоцтві про народження матір'ю або батьком дитини, зайняття підприємницькою діяльністю з 16-ти років.

Право на отримання соціального забезпечення за законодавством України мають тільки фізичні особи, окрім деяких винятків. Так, у ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що допомога на поховання надається і юридичним, і фізичним особам, які здійснили поховання.

Не завжди особа може самостійно реалізувати своє право на призначення соціального забезпечення в силу різних причин (наприклад, відсутність або обмеженість дієздатності, стан здоров'я тощо). Як слушно зауважує вчена С. М. Синчук, автор докторського дослідження з питань правовідносин у сфері соціального забезпечення, дієздатність соціально-правомочної особи доцільно розглядати як її здатність самостійно або через законного, договірного чи уповноваженого представника набувати і здійснювати суб'єктивні права та обов'язки у правовідносинах соціального забезпечення⁴⁷.

Законного представника потребують діти, обмежено дієздатні та недієздатні особи, які є значною частиною утримувачів соціального забезпечення.

Наприклад, саме дитині з інвалідністю призначається державна соціальна допомога відповідно до норм Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування призначається опікуну або піклувальнику, але вважається власністю дитини (ст. 16 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»).

В силу обмеженості у здатності розуміти значення юридичних дій та їхніх наслідків обсяг їхньої галузевої дієздатності компенсується наявністю законних представників. Це батьки, усиновителі, опікуни та піклувальники, які мають

⁴⁷ Синчук С. М. Дієздатність соціально-правоможних суб'єктів у правовідносинах соціального забезпечення. *Право і безпека*. 2013. № 4 (51). С. 136.

вчиняти юридичні дії від імені та в інтересах особи, що її представляють. До законних представників також відносяться прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, які відповідно до ст.ст. 255, 256-2 та 256-6 Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. № 2947-III виконують обов'язки опікуна або піклувальника без спеціальних на те повноважень.

Опікун над повнолітніми дієздатними особами, які за станом здоров'я самостійно не можуть захищати свої права і виконувати свої обов'язки, може бути призначений тільки на прохання цих осіб (п. 3.4. Правил опіки та піклування, які затверджені спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.05.1999 № 34/166/131/88).

До встановлення опіки або піклування та призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування (ст. 65 Цивільного кодексу України).

Відповідно до ст. 66 Цивільного кодексу України функції опікунів та піклувальників можуть виконувати керівники відповідних закладів за однієї з таких умов: якщо не встановлено опіку чи піклування або не призначено опікуна чи піклувальника.

Це навчально-виховні заклади, заклади охорони здоров'я або заклади соціального захисту населення, де перебуває особа.

Опіка та піклування над дитиною регулюється також нормами Сімейного кодексу України, де у ст. 245 передбачено, що у випадку постійного проживання дитини у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів.

Зокрема, якщо дитині не призначено усиновителя (опікуна) органами опіки то адміністрація будинку дитини виконує обов'язки опікуна (п. 3.1.12. наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Типового положення про будинки дитини» від 18.05.1998 № 123).

Аналогічно, адміністрація будинку-інтернату виконує обов'язки опікуна (піклувальника) щодо підопічних, яким ор-

ганами опіки чи піклування опікуни (піклувальники) не призначені, і одночасно вживає заходів щодо встановлення опіки чи піклування над тими підопічними, які того потребують. (п. 3.11. наказу Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження типових положень про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей» від 29.12.2001 № 549).

Зі змісту 4.10. Правил опіки та піклування очевидно, що кошти, які виплачуються особам, що перебувають під опікою в якості соціального забезпечення перебувають у розпорядженні опікуна і мають цільове призначення – утримання таких осіб. Аналогічно піклувальник розпоряджається цими коштами і витрачає їх на утримання підопічного, якщо цього вимагають інтереси зазначених осіб.

Окрім законного представництва участь інших осіб у реалізації права на соціальне забезпечення може здійснюватися в порядку видання довіреності, яка має бути нотаріально посвідченою.

Винятки виключають наявність представника та передбачають особисте звернення. Наприклад, для надання статусу безробітного передбачено подання особистої заяви особи до територіального центру зайнятості (ч. 2 ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення»).

Окремі види соціального забезпечення можуть призначатися за зверненням спеціально-уповноважених суб'єктів, які визначені законом. Важливо, що вони не потребують довіреності на вчинення таких дій. Наприклад, страховий експерт одержує та подає до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України документи, які необхідні для призначення страхових виплат унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, пов'язаних із виконанням ними трудових обов'язків.

Однак для цього потрібне письмове звернення застрахованого або члена його сім'ї, якщо вони за станом здоров'я чи з інших причин не спроможні самі одержати ці документи (п. 3.1. постанови правління Фонду соціального страхування України «Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат» від 19.07.2018 № 11).

Передусім законодавчі акти вирізняють правовий статус осіб, які належать до таких категорій як пенсіонери, які одержують пенсію на загальних підставах; особи з інвалідністю; тимчасово непрацездатні; безробітні; малозабезпечені; особи, які втратили годувальника.

Проте, окремими законодавчими актами окремі категорії громадян наділені додатковими юридичними правами та обов'язками, які надають їм право отримуватися окремі «спеціальні», адресовані винятково їм види соціального забезпечення. До таких спеціальних категорій громадян належать ветерани війни, військовослужбовці та члени їх сімей; громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо.

Загальним суб'єктом також вважається сім'я, яка залежно від того, якими соціальними ознаками вона наділена, має право і на отримання соціальних послуг, і на державну матеріальну підтримку у вигляді державних соціальних допомог, пільг та компенсацій.

У ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III зазначено, що сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має також одинока особа.

Одиноюю вважається особа, яка не має працездатних родичів, зобов'язаних за законом її утримувати (ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»).

Аналогічний підхід застосований у Сімейному кодексі України. Водночас у ст. 3 цього кодифікованого акту передбачено, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено, що сім'я з дітьми – поєдна-

не родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання кола осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Соціальними привілеями наділена багатодітна сім'я. Зокрема, з квітня 2019 року для таких суб'єктів введено новий вид допомоги – допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях. Також вони мають право послуговуватися системою пільг, яка забезпечується нормами Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. Тут у ст. 1 передбачено, що багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує 3-х і більше дітей, зокрема кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї належать також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Окрім цього такі сім'ї мають право на зниження оплати за харчування до 50 відсотків у державних та комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах, які мають 3-ох і більше дітей (п. 3 постанови Кабінету Міністрів України від 26.08.2002 № 1243 «Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів»).

Окремі соціальні ознаки сформульовані у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» для позначення терміну «прийомна сім'я». Зокрема, прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4-ох дітей на виховання та спільне проживання. Така сім'я має право на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо у прийомній сім'ї не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, то вона має право на пільги для багатодітних сімей, які передбачені наведеним законом нарівні з дитячими будинками сімейного типу, в яких не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, а також сім'ями (крім багатодітних сімей), в яких не менше року проживають троє і більше дітей,

зважаючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування (ст. 13 Закону України «Про охорону дитинства»).

Термін «малозабезпечена сім'я» характеризує сім'ю, яка має низький рівень середньомісячного сукупного доходу за останніх шість календарних місяців. Його мінімальна величина встановлена різними нормами. Наприклад, ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» встановлює два прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб, що входять до складу такої сім'ї.

Відповідно до змісту ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» малозабезпеченою є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, який обчислюється для кожного її члена залежно від того, до якої з основних соціальних і демографічних груп населення він належить на підставі положень Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Факт отримання сім'єю допомоги малозабезпеченим сім'ям дає можливість на безкоштовне гаряче харчування дітей у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) чи фахової передвищої освіти (ч. 3 ст. 56 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII).

Також поняття «сім'я» часто окреслює в законодавстві спеціальний правовий статус окремих категорій громадян. Наприклад, сім'ї військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) Збройних Сил, поліцейських тощо.

Важливо зазначити, що галузеве законодавство України у сфері соціального забезпечення розмежовує поняття «сім'я» та «член сім'ї».

Законодавчого уніфікованого трактування терміну «член сім'ї» у соціальному законодавстві немає. Свого часу Конституційний Суд України у своєму рішенні від 03.06.1999 № 5-рп/99 надав офіційне тлумачення цього поняття. Зокрема, членами сім'ї вважаються особи, які перебувають між собою у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням; веденням спільного господарства.

Системний аналіз соціального законодавства дає підстав для висновку, що застосовувати термін «член сім'ї» потрібно у

тому значенні, який він вживається у спеціальному соціальному законодавстві. І лише у випадку прогалини правового регулювання може застосовуватися норма Сімейного кодексу України щодо переліку осіб, які входять до складу сім'ї з врахуванням висновків Конституційного Суду України. Тобто передусім поняття «член сім'ї» характеризується соціальними ознаками.

Наприклад, у ч. 2 ст. 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено, що члени сім'ї та батьки загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста визначаються відповідно до Сімейного кодексу України, а утриманці – відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Зміст п. 1 ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» дає підстав до висновку, що в загальному до членів сім'ї загиблих (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців, партизанів та інших прирівняних до них осіб належать тільки діти, батьки та утриманці. Доповнює коло осіб положення постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 740, якою затверджений Порядок надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», деяким категоріям осіб.

Деталізований склад сім'ї громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. До них належать: дружина (чоловік), неповнолітні діти, непрацездатні батьки, особа, яка проживає разом з постраждалою внаслідок Чорнобильської катастрофи особою з інвалідністю I групи та доглядає за нею, за умови, що ця особа не перебуває у шлюбі; особа, яка знаходиться під опікою або піклуванням громадянина, що має право на пільги, та проживає разом з ним (п. 11 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»).

Поширеним у законодавстві є застосування поняття «непрацездатні члени сім'ї», особливо в частині призначення соціального забезпечення у разі втрати годувальника в системі загальнообов'язкового державного пенсійного

страхування, зокрема для призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та страхових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Право на отримання соціального забезпечення має навіть новонароджена дитина, і навіть людський зародок згадується у правовому аспекті у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Зокрема, у ч. 2 ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що за подіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою і до 18-ти років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23-ох років, їй надається допомога Фонду соціального страхування України.

Вона має право на страхову виплату як дитина, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності.

Право на призначення соціального забезпечення у зв'язку з втратою годувальника мають також діти, які народилися до спливу 10 місяців від дня смерті годувальника. Тобто це означає, що на час смерті померлого годувальника вони ще перебували в утробі матері.

3.3. Органи соціального захисту населення

Система органів соціального захисту населення. У сфері соціального захисту населення держава виконує особливу роль у наданні матеріальної підтримки особам, які зазнали впливу певного соціального ризику. Передусім це забезпечується функціонуванням системи державних соціальних допомог, компенсацій та пільг, які надаються органами соціального захисту населення в межах наділеної компетенції. Окрім цього деякі питання у сфері соціального забезпечення вирішуються органами місцевого самоврядування в порядку створення для цих цілей структурних підрозділів (комітетів).

На місцевому рівні структурно можна виокремити такі групи підпорядкованості суб'єктів:

У системі органів державної влади функціонують:

1) Департаменти соціального захисту населення (структурні підрозділи соціального захисту населення обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації);

2) структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі міської державної адміністрації (завжди створюються).

У системі органів місцевого самоврядування здійснюють повноваження органів місцевого самоврядування, створені у разі необхідності:

а) виконавчі органи з питань соціального захисту населення міських, районних у містах рад;

б) виконавчі органи міських рад (міста обласного значення), рад об'єднаних територіальних громад.

Департаменти соціального захисту населення. На місцевому рівні державними органами, наділеними повноваженнями у сфері соціального захисту, є структурні підрозділи соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій.

Правові засади їхньої діяльності визначені ст. 5 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації» від 26.09.2012 № 887.

Особливості структурного підрозділу саме у сфері соціального забезпечення населення регулює наказ Міністерства соціальної політики України від 04.11.2016 № 1296, яким затверджені Методичні рекомендації з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій. На його основі приймається положення відповідною державною адміністрацією.

Наведений нормативно-правовий акт визначає правовий статус та повноваження дворівневої системи соціального захисту населення органів державної влади.

Департамент соціального захисту населення утворюється головою відповідної держадміністрації, входить до її складу і в межах відповідної адміністративно-територіальної

одиниці забезпечує виконання покладених на департамент завдань (п. 3.1.–3.2. Методичних рекомендації з розроблення положень про структурні підрозділи соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій).

Ці органи підпорядковані відповідному голові обласної, Київської чи Севастопольської міської держадміністрації, а також підзвітні і підконтрольні Міністерству соціальної політики. У межах своїх повноважень керівник відповідного Департаменту видає накази. У випадку оскарження дій структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі міської державної адміністрації Департаменти соціального захисту населення є суб'єктом розгляду скарги в порядку підлеглості.

Тому Департаменти здійснюють контролюючі, координаційні, методичні та організаційні функції по відношенню до органів соціального захисту населення на нижчому рівні.

Важливо, що Департамент контролює правильність і своєчасність призначення та виплати компенсацій та інших соціальних виплат, виконанням інших заходів щодо соціального захисту населення відповідно до законодавства України як структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрації, так і виконавчих органів місцевого самоврядування.

Також Департаменту підпорядковується відповідний центр по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат, який діє як державна установа відповідно до Типового положення про центр по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат, затверджене наказом Міністерства праці України від 25.04.2006 № 147.

До основних повноважень Департаменту соціального захисту населення можна віднести такі:

У сфері ведення інформаційних систем і реєстрів, обліків визначених Міністерством соціальної політики України, серед яких:

1) забезпечення ведення Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL);

Ця система підлягає використанню з 1 жовтня 2020 р. під час надання, призначення та виплати соціальної підтрим-

ки. На основі інформації з системи формується Реєстр отримувачів соціальної підтримки та реєстр надавачів соціальної підтримки (Єдиний державний реєстр соціальної сфери для надання, призначення та виплати соціальної підтримки (соціальних виплат, допомоги, пільг, соціальних послуг та житлових субсидій); (постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 676 «Про Єдину інформаційно-аналітичну систему управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL)»).

2) забезпечення ведення Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги (ЄДАРП) у порядку та на умовах, визначеними постановою Кабінету Міністрів України; від 29.01.2003 р. № 117 «Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги»;

3) забезпечення ведення централізованого банку даних з проблем інвалідності (ЦБІ), за допомогою якого створена єдина комплексна інформаційно-аналітична система обліку осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб для визначення їхніх соціальних потреб (постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011р. № 121 «Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності»);

4) ведення обліку осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю для забезпечення їх автомобілями (зокрема безоплатного та пільгового) відповідно до законодавства України (Порядок забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.2006 № 999);

5) ведення реєстру суб'єктів, що надають соціальні послуги на відповідній території.

На виконання статті 15 Закону України «Про соціальні послуги» розроблений Реєстр надавачів соціальних послуг, який наразі функціонує в тестовому режимі.

У сфері соціального забезпечення:

1) ухвалення рішення щодо направлення осіб, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, до закладів, установ, служб, що надають соціальні послуги, зокрема, вирішення питання, які пов'язані з влаштуванням людей похилого віку, осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю до інтернатних установ системи соціального захисту населення;

Це виняткове повноваження, яке полягає загалом у видачі путівок (направлень) для влаштування до спеціальних закладів.

Зокрема, згідно з п. 10 постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 576 «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади» рішення ухвалюється у строк до 5-ти робочих днів з дати отримання клопотання про влаштування особи з інвалідністю, особи похилого віку до інтернатного закладу з необхідними документами та протягом 1-го робочого дня з дати оформлення путівки рішення видається/надсилається особі з інвалідністю, особі похилого віку, її законному представникові, органу опіки та піклування.

Ці питання регулює також п. 3.8. Типового положення про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей.

Відповідно до п. 17 постанови Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 957 «Про затвердження Типового положення про психоневрологічний інтернат» Департаменти ухвалюють рішення щодо влаштування до інтернату на підставі путівки, яка видається особі, її опікуну або піклувальнику чи органу опіки та піклування (у разі коли недієздатній особі або особі, цивільна дієздатність якої обмежена, не призначений опікун чи піклувальник). Право на путівку мають громадяни похилого віку та особи з інвалідністю віком старше 18 років із стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями.

У п. 3.1. Типового положення про спеціальний будинок-інтернат, який затверджений наказом Міністерством соціальної політики України від 09.11.2011 р. № 432 передбачено, що Департаменти вирішують питання щодо постійного проживання у цьому закладі звільнених після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк осіб – громадян похилого віку, осіб з інвалідністю I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового, медичного обслуговування та реабілітаційних послуг.

2) забезпечення організації виплати разової грошової допомоги до 5 травня відповідно до законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань» від 23.03.2000 № 1584-III,

а також виплати винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»;

3) забезпечення виплати довічних державних стипендій учасникам бойових дій, особам, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, систематичний аналіз призначених стипендій та доведення до відома Міністерства соціальної політики України про зміну їх одержувачів, подання пропозиції щодо кандидатур та організація своєчасного подання документів на призначення довічних державних стипендій учасникам бойових дій та особам, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність.

4) забезпечення організації, контролю та здійснення методичного керівництва щодо санаторно-курортного лікування осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, жертв нацистських переслідувань, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також виплати грошових компенсацій замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян;

5) організація та координація роботою, яка пов'язана із визначенням статусу осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, осіб з інвалідністю внаслідок війни та осіб, на яких поширюється чинність законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань»;

6) організація роботи обласної, Київської та Севастопольської міської комісії із розгляду питань, пов'язаних з наданням статусу учасника війни, та комісії з установа пенсій за особливі заслуги перед Україною;

7) забезпечення у межах повноважень організацію соціального замовлення; участь в оцінюванні конкурсних пропозицій, які подаються недержавними суб'єктами, що надають соціальні послуги на конкурс із залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг відповідно до Закону України «Про соціальні послуги»;

8) вивчення потреб адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах, підготовка та подання пропозицій обласній, Київській та Севастопольській міській держадміністрації щодо організації надання соціальних послуг

відповідно до потреби та створення ефективної системи надання соціальних послуг.

Структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі державної адміністрації місцевих держадміністрацій. Вони утворюються головою районної, районної у мм. Києві та Севастополі державної адміністрації, якому і підпорядковані, є підзвітними і підконтрольними Департаменту, входять до складу місцевої державної адміністрації і в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують виконання покладених на ці підрозділи завдань. У межах своїх повноважень керівник структурного підрозділу видає накази.

Передусім ці суб'єкти забезпечують призначення усіх соціальних виплат (державних соціальних допомог, пільг, компенсацій). У наказі Міністерства праці України від 19.09.2006 № 345, яким затверджено Інструкцію щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги визначено види соціальних виплат та врегульовані організаційні питання їх призначення та виплати.

Інша ділянка їхньої роботи охоплює організацію надання соціальних послуг.

Наприклад, відповідно до ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги» ці органи ухвалюють рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів.

Також структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій є учасником тристороннього договору, на підставі якого надається компенсація за догляд фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності на професійній основі (ч. 7 ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги»).

Цим ж органом ухвалюється рішення про здійснення соціального супроводу сім'ї (особи), яка перебуває у складних життєвих обставинах. (постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 896, якою затверджений Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)).

До основних повноважень місцевих органів з питань соціального захисту населення належать також такі:

У сфері ведення інформаційних систем і реєстрів, визначених Міністерством соціальної політики, обліків багатьох повноважень є такими ж як у відповідного Департаменту.

Зокрема, забезпечення ведення інформаційних систем і реєстрів, визначених Міністерством соціальної політики України. Окрім цього здійснення ведення обліку внутрішньо переміщених осіб (постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб») та осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб, які мають право на безоплатне забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації на умовах, передбачених Порядком забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.

У сфері призначення соціального забезпечення в загальному можна виділяти ще такі повноваження:

1) організація санаторно-курортного лікування осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, жертв нацистських переслідувань, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також виплату грошових компенсацій вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян відповідно до законодавства України; (постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 № 187 «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад»)). Повноваження щодо санаторно-курортного лікування та виплати компенсацій громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 № 854 «Деякі питання санаторно-курортного лікування та відпочинку громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

2) видання відповідних посвідчень категоріям громадян, які мають право на пільги відповідно до законодавства України; (постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 № 551 «Деякі питання видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим категоріям громадян»);

Наприклад, щодо видання «Посвідчення інваліда війни», «Посвідчення учасника війни» і відповідних нагрудних знаків, «Посвідчення члена сім'ї загиблого» діє постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1994 № 302 «Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни».

3) ухвалення рішення про направлення до реабілітаційних установ осіб з інвалідністю, зокрема дітей з інвалідністю, а також дітей віком до 2-х років (включно), які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності. (Порядок надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації));

4) ухвалення рішення про набуття окремими громадянами спеціального статусу.

Наприклад, рішення про надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8.09.2015 № 685. Зазвичай ці питання вирішується спеціально-створеною комісією щодо встановлення громадянам пільгового статусу.

Уніфікований підхід до структури органу забезпечується поділом його на такі підрозділи (управління, відділи, сектори тощо), кожен з яких виконує свою ділянку роботи:

- з питань праці та соціально-трудових відносин;
- адресної соціальної допомоги;
- персоніфікованого обліку, державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян;
- організації надання соціальних і реабілітаційних послуг і роботи з питань опіки та піклування над повнолітніми особами;
- забезпечення поліпшення становища сімей, забезпечення гендерної рівності, протидії торгівлі людьми.

Структурні підрозділи з питань соціального захисту населення виконавчих органів сільських, селищних, міських (районних у місті у разі їх створення) рад, виконавчих органів міської ради міст обласного значення та рад

об'єднаних територіальних громад. Ці підрозділи забезпечують виконання повноважень відповідних рад. Вони утворюються за рішенням ради, яка затверджує Положення про управління, на підставі якого вони і діють на виконання норм Закону України «Про місцеве самоврядування».

На підставі ст. 11 та ст. 54 наведеного закону управління соціального захисту відповідної ради є підзвітними і підконтрольними раді, яка їх утворила, підпорядкованими її виконавчому комітету, сільському, селищному, міському голові, голові районної у місті ради. Проте щодо виконання ними повноважень, які делеговані органами виконавчої влади з питань соціального захисту – також підконтрольні і їм.

Водночас, якщо територіальна громада села налічує до 500 жителів, то у сільських радах ні підставі рішення відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися. Тоді сільський голова одноособово здійснює функції виконавчого органу ради щодо соціального захисту населення.

Наприклад, у Львові виконавчим органом Львівської міської ради створено Львівський відділ соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради.

Відповідно до Положення про управління соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради та його структури, яке затверджене рішенням Львівської міської ради № 1098 від 28.11.2016 управління є підзвітним і підконтрольним міській раді, виконавчому комітету міської ради, Львівському міському голові, заступнику міського голови з гуманітарних питань і підпорядкованим директору департаменту гуманітарної політики.

Управління має у своїй структурі 6 підпорядкованих структурних підрозділів:

- Галицький відділ соціального захисту;
- Личаківський відділ соціального захисту;
- Залізничний відділ соціального захисту;
- Шевченківський відділ соціального захисту;
- Франківський відділ соціального захисту;
- Сихівський відділ соціального захисту.

У Львівській області діє Управління праці та соціального захисту населення Дрогобицької міської ради, Управління

соціального захисту населення Самбірської міської ради, Управління праці та соціального захисту населення Червоноградської міської ради тощо. Ознайомитися з Положеннями, які регламентують їхню діяльність можна на офіційному веб-сайті відповідної ради.

Залежно від кількості громадян, що проживає в межах певної адміністративно-територіальної одиниці є міста, де діють як управління праці та соціального захисту населення районних держадміністрацій, так і структурні підрозділи з питань соціального захисту населення виконавчих органів рад.

Правові засади їхньої діяльності визначені положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування». У ст. 34 цього акту вписані власні та делеговані повноваження місцевою державною адміністрацією, повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, міських рад міст обласного значення та рад об'єднаних територіальних громад у сфері соціального захисту населення.

Зокрема, до власних (самоврядних) повноважень належать такі:

1) встановлення за рахунок власних коштів та благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення;

2) вирішення відповідно до законодавства питань про подання допомоги особам з інвалідністю, ветеранам війни та праці, сім'ям загиблих (померлих або визнаних такими, що пропали безвісти) військовослужбовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас (крім військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу) або відставку, особам з інвалідністю з дитинства, багатодітним сім'ям у будівництві індивідуальних жилих будинків, проведенні капітального ремонту житла, у придбанні будівельних матеріалів; відведення зазначеним особам у першочерговому порядку земельних ділянок для індивідуального будівництва, садівництва та городництва;

3) організація для малозабезпечених громадян похилого віку, осіб з інвалідністю будинків-інтернатів, побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також безоплатного харчування;

4) вирішення питань про надання за рахунок коштів місцевих бюджетів ритуальних послуг у зв'язку з похованням самотніх громадян, ветеранів війни та праці, а також інших категорій малозабезпечених громадян; подання допомоги на поховання громадян в інших випадках, передбачених законодавством;

Делегованих повноважень є значно більше, до основних можна віднести такі:

1) вирішення відповідно до законодавства питань надання соціальних послуг особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

2) вирішення відповідно до законодавства питань про надання пільг і допомоги, пов'язаних з охороною материнства і дитинства;

3) подання відповідно до законодавства одноразової допомоги громадянам, які постраждали від стихійного лиха;

4) вирішення відповідно до законодавства питань про надання компенсацій і пільг громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, в інших випадках, передбачених законодавством;

5) організація проведення громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні, а також учнівської та студентської молоді у вільний від занять час на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до комунальної власності, а також за договорами – на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до інших форм власності;

6) встановлення відповідно до законодавства розмірів і порядку виплати щомісячної допомоги особам, які здійснюють догляд за самотніми громадянами, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду;

7) здійснення контролю за поданням відповідно до закону підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності відомостей про наявність вільних робочих місць (посад); організація інформування населення про потребу підприємств, установ та організацій усіх форм власності у працівниках;

8) здійснення згідно із законодавством заходів соціального патронажу щодо осіб, які відбували покарання у виді

обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також осіб, до яких застосовано пробацію;

9) організація надання соціальних послуг бездомним особам;

10) здійснення відповідно до закону заходів, спрямованих на запобігання бездомності осіб;

11) ухвалення рішень про створення на підприємствах, в установах та організаціях спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю, організація їх професійної підготовки, а також погодження ліквідації таких робочих місць.

Також зазначимо, що здійснення функцій як органу соціального захисту населення визначається окремими законодавчими актами. Зокрема, це стосується питання щодо видання відповідних посвідчень категоріям громадян, які мають право на пільги відповідно до законодавства України; набуття громадянами пільгового статусу, що встановлюється зазвичай спеціально-створеними комісіями тощо.

Органи соціального захисту населення, які відповідають за надання послуг громадянам у сфері соціальної підтримки функціонують за принципом розмежування таких функцій:

- прийом від громадян заяв та документів у спеціально створених приміщеннях (фронт-офісах) за принципом «єдиного вікна».

- призначення відповідного виду соціальної підтримки у спеціально створених приміщеннях (бек-офісах) за принципом «єдиного вікна».

Важливо, що згідно з ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI надання адміністративних послуг у сфері соціального забезпечення громадян здійснюється на безоплатній основі.

Зазначимо, що призначати та виплачувати соціальні виплати (пільги, компенсації, державні соціальні допомоги) мають право тільки виконавчі комітети міських (районних у місті) рад. Сільські та селищні ради таких повноважень за законодавством не мають.

У сільській місцевості функції щодо надання послуг у сфері соціальної підтримки громадян здійснюють через:

- центр надання адміністративних послуг, який утворений в об'єднаних територіальних громадах;

Повноваження такого суб'єкта визначені Примірним положенням про центр надання адміністративних послуг, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 118.

- уповноважених сільських (селищних) рад;
- організацію виїзної роботи працівники структурних підрозділів з питань соціального захисту районних державних адміністрацій у межах функціонування так званих «мобільних соціальних офісів».

Детальніше організаційні питання надання соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та за допомогою мобільних соціальних офісів регулюється Методичними рекомендаціями щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу», затвердженими наказом Міністерства соціальної політики України від 14.03.2012 № 137.

Стосовно уповноважених осіб в системі органів місцевого самоврядування, то вони здійснюють консультування, прийняття заяв від громадян з необхідними документами для призначення соціального забезпечення та передачу їх відповідним органам з питань соціального захисту населення. Аналогічні функції виконують уповноважені особи, які визначені виконавчими органами ради об'єднаної територіальної громади та мобільні соціальні офіси.

Зазначимо також, що допомоги, пільги, субсидії, соціальні стипендії, інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів належать до державних виплат. Так застосовується Закон України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» від 03.12.2019 № 324-IX, який передбачає вжиття заходів щодо збору та перевірки достовірності інформації, що визначена законодавством для призначення, нарахування та/або здійснення державних виплат і впливає на визначення права на отримання та розмір таких виплат, а також виявлення невідповідності даних у автоматизованих інформаційних системах, реєстрах, базах даних.

Детальніше ці питання регулює Порядок здійснення верифікації та моніторингу державних виплат, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 136.

3.4. Фонди соціального страхування

Одним з учасників правовідносин щодо соціального страхування в Україні є страховик, правовий статус та повноваження якого визначені Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страховиками в Україні є відповідні страхові фонди, які провадять свою діяльність на підставі статутів, що затверджуються їхнім правлінням, за визначеними законом видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснюючи водночас керівництво та управління у цій сфері. Зокрема, їхнє основне завдання полягає у тому, що вони акумулюють (накопичують) страхові внески, фінансують страхові виплати та контролюють використання цих коштів за цільовим призначенням.

У межах своєї компетенції страхові фонди ухвалюють рішення, які є обов'язковими для виконання – постанови правління страхового фонду нормативного характеру. Ознайомитися з ними можна і в офіційних виданнях, і на офіційній веб-сторінці відповідного страхового фонду.

В Україні функціонують такі обов'язкові страхові фонди.

У системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:

- Пенсійний фонд України;
- Накопичувальний фонд України (планується запровадити).

В системі загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- Фонд соціального страхування України
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття України.

Також зазначимо, що Фонд соціального захисту людей з інвалідністю не є страховим фондом. Він діє на підставі наказу Міністерства соціальної політики від 14.04.2011 № 129 «Положення про Фонд соціального захисту інвалідів». Це неприбуткова бюджетна установа, діяльність якої спрямовує, координує та контролює Міністерство соціальної політики України.

Керуючись законодавчими нормами Фонд соціального захисту інвалідів фінансує заходи щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні та забезпечує в межах своїх повно-

важень реалізацію заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення для них робочих місць.

Нині єдиним страховиком у системі пенсійного солідарного забезпечення є Пенсійний фонд України.

Згідно з ст. 58 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснює адміністративне управління Накопичувальним фондом та інші функції, передбачені цим Законом і статутом Пенсійного фонду.

Правові засади діяльності Пенсійного фонду визначені також Положенням про Пенсійний фонд України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. Тут передбачено, що він є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Проте у ст. 58 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що Пенсійний фонд України є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Територіальні органи Пенсійного фонду України сформовані на двох рівнях:

- Головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;
- управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а також об'єднані управління.

Їхні повноваження визначені постановою правління Пенсійного фонду України «Про затвердження положень про територіальні органи Пенсійного фонду України та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов правління Пенсійного фонду України» від 22.12.2014 № 28-2.

Щодо Накопичувального пенсійного фонду України, його функціонування передбачено Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», де у ст. 58 зазначено, що адміністративне управління Накопичувальним фондом буде здійснюватися Пенсійним фондом України. У разі запровадження в Україні накопичувального рівня загальнообов'язкового державного пенсійного страхування Накопичувальний фонд має забезпечувати акумуляцію страхових внесків застрахованих осіб та обліковувати їх на накопичувальних пенсійних рахунках з метою інвестування цих коштів, щоб отримати для особи інвестиційний прибуток.

Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності забезпечується Фондом соціального страхування України згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Територіальні органи фонду діють на підставі Типових положень про управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та їх відділення, яке затверджене постановою правління Фонду соціального страхування України від 24.01.2017 № 6.

До основних ознак страхових фондів належать такі:

– *цільовий характер діяльності фонду;*

Він проявляється у тому, що страхові фонди, якщо інше не передбачено законами України, не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю.

– *позабюджетність;*

Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України.

До коштів фонду застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування

Державного бюджету України. Бюджет фонду затверджує Кабінет Міністрів України.

– *паритетні засади управління;*

Управління страховими фондами здійснюється на паритетній основі представниками держави, застрахованих осіб та роботодавців, які обираються на певний строк (6 років) і не можуть бути переобраними. Йдеться про сторін соціального діалогу на національному рівні (Кабінет Міністрів України, всеукраїнське об'єднання профспілок та всеукраїнське об'єднання організацій роботодавців).

Це означає, що кожна зі сторін представляє рівну кількість своїх учасників, а саме:

– по 5 представників від держави, застрахованих осіб і роботодавців (Пенсійний фонд України).

– по 7 представників від держави, застрахованих осіб і роботодавців (Фонд соціального страхування України).

– по 7 представників від держави, застрахованих осіб і роботодавців (Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття України).

Разом вони формують вищий орган управління фонду – правління. Воно забезпечує безпосереднє керівництво діяльністю фонду. Зокрема, щодо затвердження документів, які регламентують внутрішню діяльність фонду; спрямування та контроль за діяльністю виконавчих органів фонду, якими є виконавча дирекція страхового фонду та підвідомчі їй територіальні органи.

Відповідно до змісту ч. 6 ст. 10 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» функції виконавчої дирекції Фонду виконує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та його територіальні органи, що здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» та цього Закону.

Державна служба зайнятості як центральний орган виконавчої влади була ліквідована, а натомість її правонаступником визнано державну службу зайнятості, як централізовану систему державних установ (постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення» від 05.03.2014 № 90).

Згідно ч. 3 п. 18 Положення про державну службу зайнятості, яке затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 14.06.2019 № 945 Державний центр зайнятості як головна державна установа у централізованій системі державних установ Державної служби зайнятості здійснює функції виконавчої дирекції Фонду, визначених законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про зайнятість населення» до внесення змін до цих законів України.

У п. 2 наведеного акту визначено структуру системи, а саме Державна служба зайнятості складається з Державного центру зайнятості, регіональних (Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості) та базових (міських, районних і міськрайонних центрів зайнятості) центр зайнятості. Вони по суті є робочими органами Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття України.

Також складовими є Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, професійно-технічні навчальні заклади державної служби зайнятості, інші навчальні заклади державної служби зайнятості, а також підприємства, установи, організації, які утворені Державною службою зайнятості.

Передусім повноваження кожного страхового фонду визначені відповідними «страховими» законами, які загалом можна сформулювати у такі базові:

– *забезпечення надання страхових виплат та соціальних послуг, організація прийому та обслуговування громадян.*

Наприклад, територіальні органи Пенсійного фонду України мають забезпечувати прийом та обслуговування громадян в порядку, який визначений постановою правління Пенсійного фонду України «Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України» від 30.07.2015 № 13-1.

– *здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів фонду шляхом:*

а) проведення перевірок страхувальників та застрахованих осіб;

б) застосування в установленому законодавством порядку фінансових санкцій та накладення адміністративних штрафів.

Наприклад, залишається чинною Інструкція про порядок проведення перевірок страхувальників по коштах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, ухвалення рішень за їх результатами та процедуру оскарження, затвердженої постановою правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 22.12.2010 № 29 у тій частині, яка не суперечить Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Також застосовується постанова правління Фонду соціального страхування від 19.07.2018 № 12, якою затверджено Порядок фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим на виробництві за рахунок коштів Фонду соціального страхування України, зокрема регулюється питання інформування роботодавцем Фонд соціального страхування України про виплачені суми страхового відшкодування.

Пенсійний фонд України при здійсненні планових та позапланових перевірок керується Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». від 05.04.2007 № 877-V щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, діяльність яких віднесена до середнього ступеня ризику.

Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) органами Пенсійного фонду України визначені постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 632.

Також перелік документів, що оформлюються в процесі перевірок затверджений у новій редакції постановою правління Пенсійного фонду України від 20.11.2019 № 20-1 «Про затвердження форм актів, які складаються під час або за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, та інших організаційно-розпорядчих документів».

Щодо територіальних центрів зайнятості, то проведення перевірок страховальників регулюється Інструкцією про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, яка затверджена наказом Міністерства праці України від 18.12.2000 № 339.

Перевірка усіх застрахованих осіб в Україні, як і утримувачів інших соціальних виплат, здійснюється в порядку верифікації на підставі Порядку здійснення верифікації та моніторингу державних виплат. Відповідно до ч. 1. ст. 1 Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» верифікація вживається у значенні комплексу заходів щодо збору та перевірки достовірності інформації, що визначена законодавством для призначення, нарахування та/або здійснення державних виплат і впливає на визначення права на отримання та розмір таких виплат, а також виявлення невідповідності даних у автоматизованих інформаційних системах, реєстрах, базах даних.

До таких державних виплат належать, зокрема і пенсії, допомоги, інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування.

3.5. Суб'єкти, які сприяють реалізації права на соціальне забезпечення

Передусім такі суб'єкти є учасниками правовідносин щодо встановлення юридичних фактів, що засвідчують право на отримання соціального забезпечення певного розміру та виду.

Законодавство України до них відносить такі:

- органи медико-соціальної експертизи (МСЕК та ЛКК);
- медичні (військово-лікарські) комісії (ВЛК) Міністерства внутрішніх справ України щодо проведення лікарської та військово-лікарської експертизи та Збройних Сил України щодо проведення військово-лікарської експертизи;
- комісії зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною;

– органи, які видають посвідчення, які підтверджують наявність у особи певних додаткових соціальних ознак (посвідчення учасника бойових дій, посвідчення ветерана війни, посвідчення особи з інвалідністю внаслідок війни, посвідчення біженця, посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо).

– спеціальні комісії щодо надання пільгового статусу окремим громадянам, створеними місцевими органами з питань соціального захисту населення.

Ці суб'єкти не призначають соціального забезпечення, проте встановлюють право людини на його отримання шляхом ухвалення відповідного рішення у формі актів індивідуальної дії.

Як зазначив Верховний Суд у судовій справі №821/375/17 від 20.02.2020 індивідуальний акт – це акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк⁴⁸.

Медико-соціальні експертні комісії. Відповідно до змісту постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» єдиним органом, що має право встановлювати інвалідність в Україні повнолітнім громадянам є МСЕК. Окрім цього МСЕК вирішує питання про встановлення стійкої втрати професійної працездатності, що є необхідною умовою для призначення відповідних страхових виплат та соціальних послуг у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Структура органів медико-соціальної експертизи будується за територіальним принципом, а саме:

– Центральна медико-соціальна експертна комісія Міністерства охорони здоров'я України на чолі з головним лікарем;

⁴⁸ Судова справа № 821/375/17 від 20.02.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87712087>

- Кримська республіканська, обласна, центральна міська;
- міська, міжрайонна, районна.

Встановлення фактів, що мають значення для призначення соціального забезпечення здійснюється міською, міжрайонною, районною комісіями. Проте, у разі, якщо особа не згідна з таким рішенням, вона має право звернутися до органу вищого рівня МСЕК (Кримської республіканської, обласної, центральної міської комісії для повторного огляду). Ці суб'єкти оглядають також хворих за направленнями районних, міжрайонних, міських комісій у складних випадках. Аналогічний порядок встановлений щодо огляду особи Центральною медико-соціальною експертною комісією Міністерства охорони здоров'я України у разі оскарження рішення обласних, Київської та Севастопольської центральних міських комісій.

Передусім відповідно до змісту п. 11 постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» їхнє основне завдання встановити на підставі вивчення медичної документації та комплексного обстеження особи ступінь обмеження працездатності людини для вирішення питання про встановлення у зв'язку з цим інвалідності, визначити групу інвалідності, причину і час її настання.

Водночас вирішується питання щодо:

- орієнтовних видів праці, робіт чи професії, які можуть виконувати за станом здоров'я особи з інвалідністю;
- потреби особи з інвалідністю у навчанні, перекваліфікації, перенавчанні, забезпеченні засобами пересування, виробами медичного призначення, санаторно-курортному лікуванні, направленні у заклади охорони здоров'я на консультацію, госпіталізацію, дообстеження та інших видах допомоги для відновлення її працездатності.

Результати розгляду цих питань відображені як і висновку МСЕК, так і в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю, яку МСЕК складає та коригує та контролює ефективність її виконання. У ній визначаються комплекс реабілітаційних заходів для особи з інвалідністю та строки їхнього виконання.

Інша сукупність повноважень МСЕК стосується визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках хворого, який одержав ушкодження здоров'я, пов'язане

з виконанням ним трудових обов'язків. Водночас хворий має бути застрахованим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Водночас такому хворому може бути встановлена інвалідність та визначена необхідність у медичній та соціальній допомозі, що полягає, наприклад, у призначенні додаткового харчування, ліків тощо.

Третя група повноважень стосується встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку смерті особи з інвалідністю або особи, ступінь втрати працездатності якої визначений МСЕК у відсотках на підставі свідоцтва про смерть з професійним захворюванням або трудовим каліцтвом у разі, коли законодавством передбачається надання пільг членам сім'ї померлого.

МСЕК ухвалює рішення у формі висновку, форма та зміст якого, а також інші супроводжуючі документи затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2012 № 577 «Про затвердження форм первинної облікової документації, що використовується в медико-соціальних експертних комісіях».

Лікарсько-консультативні комісії. Натомість відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» інвалідність неповнолітніх громадян встановлюється ЛКК. Ці органи діють у закладах охорони здоров'я Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, структурних підрозділах з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій.

Структура органів ЛКК будується за територіальним принципом, а саме:

- центральна комісія Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим;
- центральні обласні, центральні міські у м. Києві та Севастополі;
- міські, районні, міжрайонні, районні в містах комісії.

Встановлення фактів, що мають значення для призначення соціального забезпечення здійснюється міською, міжрайонною, районною комісіями. Проте, у разі, якщо особа не згідна з таким рішенням, вона має право звернутися

до органу вищого рівня (центральної комісії Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, центральної обласної, центральної міської у м. Києві та Севастополі для повторного огляду. Ці суб'єкти оглядають також хворих дітей за направленням міських, районних, міжрайонних, районних у містах комісій у складних випадках.

Відповідно до змісту п. 4 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» основне завдання ЛКК встановити підставі вивчення медичної документації та комплексного обстеження дитини ступінь обмеження її життєдіяльності для вирішення питання про встановлення у зв'язку з цим інвалідності з категорією «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А», причину і час настання інвалідності.

З огляду на це вирішується водночас питання щодо:

- необхідності направлення дитини до реабілітаційної чи іншої установи, що надає відповідні соціальні послуги.

- потреби дитини у технічних та інших засобах реабілітації, забезпеченні виробами медичного призначення, у медичній допомозі та соціальних послугах. До таких послуг можна віднести додаткове харчування, ліки, постійний сторонній догляд, протезування, санаторно-курортне лікування тощо.

Результати розгляду цих питань відображені як і у висновку ЛКК, так і в індивідуальній програмі реабілітації дитини з інвалідністю, яку ЛКК складає, коригує та контролює ефективність її виконання за участю представників органів управління освіти та соціального захисту населення. У ній визначаються необхідні для дитини види реабілітаційних заходів, строки їх виконання.

Інша сукупність повноважень ЛКК стосується визначення ступеня втрати працездатності (у відсотках) у дітей віком від 15 до 18 років, які потерпіли від нещасного випадку на виробництві. Водночас такій дитині може бути встановлена інвалідність та визначена необхідність у медичній та соціальній допомозі, що полягає, наприклад, у призначенні додаткового харчування, ліків тощо.

Третя група повноважень стосується надання висновків, перелік яких конкретизований п. 7 постанови Кабінету

Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям», а саме про:

- звільнення від державної підсумкової атестації учнів (вихованців) навчальних закладів системи загальної середньої освіти за станом здоров'я;

- звільнення від навчальних предметів: фізичної культури, трудового навчання (технології) тощо;

- переведення на індивідуальну форму навчання за станом здоров'я;

- неповний день для навчання або неповний робочий тиждень;

- потребу дитини в дієтичному харчуванні;

- потребу дитини з інвалідністю у транспортуванні до навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, реабілітаційних установ та інших установ, які надають соціальні послуги;

- те, що дитина мала медичні показання для визнання її дитиною з інвалідністю до досягнення 6-річного віку.

Четверта група повноважень стосується видання окремих документів (направлень та довідок), а саме:

- направлень за медичними показаннями до МСЕК для отримання довідки на забезпечення батьків або законних представників дитини з інвалідністю автомобілем;

- довідок про наявність у дитини тяжких форм деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим вона не може проживати в квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї;

- довідок про потребу дитини, дитини з інвалідністю в домашньому догляді;

- довідок для отримання путівки на санаторно-курортне лікування;

- довідок про захворювання дитини на тяжке перинатальне ураження нервової системи, тяжку вроджену ваду розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічне, онкогематологічне захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкий психічний розлад, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гостре або хронічне захворювання нирок IV ступеня, про те, що дитина отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги.

Також ЛКК виконують функції третьої ланки експертизи тимчасової непрацездатності відповідно до Положення

про експертизу тимчасової непрацездатності. Зокрема, відповідно до п. 5.3.9. наведеного акту ЛКК надає висновки або рекомендації про необхідність:

- тимчасового чи постійного переведення на роботу з полегшеними умовами праці за станом здоров'я (за згодою хворого) чи з усуненням протипоказаних виробничих чинників, визначати характер роботи, що рекомендується, з урахуванням професії хворого;

- тимчасового переведення на іншу роботу, не пов'язану з ризиком поширення інфекційних хвороб, на період карантину після контакту з інфекційними хворими чи бактеріоносіями (разом з органами санітарно-епідеміологічної служби);

- тимчасового переведення на іншу роботу непрацездатних унаслідок професійного захворювання або захворювання на туберкульоз;

- догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку, а в разі, коли дитина хвора на цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), - до досягнення дитиною 16-річного віку;

- отримання відпустки без збереження заробітної плати працівникам для догляду за хворим (членом сім'ї), який потребує постійного стороннього догляду, тривалістю не більше 30 календарних днів;

- видачі застрахованим особам довідки для отримання путівки в санаторно-курортний заклад за формою.

ЛКК ухвалює рішення в залежності від вирішеного питання за формою, яка затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14.02.2012 № 110 «Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування».

Водночас окремими законодавчими актами можуть встановлюватися додаткові зразки документів ЛКК.

Наприклад, для організації педагогічного патронажу для осіб, які за станом здоров'я не можуть здобувати освіту за денною формою потрібен висновок ЛКК закладу охорони здоров'я або медичного висновку про стан здоров'я дитини за формою, затвердженою Міністерством охорони здоров'я України. (п. 1 Розділу IV Положення про індивідуальну форму

здобуття загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України від 12.01.2016 № 8). Така форма затверджена окремими нормативно-правовим актом – Інструкцією щодо заповнення форми первинної облікової документації № 031/о «Висновок про стан функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дитини, що потребує інклюзивного навчання», затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2019 № 1060.

Військово-лікарські комісії. В Україні можна виокремити два різновиди ВЛК, які своєю чергою поділяються на штатні та позаштатні:

1) медичні (військово-лікарські) комісії Міністерства внутрішніх справ України;

2) військово-лікарські комісії при Збройних силах України.

Структура, правовий статус та повноваження, а також зразки документів за результатами ухвалених рішень визначаються відповідно до Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, яка затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 № 285 та Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402.

У межах своїх повноважень медичні (військово-лікарські) комісії Міністерства внутрішніх справ України вирішують такі питання:

– про придатність кандидата до служби в поліції, до вступу до вищих навчальних закладів МВС, які здійснюють підготовку поліцейських

– про придатність поліцейського до подальшої служби в поліції при переміщенні по службі та проходження служби у відрядженні за кордоном;

– визначення наявності причинно-наслідкового зв'язку захворювань, поранень, травм, контузій і каліцтв, що спричинили смерть поліцейських, військовослужбовців, колишніх поліцейських, колишніх військовослужбовців, колишніх осіб рядового й начальницького складу.

За результатами розгляду питань, що входить до її компетенції ВЛК приймає постанови на час фактичного огляду особи, які є обов'язковими до виконання.

Подібною є компетенція військово-лікарських комісій при Збройних силах України з тією відмінністю, що вони визначають ступінь придатності осіб до військової служби, навчання у вищих військово-навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів Міністерства оборони України; роботи за фахом; встановлення причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтва) у військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, які призвані на збори, у осіб, звільнених із військової служби, а також причинного зв'язку захворювань, поранень, які заподіяли військовослужбовцям смерть.

Органи, які ухвалюють рішення щодо надання або відмови в наданні спеціального статусу.

До першої групи віднесемо ті, які вирішують питання щодо статусу учасника бойових дій, ветеранів війни тощо:

1) комісія Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій (Положення про комісії Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та Інструкції про порядок видачі в Міністерстві оборони України посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків «Ветеран війни – учасник бойових дій» та листів талонів на право одержання проїзних квитків з 50-відсотковою знижкою їх вартості, затверджене наказом Міністерства оборони України від 30.09.2019 № 511.

2) комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій (Порядок надання статусу учасника бойових дій особам, яких визнано борцями за незалежність України у ХХ столітті, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 604).

3) міжвідомча комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», яка утворюється Міністерством у справах ветеранів (Положення про міжвідомчу комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інва-

лідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», затверджене наказом Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України від 07.11.2019 № 76).

4) комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, що утворюється в Міністерстві оборони України, Національній гвардії, Службі безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та міжвідомча комісія (Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройним формуваннями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 203).

5) республіканська, обласна, міська, районна, районна в містах та відомчі комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни (постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.1996 № 458 «Про комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

У іншу групу об'єднаємо тих суб'єктів, які відповідальні за встановлення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

1) регіональна комісія з визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інших категорій громадян, що утворена Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями. Вона здійснює свої повноваження у порядку, який визначений постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим категоріям громадян».

2) комісія зі спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС при Міністерстві соціальної політики України,

що вирішує спірні питання визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (Положення про Комісію зі спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, яке затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 26.12.2018 № 1945).

3.6. Установи (заклади) соціальної підтримки

Новим Законом України «Про соціальні послуги» установи/заклади соціальної підтримки належать до надавачів соціальних послуг.

Окрім цього правову базу складають низка нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус та їхні повноваження, порядок надання соціальних послуг тощо.

У ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» здійснено поділ надавачів соціальних послуг на тих, які належать до державного, комунального або недержавного секторів.

Зокрема, надавачі соціальних послуг державного/комунального секторів представлені у законодавстві великою кількістю установ/закладів соціальної підтримки і медичного, і соціального спрямування. Вони можуть утворюватися як Міністерством соціальної політики, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, так і місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

До них належать такі:

1) установи/заклади надання соціальних послуг (стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування);

2) інші установи/заклади соціальної підтримки (обслуговування), зокрема спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі;

3) центри надання соціальних послуг – комплексні установи/заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різні соціальні послуги різним групам населення.

Аналіз чинного соціального законодавства дає підстави виокремлювати такі установи/заклади надання соціальних послуг.

Передусім це стаціонарні установи/ заклади (соціально-медичні), до яких відносяться *будинки-інтернати, пансіонати та інтернати*.

Вони загалом поділяються на ті, які надають соціальні послуги повнолітнім громадян або дітям; є спеціалізованими за своїм призначенням або загальними.

Зокрема, установи/заклади соціальної підтримки для повнолітніх призначені для постійного і (або) тимчасового проживання/перебування у них осіб, яким необхідний за станом здоров'я сторонній догляд, побутове та медичне обслуговування і (або) реабілітаційні, освітні послуги як на платній, так і безоплатній основі.

Наприклад, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, геріатричний пансіонат (для осіб похилого віку), пансіонат для ветеранів війни і праці. Вони діють на підставі Типового положення про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей. Також питання постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, осіб з інвалідністю I та II груп регулює Типове положення про спеціальний будинок-інтернат.

У частині проживання дітей то Типове положення про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей не застосовується. Водночас для осіб з інвалідністю віком від 18-ти до 35-ти років, які мають вади фізичного та/або розумового розвитку та психічні розлади створюються молодіжні відділення дитячого будинку-інтернату на підставі наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 № 173 «Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату».

Водночас у 2016 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 978 «Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю». Відповідно до наведеного акту передбачено функціонування дитячого будинку-інтернату. Він призначений для дітей з інвалідністю віком від 4-ох до 18-ти років та осіб з інвалідністю віком до 35-ти років, які мають порушення фізичного, інтелектуального розвитку та психічні розлади. Дитячий будинок-інтернат належить до стаціонарно-медичних установ тимчасового (до 6 місяців) або постійного (понад 6 місяців)

перебування або проживання. В залежності від рівня розумової відсталості та/або тяжких розладів психіки дітей можуть створюватися дитячі будинки-інтернати I, II, III, IV профілю.

Такі установи можуть мати окремі структурні підрозділи, а саме: молодіжне відділення, відділення (групи) денного догляду; відділення (групи) п'ятиденного стаціонарного догляду; відділення (групи) транзитного перебування; відділення (групи) підтриманого проживання; відділення (групи) паліативного догляду. Щодо деяких з них вже прийняті окремі акти законодавства (Типове положення про відділення (групу) п'ятиденного стаціонарного догляду, затверджене наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 05.09.2017 № 1409).

Транзитне перебування передбачає, що таке відділення (від 12-ти осіб) або група (до 12-ти осіб) надає тимчасові соціальні послуги до влаштування дітей у сімейні форми виховання або до самостійного проживання/отримання соціальної послуги підтриманого проживання для повнолітніх осіб (наказ Міністерства соціальної політики України від 04.09.2017 № 139, яким затверджене Типове положення про відділення (групу) транзитного перебування). Аналогічні вимоги щодо кількості осіб стосуються відділення (групи) підтриманого проживання, де максимальна кількість не може перевищувати 15 осіб. Важливо, що такі особи мають бути здатними до самостійного проживання. Такі відділення (групи) утворюються як для осіб з інвалідністю, які досягли повноліття, так і для осіб похилого віку (Типове положення про відділення (групу) підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 31.08.2017 № 1385).

Тимчасове або постійне проживання/перебування повнолітніх осіб із стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями забезпечує психоневрологічний інтернат, який дає на підставі Типового положення про психоневрологічний інтернат.

Діти-сироти та діти, які позбавлені батьківського піклування отримують соціальні послуги у дитячих будинках та загальноосвітніх школах-інтернатах, які мають забезпечити їм не тільки проживання, але і всебічний розвиток, вихован-

ня, освіти професійну орієнтацію та підготовку до самостійного життя (Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке затверджене спільним наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерства соціальної політики України від 10.09.2012 № 995/557).

Щоб наблизити умови проживання до сімейних функціонує малий груповий будинок (до 10 осіб). Він є закладом соціального захисту, який забезпечує тривале (стаціонарне) проживання для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа. Проте, якщо у закладі є чотири чи більше дітей з обмеженою життєдіяльністю, зокрема дітей з інвалідністю, кількість вихованців становить не більше восьми осіб (Примірне положення про малий груповий будинок, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 926).

Ночівля (розміщення на ніч) бездомних повнолітніх осіб є основним призначенням будинків нічного перебування (нічліжних будинків). Самостійне повноцінне життя шляхом надання комплексу соціальних послуг є метою діяльності центрів реінтеграції бездомних осіб. Водночас такі центри можуть утворюватися для жінок, чоловіків, сімей з дітьми, осіб, які хворі на наркоманію та хронічний алкоголізм (за умови, що вони пройшли курс лікування) тощо. Таким категоріям осіб надається тимчасовий притулок – денного перебування, коротко- (до 6 місяців), довготривалого (понад 6 місяців) проживання. Реінтеграція забезпечується також центром соціальної адаптації звільнених, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань (ці три заклади діють на підставі Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб, які затверджені наказом Міністерством праці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31).

Винятково тимчасове перебування дітей від 3-ох до 18-ти років забезпечує притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації. Такі заклади надають соціальні послуги, що включають у тому числі навчання, працю та змістовне дозвілля дітям, які позбавлені сімейного

виховання, опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади (Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565).

Також діють заклади /установи соціальної підтримки, основним завданням яких є надання реабілітаційних послуг. Наприклад, таким вважається Центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, який надає усі послуги на безкоштовній основі. Він забезпечує тимчасове та/або стаціонарне перебування на безоплатній основі осіб з інвалідністю та/або дітей з інвалідністю, та/або дітей віком до 3-х років (включно), які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (наказ Міністерства соціальної політики України від 09.08.2016 № 855 «Деякі питання комплексної реабілітації осіб з інвалідністю»).

Спеціалізованими службами підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі є:

- денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 824 «Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»);

- притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 655).

Відповідно до змісту постанови Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 741 «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» до закладів соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, які опинилися в складних життєвих обставинах, зумовленими

стихійним лихом, збройними конфліктами, домашнім насильством та насильством за ознакою статі, торгівлею людьми або реальною загрозою їх вчинення тощо належать такі:

- центр соціально-психологічної допомоги (термін перебування – до 90 діб);

- соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (термін перебування – до 3-ох років з максимальною кількістю до 30 осіб з числа дітей-сиріт віком від 15-ти до 18-ти років, а осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 18-ти до 23-ох років).

- соціальний центр матері та дитини (для тимчасового проживання жінок на 7–9 місяцях вагітності та матерів із дітьми віком від народження до 18-ти місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку;

- центр соціально-психологічної реабілітації (для осіб, які пройшли курс лікування залежності від наркотичних засобів чи психотропних речовин у закладах охорони здоров'я);

- центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді (призначений для їхньої соціальної адаптації, зокрема може надавати соціальні послуги їхнім батькам або особам, які їх замінюють (зокрема дітям з невизначеним статусом, народженим ВІЛ-інфікованими матерями).

Комплексний характер має діяльність, що здійснюється територіальним центром соціального обслуговування за місцем проживання особи, яка потребує соціальних послуг, або в умовах стаціонарного, тимчасового чи денного перебування.

Згідно зі змістом п. 1.4. постанови Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» центр соціального обслуговування є бюджетною установою, яка діє за рішенням місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Він обслуговує значну кількість осіб. Зокрема, ті, які належать до категорії громадяни похилого віку, осіб з інвалідністю, хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування та потребують постійної сторонньої допомоги.

Також центр надає соціальні послуги громадянам, якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї. Вони потребують соціальних послуг тому, що перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям (за умови реєстрації в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу), стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю).

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги забезпечується центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, яке затверджується постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 573).

Відповідно до потреб територіальної громади може діяти центр соціальної підтримки дітей та сімей. Він є закладом соціального захисту дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та діє на підставі Примірного положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 834.

Якщо на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці немає центру соціальних служб та територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), то створюється центр надання соціальних послуг. Його структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи провадять соціальну роботу та надають соціальні послуги особам/сім'ям, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах. Центр діє на підставі рішення райдержадміністрації або органу місцевого самоврядування на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 177 «Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг».

3.7. Відповідальність у сфері соціального забезпечення

Відповідальність отримувачів соціального забезпечення. Насамперед зазначимо, що відповідальність отримувача

державної соціальної допомоги настає у разі надміру виплачених йому сум соціального забезпечення.

До цього суб'єкта не застосовуються штрафні санкції. У судовій практиці надміру виплачені суми трактуються безпідставно набутим майном. Тому під час вирішення подібних судових прав застосовується у комплексі дві статті Цивільного кодексу України.

Зокрема, у ст. 1214 наведеного акту передбачено обов'язок особи, яка набула майно відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави.

Водночас у ст. 1215 зазначено, що не підлягає поверненню безпідставно набуті пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача.

Отже, рахункова помилка є умовою, яка унеможливорює відповідальність, оскільки соціальна виплата розглядається у цивільному праві як засіб матеріального існування.

Під час вирішення спорів щодо повернення надміру виплаченої пенсії суди послуговуються постановою Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 № 13 «Про практику застосування судами законодавства про працю», де передбачено, що до лічильних помилок належать неправильності в обчисленнях, дворазове нарахування заробітної плати за один і той самий період тощо. Не можуть вважатися ними не пов'язані з обчисленнями помилки в застосуванні закону та інших нормативно-правових актів, зокрема колективного договору⁴⁹.

Зіставлення ст. 1215 Цивільного кодексу України з положеннями численних законодавчих актів у сфері соціального

⁴⁹ Про практику застосування судами законодавства про працю : постановою Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 р. № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-99>

захисту дає підстав для висновку, що відповідальність отримувача соціального забезпечення настає у разі зловживання з його боку, яке і характеризує загалом його недобросовісну, неправомірну винну поведінку.

Також зазначимо, що вичерпного переліку обставин, які можуть трактуватися як зловживання законодавством загалом не визначає. Тож і підлягають довільному тлумаченню факти, які доводять вину особи у зловживанні, внаслідок якого було здійснено виплату соціального забезпечення та можуть бути покладені в основу правопорушення.

Умови відповідальності загалом визначені окремими законодавчими актами, що регулюють призначення певного виду соціального забезпечення.

Однак Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» таких норм не містить, а питання відповідальності врегульовано на підзаконному рівні спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 30.04.2002 № 226/293/169.

Аналіз чинного соціального законодавства дає підстави віднести до зловживань такі неправомірні дії як:

- подання документів, які були підроблені або будь-яким іншим чином сфальсифіковані (а тому охоплюють недостовірні дані);

- подання документів з явно неправильними відомостями;

- неподання або несвоєчасне подання відомостей про зміни у складі сім'ї, зміну місця проживання, власні доходи, одруження тощо, які можуть вплинути на надання конкретного виду та розміру соціального забезпечення.

Як зазначає у своїй постанові Верховний Суд від 20.06.2018 за № 607/936/17-ц механізм повернення надмірно сплачених сум пенсій передбачає стягнення таких сум лише у випадку, якщо така надмірна сплата відбулась з вини пенсіонера, а саме, через зловживання, зокрема, у випадку надання недостовірної

інформації або ненадання інформації, обов'язковість подання якої передбачена законодавством⁵⁰.

Правову оцінку «несвоєчасного подання» надає в певній мірі Верховний Суд у постанові № 489/3771/16-а від 20.12.2018, де характеризує відповідальність пенсіонера у разі не повідомлення органу пенсійного фонду про обставини, що спричиняють зміну розміру пенсії або припинення її виплати⁵¹.

Водночас, як правильно постановив Вищий адміністративний суд України 09.02.2016 у справі № 591/4154/14-а факт підробки документа та використання підробленого документа має бути підтверджений лише вироком суду у кримінальній справі, що набрав законної сили⁵².

Щодо стягнення зайво виплачених пенсійних сум, то порядок їх утримання залежить від виду соціального забезпечення та способу їх виплати і встановлені у зв'язку з цим обмеження відрахування.

Зокрема, у випадку, якщо соціальні виплати працівникам виплачуються разом з заробітною платою (наприклад, допомога у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності), то для повернення зайво виплачених сум роботодавцем застосовується ст. 128 Кодексу законів про працю України.

Натомість ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає у зв'язку з цим такі способи:

- 1) добровільне повернення сум пенсіонером;
- 2) стягнення на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

Встановлені граничні відсотки відрахування з пенсії:

- 1) 50 відсотків
 - на утримання членів сім'ї (аліменти);
 - на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій;

⁵⁰ Судова справа № 607/936/17-ц від 20.06.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75068288>

⁵¹ Судова справа № 489/3771/16-а від 20 грудня 2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78808082>

⁵² Судова справа № 591/4154/14-а від 09.02.2016 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55836409>

– на відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого;

– на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках.

З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії.

Детальніше ці питання регулює постанова правління Пенсійного фонду України від 21.03.2003 № 6, якою затверджений Порядок повернення сум пенсій, виплачених надміру, та списання сум переплат пенсій, що є безнадійними до стягнення.

Відповідальність суб'єктів за реалізацію права на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. На відмінну від отримувачів соціального забезпечення до цих суб'єктів можуть бути застосовані заходи майнової відповідальності у формі штрафних санкцій (штраф, пеня) за невиконання чи неналежне виконання ними своїх обов'язків, що вплинуло або могло вплинути на надання відповідного виду та розміру соціального забезпечення. Наприклад, несвоечасна або неповна виплата страхових сум, ненадання або несвоечасне надання соціальних послуг тощо.

Зокрема, відповідно до змісту ч. 3 ст. 107 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення» Пенсійний фонд України сплачує пеню і юридичним, і фізичним особам, якщо сума коштів була стягнена безпідставно. Пеня нараховується на цю суму пені, що визначається виходячи з розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

У 2020 році облікова ставка Національного банку України знижено до 11% на підставі рішенням Правління Національного банку України від 30.01. 2020 № 76-рш «Про розмір облікової ставки».

Щодо Фонду соціального страхування України, то конкретних заходів правового впливу законодавство у сфері соціального забезпечення не виокремлює, а питання відповідальності передусім вирішується на рівні затвердженого статуту.

Верховний Суд постановив у судовій справі № 242/537/16-а від 23.11.2018, що відповідальність за правильність та досто-

вірність документів, що подаються для призначення пенсій, зокрема персоніфікованих відомостей про заробітну плату, які вносяться до реєстру застрахованих осіб, покладено на роботодавця (страхувальника)⁵³.

Отже, якщо внаслідок цього пенсіонеру було виплачено зайві суми, то вони стягуються зі страхувальника.

Натомість у ч. 5 ст. 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено перелік неправомірних діянь роботодавця, які передбачають його відповідальність перед Фондом соціального страхування України (сплата штрафних санкцій) та застрахованою особою. Аналогічний підхід застосовується в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

У сфері надання соціальних послуг відповідальність надавачів та отримувачів соціальних послуг встановлюється обов'язково у договорі про надання соціальних послуг. Проте обов'язкової типової форми, яка б відповідала новому Закону України «Про соціальні послуги» наразі не затверджено. У системі недержавного пенсійного забезпечення відповідальність сторін визначається пенсійним контрактом.

Важливо також зазначити, що посадові особи, які винні в порушенні законодавства у сфері соціального забезпечення несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Оцінюючи загалом протиправну бездіяльність суб'єкта владних повноважень, Верховний суд у судовій справі №2540/2680/18 від 31.03.2020 зазначає, що під нею потрібно розуміти зовнішню форму поведінки (діяння) цього органу/його посадової особи, яка полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи у нездійсненні юридично значущих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або іншого нормативно-правового регулювання віднесені до компетенції суб'єкта владних повноважень, були об'єктивно необхідними і реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені. Водночас важливими

⁵³ Судова справа №242/537/16-а від 23.11. 2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78097947>

є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків⁵⁴.

У ст. 28 Основ законодавства України про загально-обов'язкове державне соціальне страхування передбачено цивільно-правову відповідальність закладів охорони здоров'я, закладів професійної реабілітації та громадян, які надають соціальні послуги за шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховикам внаслідок фальсифікації документів про обсяги та якість наданих послуг.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні відмінності та спільні ознаки інституту представництва у сфері соціального забезпечення та цивільного представництва.

2. Чи може не народжена дитина вважатися суб'єктом права соціального забезпечення?

3. Чому можна вважати, що органи місцевого самоврядування на рівні з органами виконавчої влади виконують тотожні повноваження у сфері соціального забезпечення?

4. Яка роль у держави у функціонуванні страхових фондів в Україні?

5. Чому Фонд соціального захисту інвалідів не є фондом соціального страхування?

6. Чому законодавець визначив межу сум повернення, які були безпідставно набуті отримувачим соціальної допомоги?

⁵⁴ Судова справа № №2540/2680/18 від 31.03.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88506785>

Розділ 4

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

4.1. Система пенсійного забезпечення та його рівні в Україні

Система пенсійного забезпечення в Україні має функціонувати одночасно на трьох рівнях.

Солідарний та накопичувальний рівень складають загальнообов'язкове пенсійне страхування, умови та порядок фінансування яких врегульоване Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а недержавне пенсійне забезпечення функціонує окремо на засадах добровільної участі відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Солідарному рівневі пенсійного забезпечення властиві такі ознаки:

1) соціальне забезпечення призначається Пенсійним фондом України та виплачуються за його рахунок;

2) у солідарній системі передбачено три виплати: пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (зокрема каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника та пенсія за віком;

У разі, якщо особа має право на декілька видів таких пенсій, за її вибором виплачується лише одна. У солідарній системі також надається соціальна послуга за рахунок коштів Пенсійного фонду, якою є допомога на поховання пенсіонера. Пенсія виплачується незалежно від продовження особою трудової діяльності;

3) у межах солідарної пенсійної системи функціонує пільгове пенсійне забезпечення;

В його основі тривалий стаж особи на певних роботах (посадах) (вислуга років) і (або) пов'язаний з цим знижений пенсійний вік, які визначаються умовами для дострокового

призначення пенсії за віком. Пенсія за вислугу років передбачає звільнення з роботи, яка дає право на пільгове пенсійне забезпечення.

4) не передбачено взаємозалежності розміру пенсії від розміру сплаченої суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що розраховується і сплачується відповідно до положень Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та розміром пенсійних виплат;

5) встановлено пропорційний розподіл розміру пенсії в залежності від наявного страхового стажу та віку особи, за винятком випадків передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

6) розмір пенсій залежить від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу) (проте є законодавчі винятки призначення пенсії без врахування страхового стажу);

7) це єдиний рівень державного пенсійного забезпечення, у якому розмір пенсійної виплати коригується в залежності від величини прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб.

За відсутності в радянські часи системи загальнообов'язкового державного соціального страхування сьогодні солідарний рівень становить понад 90 відсотків усієї системи пенсійного забезпечення. Розмір пенсійної виплати є порівняно невеликим, адже кількість тих, хто потребує пенсії значно перевищує кількість тих, хто працює і сплачує єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та в такий спосіб наповнює коштами Пенсійний фонд України.

На майбутнє передбачено функціонування і накопичувального рівня державного пенсійного забезпечення.

Він має набагато більше переваг у порівнянні з солідарним, адже передбачає запровадження механізму накопичення пенсійних активів та встановлення певного взаємозв'язку між сплатою єдиного соціального внеску та розміром майбутньої пенсії за віком. Окрім цього зберігається і можливість одночасно отримувати солідарну пенсію та недержавне пенсійне забезпечення.

Накопичувальна пенсійна система характеризується такими ознаками:

1) призначення та виплата соціального забезпечення буде здійснюватися Накопичувальним фондом України, створеним Пенсійним фондом України як позабюджетний цільовий фонд;

2) Накопичувальний фонд України має для кожної застрахованої особи створити індивідуальний накопичувальний рахунок з страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

Метою такого рахунку є забезпечення відображення стану пенсійних активів застрахованої особи у цій системі.

3) такі страхові внески будуть щоразу обліковуватися на індивідуальному накопичувальному рахунку особи та підлягати інвестуванню задля одержання інвестиційного прибутку на користь особи;

В такий спосіб мають формуватися пенсійні активи людини.

4) у накопичувальній системі буде виплачуватися поряд з солідарною пенсійною виплатою довічна пенсія (ануїтет) або одноразова виплата на підставі договору страхування довічної пенсії. Такий договір укладається між застрахованою особою та страховою організацією, яка має ліцензію на здійснення страхування життя після досягнення ним пенсійного віку (наразі 60 років);

5) передбачено встановлення таких видів довічної пенсії на вибір особи: довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя, яка буде виплачуватися поквартально або щомісячно;

6) пенсійні активи мають стати частиною спадкового майна для виплати спадкоємцям в якості одноразової виплати;

7) у випадках, передбачених законом особа вправі отримати повну суму пенсійних заощаджень (наприклад, у разі виїзду на постійне місце проживання закордон, інвалідність тощо) усю суму накопичувальних коштів.

Третій рівень пенсійного забезпечення має суто договірну основу і є правом особи скористатися послугами недержавних пенсійних фондів задля отримання у майбутньому додаткової пенсійної виплати.

До основних ознак недержавного пенсійного забезпечення належать такі:

1) послуги у цій сфері надають винятково на договірній основі три фінансові установи: недержавні пенсійні фонди на підставі пенсійного контракту, банки в порядку укладення договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку для накопичення пенсійних заощаджень та у випадку, досягнення, визначеного самостійно особою, пенсійного віку за Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» – страхові організації для виплати накопичених на пенсійному рахунку коштів шляхом укладення договору довічної пенсії;

2) участь в цій пенсійній системі є добровільною на основі укладеного договору;

3) застрахованою особою може бути не лише вкладник (той, хто сплачує пенсійні внески на підставі пенсійного контракту або договору про відкриття пенсійних депозитних рахунків), але і будь яка інша особа на користь якої здійснюється недержавне пенсійне страхування;

4) пенсійний вік є значно зниженим, обрається самостійно застрахованою особою починаючи з 50-тирічного віку;

5) учасник системи недержавного пенсійного забезпечення одержує додаткову пенсії поза зв'язком з тривалістю страхового стажу.

4.2. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Умови пенсійного забезпечення. Умовою отримання соціального забезпечення в системі солідарного рівня пенсійного страхування є настання відповідного соціального ризику, що передбачає застрахованою особою або членом її сім'ї можливу втрату засобів до існування та їхню потребу у матеріальному забезпеченні або наданні соціальних послуг.

Отримувачів соціального забезпечення в солідарній пенсійній системі можна умовно поділити на такі види:

1) застраховані в обов'язковому порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески;

2) застраховані в добровільному порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески.

Функції страховика виконує виконавча дирекція Пенсійного фонду України.

Страхувальником є роботодавець та інші особи відповідно до ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підставою надання матеріального забезпечення та соціальних послуг є соціальний ризик, до яких відноситься досягнення пенсійного віку, інвалідність та втрата годувальника.

У ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначені категорії обов'язково застрахованих осіб, яких умовно можна поєднати у підгрупи.

До першої віднесемо тих осіб, праця (служба), зокрема дипломатична служба яких передбачає обов'язок сплати страхових внесків страхувальником (у розумінні ст. 14 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Це:

- громадянин України, іноземець (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особа без громадянства, що працює на умовах трудового договору або на інших умовах, передбачених законодавством в Україні;

- громадянин України, який працює у розташованих за межами України філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (зокрема міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

- особа, яка працює на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях та отримує заробітну плату (винагороду) за роботу на таких посадах;

- особа, яка проходить строкову військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та служб у органах та підрозділах цивільного захисту;

- військовослужбовець (окрім строкової служби), поліцейський, особа рядового і начальницького складу, зокрема та, яка проходить військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України «Про мобілізаційну підготовку

та мобілізацію» від 21.10.1993 № 3543-XII та «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII;

- громадянин України та особа без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

- працівник дипломатичної служби, направлений у довготермінове відрядження;

- непрацюючий інший з подружжя працівника дипломатичної служби, який перебуває за кордоном за місцем довготермінового відрядження такого працівника.

До другої групи належать особи, які самостійно оплачують за себе страхові внески. Це:

- особа, яка працює на умовах цивільно-правового договору.

- фізична особа-підприємець (зокрема та, яка обрала спрощену систему оподаткування);

- член фермерського господарства, якщо він не належить до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;

- особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, зокрема адвокатську, нотаріальну діяльність, або особа, яка провадить релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримує дохід від цієї діяльності.

Замикає коло застрахованих осіб особи, що отримуються водночас інший вид соціального забезпечення, а саме:

- особа, яка доглядає за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримує допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини;

- один із непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, один із прийомних батьків, батьків-вихователів, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, дитиною, яка має тяжке захворювання,

але якій не встановлено інвалідність, а також непрацююча працездатна особи, яка здійснює догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку (загалом 60 років) та за висновком закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду за умови отримання допомоги, надбавки або компенсації відповідно до законодавства;

- особа, яка отримує допомогу по тимчасовій непрацездатності;

- особа, яка перебуває у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримує допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

- патронатний вихователь, батько-вихователь дитячих будинків сімейного типу, прийомний батько за умови отримання грошове забезпечення відповідно до законодавства.

Також право на отримання пенсійного соціального забезпечення виникає на основі договору про добровільну участь, який укладається на умовах та порядку, передбаченого ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Відповідно до змісту ст. 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» учасником добровільної системи сплати пенсійних страхових внесків в системі цього виду страхування, за умови сплати страхових внесків до Фонду згідно із законом, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а саме:

- особи, які навчаються у вищих навчальних закладах за денною формою навчання, а також в аспірантурі та докторантурі;

- іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України;

- громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Необхідною умовою для отримання забезпечення застрахованими особами є оплата ними або іншим страхувальником страхових внесків. У такий спосіб набувається страховий стаж,

зважаючи на тривалість якого і буде нараховуватися пенсія. Базовою величиною для обчислення розміру пенсії є заробітна плата особи – майбутнього пенсіонера.

Потрібно також зазначити, що для окремих категорій громадян пенсія виплачується у підвищеному розмірі згідно вимог спеціальних законів.

Зокрема, відповідно до змісту п. 2 ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» від 15.02.1995 № 56/95-ВР розмір державних пенсій громадянам, які одержали статус особи, що працює, проживає або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського, збільшується на 20 відсотків.

У п. 22 ч. 3 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено, що учасникам бойових дій пенсія підвищується в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Водночас, якщо особа має інвалідність внаслідок війни, то згідно з п. 28 ч. 3 ст. 12 цього акту пенсія підвищується на таких умовах: особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 процентів, II групи – 40 процентів, а III групи – 30 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Другої світової війни, пенсії підвищуються на 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, іншим учасникам війни – на 10 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (п. 20 ст. 12 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Підвищений розмір пенсії встановлений також для членів сімей військовослужбовців та інших прирівняних до них сімей. Повний перелік таких категорій зазначений у п. 1 ст. 10 цього Закону. Аналогічне підвищення належить також дружинам (чоловікам) померлих осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни, які не одружилися вдруге. Їм пенсійна виплата підвищується на 25 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

На 10 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність виплачується пенсія дружині (чоловіку)

померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге.

Види пенсій. Пенсія за віком (ст.ст. 26–29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Особливість цієї пенсійної виплати у тому, що вона призначається довічно при досягненні особою відповідного пенсійного віку та наявного на цю дату відповідного страхового (пільгового) стажу.

Внаслідок проведеної у 2017 році пенсійної реформи у ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено три вікові категорії для призначення пенсії за віком залежно від набутого особою страхового стажу.

1) у віці (для чоловіків 60-ти років, для жінок залежно від дати народження, починаючи з 1961, які народилися у такий часовий проміжок:

55 років – які народилися по 30 вересня 1956 року включно;

55 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;

56 років – які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;

56 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;

57 років – які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;

57 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;

58 років – які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;

58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;

59 років – які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року;

59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року;

60 років – які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

Право виходу на пенсію у цьому віці мають лише особи за наявності мінімального страхового стажу. Щороку, починаючи з 1 січня 2018 і закінчуючи 1 січнем 2028 роком його тривалість поступово збільшується і повинна досягнути 35 років.

Наприклад, з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – не менше 27 років.

2) після досягнення 63-річного віку

Якщо особа на момент досягнення 60-річного віку не має мінімального страхового стажу, то право на пенсію вона набуває з 63-річного віку. Щороку, починаючи з 1 січня 2018 і закінчуючи 1 січнем 2028 роком його тривалість поступово збільшується і має досягнути позначки від 25 до 35 років.

Наприклад, з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року особа повинна мати від 17 до 27 років страхового стажу.

3) після досягнення 65-річного віку.

Якщо особа на момент досягнення 63-річного віку не має мінімального страхового стажу, то право на пенсію вона набуває з 65-річного віку. Аналогічно, щороку, починаючи з 1 січня 2018 і закінчуючи 1 січнем 2028 роком його тривалість поступово збільшується і має досягнути позначки від 15-ти до 25-ти років.

Наприклад, з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року страховий стаж становить межу від 15 до 17 років.

Також введено умови призначення пенсії незалежно від віку – при страховому стажі 40 р., який обчислюється з 1 січня 2018 року.

Розмір пенсії за віком, яка обчислюється за правилами, визначеними ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залежить від таких показників:

1) заробітної плати (доходу) особи, з якого сплачувалися страхові внески в межах суми єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Дані про заробітну плату починаючи від 1 липня 2000 року містяться у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За змістом ч. 2 ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за бажанням особи заробітна плата за період роботи до 1 липня 2000 року

підлягає зарахуванню для обчислення пенсії за віком тільки у разі, якщо довідка про заробітну плату (дохід) підтверджена первинними документами. Йдеться про календарний 60-місячний період заробітку, який може бути включений до розрахунку заробітку особи за період до липня 2000 року.

Зразок такої довідки містить Додаток № 1 до Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який затверджений постановою правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 № 22-1. Тут, у п. 2.1 вказується на необхідність зазначення у довідці назв первинних документів, на підставі яких її видано, їх місцезнаходження та адреси, за якою можливо провести перевірку відповідності змісту довідки первинним документам.

Аналогічного змісту довідка подається також у випадку, якщо страховий стаж особи з 01.07.2000 становить менше 60 місяців. Така довідка подається за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд по 30.06.2000 незалежно від перерв.

У правових позиціях Верховного Суду України зазначено, що єдиною і обов'язковою умовою для обчислення пенсії з урахуванням заробітної плати за період роботи до 1 липня 2000 року є підтвердження нарахування такої заробітної плати первинними документами, зокрема, виписок з особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та оплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працювала особа, яка звертається за пенсією (наприклад, судова справа № 808/1771/18 від 26.02.2019)⁵⁵.

Визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії здійснюється згідно до положень ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

2) періодів страхового стажу, які визначають загальну його тривалість на підставі ст. 24–25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

⁵⁵ Судова справа №808/1771/18 від 26.02.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80197899>

Дані про наявний страховий стаж починаючи від 1 липня 2000 року містяться у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За змістом ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мінімальний розмір пенсії за віком визначається за такими правилами:

1) необхідний страховий стаж у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років дає право на пенсію у мініальному розмірі прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність;

2) доплата за понаднормовий стаж (за кожний повний рік понад 35 років у чоловіків та 30 років у жінок) збільшується на 1 відсоток розміру обчисленої пенсії, але не більш як на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком;

3) встановлено додаткову соціальну гарантію для отримання пенсії за віком для осіб, які відпрацювали повний робочий день на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 року для жінок за Списком №1 незалежно від місця останньої роботи. (Список виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 № 46 «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах»).

Йдеться про працівників, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці», та працівників, зайнятим під землею обслуговуванням зазначених осіб.

Верховний Суд неодноразово зазначав, що до кола працівників, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці» та встановлені пільги, належать тільки працівники, зазначені у списку № 1, які були зайняті на підземних роботах повний робочий день. (наприклад, постанова Верховного Суду України від 21.01.2020 у справі № 640/4469/17)⁵⁶.

⁵⁶ Судова справа № 640/4469/17 від 21.01.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87079800>

Мінімальний розмір пенсії таких осіб визначається у розмірі 80 відсотків заробітної плати (доходу), але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

4) передбачено додаткову соціальну гарантію для чоловіків та жінок, які досягнули 65-річного віку та мають тривалий страховий стаж (для чоловіків 35 років, для жінок 30 років).

Їхній розмір мінімальної пенсії за віком визначається у розрахунку 40 відсотків мінімальної заробітної плати, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, які визначені законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Якщо страховий стаж в таких осіб є меншої тривалості, то пенсія встановлюється у розмірі, який є пропорційним до наявного їхнього страхового стажу, зважаючи на прожитковий мінімум, встановленого для осіб, які втратили працездатність. Це означає, що пенсія виплачується нижче встановленого розміру мінімальної пенсійної виплати.

Та сума, яка не вистачає до розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, доплачується як щомісячна адресна допомога за рахунок коштів державного бюджету (постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання пенсійного забезпечення громадян» від 26.03.2008 № 265). До досягнення 65-річного віку особі може бути призначена державна соціальна допомога на умовах і в порядку, визначених Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Окрім цього аналогічна доплата передбачена для пенсіонерів-осіб з інвалідністю незалежно від досягнення 65-річного віку. До обрахунку загальної суми їхньої пенсійної виплати належать надбавки, підвищення, додаткові пенсії, цільова грошова допомога та інші доплати до пенсій, які встановлені законодавством. Водночас не враховується пенсія за особливі заслуги перед Україною та щомісячна доплата до пенсії у зв'язку з втратою годувальника членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Збільшення величини прожиткового мінімуму спричинює перерахунок пенсійної виплати, окрім працюючих пенсіонерів, яким він здійснюється після завершення трудової діяльності.

Максимальний розмір пенсії встановлюється на рівні 10 прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. За змістом ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до суми пенсійної виплати включаються надбавки, додаткові пенсії, цільова грошова допомога, пенсія за особливі заслуги перед Батьківщиною.

Отже, наведеними нормами встановлено право на отримання особою мінімальної пенсії за віком за умови виконання двох умов – досягнення пенсійного віку та наявність необхідного страхового стажу.

Поєднання вказаних умов передбачає об'єктивно обґрунтоване застосування механізму загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з позицій настання визначених страхових ризиків (непрацездатність за віком) та економічної забезпеченості функціонування самоврядної солідарної системи фінансування (страхового стажу як періоду (строку) сплати страхових внесків для капіталізації страхової системи).

У ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначені правила, за якими здійснюється відстрочка виходу на пенсію, що своєю чергою дає можливість отримувати вищий розмір пенсійної виплати залежно від часу виходу на пенсію та кількості повних місяців страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії. Зокрема, обрахована пенсія збільшується на такий відсоток:

- на 0,5 відсотка – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60-ти місяців;

- на 0,75 відсотка – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

Є також спеціальне положення, що стосується тільки жінок з датою народження у період по 31 грудня 1961 року. Їм розмір пенсії підвищується:

- на 2,5 відсотка за кожні 6 місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55-ти років до досягнення ними 60-річного віку, за умови, що до цього їм не призначалася будь-яка пенсія.

Пенсія по інвалідності (ст.ст. 30–35 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»).

Особливістю цієї пенсійної виплати у тому, що вона призначається у разі, коли особі встановлено групу інвалідності і вона має необхідний страховий стаж.

Водночас набуття права на пенсію по інвалідності здійснюється без врахування страхового стажу, коли інвалідність настала за певних, визначених законом обставин, серед яких:

- період проходження строкової військової служби;
- внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров’я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року.

Пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Якщо особа досягнула пенсійного віку – довічно.

Розмір пенсії по інвалідності залежить від встановленої МСЕК групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

для осіб з інвалідністю I групи:

до досягнення особою 25-ти років включно – 1 рік;
від 26-ти років до досягнення особою 28-ми років включно – 2 роки;

від 29-ти років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки;

від 32-ох років до досягнення особою 34-ох років включно – 4 роки;

від 35-ти років до досягнення особою 37-ми років включно – 5 років;

від 38-ми років до досягнення особою 40 років включно – 6 років;

від 41 року до досягнення особою 43-ох років включно – 7 років;

від 44-ох років до досягнення особою 48-ми років включно – 8 років;

від 49-ти років до досягнення особою 53-ох років включно – 9 років;

від 54-ох років до досягнення особою 59-ти років включно – 10 років;

для осіб з інвалідністю II та III груп:

до досягнення особою 23-ох років включно – 1 рік;

від 24-ох років до досягнення особою 26-ти років включно – 2 роки;

від 27-ми років до досягнення особою 28-ми років включно – 3 роки;

від 29-ти років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки;

від 32-ох років до досягнення особою 33-ох років включно – 5 років;

від 34-ох років до досягнення особою 35-ти років включно – 6 років;

від 36-ти років до досягнення особою 37-ми років включно – 7 років;

від 38-ми років до досягнення особою 39-ти років включно – 8 років;

від 40 років до досягнення особою 42-ох років включно – 9 років;

від 43-ох років до досягнення особою 45-ти років включно – 10 років;

від 46-ти років до досягнення особою 48-ми років включно – 11 років;

від 49-ти років до досягнення особою 51 року включно – 12 років;

від 52-ох років до досягнення особою 55-ти років включно – 13 років;

від 56-ти років до досягнення особою 59-ти років включно – 14 років.

після досягнення пенсійного віку – необхідний страховий стаж залежить від календарного періоду набуття права на призначення пенсії за віком.

Наприклад, з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року страховий стаж для призначення пенсії по інвалідності для осіб після досягнення пенсійного віку становить не менше 27-ми років.

Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається у таких розмірах:

- 1) особам з інвалідністю I групи – 100 %;
- 2) особам з інвалідністю II групи – 90 %;
- 3) особам з інвалідністю III групи – 50 % вже обчислено індивідуально пенсії за віком.

Також зазначимо, що відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності, окрім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою пенсійного віку.

Тривалий страховий стаж (від 20 до 25 років) у взаємозв'язку з віком встановлення у особи інвалідності дає можливість непрацюючим особам з інвалідністю набути право на призначення цієї пенсії у розмірі пенсії за віком при дотриманні таких умов:

20 років страхового стажу у жінок, а у чоловіків – 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46-ти років включно;

21 рік страхового стажу у жінок, а у чоловіків – 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48-ми років включно;

22 роки страхового стажу у жінок, а у чоловіків – 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50-ти років включно;

23 роки страхового стажу у жінок, а у чоловіків – 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53-ох років включно;

24 роки страхового стажу у жінок, а у чоловіків – 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56-ти років включно;

25 років страхового стажу у жінок – 25 років, а у чоловіків – 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59-ти років включно.

Йдеться про такі категорії осіб:

- 1) непрацюючі особи з інвалідністю II групи;
- 2) непрацюючі особи з інвалідністю II групи, яким встановлено інвалідність після досягнення пенсійного віку;

3) особи з інвалідністю III групи за наявності у чоловіків 35 років страхового стажу, а у жінок 30 років.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника (ст.ст. 36–39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Особливість цієї пенсійної виплати у тому, що вона призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, визнаного безвісно відсутнім або оголошеним померлим у встановленому законом порядку, які були на його утриманні (дітям – незалежно від утримання) на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним (у разі досягнення ним пенсійного віку – довічно).

На відміну від інших видів пенсій, цю пенсію можна одночасно отримувати з державною соціальною допомогою відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

Водночас у померлого годувальника має бути на день смерті страховий стаж, який був би потрібний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності.

Також набуття права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника здійснюється без врахування тривалості страхового стажу, коли смерть настала за певних, визначених законом обставин, серед яких:

1) виконання функції донора анатомічних матеріалів людини;

2) годувальник був пенсіонером;

3) період проходження строкової військової служби;

4) внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року;

5) зникнення безвісти.

Особливості призначення пенсії членам сім'ї особи, зниклої безвісти визначені Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти».

Отже, право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника мають лише особи, які були членами сім'ї померлого. Водночас такі суб'єкти винятково визначаються положеннями Сімейного кодексу України. Тому спільне проживання і ведення господарства, спільний побут тощо не можуть вважатися тими критеріями, які дають право на призначення такої пенсійної виплати.

Наприклад, чоловіком чи дружиною є лише ті особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі і є подружжям за змістом положень ст. 36 Сімейного кодексу України.

Такі особи мають на момент смерті годувальника одночасно відповідати двом ознакам:

- непрацездатність;
- утримання померлим годувальником, за винятком його дітей.

Наприклад, якщо діти проживали окремо від померлого годувальника, вони не втрачають право на пенсійну виплату.

Однак, важливо зазначити, що дитина за законодавством України є особою віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (наприклад, у разі одруження чи народження дитини). Відповідно за таких обставин особа втрачає статус дитини і не може перебувати на утриманні померлого.

Окрім дітей, факт утримання не береться до уваги щодо таких членів сім'ї як батько і чоловік (дружина) померлого, якщо з дня його смерті вони втратили джерело засобів до існування.

Щодо першої ознаки, то закон визначає вичерпне коло осіб, які визначаються такими, що є непрацездатними і водночас є членами сім'ї.

Наведемо їх класифікацію за соціально-значущими обставинами, які визначають їхнє право на пенсійну виплату. Зокрема, це:

1) інвалідність або досягнення пенсійного віку – для чоловіка (дружини), батька, матері;

Водночас пільгове зниження пенсійного віку для окремих категорій осіб до уваги не береться.

2) неповноліття та інвалідність – для дітей (зокрема дітей, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника та усиновлених) померлого годувальника,

які не досягли 18-ти років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18-ти років;

Пасинок і падчерка мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків. Право на призначення пенсії зберігається і у разі усиновлення неповнолітніх дітей померлого годувальника.

3) навчання – для дітей померлого годувальника до завершення навчання, а для дітей-сиріт без врахування факту навчання, але тільки до досягнення ними 23-ох років;

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 № 2342-IV правовий статус дитини-сироти має лише дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Йдеться про навчання за денною формою у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних та вищих навчальних закладах. Також зважаються такі перерви у навчанні, що не перевищують 4-ох місяців:

- між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу;
- між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим.

Зазначимо, що закон не обмежує такі заклади лише територією України, що дає можливість і особам закордоном теж мати право на призначення пенсії.

Водночас офіційне працевлаштування, яке поєднане з навчанням на денній формі, одруження не впливає на виплату.

4) догляд за дитиною (дітьми) (до 8-річного віку) померлого годувальника – для чоловіка (дружини), а в разі їх відсутності – одного з батьків або брата чи сестри, дідуся чи бабусі померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють.

Щодо другої ознаки, то перебування на отриманні померлого означає, що особа відповідає одним з таких критеріїв:

- повне перебування на утриманні померлого;
- одержання від померлого годувальника допомоги, яка була для утримання постійним та основним джерелом засобів до існування.

Сам факт отримання пенсії утриманцем не позбавляє його права на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Однак за ним залишається право вибору лише однієї пенсійної виплати.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику з прав про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31.03.1995 № 5, встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів існування. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд встановить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання.

Верховний Суд у судовій справі № 61-9938св19 від 13.02.2020 знову висловив свою правову позицію щодо ознаки «утримання». Зокрема, у рішенні зазначено, що повне утримання означає відсутність у члена сім'ї інших джерел доходів, окрім допомоги померлого. Якщо крім допомоги, що надавалась померлим, особа мала інші джерела доходів, то необхідно встановити, чи була допомога годувальника постійним і основним джерелом засобів до існування. Постійний характер допомоги означає, що вона була не одноразовою, а надавалась систематично, протягом певного періоду часу і що померлий виконував обов'язок щодо утримання цього члена сім'ї. Основне значення допомоги необхідно з'ясувати шляхом порівняння розміру допомоги з боку померлого та інших доходів. Вирішення питання залежить від співвідношення розмірів допомоги та інших одержуваних доходів⁵⁷.

Тобто порівняння доходу померлого годувальника та його непрацевдатного члена сім'ї є визначальним критерієм у судовій практиці для встановлення факту утримання. Водночас утриманцем вважається особа, якщо у порівнянні

⁵⁷ Судова справа № 61-9938св19 від 13.02.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87672208>

з прожитковим мінімумом її дохід був меншим за вартісну величину державного соціального стандарту. Тому вона перебувала на повному утриманні померлого і не мала жодного джерела матеріальної підтримки. Водночас допомога померлого як постійне і основне джерело засобів до існування характеризує по суті часткове отримання, коли порівнюється дохід особи та померлого годувальника і його відповідність рівню прожиткового мінімуму.

Факт перебування на утриманні померлого підтверджує довідка житлово-експлуатаційної організації або довідка про реєстрацію місця проживання (разом з годувальником за однією адресою), видані згідно із вимогами ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». За відсутності таких документів факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється у судовому порядку.

Щодо розміру пенсії у зв'язку з втратою годувальника, то він залежить від стажу померлого годувальника та його заробітку і становить такий відсоток пенсії за віком померлого годувальника:

50 відсотків – на одного непрацездатного члена сім'ї;

100 відсотків – на двох та більше непрацездатних членів сім'ї, що розподіляється між ними рівними частками.

Відповідно до ч.1 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би пенсійного віку. Водночас розмір пенсії дітям-сиротам призначається в визначених розмірах, зважаючи на розмір пенсії за віком кожного з батьків.

Загалом призначається спільна пенсія на всіх членів сім'ї. Також, якщо в процесі виплати пенсії непрацездатним залишився лише один член сім'ї (наприклад, діти досягнули повноліття), то пенсія надалі поділу не підлягає, її особа отримує у повному обсязі.

Пенсія може виплачуватися окремо члену сім'ї, на його вимогу, шляхом виділення його частки із загальної суми пенсії.

Також законодавством передбачено мінімальний розмір пенсії.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 №265 «Деякі питання пенсійного забезпечення громадян» мінімальний розмір пенсійної виплати у зв'язку з втратою годувальника з урахуванням щомісячної державної допомоги становить:

- 1) на одного непрацездатного члена сім'ї – 100 %
- 2) на двох непрацездатних членів сім'ї – 120 %
- 3) на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї – 150 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія за вислугу років (ч. 4 ст. 114 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Особливість цієї пенсійної виплати полягає у тому, що вона призначається окремим категоріям громадян, які визначені законом за умови звільнення їх з посади, що належить до вислуги років та виплачується за рахунок державних коштів.

Верховний Суд у справі № 2а-1011/11 від 22.11.2018 посилаючись на висновок суду першої інстанції зазначає, що пенсія за вислугу років є соціальною гарантією, яка надається державою окремим спеціалістам, і полягає у матеріальній компенсації, пов'язаній із залишенням роботи, яка призводить до втрати професійної працездатності або придатності, та можливість влаштуватись на іншу (більш безпечну) роботу або залишитись непрацюючим⁵⁸.

Після проведеної пенсійної реформи 2017 року право на вислугу років збереглося у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» лише для артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів.

Для цього вони повинні мати стаж творчої діяльності від 20-ти до 35-ти років залежно від посади на умовах та у порядку, який передбачений Переліком посад артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку, затверджено постановою Кабінетом Міністрів

⁵⁸ Судова справа №2а-1011/11 від 22.11.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78077563>

України «Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення» від 12.10.1992 № 583.

Водночас відповідно до п. 16 Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

Положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» застосовувалися в частині визначення права на пенсію за вислугу років для осіб, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (тобто станом на 11 жовтня 2017 року) мають вислугу років та стаж, необхідні для призначення такої пенсії.

Йшлося про окремі посади працівників авіації і льотно-випробного складу, робітників локомотивних бригад, працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення тощо.

Однак рішенням Конституційного Суду України № 2-р/2019 від 04.06.2019 визнано норми цього закону щодо вислуги років неконституційними. Так положення щодо вислуги років Закону України «Про пенсійне забезпечення» не можуть застосовуватися допоки не будуть внесені зміни у пенсійне законодавство задля належного правового регулювання означених правовідносин.

4.3. Пільгове пенсійне забезпечення

Особливість пільгового пенсійного забезпечення полягає у тому, що окремі категорії громадян, визначені законом, мають право дострокового призначення пенсії за віком зі зменшенням пенсійного віку та наявністю спеціального стажу роботи на певних посадах.

Така пенсія, на відміну від пенсії за вислугу років, призначається незалежно від місця останньої роботи і також виплачується за державні кошти.

Положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» застосовувалися в частині визначення права на пенсію за ві-

ком зі зниженням пенсійного віку для осіб, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (тобто станом на 11 жовтня 2017 р.) мають пільговий пенсійний вік та стаж, які необхідні для призначення такої пенсії за віком.

Тому в Україні продовжує зберігати чинність окремі положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» щодо визначення права на призначення деяким категоріям громадян пенсії на пільгових умовах, пов'язаного зі здійсненням окремих видів трудової діяльності

Проте до наведеного закону були внесені суттєві поправки на підставі рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 № 1-р/2020, яким визнано неконституційними ст. 13, ч. 2 ст. 14, п.п. «б»–«г» ст. 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Як зазначено у цьому рішенні Конституційного Суду України застосуванню підлягають ст. 13, ч. 2 ст. 14, п.п. «б»–«г» ст. 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII в редакції до внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII для осіб, які працювали до 1 квітня 2015 року на посадах, визначених у вказаних нормах. У рішенні визначені також умови набуття права на пільгову пенсію до означеного календарного терміну.

Після 1 квітня 2015 року застосовуються положення ст. 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», де передбачено вичерпний перелік таких категорій.

Передусім виокремимо у групу *працівників за Списком № 1 (роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці) та Списком № 2 (роботи з шкідливими і важкими умовами праці)*.

Віднесення виробництва, посади, професії чи посади до певної «пільгової» категорії пенсійного забезпечення та деталізація питання пільгового пенсійного забезпечення здійснюється у відповідності до положень постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право

на пенсію за віком на пільгових умовах». від 16.01.2003 № 36 (Список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах та Список № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах).

Водночас застосовуються Списки, що чинні на період роботи особи.

Відповідно до п. 2 Порядку застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників під час обчислення стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затвердженим наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 18.11.2005 № 383 під повним робочим днем варто вважати виконання робіт в умовах, передбачених Списками 1 та № 2, не менше 80 відсотків робочого часу, устанавленого для працівників цього виробництва, професії чи посади, з урахуванням підготовчих, допоміжних, поточних ремонтних робіт, пов'язаних із виконанням своїх трудових обов'язків.

Важливо також, що зайнятість працівника у таких умовах має бути документально підтверджене результатами атестації відповідного робочого місця за умовами праці після 21 серпня 1992 року. До цього часу підтвердженням відповідних умов праці визнаються документи (п. 3. Порядку застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників під час обчислення стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах).

Щоправда правова позиція Верховного Суду України⁵⁹ базується на тому, що період роботи працівника, який підтверджений документально, має бути зарахований до пільгового стажу навіть у разі відсутності проведеної атестації. Судова практика виходить з того, що її проведення покладається на роботодавця на умовах та у порядку, які врегульова-

⁵⁹ Судова справа № 21-307a14 від 16.09.2014 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41019625>

ні Порядком проведення атестації робочих місць за умовами праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.1992 № 442.

Окрім цього Верховний Суд зазначав за результатами розгляду судової справи № 208/4522/16-а(2-а/208/152/16) від 04.03.2020, що неналежний облік первинних документів, документів, що підтверджують трудовий стаж не може впливати на право щодо призначення пенсії позивача, водночас, коли стаж роботи підтверджено записами трудової книжки та показами свідків⁶⁰.

Умовами призначення пенсії за Списком № 1, що охоплює загальний, спеціальний стаж роботи та пенсійний вік є такі:

- для чоловіків – після досягнення 50-ти років і при стажі роботи не менше 25-ти років, з них не менше 10-ти років на зазначених роботах;

- для жінок – після досягнення від 45-ти до 50-ти років залежно від дати народження, при стажі роботи не менше 20-ти років, з них не менше 7-ми років 6-ти місяців на зазначених роботах.

Умови призначення пенсії за Список № 2 передбачають збільшення тривалості пенсійного віку, загального та спеціального стажу.

Адже до Списку № 2 включені роботи, які є менш виснажливими для людини, порівняно з роботами за Списком № 1. Так діють такі вимоги:

- для чоловіків – після досягнення 55-ти років і при стажі роботи не менше 30-ти років, з них не менше 12-ти років 6-ти місяців на зазначених роботах;

- для жінок – після досягнення від 45-ти до 50-ти років залежно від дати народження, при загальному стажі не менше 25-ти років, з них не менше 10-ти років на зазначених роботах.

Також закон встановлює пільгові умови певними календарними періодами до 1 квітня 2024 року у випадку, якщо у особи відсутній необхідний страховий стаж, але є достатньо спеціального. Наприклад, для осіб за Списком № 1 за наявності

⁶⁰ Судова справа № 208/4522/16-а(2-а/208/152/16) від 04.03.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87996236>

на дату досягнення пільгового віку з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року – не менше 23-ох років у чоловіків і не менше 18-ти років у жінок, що виконували роботи за Списком № 1.

Водночас для категорії осіб за Списком № 2 з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року – не менше 28-ми років у чоловіків і не менше 23-ох років у жінок.

Також закон дає змогу достроково вийти на пенсію тим особам, які хоч і не мають достатньо стажу роботах за Списком № 1 (мають лиш його половину), але набули страховий стаж загальною тривалістю для чоловіків 25-ти років і для жінок 20-ти років, а також з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року – не менше 23-ох років 6-ти місяців у чоловіків і не менше 18-ти років 6-ти місяців у жінок.

Тоді застосовується таке співвідношення зниження пенсійного віку. За Списком № 1:

- чоловікам – на 1 рік за кожний повний рік такої роботи;
- жінкам – на 1 рік 4 місяці за кожний повний рік такої роботи.

Зазначене зменшення пенсійного віку жінкам застосовується також у період збільшення віку виходу на пенсію по 31 грудня 2021 року.

Аналогічний підхід застосовується також до категорій громадян за Списком № 2 з відмінністю у співвідношенні, а саме:

- чоловікам – на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи;
- жінкам – на 1 рік за кожні 2 роки такої роботи.

Зазначене зменшення пенсійного віку жінкам застосовується також у період збільшення віку виходу на пенсію по 31 грудня 2021 року.

Також є категорії працівників за Списком № 1 та Списком №2, яким пенсія призначається незалежно від віку, якщо вони відпрацювали повний робочий день у шкідливих умовах праці, а саме:

25 років – для працівників, що працюють на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії.

20 років – для працівників провідних професій на таких роботах: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, оброблювачі поверхневих дефектів металу (вогневим засобом вручну) на гарячих дільницях, машиністи кранів металургійного виробництва (відділень нагрівальних колодязів та стріперних відділень).

Якщо такий працівник працює на шахті, що реструктується або перебуває у стадії ліквідації, то він має право на пенсію за аналогічними умовами, якщо такий процес тривав не більше 2-х років.

У другу групу об'єднаємо *працівників транспортної галузі*, а саме:

1) водіїв міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв);

2) водіїв великогазових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв.

Умови призначення пенсії за віком на пільгових умовах, що включає загальний, спеціальний стаж роботи та пенсійний вік є такими:

– для чоловіків – після досягнення 55-ти років і при загальному стажі роботи – не менше 30-ти років, зокрема на зазначеній роботі не менше 12-ти років 6-ти місяців;

– для жінок – після досягнення від 45-ти до 50-ти років залежно від дати народження при загальному стажі не менше 25-ти років, зокрема на зазначеній роботі не менше 10-ти років.

Також закон встановлює і для них пільгові умови певними календарними періодами до 1 квітня 2024 року у випадку, якщо у особи відсутній необхідний загальний стаж особи, але є достатній спеціальний стаж. Наприклад, з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року – не менше 28 років у чоловіків і не менше 23 років у жінок.

3) чоловіків – трактористів-машиністів, які безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства.

Для них передбачений порівняно найбільшу тривалість спеціального стажу на цій роботі (не менше 20-ти років) при загальному стажу роботи не менше 30 років.

Календарний період пільгового пенсійного забезпечення за відсутності достатнього загального стажу становить, наприклад, з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року – не менше 27-ми років 6-ти місяців.

4) жінок – трактористів-машиністів, машиністів будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, які змонтовані на базі тракторів і екскаваторів.

Умовою призначення пенсії є досягнення жінкою пенсійного віку 55-ти років (від 50-ти до 55-ти залежно від дати народження) і при загальному стажі роботи не менше 25-ти років, з них не менше 15-ти років на зазначеній роботі.

Якщо у особи відсутній необхідний загальний стаж, але достатньо спеціального, то, наприклад, з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року встановлено не менше 23 років загального стажу

До третьої групи належать категорії жінок, для яких не враховується загальний стаж роботи. Це:

1) доярки (оператори машинного доїння), свинарки-оператори в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільськогосподарства.

Умови призначення пенсії охоплюють пенсійний вік (55 років і нижче до 50 залежно від дати народження) та спеціальний стаж не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування.

2) жінки, що були зайняті протягом повного сезону на роботах, які пов'язані з вирощуванням, збиранням та післязбиральною обробкою тютюну.

Умови призначення пенсії є аналогічними і включають пенсійний вік (55 років і нижче до 50-ти залежно від дати народження) та спеціальний стаж не менше 20-ти років.

3) жінки, які були зайнятими на роботах текстильного виробництва на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Умови призначення пенсії є аналогічними і включають пенсійний вік (55 років і нижче до 50-ти залежно від дати народження) та спеціальний стаж не менше 20-ти років.

Незалежно від пенсійного віку та стажу роботи призначається пенсія за віком на пільгових умовах жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей до 14-річного віку, в порядку, що визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей.

До четвертої групи належать категорії громадян, яким незалежно від віку з врахуванням тільки спеціального стажу призначається пенсія у зв'язку зі зайнятістю повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах та в металургії за Списком № 1 та Списком № 2 за таких умов:

25 років – працівники;

20 років – працівники провідних професій на цих роботах.

Є встановлені і певні пільги щодо зменшення пенсійного віку (60 років, для жінок залежно від дати народження), який передбачений Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», оскільки їм не вистачає спеціального стажу на підземних роботах такої тривалості:

– у чоловіків – менше 10-ти років;

– у жінок – менше 7-ми років 6-ти місяців.

Тож зниження пенсійного віку відбувається на 1 рік від загально встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за кожний повний рік роботи на підземних роботах.

До п'ятої категорії належать категорії громадян, які передбачені с. 1 ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які мають право на дострокову пенсію за дотриманням одночасно двох умов:

– досягнення встановленого законом віку;

– наявність встановленої законом тривалості страхового стажу.

До таких категорій належать:

1) хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики;

Умови призначення пенсії є такими:

– для чоловіків – після досягнення пенсійного віку 45-ти років і при страховому стажі роботи не менше 20-ти років;

– для жінок – після досягнення пенсійного віку 40 років і при страховому стажі роботи не менше 15-ти років;

2) особи з інвалідністю по зору I групи – сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи;

Вимоги призначення пенсії встановлені такі:

– для чоловіків – після досягнення пенсійного віку 50-ти років і при страховому стажі роботи не менше 15-ти років;

– для жінок – після досягнення пенсійного віку 40-ка років і при страховому стажі роботи не менше 10-ти років.

3) жінки, які народили п'ятьох або більше дітей та виховали їх до 6-річного віку, матері осіб з інвалідністю з дитинства (дитини з інвалідністю віком до 16-ти років), які виховали їх до 6-річного віку;

Умови призначення пенсії встановлені такі:

– після досягнення пенсійного віку 50-ти років і при страховому стажі роботи не менше 15-ти років.

За аналогічних вимог дострокова пенсія може бути призначена батькові в разі відсутності матері, або за вибором матері.

Щодо цього Верховний Суд у судовій справі № 336/1017/17(2-а/336/125/2017) від 24.10.2019 зазначив, що має значення не факт установлення інвалідності, а термін (момент) настання інвалідності у дитини, що повинен мати місце протягом періоду життя дитини з моменту народження і до інвалідності у дитини до досягнення шестирічного віку, оскільки виховання дитини-інваліда у віці до 6-ти років створює для жінки більше перешкод для участі у суспільно-корисній діяльності, наслідком якої є отримання заробітної плати і страхового стажу, що зумовлюється сплатою страхувальником єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁶¹.

4) особи, які виконували обов'язки щодо захисту Батьківщини, члени їх сімей.

Зокрема, четверта група осіб є доволі численною та охоплює в загальному військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських,

⁶¹ Судова справа № 336/1017/17(2-а/336/125/2017) від 24.10. 2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85154610>

осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (членів їх сімей) тощо.

Вичерпний перелік таких осіб наведений у п. 4 ч. 1 ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Їхні умови дострокового призначення пенсії за віком є такими:

- для чоловіків – після досягнення пенсійного віку 55-ти років і при страховому стажі роботи не менше 25-ти років;
- для жінок – після досягнення пенсійного віку 50-ти років і при страховому стажі роботи не менше 20-ти років.

5) дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, діти, які стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття, і батьки, яким надано статус особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», відповідно до абзацу чотирнадцятого п. 1 ст. 10 зазначеного Закону (йдеться про сім'ї осіб, які загинули або померли внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у Революції Гідності, а також сім'ї осіб, яким посмертно присвоєно звання Герой України за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народові, виявлені під час Революції Гідності);

Умови призначення пенсії встановлені такі:

- для чоловіків – після досягнення пенсійного віку 55-ти років і при страховому стажі роботи не менше 25-ти років;
- для жінок – після досягнення пенсійного віку 50-ти років і при страховому стажі роботи не менше 20-ти років.

4.4. Порядок призначення та виплати пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Порядок призначення та виплати пенсії в солідарній системі пенсійного забезпечення регулюється ст.ст. 44–52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне

страхування» та деталізується у положеннях Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Перерахунок, переведення з одного виду пенсії на інший, перерахунок пенсії, поновлення виплати раніше призначеної пенсії здійснюється на умовах та порядку, визначених наведеними актами.

Призначення пенсії. Призначення пенсії має винятково заявницький характер. Форма за зміст заяви визначений у Додатку № 3 зазначеного Порядку.

Заява подається особою (членом сім'ї) особисто або за допомогою представника (визначеного законом або довіреністю, що має бути нотаріально посвідчена). Обов'язок щодо звернення покладений також на уповноважену особу від імені підприємства, установи, організації щодо працюючої особи або членів сім'ї застрахованого у зв'язку з втратою годувальника у разі їх звернення).

У такому разі посадова особа у 10-денний строк з дня одержання заяви готує необхідні документи для призначення пенсій. Вона або направляє їх до органу, що призначає пенсію за місцезнаходженням підприємства, установи, організації або передає такі документи особі для їх подачі до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації).

Структурно порядок призначення пенсій в солідарній системі пенсійного забезпечення передбачає послідовність таких етапів:

1) звернення заявника з заявою та пакетом документів для призначення пенсії до управління Пенсійного фонду України у районі, місті, районі у місті, об'єднаного управління.

Звернення також є законним, якщо заявник скористався електронним способом призначення пенсії за допомогою електронного порталу електронних послуг Пенсійного фонду України (постанова правління Пенсійного фонду України «Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України» від 30.07.2015 № 13-1).

Документи про стаж, вік та заробітну плату подаються тільки в оригіналах. У разі, якщо підтвердженням страхового стажу є трудова книжка, подається копія з неї, засвідчена

адміністрацією підприємства, установи, організації за місцем останньої роботи або органом, що призначає пенсію.

2) прийняття управління Пенсійного фонду України протягом не пізніше 10 днів після надходження заяви та документів одного з таких рішень:

а) про призначення пенсії за умови, якщо до заяви подані усі необхідні документи, яких є достатньо для призначення пенсії. Водночас у разі їхньої відсутності – дотримано тримісячний строк для їх подання з дня прийняття заяви.

Про необхідність подання додаткових документів територіальний орган Пенсійного фонду України повідомляє письмово і робить відповідний запис про це на заяві заявника.

б) про відмову у призначенні пенсії.

Відповідно до п. 4.2. Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» під час приймання документів орган, що призначає пенсію:

- перевіряє правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про особу даним паспорта та документам про стаж;

- перевіряє зміст і належне оформлення наданих документів;

- перевіряє копії відповідних документів, фіксує й засвідчує виявлені розбіжності (невідповідності);

- видає пам'ятку пенсіонеру (форма та зміст міститься у Додатку № 4 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»), копія якої зберігається у пенсійній справі.

Тобто здійснює всебічний, повний та об'єктивний розгляд і оцінку поданих документів і заяви щодо дотримання їхнього змісту та форми.

Перелік підстав відмови у призначенні пенсії законодавством не передбачено. Правова позиція Верховного Суду України ґрунтується на тому, що при наявності звернення особи за призначенням пенсії та поданні водночас усіх необхідних документів, суб'єкт владних повноважень має перевірити відповідну заяву, подані документи та ухвалити відповідне рішення

про призначення пенсії, чи про відмову у її призначенні (судова справа № 500/55/17 від 14.02.2019)⁶².

Додатково строк для ухвалення рішення щодо призначення пенсій може бути продовжено ще до 15 днів. Підставою закон визначає необхідність проведення додаткової перевірки достовірності відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, умов їх праці та інших відомостей, передбачених законодавством.

Керівник територіального органу Пенсійного фонду України з цього питання ухвалює відповідне рішення.

3) не пізніше 10 днів після винесення рішення територіальний орган Пенсійного фонду України видає або направляє повідомлення про призначення або відмову в призначенні, із зазначенням причин відмови та порядку його оскарження.

Відповідне рішення територіального органу Пенсійного фонду України потребує належного оформлення, а саме:

- візування спеціалістом, який його підготував та перевірів;
- підпису начальника управління (іншою посадовою особою, визначеною відповідно до наказу начальника управління щодо розподілу обов'язків);
- завірення печаткою органу.

На кожного пенсіонера, якому призначена пенсія формується пенсійна справа, у якій зберігається заява про призначення пенсії з усіма поданими документами та рішення про призначення пенсії. Пенсійна справа зберігається, за місцем проживання (реєстрації) або за місцем перебування пенсіонера в органі, що призначив пенсію. Важливо, що нарахована сума пенсії включається в документи для виплати пенсії не пізніше 1-го місяця з дня ухвалення рішення про призначення пенсії.

Заявник має право звернутися за призначенням пенсії у будь-який час після виникнення у нього права на неї.

Пенсія призначається з дня звернення, за винятків таких випадків.

⁶² Судова справа №500/55/17 від 14.02.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79846228>

Так пенсія призначається:

- з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку (пенсія за віком) – потрібно звернутися не пізніше 3-х місяців з дня досягнення особою пенсійного віку (але не швидше ніж за місяць до досягнення такого пенсійного віку);

- з дня встановлення інвалідності (пенсія по інвалідності) – потрібно звернутися не пізніше 3-х місяців з дня встановлення інвалідності;

- з дня, що настає за днем смерті годувальника (пенсія у зв'язку з втратою годувальника) – потрібно звернутися протягом 12-ти місяців з дня смерті годувальника.

- з дня звернення – якщо після письмового повідомлення територіального органу Пенсійного фонду України заявник дотримав 3-ох місячний строк для подання додаткових документів, що обчислюється із дня письмового повідомлення.

Отже, дата звернення має важливе юридичне значення. Відповідно до п. 1. 7. Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» днем звернення за призначенням пенсії вважається день прийняття органом, що призначає пенсію, відповідної заяви.

Остання підлягає реєстрації у журналі реєстрації рішень територіального органу Пенсійного фонду України. Водночас заявнику має бути видана розписка. Розписка містить таку інформацію:

- дата прийняття заяви;
- перелік одержаних і відсутніх документів, які необхідно подати у тримісячний строк з дня прийняття заяви.

Копія розписки зберігається в пенсійній справі.

Документи, які потрібні для призначення пенсії визначений п. 2.1. Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Конкретний перелік документів залежить від виду пенсії.

У п. 2.23. наведеного акту передбачено, що документи, необхідні для призначення пенсії, можуть бути подані як в оригіналах, так і в копіях, посвідчених нотаріально або

адміністрацією підприємства, установи, організації, що подає документи заявника для призначення пенсії, чи органом, що призначає пенсію.

Документи про стаж, вік та заробітну плату подаються тільки в оригіналах. У разі, якщо підтвердженням страхового стажу є трудова книжка, надається копія з неї, завірена адміністрацією підприємства, установи, організації за місцем останньої роботи або органом, що призначає пенсію.

Виплата пенсії. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за значеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України.

Призначена пенсія виплачується двома суб'єктами, який обирається пенсіонером і визначається у заяві на виплату пенсії. Це:

1) підприємство поштового зв'язку

Порядок виплати регулюється Інструкцією про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку, затвердженою спільним наказом Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства праці та соціальної політики України від 28.04.2009 №464/156.

2) банківська установа

Порядок виплати регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 № 159, якою затверджений Порядок виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках.

Виплата пенсій внутрішньо переміщеним особам, проводиться ПАТ «Ощадбанк» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам».

Пенсію можна одержувати за довіреністю. Строк її дії для виплати пенсії становить 1 рік. Після спливу цього терміну потрібно поновити виплату пенсії по довіреності шляхом подання відповідної заяви.

Відповідно до змісту положень п. 1.5. Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування» така заява особисто подається до органу, що призначає пенсію пенсіонером або через законного представника.

Верховний Суд, розглядаючи справу про правомірність припинення виплати по довіреності у зв'язку з відсутністю особистого звернення пенсіонера, прийшов до висновку, що представник по довіреності має право вчиняти усі дії, на які його уповноважив довіритель. Тому заява про продовження пенсії пенсіонера, яка засвідчена нотаріально закордоном свідчить про його волевиявлення на поновлення виплату пенсії по довіреності, незважаючи на відсутність особистого звернення пенсіонера (судова справа № 560/2503/19 від 4.02.2020)⁶³.

Обмеження у виплаті розміру пенсії здійснюється за таких випадків:

1) перебування на повному державному утриманні;

Виплата призначеної пенсії у зв'язку з втратою годувальника (окрім дітей-сиріт) здійснюється у зменшеному розмірі (50 відсотків призначеної пенсії) дітям у випадку повного державного утримання. Тож половина призначеного розміру перераховується на їхні особисті рахунки у банку, а інша частина має винятково цільовий характер призначення. Вона перераховується на банківський рахунок установи на поліпшення умов проживання дітей у цих установах у порядку та на умовах, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 4.03.2004 р. № 269 «Про затвердження Порядку перерахування органами Пенсійного фонду України або структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад коштів установам (закладам), у яких особи перебувають на повному державному утриманні, та їх використання».

Наприклад, якщо особа навчається у навчальному закладі, що забезпечує його безкоштовним проживанням та харчуванням, то виплачується лише 50 відсотків призначеної пенсії.

⁶³ Судова справа № 560/2503/19 від 4.02.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87417559>

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23-ох років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Усім іншим пенсіонерам виплачується не менше 25-ти відсотків призначеної пенсії. Різниця між пенсією і вартістю утримання виплачується у разі, коли розмір пенсії перевищує вартість утримання пенсіонера.

За наявності у пенсіонера на утриманні непрацездатних членів сім'ї виплата пенсії здійснюється за таким розподілом:

25 % – пенсіонерові;

інша частина (не більше 50 %) – непрацездатним членам сім'ї;

решта пенсійних коштів – за особистою заявою пенсіонера перераховуються на банківські рахунки установи (закладу), де він перебуває на повному державному утриманні.

Ці кошти мають цільове призначення і спрямовані тільки на поліпшення умов проживання в цих закладах пенсіонерів на умовах Порядку перерахування органами Пенсійного фонду України або структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад коштів установам (закладам), у яких особи перебувають на повному державному утриманні, та їх використання.

2) відбуття покарання особами, які засуджені до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

На особистий рахунок пенсіонера зараховуються не менше 50 % призначеної пенсії. Конкретний розмір пенсії залежить від того, яка пенсійна сума була відрахована на відшкодування витрат щодо утримання засудженого в установі відбуття покарання у порядку, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 80 «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань».

Вичерпний перелік підстав для припинення виплати пенсій передбачений у ст. 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». До них належать такі:

1) призначення пенсії на підставі документів, що містять недостовірні відомості;

2) проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

Ця підстава визнана неконституційною на підставі рішення Конституційного Суду України від 7.10.2009 № 25-рп/2009. У своєму рішенні суд зазначив, що виходячи із правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, в Україні чи за її межами⁶⁴.

Отже, відсутність реєстрації в Україні та проживання за кордоном в країні, з якою відсутній міждержавний договір щодо пенсійного забезпечення не є підставою для припинення пенсійних виплат.

Водночас особа не має права на одночасне отримання двох пенсій декількох державах. Зокрема, Верховний Суд, аналізуючи Угоду про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992, робить висновок, що при переселенні пенсіонера в межах держав-учасниць Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення виплата пенсії за попереднім місцем проживання припиняється. (судова справа № 425/1423/16-а від 16.05.2019)⁶⁵.

3) у разі смерті пенсіонера.

⁶⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09>

⁶⁵ Судова справа № 425/1423/16-а від 16.05.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81798026>

Водночас, відповідно до ст. 53 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання пенсіонера в розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті.

Виплата недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера виплачується – по місяць смерті включно членам його сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, зокрема непрацездатним членам сім'ї, які перебували на його утриманні, незалежно від того, проживали вони разом з померлим пенсіонером чи не проживали.

Звернення за недоотриманою пенсійною сумою – протягом 6-ти місяців з дня відкриття спадщини.

4) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6-ти місяців підряд;

5) в інших випадках, передбачених законом.

Серед підстав припинення виплати немає тієї, з якою може бути пов'язана добровільна відмова пенсіонера від виплати. З цього питання, Верховний Суд, розглядаючи справу про відмову територіального органу Пенсійного Фонду України взяти до уваги заяву про відмову від виплати пенсії, зазначив таке. Колегією суддів взято до уваги той факт, що відмова позивача від отримання пенсії не призведе до отримання державою в особі Пенсійного органу будь-яких збитків чи додаткових витрат. Таке рішення є волею конкретної особи і відповідає, на переконання колегії суддів, не може обмежувати позивача у зазначеному праві (судова справа №755/10935/17 від 10.10.2019)⁶⁶.

Для припинення виплати пенсії необхідно дотримання одночасно двох умов:

1) наявність однієї з підстав, визначеного у переліку»;

2) ухвалення рішення про припинення виплату територіальним органом Пенсійного Фонду України або судом.

Протягом 10-ти днів після з'ясування необхідних обставин та за наявності умов для відновлення виплати пенсії за

⁶⁶ Судова справа №755/10935/17 від 10.10.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84899265>

рішенням територіального органу Пенсійного фонду України поновлюється виплата пенсії.

Спеціальне правило застосовується щодо виплати пенсії особа з інвалідністю за наявністю таких причин припинення:

- відновлення здоров'я;
- неявка на повторний огляд без поважних причин.

Якщо МСЕК знову встановить особі інвалідність, то з дня її встановлення виплата буде поновлена (якщо минуло після припинення виплати не більше 5-ти років). Якщо минуло більше часу, то пенсія призначається знову на загальних підставах.

Щодо виплати пенсії за минулий час, то умови виплати залежать від вини пенсіонера.

- без обмеження строком з вини органу, що призначає і виплачує пенсію;
- не більше ніж за три роки до дня звернення за отриманням пенсії. У цьому разі частина суми неотриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачується одночасно, а решта суми виплачується щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії.

4.5. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Умови накопичувальної пенсійної системи. Передбачається, що другий рівень загальнообов'язкового державного пенсійного страхування буде функціонувати на засадах обов'язкової участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні додаткових пенсійних накопичень з метою отримання застрахованими особами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Основна мета діяльності Накопичувального фонду України це збір, акумуляція та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом після досягнення пенсійного віку. Йдеться про пенсійний вік, який необхідний для отримання пенсії на загальних умовах в солідарній пенсійній системі.

Аналіз наведеного закону дає підстав для виокремлення двох напрямів правового регулювання означених правовідносин:

- 1) до досягнення особою пенсійного віку;
- 2) після досягнення особою пенсійного віку.

До досягнення пенсійного віку застрахована особа бере мінімальну участь у правовідносинах, лише в частині фіскальних зобов'язань. Натомість передбачається, що частина страхових внесків застрахованих осіб підлягають обліку на їхніх накопичувальних пенсійних рахунках (частині персоніфікованої облікової картки особи), який створюється на кожному особу Накопичувальним фондом України. Задля захисту цих коштів від інфляційних процесів планується їх залучення в якості інвестицій і одержання відповідно інвестиційного прибутку. Страхові внески та інвестиційний дохід формують пенсійні активи, до яких належать грошові кошти, цінні папери, інші активи, які не заборонені законом.

Важливо, що вони не можуть бути використані до досягнення особою визначеного законом пенсійного віку.

Для руху пенсійних коштів планується функціонування системи договірних правовідносин між Накопичувальним фондом України та спеціальними суб'єктами за результатами проведеного конкурсу, а саме:

а) для зберігання пенсійних активів – зберігач пенсійних активів. Ним може бути тільки один банк, що відповідає встановленим вимогам, зокрема розмір регулятивного капіталу банку є не менш як 500 мільйонів гривень (ст.ст. 99–102 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

б) для інвестування пенсійних активів – компанія по управлінню пенсійними активами (ст.ст. 85–88 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»);

Друга група правовідносин передбачає активну участь застрахованої особи.

Після досягнення пенсійного віку для одержання пенсії у накопичувальній пенсійній системі особа має виконати вимоги, які передбачені ст. 55 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а саме:

1) обрати страхову організацію, яка має ліцензію на здійснення страхування життя та відповідає вимогам Закону України «Про страхування» від 07.03.1996 №85/ 96 – ВР.

Страхова організація є єдиним за законом суб'єктом, яка уповноважена виплачувати пенсійну виплату у накопичувальній системі пенсійного забезпечення (довічну пенсію) на основі договору страхування довічної пенсії. Такий договір у майбутньому буде укладатися з учасником загальнообов'язкової накопичувальної системи. Також планується залучити до цього процесу і систему недержавного пенсійного забезпечення у разі введення в Україні обов'язково недержавного пенсійного забезпечення загалом для працівників, що працюють в шкідливих умовах праці. У такий спосіб можливе зменшення фінансового навантаження на державний бюджет, що пов'язане з виплатою пільгових пенсій.

Своє волевиявлення особа оформлює письмовою заявою, яку подає до страхової організації протягом місяця до досягнення пенсійного віку. Форму заяви встановлює страхова організація. До заяви обов'язково долучається довідка про суму коштів, яка є облікованою на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку. Таку довідку видає або територіальний орган Пенсійного фонду України (накопичувальне загальнообов'язкове пенсійне страхування) або адміністратор недержавного пенсійного фонду (недержавне пенсійне забезпечення).

У накопичувальній системі пенсійного страхування можна відтермінувати укладення договору страхування довічної пенсії у разі відстрочки виходу на пенсію за віком. Проте граничний термін становить 70 років.

Страхова організація не вправі відмовити особі в укладенні договору та вимагати подання довідки про стан здоров'я. При цьому заборонено дострокове припинення договору за бажанням сторін.

2) для оплати договору страхування подати письмову заяву до територіального органу Пенсійного фонду України (адміністратора недержавного пенсійного фонду) про перерахування, зазначеній у заяві страховій організації, коштів, що обліковуються відповідно на накопичувальному пенсійному рахунку.

Після цього закон встановлює мінімальні строки (лише 3 робочі дні) для вчинення послідовних дій щодо переведення банком суми коштів накопичувального пенсійного рахунку

до відповідної страхової організації для оплати договору страхування довічної пенсії, а саме:

- розпорядження територіального органу Пенсійного фонду України (адміністратора недержавного пенсійного фонду) зберігачу щодо перерахування обраній страховій організації коштів – не пізніше як через 3 робочих дні після надходження заяви особи;

- перерахунок зберігачем суми коштів до страхової організації – не пізніше як через 3 робочих дні після отримання розпорядження.

Водночас встановлено відповідальність зберігача за прострочення строку, що полягає у сплаті особі пені за кожний день прострочення платежу у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунок на 1 день від суми, що підлягає перерахуванню.

У 2020 році облікова ставка Національного банку України становить 11 відсотків.

3) укласти договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією на підставі поданої заяви та довідки.

Відмова особи укласти такий договір має певні правові наслідки. Спершу територіальний орган Пенсійного фонду України (адміністратор недержавного пенсійного фонду) має її повідомити про необхідність укладення договору страхування, якщо у встановлені строки заява до страхової організації не була подана. І лише у випадку, коли є відмова особи – від її імені договір із страховою організацією укладає Пенсійний фонд України (адміністратор недержавного пенсійного фонду) для виплати довічної пенсії з установленим періодом на умовах, що є найбільш вигідними для особи.

Відповідно до ч. 3 ст. 55 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» відмова у перерахунок коштів територіальним органом Пенсійного фонду України (адміністратором недержавного пенсійного фонду) здійснюється за фактом договору страхування довічної пенсії, який:

- 1) укладений з особою, яка не має права на одержання довічної пенсії;

- 2) укладений із страховою організацією, яка не відповідає встановленим законом вимогам;

3) укладений з порушенням або суперечить вимогам Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та іншим нормативно-правовим актам;

4) вже укладений територіальним органом Пенсійного фонду України чи адміністратором недержавного пенсійного фонду;

5) договір є укладеним, але коштів не вистачає на його оплату.

Йдеться про той випадок, коли сума пенсійних коштів, облікована на накопичувальному пенсійному рахунку особи є меншою, ніж мінімальна сума коштів, необхідна для оплати договору. Водночас особа не виявила бажання додатково перерахувати суму коштів, яка не вистачає.

У будь-якому разі така відмова має бути обґрунтована, про що повідомляється одночасно і особі, і страховій організації.

Відомості про укладення договору, про перерахунок пенсійних коштів вносять до системи персоніфікованого обліку, яка містить відомості про застраховану особу.

Розмір довічної пенсії розраховує страхова організація протягом 3-х робочих днів з дня отримання коштів на оплату договору страхування довічної пенсії.

Розмір довічної пенсії залежить від таких показників, які щомісяця оприлюднює на власному веб-сайті Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг:

- розмір страхових тарифів за договорами страхування довічної пенсії за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування;

- розрахункові розміри довічних пенсій залежно від пенсійного віку за такими договорами;

- ставки інвестиційного доходу для розрахунку довічних пенсій;

Цей показник є обов'язковим для зазначення у договорі страхування довічної пенсії та застосовується для розрахунку обраної довічної пенсії.

- поточний фінансовий стан страхових організацій.

Усю цю інформацію страхова організація зобов'язана оприлюднити не пізніше як за 10 днів до початку місяця, у якому показники набирають чинності.

Ці дані за попередні періоди доводяться до відома безоплатно письмово територіальним органом Пенсійного фонду України (адміністратором недержавного пенсійного забезпечення).

Конкретний розмір довічної пенсії розраховується на основі відповідного договору страхування довічної пенсії.

У ч. 2 ст. 54 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що розмір пенсії розраховується страховою організацією актуарно, зважаючи на суму оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 наведеного акту актуарні розрахунки – фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі.

Види пенсійних виплат. До видів забезпечення в накопичувальній пенсійній системі належать такі:

1) довічна пенсія;

2) одноразова грошова допомога (ст. 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Щодо довічної пенсії, то наведений закон окреслює три її види, одна з яких призначається за вибором особи та зазначається в договорі страхування довічної пенсії, а саме:

а) *довічна пенсія зі встановленим періодом* – щомісячна грошова виплата, яка виплачується тривалістю не менше ніж 10 р. з дня її призначення (у разі смерті пенсіонера до закінчення цього терміну отримують пенсію спадкоємці, які зазначені в договорі страхування довічної пенсії, за законом чи заповітом);

б) **довічно обумовлена пенсія** – щомісячна грошова виплата протягом життя пенсіонера.

Якщо за життя пенсіонера була виплачена пенсійна сума, яка є меншою ніж сума, що обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, то решта суми (різницю суми коштів) виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

в) *довічна пенсія подружжя* – щомісячна грошова виплата протягом життя пенсіонера, який перебуває у подружжі, а після смерті пенсіонера – другому з подружжю (чоловіку чи дружині), що досягнув пенсійного віку.

Виплата довічної пенсії здійснюється у строки і в порядку, які визначені договором страхування довічної пенсії та у відповідності до вимог Закону України «Про страхування».

Натомість, *одноразова грошова виплата* здійснюється тільки у виняткових випадках. Передбачено, що її буде виплачувати територіальний орган Пенсійного фонду України у повному обсязі протягом 10 робочих днів з дня надходження заяви та необхідних документів.

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» одноразова виплата здійснюється у таких випадках:

1) у разі смерті особи її спадкоємцям;

Особа у заповіті має право:

– визначити одного чи декілька осіб (незалежно від наявності між ними сімейних, родинних відносин), які мають право успадкувати її кошти у разі смерті особи.

– визначити розмір часток, в яких будуть розподілені її пенсійні кошти.

2) виїзд на постійне місце проживання особи за кордон;

3) якщо на момент набуття права на пенсію обсяг коштів, облікованих на накопичувальному пенсійному рахунку, є недостатньою мінімальною сумою для оплати договору страхування довічної пенсії (і не було здійснено доплату);

4) визнання учасника особою з інвалідністю I чи II групи і набуття ним права на пенсію по інвалідності у солідарній пенсійній системі;

Особливість у тому, що особа з інвалідністю I чи II групи має право на одноразову пенсійну виплату незалежно від суми облікованих коштів або ж оплати договору страхування довічної пенсії.

5) визнання учасника особою з інвалідністю III групи і досягнення ним пенсійного віку у солідарній пенсійній системі.

Отже, стосовно осіб з інвалідністю III групи, то право на одноразову виплату вони набувають з досягненням пенсійного віку, передбаченого для виплати пенсії за віком у солідарній пенсійній системі або ж мають право використати ці кошти на оплату договору страхування довічної пенсії.

4.6. Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» третій рівень пенсійного забезпечення складає система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні додаткових пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Особливості функціонування недержавного пенсійного забезпечення передбачені низкою законодавчих актів. Проте основою правового регулювання є Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Недержавне пенсійне забезпечення у розумінні положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» базується винятково на договірних засадах шляхом залучення в систему надання послуг у цій сфері таких фінансових установ:

- недержавних пенсійних фондів на підставі пенсійного контракту;
- банківських установ за укладеним договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку;
- і лише після досягнення пенсійного віку (визначається особою самостійно згідно вимог наведеного закону) – страхових організацій для виплати накопичених пенсійних заощаджень на підставі договору виплати довічної пенсії.

Водночас не важливо для одержання пенсійної виплати наявність страхового стажу чи проживання на території України.

Умовою участі у недержавному пенсійному страхуванні є добровільна сплата пенсійних внесків на користь учасника (учасників) шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Умови та порядок недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за договором передбачені визначеної у ньому пенсійною схемою.

Недержавний пенсійний фонд акумулює пенсійні внески учасників, обліковує їх на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку, інвестує пенсійні внески з метою отримання інвестиційного прибутку на користь учасника фонду для виплати у майбутньому додаткової пенсії. Перевага недержавного пенсійного забезпечення і у тому, що протягом періоду вже здійснення пенсійних виплат залишок пенсійних коштів продовжує накопичуватися і приносити дохід.

З пенсійних внесків та прибутку формуються пенсійні активи (це гроші, цінні папери, інші активи), які не можуть бути використані учасником фонду до досягнення ним пенсійного віку (за винятком випадків здійснення одноразової пенсійної виплати).

Пенсійний вік визначається учасником фонду самотійно шляхом подання ним до адміністратора недержавного пенсійного фонду заяви встановленої форми (Додаток № 1 до Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, затвердженого розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 03.12.2013 № 4400). Визначення віку встановлюється у межах позначки 10 років (у бік і збільшення, і зменшення) по відношенню до пенсійного віку, який надає право на пенсію на загальних умовах за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням. Тому мінімальний вік для одержання недержавної пенсії становить 50 років.

Відповідно до змісту ст. 51 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначається сума пенсійних коштів кожного учасника фонду. Така сума відображається на його індивідуальному пенсійному рахунку і визначається шляхом множення кількості одиниць пенсійних активів фонду,

облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку, на чисту вартість одиниці пенсійних активів фонду.

У недержавному пенсійному забезпеченні виплачується пенсійна виплата, яка має назву пенсії на визначений строк.

Щодо розміру пенсійної виплати, то згідно зі змістом ч. 2 ст. 60 наведеного закону, він визначається зважаючи на суми пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду).

Отже, пенсійні заощадження формуються і збільшуються шляхом проведення інвестиційної діяльності, яка передбачає залучення до системи недержавного пенсійного забезпечення на договірних засадах з недержавним пенсійним фондом таких суб'єктів:

а) для управління пенсійних активів – компанію по управлінню пенсійними активами, банк, Національний банк України, професійного адміністратора відповідно до встановлених вимог (ст.ст. 34–43 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»);

б) для зберігання пенсійних активів – зберігача пенсійних активів. Ним може бути тільки банк з дотриманням встановлених до нього вимог (ст.ст. 44–46 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

в) для адміністрування недержавного пенсійного фонду (адміністратора – юридичну особу, яка має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів) (ст.ст. 21–33 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Укладення таких договорів є умовою включення недержавного пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ та реєстрації його інвестиційної декларації.

Свою чергою умовою реєстрації фонду є сформована засновником (засновниками) рада фонду (ст.ст. 13–15 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»), яка забезпечує управління та здійснення контролю за поточною діяльністю недержавного пенсійного фонду.

Правовий режим діяльності недержавних пенсійних фондів унеможлиблює втрату пенсійних активів учасника фонду, які на підставі укладеного пенсійного контракту є його власністю. Тим більше, що активи учасника є відмежованими від інших активів недержавного пенсійного фонду.

У ст. 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» розрізняється поняття «вкладник» та «учасник» недержавного пенсійного фонду.

Зокрема, учасниками фонду (декількох фондів – за власним вибором особи) можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Це ті суб'єкти у недержавному пенсійному забезпеченні, на користь яких укладений пенсійний контракт і будуть здійснюватися за договором пенсійні виплати або учаснику фонду або його спадкоємцям.

Водночас мінімальний та максимальний вік учасника законодавством не встановлений.

Сам учасник фонду, зазвичай, є його вкладником, тим, хто сплачує пенсійні внески в порядку та розмірі, визначених пенсійним контрактом. За одним пенсійним контрактом за рахунок пенсійних внесків вкладника можуть бути визначені один чи декілька учасників фонду.

Окрім самого учасника фонду, вкладником визнається:

- 1) роботодавець учасника фонду (працівника);
- 2) професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів;

- 3) подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, зокрема усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду.

Вікові обмеження для укладення пенсійного контракту учасником (вкладником) не встановлені, однак серед істотних умов договору є паспорт громадянина України або паспортні документи іноземця, або інші документи, які відповідно до ст. 43 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-III підтверджують особу як учасника цивільних відносин під час укладення цивільно-правових правочинів. Отже, загалом потрібно керуватися положенням Цивільного кодексу України щодо набуття повної цивільної дієздатності з 16-ти років для укладення пенсійного контракту. Тож заборонено відмовляти в укладенні пенсійного контракту особам,

що відповідають вимогам, які визначені законом щодо вкладників та учасників фонду.

Недержавний пенсійний фонд є юридичною особою, що має статус неприбуткової організації, яка діє на підставі ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування, що для нього є виключним видом діяльності.

Його основна мета – акумулювання пенсійних внесків, подальше управління інвестованими пенсійними активами та здійсненням пенсійних виплат.

Недержавні пенсійні фонди залежно від складу учасників, поділяються на такі види:

- відкриті пенсійні фонди;
- професійні пенсійні фонди;
- корпоративні пенсійні фонди;

Вид недержавного пенсійного фонду зазначається у статуті, на підставі якого діє фінансова установа.

Перевагою *відкритого недержавного пенсійного фонду* є доступ до участі у ньому усіх фізичних осіб незалежно від місця та характеру їхньої роботи. Також роботодавець здійснює перерахування внесків до відкритого пенсійного фонду від імені своїх працівників - учасників цього пенсійного фонду.

Засновником цього фонду може бути одна чи декілька юридичних осіб, окрім бюджетних установ. Водночас юридична особа може заснувати декілька недержавних пенсійних фондів, але лише відкритих.

Засновники не можуть бути зберігачем цього фонду та його аудитором. Проте не встановленого законом обмежень щодо можливості юридичної особи-засновника водночас бути компанією з управління активами цього фонду.

Обмежене коло учасників та засновників має *професійний недержавний пенсійний фонд*. Зокрема, учасників фонду (тільки фізичних осіб) має пов'язувати рід їхньої професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду. Також до них належать працівники організацій роботодавців, їх об'єднань, члени або працівники професійних спілок, їх об'єднань, які створили такий фонд.

Право засновувати такий фонд мають тільки об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або

фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять).

Тільки учасники відкритого та професійного пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків чи припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь.

Натомість корпоративний пенсійний фонд має на меті забезпечити пенсійні накопичення для працівників того роботодавця, який є засновником або приєднався до нього як платник пенсійних внесків.

Системний аналіз положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дає підстав для висновку, що роботодавець-фізична особа не може бути учасником цього фонду на користь своїх працівників, тому умовою участі є відповідна умова у колективному договорі, який укладається тільки у роботодавців-юридичних осіб. Колективним договором може передбачатися створення роботодавцем корпоративного пенсійного фонду або відрахування пенсійних внесків роботодавців до інших пенсійних фондів.

Важливо, що відрахування проводиться щодо усіх працівників, з якими укладено трудовий договір. Відмовитися від участі у недержавному пенсійному забезпеченні можна лише за власною заявою. У ч. 2 ст. 20 наведеного закону передбачено, що юридична особа, яка є засновником або роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду, зобов'язана сплачувати пенсійні внески на користь усіх своїх працівників, крім тих, які подали письмові заперечення проти цього, працюють сезонно або проходять випробування під час прийняття на роботу.

Водночас, роботодавець має право встановлювати однаковий відсоток відрахувань пенсійних внесків до пенсійного фонду на користь своїх працівників від суми їх заробітної плати або застосовувати прогресивну шкалу відсотків відрахувань відносно суми заробітної плати залежно від віку працівників та (або) від їх стажу роботи на цьому підприємстві із встановленням однакового відсотка відрахувань пенсійних внесків для кожної визначеної групи працівників (ст. 20 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Відповідно до ст. 8 наведеного закону роботодавець-платник має виконати низку вимог, а саме:

- внесення відповідних змін до колективного договору (за умови його наявності);
- укладення з радою фонду договору про участь у корпоративному пенсійному фонді за умови визнання статуту такого фонду;
- надсилання повідомлення протягом 2-х тижнів з дати укладення договору до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про свою участь у пенсійному фонді.

Договір про участь у корпоративному пенсійному фонді має такі значні умови:

- повна назва та місцезнаходження (юридична адреса) органів управління договірних сторін;
- предмет договору;
- права і обов'язки сторін;
- підтвердження відповідності роботодавця вимогам, передбаченим Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для засновників корпоративних пенсійних фондів;
- порядок зміни умов договору;
- умови дострокового розірвання договору.

У ч. 9 ст. 8 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» врегульовані питання щодо припинення участі працівників – учасників корпоративного пенсійного фонду, за яких сплачував внески роботодавець у разі виходу його із складу засновників або розірвання роботодавцем-платником договору про участь у корпоративному пенсійному фонді.

Зокрема, такі працівники повинні подати адміністратору цього фонду письмову заяву протягом 3-х місяців з дня отримання повідомлення про вихід їх роботодавця з числа засновників або роботодавців-платників корпоративного пенсійного фонду. У такій заяві зазначається фінансова установа, куди переводяться пенсійні кошти особи, які обліковані на пенсійному рахунку, а саме:

- до страхової організації, з якою укладено договір страхування довічної пенсії (такий договір укладається лише після досягнення пенсійного віку, визначеного у заяві особи до недержавного пенсійного фонду);

– до банку, в якому відкрито пенсійний депозитний рахунок;

– до іншого недержавного пенсійного фонду, з яким укладений новий пенсійний контракт.

Відповідно до письмової заяви (Додаток № 3 до Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду) долучається, залежно від обраної фінансової установи, копія пенсійного контракту, копія договору страхування довічної пенсії або копія договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка.

Відсутність такої заяви особи у встановлений строк спричинює передачу її пенсійних коштів до іншого недержавного пенсійного фонду, який обирається самостійно адміністратором недержавного пенсійного фонду. Про це він повідомляє такого учасника фонду протягом 1-го місяця з дня такого переведення та Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. У повідомленні, яке адресоване учаснику фонду, міститься інформація про суму переведених коштів, реквізити нового пенсійного фонду та його адміністратора, а також вказівку на необхідність укласти пенсійний контракт з фондом, до якого переведені кошти.

У ч. 5 ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» врегульовані питання щодо переведення пенсійних коштів працівника з корпоративного пенсійного фонду у разі припинення трудових відносин учасника фонду з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником. Тут зазначено, що роботодавець-засновник або роботодавець-платник, а також учасник, який є вкладником такого фонду має розірвати пенсійний контракт, укладений на користь учасника фонду.

Аналогічний підхід (ч. 9 ст. 8 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення») застосовується щодо вибору учасником фонду іншої фінансової установи та порядок переведення туди пенсійних коштів.

Проте, якщо це передбачено умовами пенсійного контракту, колишній працівник може залишитися учасником цього фонду, якщо він укладене новий трудовий договір з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником цього корпоративного пенсійного фонду.

Станом на 1.01.2020 за даними Державного реєстру фінансових установ в Україні функціонує 64 недержавні пенсійні фонди⁶⁷.

На сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг розміщена також інформація щодо виду недержавного пенсійного фонду, його найменування, місцезнаходження, кількість учасників, чиста вартість активів (грн), пенсійні внески (грн), пенсійні виплати (грн) за результатами звітного періоду. Водночас така інформація постійно оновлюється⁶⁸.

Окрім цього недержавні пенсійні фонди, що разом обслуговують більш ніж 50 відсотків від загальної кількості вкладників, створили професійне об'єднання – Всеукраїнська асоціація НПФ, яке розпочало свою роботу з лютого 2020 року⁶⁹.

Більшість необхідної для укладення пенсійного контракту інформації розміщено на офіційній веб-сторінці недержавного пенсійного фонду. Здебільшого, кожен вкладник має свій персональний кабінет, де можна відслідковувати власні персональні заощадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 53 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачено види конфіденційної інформації, яка не підлягає розголошенню та оприлюдненню, а саме:

- про пенсійні внески, пенсійні виплати та суму пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника пенсійного фонду;
- з пенсійних депозитних рахунків фізичної особи;
- про умови та стан виконання договорів страхування довічної пенсії.

Також, відповідно до змісту ч. 7. ст. 52 Закону України наведеного закону щороку адміністратор недержавного пенсійного фонду зобов'язаний безоплатно надати учаснику фонду виписку з його індивідуального пенсійного рахунку. Зразок цього документа містить Положення про провадження діяльнос-

⁶⁷ Витяг з Державного реєстру фінансових установ в Україні. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Derzhavnyi-reiestr-finansovykh-ustanov.html>

⁶⁸ Розкриття інформації НПФ. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/NPF/>

⁶⁹ Всеукраїнська асоціація недержавних пенсійних фондів. URL : <https://www.vanpf.org.ua/pro-asociaciju>

ті з адміністрування недержавного пенсійного фонду. Платний письмовий запит також є підставою для надання виписки. Окрім цього безкоштовно виписка надається, якщо ця інформація необхідна учаснику фонду для укладення договору страхування довічної пенсії або договору про виплату пенсії на визначений строк.

Пенсійний контракт (ст.ст. 55–59 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Деталізація наведених положень здійснюється нормами Розділу IV Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду.

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Пенсійний контракт обов'язково укладається у письмовій формі (у кількості не менше 2-х примірників) та набирає чинності тільки з моменту підписання його сторонами. Примірники (копії) договору адміністратор надає учаснику не пізніше 30-ти календарних днів з дня укладення пенсійного контракту.

Також договір повинен мати певні реквізити, а саме підпис керівника або іншого представника адміністратора, що має відповідні повноваження та печатку адміністратора. Аналогічними є вимоги до юридичних осіб, які є вкладниками фонду.

Чинне законодавство не містить заборон щодо укладення пенсійного контракту в електронній формі за допомогою електронного цифрового підпису. Більшість недержавних пенсійних фондів розмішують на власних веб-сторінках інформацію щодо функціонування системи електронного документообігу.

Кожен вкладник недержавного пенсійного фонду може укласти один або декілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи декількох недержавних пенсійних фондів.

Пенсійний контракт дозволено укласти на користь декількох учасників фонду. Якщо укладається один загальний договір, то перелік учасників фонду зазначається у додатку до нього. Відповідно кожен учасник отримує витяг із додатка до пенсійного контракту, де зазначенні відомості тільки щодо такого учасника.

Якщо учасник та вкладник є різними особами, то йому надається примірник пенсійного контракту або його копію, яка завіряється підписом та печаткою уповноваженої особи адміністратора.

Окрім цього вкладнику (учаснику) видається:

1) пам'ятка з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту;

2) копія пенсійної схеми;

3) інформація про адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами, та є зберігача фонду, якщо включає їхні реєстраційні реквізити (номер, дату видачі свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи, код за ЄДРПОУ), банківські реквізити та реквізити відповідних ліцензій (номер, дату видачі, строк дії ліцензії, найменування органу, що її видав).

4) на вимогу вкладника або учасника – витяг з основних положень статуту або копію статуту пенсійного фонду.

Перед укладенням пенсійного контракту адміністратор недержавного пенсійного фонду має подати можливість вкладнику та (або) учаснику фонду такі документи для ознайомлення:

– витяг зі статуту фонду або на вимогу такої особи – повний його текст;

– пенсійні схеми, які пропонуються недержавним пенсійним фондом, щоб обрати з-поміж них одну для пенсійного контракту;

– проєкт пенсійного контракту.

Зазвичай, уся необхідна інформація є у вільному доступі на офіційному веб-сайті недержавного пенсійного фонду.

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійний контракт має містити такі істотні умови, без яких він не може бути укладений, а саме:

1) дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця вкладника та учасника фонду (для особи віком до 16-ти років – дані свідоцтва про народження);

2) реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів) вкладника та учасника фонду;

3) якщо вкладником є юридична особа – повне найменування, місцезнаходження постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити.

У випадку, коли в особи (вкладника чи учасника фонду) відсутній реєстраційний номер облікової картки платника податків застосовується один з таких документів:

- серія та номер паспорта;
- серія та номер чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Щодо таких інших документів, які підтверджують особу як учасника цивільних відносин під час укладення цивільно-правових правочинів, то, як зазначено у п. 2 Положенні про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, потрібно керуватися положеннями ст. 43 Закону України «Про нотаріат». Йдеться про паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення особи з інвалідністю чи учасника Другої світової війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи.

3) посилення на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

4) строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;

5) порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

6) права, обов’язки, відповідальність сторін та порядок розв’язання спорів;

7) розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

У пенсійному контракті також за згодою сторін можуть бути зазначені інші умови. Наприклад, питання відстрочки

виплати пенсійного внеску, його періодичність виплати, сплата внесків в іноземній валюті для осіб, що перебувають за кордоном тощо.

Учаснику, який не є вкладником, адміністратор недержавного пенсійного фонду має надати примірник пенсійного контракту або його копію, завірену підписом та печаткою уповноваженої особи адміністратора.

Невід'ємною від пенсійного контракту є пенсійна схема, яка повинна містити такі умови:

- 1) опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат;
- 2) порядок визначення розміру пенсійних виплат;
- 3) порядок та строки сплати пенсійних внесків, зокрема можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту;
- 4) умови та порядок участі у пенсійній схемі;
- 5) права та обов'язки вкладника, учасника фонду за цією пенсійною схемою;
- 6) інші умови, що не суперечать законодавству.

Недержавний пенсійний фонд може пропонувати учасникам декілька пенсійних схем на вибір за умови, що кожна з них була зареєстрована Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг. Пенсійну схему особа має право змінювати, але не частіше одного разу на 6 місяців.

Припинення чинності пенсійного контракту відбувається за виняткових обставин, які визначені ч. 2 ст. 58 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Об'єктивним завершенням правовідносин між сторонами договору є повне виконання вкладником фонду своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду з недержавним пенсійним фондом договору про виплату пенсії на визначений строк.

Можна виокремити обставини, які не залежать від волі вкладника (учасника) недержавного пенсійного фонду. Серед них такі:

- 1) ліквідація пенсійного фонду в порядку, передбаченому положеннями ст.ст. 17–19 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;
- 2) ліквідація вкладника фонду – юридичної особи, без визначення його правонаступника;
- 3) смерть учасника фонду та виконання передбачених у зв'язку з цим умов.

Чинність пенсійного контракту також припиняється у разі переведення (передачі) пенсійних коштів учасника (вкладника) на умовах та у порядку, визначеного Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» до однієї з таких фінансових установ за його вибором:

- до страхової організації на підставі укладеного з нею учасником фонду договору страхування довічної пенсії (такий договір укладається лише після досягнення особою пенсійного віку, визначеного у її заяві до недержавного пенсійного фонду);

- до банківської установи за фактом укладеного учасником фонду договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку;

- до іншого недержавного пенсійного фонду (заміна фонду).

Аналогічні фінансові установи визначені і у випадку ліквідації недержавного пенсійного фонду. Письмова заява про переведення коштів подається до ліквідаційної комісії протягом 3-х місяців з дня отримання повідомлення про ліквідацію пенсійного фонду.

Відповідно до письмової заяви долучається, залежно від обраної фінансової станови, копія пенсійного контракту, копія договору страхування довічної пенсії або копія договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка. Детальніше ці питання (зокрема, щодо передачі пенсійних коштів до іншого недержавного пенсійного фонду за відсутності заяви учасника) врегульовані Порядком здійснення окремих дій, пов'язаних із припиненням недержавних пенсійних фондів, затвердженим розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 29.08.2006 № 6154.

Також пенсійний контракт припиняється:

- 1) у разі дострокового розірвання контракту в порядку, передбаченому цим Законом;

- 2) в інших випадках, передбачених пенсійним контрактом згідно з законом.

Вкладник фонду, який є учасником фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

Законом передбачено дотримання чітких вимог у випадку заміни недержавного пенсійного фонду за бажанням вкладника або у разі його ліквідації, виходу роботодавця-платника тощо, а саме вкладник повинен:

1) укласти пенсійний контракт з іншим недержавним пенсійним фондом або у разі досягнення пенсійного віку, – договір страхування довічної пенсії із страховою організацією чи відкрити у банку пенсійний депозитний рахунок;

2) подати заяву про розірвання пенсійного контракту адміністратору пенсійного фонду, участь у якому припиняється.

До заяви долучається один з таких документів – копія нового пенсійного контракту, або копію договору страхування довічної пенсії із страховою організацією чи договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка у банку.

Водночас пенсійні кошти вкладника фонду, який є учасником фонду, передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді, зменшеній на суму витрат, пов'язаних з перерахуванням таких пенсійних коштів.

4.7. Види пенсійних виплат та порядок їх здійснення в системі недержавного пенсійного забезпечення

Пенсійні кошти, які обліковані на пенсійному рахунку, що відкритий недержавним пенсійним фондом можуть виплачуватися не тільки недержавними пенсійними фондами. Зокрема, це страхові організації, які мають право укладати договори страхування довічної пенсії з учасником фонду та виплачувати довічні пенсії (довічні ануїтети) за рахунок накопичених пенсійних коштів, перерахованих обраній страховій організації. Порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії за рахунок пенсійних коштів учасника фонду визначений ст. 62 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Він є подібним до того, який встановлений у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Проте, учасник недержавного пенсійного забезпечення має право вимагати перерахунку як усіх облікованих коштів, так і їх частини.

Згідно з п. 2 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків є суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення, що входять до системи недержавного пенсійного забезпечення. Мета такого договору – це накопичення заощаджень на виплату пенсії. Такі відносини не потребують залучення недержавних пенсійних фондів.

Банки можуть залучати кошти фізичних осіб на пенсійні депозитні рахунки лише в межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законодавством України (п. 108 Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів, затверджена постановою правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492).

Верховний Суд зазначив, що висновок Касаційного адміністративного суду, що обов'язковою умовою для повернення Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» грошових коштів, розміщених в банківській установі недержавним пенсійним фондом, може бути укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом є обґрунтованим лише у разі коли саме банківська установа здійснює недержавне пенсійне забезпечення відповідно до положень ч. 3 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (судова справа № 910/22513/17 від 16.01.2020)⁷⁰.

Тож учасником недержавного пенсійного забезпечення є також фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески на пенсійний депозитний рахунок у банку на підставі укладеного договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку. Тобто накопичення пенсійних внесків та виплата недержавної пенсії, зокрема одноразова грошова

⁷⁰ Судова справа № 910/22513/17 від 16.01.2020 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86962231>

виплата здійснюється банком з пенсійного банківського вкладу на умовах та у порядку, визначеного наведеним договором, з врахуванням положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку.

Проте акумульовані на пенсійних депозитних рахунках у банках кошти також можуть виплачуватися у формі пенсійної виплати на визначений строк або одноразової пенсійної виплати банківськими установами.

Зокрема, Порядок використання пенсійних коштів, що акумульовані на пенсійних депозитних рахунках у банках учасниками недержавного пенсійного забезпечення для здійснення пенсійних виплат ще не прийнятий. З огляду на це важливо звернутися до судової практики, яка очевидна з того, що банк має обов'язки по пенсійних виплатах (зокрема одноразових) з укладенням договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку не тільки на загальних умовах, передбачених для банківських вкладів, але і нарівні з недержавними пенсійними фондами з тих ж підстав, що визначені положенням Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Зокрема, ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» має назву «Умови та строки здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами та за рахунок пенсійних коштів, накопичених на пенсійних депозитних рахунках у банку».

Щодо недержавних пенсійних фондів, то керуючись ст. 60 наведеного акту можна зробити висновок, що пенсію на визначений строк виплачують саме адміністратори недержавного пенсійного фонду, зокрема як і банки – одноразову грошову виплату.

Пенсія на визначений строк (ст.ст. 61–64 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Деталізація наведених положень здійснюється нормами розділу IV Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду.

Ця пенсія є єдиною періодичною виплатою, що виплачується на основі укладеного пенсійного контракту з дня досягнення учасником пенсійного віку, визначеного ним у заяві, за рахунок пенсійних коштів учасника фонду тим самим недержавним пенсійним фондом або ж іншим (у разі переведення пенсійних активів).

Перша виплата виплачується протягом 45-ти робочих днів. Розрахунок цієї пенсійної виплати здійснюється на строк не менш як 10 років від початку здійснення першої виплати за методикою, яка визначена Положенням про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду.

Призначення пенсії потребує від учасника послідовності вчинення таких дій:

1) визначення пенсійного віку у заяві, яка подається до адміністратора фонду не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду (за зразком Додатку № 1 до Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду);

Окрім дати настання пенсійного віку учасник фонду зобов'язаний зазначити у цій заяві вид обраної ним пенсійної виплати. В порядку подання заяви учасник має право змінити визначений ним пенсійний вік не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання цього пенсійного віку.

Обмеження у строках подання заяви не поширюється на особу з інвалідністю з дотриманням таких умов:

- набуття нею права на отримання пенсії по інвалідності у солідарній системі пенсійного забезпечення;
- подання заяви адміністратору недержавного пенсійного фонду з визначенням пенсійного віку після настання інвалідності.

2) подання до фонду заяви про укладення договору про виплату пенсії на визначений строк;

3) укладення з адміністратором фонду договору про виплату пенсії у письмовій формі з дотриманням істотних його умов, які визначені ч. 1 ст. 64 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» до настання пенсійного віку учасника, визначеного ним у заяві.

Такий договір набирає чинності з дати настання пенсійного віку учасника, з яким укладено такий договір.

Під час укладання договору адміністратор фонду має ознайомити особу з пам'яткою, яка роз'яснює основні положення договору про виплату пенсії на визначений строк, а саме:

- права та обов'язки учасника фонду – отримувача пенсії;
- умови зміни та порядок дострокового розірвання договору про виплату пенсії на визначений строк;

приклад розрахунку суми періодичної пенсійної виплати на визначений строк, здійсненого за методикою, викладеною в цьому підпункті, зважаючи на дані, що зазначаються в договорі про виплату пенсії на визначений строк;

порядок розрахунку залишку належних учаснику фонду пенсійних коштів у разі зміни або розірвання договору; можлива й інша додаткова інформація.

Відповідно до ст. 63 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» виплата пенсії на визначений строк здійснюється адміністратором пенсійного фонду:

1) за бажанням учасника фонду, який має право на отримання пенсійних виплат відповідно до його заяви;

2) на вимогу учасника фонду (з дня виникнення у нього права згідно з умовами пенсійного контракту на страхування довічної пенсії, якщо придбання довічного ануїтету у страховій організації може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат).

Таке право виникає у нього після досягнення пенсійного віку, визначеного у його заяві, адресованому недержавному пенсійному фонду.

Протягом періоду виплати пенсії на визначений строк учасник фонду може у будь-який час перейти до однієї з обраних таких фінансових установ:

1) до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії обраного виду. Водночас пенсійний фонд, до якого перейшов учасник фонду, продовжує виплату такої пенсії протягом строку, що залишився.

Для цього потрібно подати письмову заяву до адміністратора фонду про переведення коштів до іншого недержавного пенсійного фонду. Відповідно адміністратору нового фонду подається особою копія виписки з індивідуального пенсійного рахунку та копія заяви про переведення коштів до іншого фонду.

Перерахування коштів здійснюється протягом 5-ти робочих днів після отримання заяви. Адміністратор несе відповідальність у разі прострочення цього строку. Він сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на 1 день від суми, належної до перерахування, за кожен день прострочення пла-

тежу, у порядку, визначеному Положенням про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду. Облікова ставка в Україні становить 11 відсотків.

2) до страхової організації у разі укладення договору страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів, які обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в недержавному пенсійному фонді.

Одноразова пенсійна виплата (ст. 65 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Деталізація наведених положень здійснюється нормами розділу IV Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду.

Особливість цієї виплати у тому, що особа (у разі її смерті – спадкоємці) має право вільно розпоряджатися коштами, які є облікованими на їхньому пенсійному рахунку. Водночас з визначеного розміру особа сплачує податок на доходи фізичних осіб відповідно до Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI за розрахунком, здійсненим адміністратором фонду.

Одноразова грошова виплата виплачується адміністратором недержавного пенсійного фонду у повному обсязі протягом 5-ти робочих днів після отримання відповідної заяви особи (Додаток № 2 до Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду) та необхідних документів для підтвердження їхнього права на отримання виплати.

Відмова має бути обґрунтованою зі зазначенням причин. Про це адміністратор фонду протягом 3-х робочих днів з дня реєстрації такої заяви письмово повідомляє особу, що подала заяву. Про що робиться запис у журналі обліку вихідних документів.

Одноразова грошова виплата здійснюється тільки у випадках при діючому пенсійному контракті з підстав, передбачених тільки ст. 65 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Водночас застосовується пп. 5 п. 3 розділу IV Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, де визначено способи документального підтвердження заявленого юридичного факту.

Виплата одноразової грошової допомоги на вимогу учасника фонду здійснюється у повному обсязі чи частково у разі:

1) визнання учасника фонду особою з інвалідністю.

Документальним підтвердження є тільки медичний висновок МСЕК.

2) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онко-захворювання, інсульт тощо) учасника фонду;

– щодо онкозахворювання та інсульту – наявність медичної довідки, яка видається за встановленою формою (форма первинної облікової документації № 027/о «Виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого»).

– стосовно інших захворювань – наявність висновку (рішення) ЛКК, засвідченим відповідними підписами та печаткою закладу охорони здоров'я, у якому зазначено, що стан здоров'я учасника на дату видачі довідки є критичним (для всіх видів захворювання, щодо яких ЛКК дійшла висновку, що такий стан здоров'я учасника є критичним).

Важливо, що наведені підстави дають можливість учаснику фонду самостійно визначити суму до виплати. Йдеться про пенсійні кошти або частку пенсійних коштів у відсотках від загальної суми пенсійних коштів, облікованих на його індивідуальному пенсійному рахунку.

Вони виплачується тільки у повному обсязі пенсійних коштів на дату отримання заяви про здійснення одноразової пенсійної виплати.

3) коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

Наведеним актом цього органу передбачено, що виплата здійснюється, якщо облікованої суми не достатньо для забезпечення протягом 10-ти років щомісячної виплати в розмірі 50-ти відсотків офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, законодавчо визначеного для непрацевдатних громадян.

Наприклад, особа звернулася з вимогою провести одноразову виплату у березні 2020 році. За розрахунок береться величина прожиткового мінімуму, яка визначена Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Тут передбачено його величину станом на березень 2020 року 1 638 гривень (ст. 7 наведеного закону).

Відповідно, математичний розрахунок на 10 років наперед (тобто 120 календарних місяців) дає підстав для висновку, що необхідно за цей період для виплати пенсій суму у розмірі 98 280 грн. Якщо сума пенсійного накопичення на 2020 рік є меншою за цю суму, то особа має право отримати кошти у повному обсязі, що є облікованими на її пенсійному рахунку.

4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України, підтвердженого документом відповідно до чинного законодавства (детальніше це питання регулює Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 № 5492-VI;

5) смерть учасника фонду.

Право на пенсійні кошти мають спадкоємці в порядку застосування законодавства з питань успадкування та ст. 66 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

У ч. 3 наведеної норми передбачено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, зобов'язаний протягом 2-х місяців після закінчення строку для прийняття спадщини подати адміністратору заяву про оформлення права на спадщину. Успадковані пенсійні кошти виплачуються спадкоємцям як одноразова пенсійна виплата в порядку, визначеному Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Прирівнюється до дня отримання заяви подання заяви поштою – на день отримання та реєстрації адміністратором заяви від такого учасника або запит нотаріуса, що веде спадкову справу померлого учасника фонду.

Водночас встановлено відповідальність для адміністратора недержавного пенсійного фонду за прострочення строку здійснення одноразової виплати – за кожний день прострочення платежу передбачена сплата пені особі у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на 1 день від суми, що підлягає виплаті.

У 2020 році облікова ставка Національного банку України знижено до 11 %.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Назвіть переваги та недоліки кожного з рівнів пенсійного забезпечення в Україні.

2. Чи впливає офіційне працевлаштування на призначення та виплату пенсії в солідарній системі (пенсія за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника)?

3. Охарактеризуйте основні відмінності та спільні ознаки пільгового пенсійного забезпечення та пенсійного забезпечення за вислугою років.

4. Який, на Вашу думку, буде найбільш вигідний вид довічної пенсії для учасника загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи?

5. Проаналізуйте основні перепони до запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

6. Чи доцільним є збереженням у законодавстві такої підстави для призначення одноразової грошової виплати в накопичувальній системі пенсійного забезпечення (обов'язковій та добровільній) як виїзд на постійне місце проживання закордон?

7. Охарактеризуйте особливості участі банків у недержавному пенсійному забезпечення.

8. Яку роль відіграють страхові організації у накопичувальній системі пенсійного забезпечення (обов'язковій та добровільній)?

9. Які умови та порядок корпоративного пенсійного страхування працівників?

Розділ 5

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

5.1. Загальна характеристика соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Механізм надання матеріального забезпечення та соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності визначений Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Зміст цього виду соціального страхування полягає у наданні отримувачу соціального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України з метою повністю або частково компенсувати втрату заробітної плати (доходу) у випадку настання страхового ризику.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (далі – страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності) передбачені такі види соціального забезпечення:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

2) допомога по вагітності та пологах;

3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Отримувачів соціального забезпечення можна умовно поділити на такі види:

1) застраховані в обов'язковому порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески;

2) застраховані в добровільному порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески.

Функції страховика виконує виконавча дирекція Фонду соціального страхування України.

Страхувальником є роботодавець та інші особи відповідно до ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підставою надання матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності застрахованим особам є страховий випадок.

Умовою отримання соціального забезпечення в системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є настання тимчасової непрацездатності працівника за обставин, внаслідок яких застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг.

Суб'єкти. У ст. 18 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначені такі категорії обов'язково застрахованих осіб:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, зокрема в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб;
- а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;
- фізичні особи-підприємці;
- особи, які провадять незалежну професійну діяльність;
- члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах.

Також право на отримання соціального забезпечення виникає на основі договору про добровільну участь, який укладається на умовах та порядку, передбаченого ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Відповідно до змісту ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» учасником добровільної системи сплати страхових внесків в системі цього виду соціального страхування, за умови сплати страхових внесків до Фонду згідно із законом, можуть бути:

-- громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню відповідно до цього Закону

Страховий ризик. Відповідно до ч. 13 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страховий випадок – це обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг в системі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Йдеться про тимчасову втрату працездатності, яка не пов'язана з нещасним випадком чи професійним захворюванням та характеризується переліком причин, коли особа не може виконувати свою трудову функцію.

Передусім це власна тимчасова непрацездатність, яка може бути відновлена під впливом лікування та реабілітаційних заходів. Вона триває до відновлення працездатності особи або встановлення їй групи інвалідності.

Щодо інших причин, які зумовлюють тимчасову втрату працездатності – то умови та межі їхньої тривалості визначені на законодавчому рівні.

Наприклад, догляд за хворою дитиною як страховий випадок обмежений загалом строком до 14-ти календарних днів за умови, що дитині ще не виповнилося 14 років.

Для страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не потрібно згоди або заяви працівника. Страхування здійснюється в безособовій формі.

Потрібно також зазначити, що законодавець чітко визначає момент, з якого в застрахованій особі виникає право на отримання соціального забезпечення.

Зокрема, у ч. 1 ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.

Днем звільнення працівника вважається останній день роботи (п. 2.26. Інструкції про порядок заповнення трудових книжок, яка затверджена спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 № 58).

Щодо часу випробування працівника, то він визначається відповідно до ст. 26-28 КЗпП України.

Тимчасова непрацездатність застрахованої особи, яка дає можливість особі отримувати соціальне забезпечення в системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності може засвідчуватися лише єдиним документом.

Ним є листок непрацездатності, який видається на підставі положень Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян.

Також діє Інструкція про порядок заповнення листка непрацездатності, затверджена спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань від 03.11.2004 № 532/274/136-ос/1406.

З 20 квітня 2019 р. в Україні запрацював Електронний реєстр листків непрацездатності (постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 328 «Деякі питання організації ведення Електронного реєстру листків непрацездатності та надання інформації з нього»).

5.2. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включно з доглядом за хворою дитиною);

2) допомога по вагітності та пологах;

3) допомога на поховання (окрім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Допомога по тимчасовій непрацездатності (ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»). Допомога по тимчасовій непрацездатності надається тільки застрахованій особі у разі настання з нею одного з таких страхових випадків:

1) тимчасова непрацездатність внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідність догляду за хворою дитиною;

3) необхідність догляду за хворим членом сім'ї;

4) догляд за дитиною віком до 3-ох років або дитиною з інвалідністю віком до 18-ти років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;

5) карантин, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби;

6) на період перебування у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), а також локалізацію та ліквідацію її спалахів та епідемій;

7) тимчасове переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу;

8) протезування з помещенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;

9) перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» допомога по тимчасовій непрацездатності не надається, коли застрахована особа перебуває у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці та додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

Щоправда аналіз чинного законодавства дає підстав для висновку, що період роботи працівника для надання допомоги по тимчасовій непрацездатності охоплює також час, коли особа перебуває у відпустці. Проте важливе значення має страховий випадок, який настав.

Зокрема, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок захворювання особи або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві надається також під час щорічної (основної чи додаткової відпустки).

Водночас заборонено видавати листки тимчасової непрацездатності для догляду за хворою дитиною до 14-ти років; за хворим членом сім'ї; фактичного догляду за дитиною віком до 3-х років або дитиною з інвалідністю віком до 18-ти років у разі хвороби матері або іншої особи, яка фактично доглядає за цією дитиною під час таких видів відпусток:

- щорічної (основної чи додаткової);
- додаткової відпустки у зв'язку з навчанням;
- творчої відпустки;
- відпустки без збереження заробітної плати.
- частково оплачуваної відпустки для догляду за дитиною до 3-х років.

Якщо після закінчення тривалості таких відпусток страховий випадок триває, особа має право на виплату допомоги починаючи з першого дня як вона приступила до роботи.

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності залежить передусім від страхового стажу та середньої заробітної плати (доходу) за останні 12 місяців.

Середня заробітна плата обчислюється за правилами, які визначені Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2001 № 1266.

Виплата здійснюється у таких розмірах:

1) 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до 3-ох років;

2) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від 3-ох до 5-ти років;

3) 70 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від 5-ти до 8-ми років;

4) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад 8 років;

5) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, віднесеним до таких пільгових категорій:

– третя категорія осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

– один з батьків або особа, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14-ти років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи;

– ветеран війни;

– постраждалий учасник Революції Гідності та особа, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

– особа, яка належить до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»;

– донори, які мають право на пільгу, передбачену ст. 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів» від 23.06.1995 № 239/95-ВР;

– особа, реабілітована відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17.04.1991, із числа тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі

(ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу.

На законодавчому рівні встановлено максимальний розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності.

Так, сума допомоги по тимчасовій непрацездатності (включно з доглядом за хворою дитиною або хворим членом сім'ї) в розрахунку на місяць не має перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду (ч. 2. ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Отже, розмір допомоги залежить від такого показника як максимальна величина бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду соціального страхування України.

Відповідно до змісту п. 4 ч.1 ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» максимальна величина бази нарахування єдиного внеску – це максимальна сума доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює 15-ти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається тільки Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Наприклад, якщо у 2020 р. мінімальна заробітна плата становить 4 173 грн, то максимальна величина бази нарахування єдиного внеску – 62 595 грн.

Однак, якщо за останні 12 місяців, що передували страхового випадку страховий стаж особи становив менше 6-ти календарних місяців, то розмір допомоги обчислюється зважаючи на нараховану заробітну плату (дохід), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку (ч. 4 ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві.

Йдеться про той страховий випадок, зумовлений захворюванням або травмою застрахованої особи. Якщо застрахована особа є працівником, то навіть тоді, коли страховий випадок настав під час щорічної (основної чи додаткової) відпустки.

Допомога виплачується за весь період тимчасової непрацездатності, до відновлення працездатності або встановлення особи інвалідності.

Тобто день встановлення інвалідності вже не охоплюється періодом роботи та не оплачується.

Обмеження у кількості календарних днів, які підлягають оплаті встановлені тільки щодо тимчасових та сезонних працівників. Сумарно протягом календарного року страхові виплати їм виплачуються не більш як за 75 календарних днів незалежно від тривалості тимчасової непрацездатності, засвідченою листком непрацездатності.

Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачується двома суб'єктами:

1) роботодавцем за рахунок власних коштів – протягом перших 5-ти календарних днів тимчасової непрацездатності

Детальніше це питання регулюється Порядком оплати перших 5-ти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2015 № 440.

2) Фондом соціального страхування України – починаючи з 6-го календарного дня.

У разі настання страхового випадку в день звільнення, то наступні календарні дні не підлягають оплаті за кошти роботодавця, тому що він вже не перебуває у трудових відносинах з працівником. Якщо тимчасова непрацездатність триває, то починаючи з 6-го календарного дня допомога буде надаватися Фондом соціального страхування України незалежно від звільнення, припинення підприємницької або іншої діяльності застрахованої особи в період втрати працездатності.

Якщо застрахована особа не є працівником, то Фонд соціального страхування України буде виплачувати їй допомогу починаючи з 6-го календарного дня.

З 1-го дня тимчасової непрацездатності Фонд соціального страхування України оплачує період тимчасової непрацездатності тільки осіб з інвалідністю, які працюють на підприємствах та в організаціях товариств УТОГ (Українське товариство глухих) і УТОС (Українське товариство сліпих).

Законодавством визначені такі строки для чинності листка непрацездатності у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві (п. 2.2. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

- 1) строком на 5 календарних днів – лікуючим лікарем;
- 2) якщо особа продовжує хворіти, лікар може продовжити лікарняний до 10-ти календарних днів;
- 3) до 30-ти днів – листок тимчасової непрацездатності продовжується спільно лікуючим лікарем та завідувачем поліклініки, амбулаторії;
- 4) після 30-ти днів тимчасової непрацездатності особи – тільки рішенням ЛКК.

Відповідно до змісту п. 4.1. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян за висновком ЛКК листок тимчасової непрацездатності може бути продовжений до таких строків, по спливу яких потрібно ЛКК приймати рішення щодо направлення хворого на МСЕК для встановлення інвалідності, а саме:

- 4-ох місяців безперервного захворювання;
- 5-ти місяців із перервою за одним і тим самим захворюванням або його ускладненнями за останні 12 місяців;
- 10-ти місяців – у разі захворювання на туберкульоз.

У п. 4.4. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян передбачено, що питання продовження листка непрацездатності вирішується так:

- у разі визнання особи працездатною термін тимчасової непрацездатності закінчується датою огляду в МСЕК;
- у разі визнання особи непрацездатною листок непрацездатності продовжується ЛКК лікувально-профілактичного закладу до відновлення працездатності або повторного направлення до МСЕК;

– у разі встановлення особі інвалідності – листок тимчасової непрацездатності закривається за висновок МСЕК.

Водночас тривалість листка непрацездатності при стаціонарному лікуванні законодавством не встановлена.

У випадку, якщо застрахована особа є неповнолітньою віком від 15-ти до 18-ти років, питання щодо встановлення їй інвалідності вирішується ЛКК у порядку, який визначений Порядком встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям.

Необхідність догляду за хворою дитиною віком до 14-ти років.

Право на таку виплату має застрахована особа, яка може бути як один з членів сім'ї або інша працююча особа, що фактично здійснює догляд. Передусім це батьки дитини або особи, що її замінюють, піклувальники та опікуни. Однак законодавство не містить заборон або порядку черговості щодо осіб, які виявили бажання здійснювати догляд за хворою дитиною. Тому, як видається, відмовляти працюючій бабусі у видачі листка непрацездатності немає законних підстав. Також немає значення ні ступінь спорідненості з дитиною, ні спільне місце проживання.

Важливо, що період відпустки по догляду за дитиною до 3-ох років унеможливорює видачу листка непрацездатності незалежно від кількості хворих дітей, які перебувають на утриманні. Причиною відмови слугує положення п. 3.15. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян.

З огляду на це варто зазначити, що право працювати на умовах неповного робочого часу в період такої відпустки впливає на призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності суто як працівнику. Однак не має відношення до догляду за хворою дитиною. Тож, лише у випадку переривання відпустки по догляду за дитиною до 3-ох років листок непрацездатності видається на загальних підставах.

За змістом п. 3.13. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян також передбачено два випадки видачі листок непрацездатності працюючій особі в період, коли мати (опікун, інший член сім'ї),

який перебуває у відпустці для догляду за дитиною віком до 3-ох років, а саме:

- необхідність догляду за другою хворою дитиною;
- пологи або хвороба матері на період, коли вона за медичними висновками лікаря не може здійснювати догляд за дитиною.

На відміну від страхових виплат у разі власної тимчасової непрацездатності, такий вид допомоги одразу з 1-го дня оплачується Фондом соціального страхування України за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів.

У випадку потреби дитини у стаціонарному лікуванні, оплачується весь час перебування особи в стаціонарі разом з хворою дитиною.

Водночас п. 3.9. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян вказує на залежність терміну листка непрацездатності на час перебування особи разом з хворою дитиною на стаціонарному лікуванні від віку дитини. Зокрема, листок непрацездатності видається щодо хворих дітей віком від 6-ти до 14-ти років, якщо вони важкохворі і тільки на період, коли за висновком ЛКК, дитина потребує індивідуального догляду. Такі обмеження не стосуються дітей до 14-ти років, інфікованих вірусом імунодефіциту людини (СНІД) або хворих на онкологічні та онкогематологічні захворювання та постраждалих від наслідків аварії на ЧАЕС (п. 3.10 цього акту).

Окрім цього п. 3.3. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян передбачено, що листок непрацездатності за дитиною, постраждалою внаслідок аварії на ЧАЕС видається на весь період її хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування.

Якщо в сім'ї хворіють двоє або більше дітей одночасно, то для догляду за ними видається один листок непрацездатності. У разі виникнення захворювання у дітей в різний час листок непрацездатності та довідка про догляд за хворою дитиною видається в кожному конкретному випадку окремо. (п. 3.5. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Щодо довідки про догляд, то це документ, який теж як і листок непрацездатності засвідчує поважність причини відсутності особи на роботі, однак вона не підлягає оплаті. Така медична довідка є підставою для надання відпустки особі без збереження зарплати (ст. 25 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР).

Зокрема, у п. 3.4. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян передбачено, що якщо дитина продовжує хворіти, то особі, яка здійснює догляд за хворою дитиною, після закінчення максимального терміну листка непрацездатності, видається довідка № 095-2/о «Довідка № __ про тимчасове звільнення від роботи по догляду за хворою дитиною».

Наприклад, довідка видається з 15-го календарного дня хвороби дитини, бо 14-денний строк є максимальним терміном, на який може бути відкритий листок непрацездатності.

Аналогічно як у випадку власної тимчасової непрацездатності, особам, що працюють на сезонних та тимчасових роботах допомога виплачується тільки за 75 календарних днів протягом календарного року.

Допомога виплачується в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (ч. 5 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Необхідність догляду за хворим членом сім'ї (крім догляду за хворою дитиною віком до 14-ти років).

Такий вид допомоги характеризуються дуже короткими строками надання листка тимчасової непрацездатності для догляду за дорослим членом сім'ї та/або хворою дитиною, старшою 14-ти років.

Допомога надається Фондом соціального страхування України з 1-го дня, але не більш як за 3 календарні дні під час лікування в амбулаторно-поліклінічних умовах. Листок непрацездатності видається лікуючим лікарем одному з працюючих членів сім'ї або іншій працюючій особі, яка фактично здійснює догляд. Право ухвалювати рішення про продовження цього терміну на строк до 7-ми календарних днів має тільки ЛКК, а в разі її відсутності – головний лікар з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин.

Водночас такий листок непрацездатності не надається для догляду за хронічним хворим у період ремісії

(п. 3.15. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову неприцездатність громадян).

Ремісія у медицині означає, що ознаки (симптоми) хронічного захворювання зникають або перебіг хвороби послаблюється.

Догляд за дитиною віком до 3-ох років або дитиною з інвалідністю віком до 18-ти років тільки у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною.

Особливість надання цього виду допомоги у тому, що листок неприцездатності застрахованій особі видається на підставі довідки з поліклініки чи стаціонару, що засвідчує пологи або захворювання матері або іншої особи, яка доглядає за такою дитиною.

Допомога надається Фондом соціального страхування України з 1-го дня на увесь час захворювання (пологів), коли застрахована особа здійснює фактичний догляд за дитиною.

Карантин, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби.

Правове визначення карантину як страхового випадку містить ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 № 1645-III. Це адміністративні та медико-санітарні заходи щодо запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб.

У цьому випадку немає причин для надання працюючій особі листка неприцездатності у зв'язку з тимчасовою неприцездатністю внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, тому що особа не хворіє, а є бактеріоносієм.

Зокрема, у ст. 23 цього ж Закону передбачено, що у разі, якщо бактеріоносіями є особи, робота яких пов'язана з обслуговуванням населення і може призвести до поширення інфекційних хвороб, такі особи, за їх згодою, тимчасово переводяться на роботу, не пов'язану з ризиком поширення інфекційних хвороб. Якщо зазначених осіб перевести на іншу роботу неможливо, вони відсторонюються від роботи в порядку, встановленому законом. На період відсторонення від роботи цим особам виплачується допомога у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Листок неприцездатності видається інфекціоністом або лікуючим лікарем згідно з висновком лікаря-епідеміолога те-

риторіальної СЕС (п. 5. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Допомога по тимчасовій непрацездатності за цим страховим випадком буде виплачуватися у разі відсторонення особи від роботи Фондом соціального страхування України з 1-го дня карантину за весь час відсутності на роботі з цієї причини.

Відповідно до змісту ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII підприємства, установи, організації зобов'язані усувати за поданням відповідних посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби від роботи осіб, які є носіями збудників інфекційних захворювань, хворих на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби, або осіб, які були в контакті з такими хворими, з виплатою у встановленому порядку допомоги з соціального страхування.

Порядок та умови внесення такого подання та процедура відсторонення врегульовані Інструкцією про порядок внесення подання про відсторонення осіб від роботи або іншої діяльності, яка затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14.04.1995 № 66.

Період перебування у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), а також локалізацію та ліквідацію її спалахів та епідемій.

Допомога виплачується Фондом соціального страхування України з 6-го дня протягом періоду перебування особи у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом.

Її розмір становить 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу.

Поняття «самоізоляція» доповнила перелік визначень, поданих у ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», внесеними змінами 13 квітня 2020 року і вживається у значенні перебуванні особи, стосовно якої є обґрунтовані підстави щодо ризику інфікування або поширення нею інфекційної хвороби, у визначеному нею місці (приміщенні) з метою дотримання протиепідемічних заходів на основі зобов'язання особи.

Тимчасове переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу.

Мета цього виду допомоги компенсувати працюючій особі частину заробітку, який вона втратила у зв'язку з переведенням за станом здоров'я на легшу нижчеоплачувану посаду.

Тому, вона хоч і обчислюється на загальних підставах, але розмір її обмежений сумою повного заробітку особи до часу переведення. Тобто йдеться про компенсацію різниці між попередньою заробітною платою та теперішньою.

Допомога виплачується Фондом соціального страхування України з 1-го дня тимчасової непрацездатності, викликаной страховим випадком, за час такої роботи, але не більш як за 2 місяці.

Ця допомога обчислюється за загальними правилами, але надається в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.

Правові підстави тимчасового переведення працівника за станом здоров'я визначені у ст. 170 КЗпП України. Тут передбачено, що працівників, які потребують за станом здоров'я надання легшої роботи, власник або уповноважений ним орган має перевести, за їх згодою, на таку роботу у відповідності з медичним висновком *тимчасово* або *без обмеження строку*.

Тобто право на допомогу працівник мають тільки тоді, коли робота, на яку, за його згодою та за станом здоров'я, його було переведено шляхом видання наказу роботодавця про переведення є нижчеоплачуваною.

Втім стан здоров'я працівника підтверджується різними документами та уповноваженими суб'єктами в залежності від виду захворювання.

1) професійне захворювання та захворювання на туберкульоз – листком тимчасової непрацездатності, який видається ЛКК, а в разі її відсутності – лікуючим лікарем з дозволу головного лікаря.

2) інше захворювання – висновком ЛКК. Листок непрацездатності в цьому разі не видається (п. 2.13. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Отже, за іншими захворюваннями допомога виплачуватися не буде, тому що тільки листок непрацездатності є під-

ставою для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності відповідно до положень ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

За таким працівником протягом 2-х тижнів із дня переведення зберігається колишній середній заробіток, а у випадках, передбачених чинним законодавством, колишній середній заробіток зберігається на увесь час виконання нижчеоплачуваної роботи (ст. 170 КЗпП України).

Аналогічний висновок можна зробити з ч. 1 ст. 69 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Тут передбачено, що стан здоров'я працівника підтверджує висновок про необхідність тимчасового переведення на іншу роботу, який видає лікар або комісія лікарів лікувального закладу за місцем проживання або роботи працівника.

Протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства.

Відповідно до п. 9 постанови Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 № 1138 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» протезування, зокрема зубне, слухове та очне належить до платних медичних послуг.

Допомога по тимчасовій непрацездатності у разі здійснення протезування за медичними показаннями в стаціонарі протезно-ортопедичного підприємства надається застрахованій особі Фондом соціального страхування України з 1-го дня за весь період перебування в цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до протезно-ортопедичного підприємства і назад.

У цьому випадку листок непрацездатності видає лікар стаціонару протезно-ортопедичної установи системи Міністерства праці та соціальної політики України (п. 1.4.2. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Особливість цього виду матеріального забезпечення полягає у тому, що оплачуються дні тимчасової непрацездатності працівника за час перебування на реабілітаційному лікуванні (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-курортного

закладу і у зворотному напрямку). Проте тільки за умови, що тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки є недостатньою для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і назад.

Умовно можна виокремити два види такого перебування:

1) власне санітарно-курортне лікування після перенесених захворювань і травм безпосередньо у порядку направлення із стаціонару на долікування;

2) санітарно-курортне лікування дитини з інвалідністю віком до 18-ти років у супроводі застрахованої особи, яка її виховує, коли дитина за медичним висновком потребує стороннього догляду.

Відповідно до змісту п. 2.14. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян листок тимчасової непрацездатності при направленні на долікування відповідно вже є відкритий на підставі висновку ЛКК та продовжується лікуючим лікарем санаторно-курортного закладу на весь термін, потрібний для закінчення призначеного лікування та реабілітації з урахуванням проїзду.

Водночас законодавством передбачено максимальні терміни реабілітаційного лікування, які прирівняні до тих, які визначені щодо амбулаторного лікування хворого у п. 4.1. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян.

Також у п. 2.21. цього акту зазначено, що працюючим особам, які віднесені до I категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, листок непрацездатності видається на весь період лікування в санаторно-курортних закладах з врахуванням обмежень, встановлених у п. 4.1.

Винятки встановлені тільки щодо хворих на туберкульоз, направлених на лікування до туберкульозного санаторно-курортного закладу лікуючим лікарем спеціалізованого лікувально-профілактичного закладу. Листок тимчасової непрацездатності у цьому випадку видається на кількість днів, потрібних для проїзду в санаторно-курортний заклад, і продовжується лікуючим лікарем санаторно-курортного закладу (п. 2.15. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Стосовно санітарно-курортного лікування дитини з інвалідністю віком до 18-ти років, то листок непрацездатності ви-

дається одному із працюючих батьків (опікуну або піклувальнику), який виховує дитину з інвалідністю до 18-ти років, лікуючим лікарем до від'їзду в санаторно-курортний заклад на весь термін лікування дитини в санаторно-курортному закладі з урахуванням часу на проїзд в обох напрямках за наявності висновку ЛКК про необхідність стороннього догляду під час лікування у санаторно-курортному закладі (п. 3.12. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян).

Водночас, у п. 7.2. цього акту передбачено, що листок непрацездатності видається до від'їзду в санаторно-курортний заклад при наявності таких документів:

- а) путівки;
- б) довідки з місця роботи про тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки;
- в) картки санаторно-курортного відбору.

Допомога по вагітності та пологах. Правове регулювання цього виду матеріального забезпечення здійснюється ст. 25 та ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Особливість його у тому, що допомога спрямована на компенсацію жінці, яка реалізує своє право на материнство, втраченої заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Це вид оплачуваної за рахунок коштів Фонду соціального страхування України соціальної відпустки, який надається на підставі медичного висновку (ст. 17 Закону України «Про відпустки» та ст. 179 КЗпП України).

Відповідно до п. 6.1. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян листок непрацездатності у зв'язку з вагітністю і пологами видається за місцем спостереження за вагітною жінкою тільки з 30-го тижня вагітності. До цього часу, виданий листок непрацездатності надає право на виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності на загальних підставах. Наприклад, у випадку загрози викидня на ранніх термінах вагітності.

Допомога по вагітності та пологах надається жінці у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, які вона фактично використала до пологів.

Однак початок виплат залежить від того, коли жінка виявила бажання піти у відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. Відповідно, чим пізніше буде надано цю відпустку, тим більш скороченим буде період виплати. Адже останній залежить від тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Він обчислюється відповідно до листка тимчасової непрацездатності сумарно за такими правилами:

- 56 календарних днів до та 56 календарних днів після пологів;

- 56 календарних днів до та 70 календарних днів після пологів (у разі ускладнених пологів або народження 2-ох чи більше дітей);

- 90 календарних днів до та 90 календарних днів після пологів (лише жінкам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Подібні правила встановлені для надання такого виду матеріального забезпечення також застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом 2-ох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження. Відмінність полягає у тому, що відлік початку надання відпустки починається з дня усиновлення, тобто з дня набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст. 225 Сімейного кодексу України). Отже:

- 56 календарних днів з дня усиновлення;
- 70 календарних днів у разі одночасного усиновлення 2-ох і більше дітей;

- 90 календарних днів з дня усиновлення (лише жінкам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Допомога по вагітності та пологах виплачується застрахованій особі, яка усиновила дитину

Є також певні нюанси щодо виплати допомоги по вагітності та пологах працюючим особам не на основі трудового договору.

Окружний адміністративний суд міста Києва у судовій справі від 14.06.2018 № 826/17985/17 взяв до уваги той факт, що на день настання страхового випадку жінка перебувала в статусі підприємця та сплачувала єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Тож

листок непрацевдатності був виданий на 126 календарних днів, а тому й розмір допомоги по вагітності та пологах має бути виплачений на повну кількість днів, незалежно від дати припинення підприємницької діяльності⁷¹.

Допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від страхового стажу особи та має законодавчо встановлений мінімальний та максимальний розмір.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» допомога по вагітності та пологах у розрахунку на місяць не має перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду, та не може бути меншою за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Отже, розмір допомоги прив'язаний до двох показників. Це максимальна величина бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду соціального страхування України та мінімальний розмір заробітної плати.

Аналогічно до правил, які встановлені для максимального розміру допомоги по тимчасовій непрацевдатності, якщо у 2020 році мінімальна заробітна плата становить 4 173 грн, то максимальна величина бази нарахування єдиного внеску – 62 595 грн.

Стосовно розміру допомоги по вагітності та пологах, то вона надається застрахованій особі у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу), обчисленої відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Але ці вимоги застосовуються тільки тоді, коли протягом 12-ти місяців перед настанням страхового випадку стаж застрахованої особи складає більше 6-ти календарних місяців.

Якщо менше – то сума допомоги розраховується виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із двократного розміру мінімальної заробітної плати

⁷¹ Судова справа від 14.06.2018 р. № 826/17985/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77372963#>

на час настання страхового випадку (п. 2 ч. 4 ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Допомога на поховання. Відповідно ст. 27 цього акту допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні:

- 1) дружини (чоловіка);
- 2) дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18-ти років або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18-ти років (братів, сестер та онуків – за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання – до 23-ох років;
- 3) батька, матері;
- 4) діда та баби за прямою лінією спорідненості.

Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо).

Допомога надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання.

Розмір допомоги на поховання, з 1 березня 2017 року становить 4 100 гривень грн згідно постанови правління Фонду соціального страхування України від 08.02.2017 № 17 «Про встановлення розміру допомоги на поховання».

За змістом ч. 3 та ч. 4 ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» підставою для надання допомоги на поховання застрахованої особи сім'ї померлого або особі, яка здійснила поховання є свідоцтво про смерть, виданого центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів громадянського стану, виконавчим органом сільської, селищної чи міської (крім міст обласного значення) ради. Для отримання застрахованій особі допомоги на поховання члена її сім'ї потрібно подати також довідку з місця проживання про перебування померлого члена сім'ї на утриманні застрахованої особи.

Оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм.

Відповідно до ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» для забезпечення відновлення здоров'я застрахована особа має право на лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Це соціальна послуга, яка надається Фондом соціального страхування України. Основна її відмінність від подібного матеріального забезпечення полягає у тому, що оплачуються не дні тимчасової непрацездатності працівника, а відшкодовуються в межах затверджених граничних розмірів Фондом соціального страхування України витрати на реабілітаційне лікування у санаторно-курортному закладі, який застрахована особа обрала для реабілітації.

Відповідно до змісту п. 2.14. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян листок тимчасової непрацездатності при направленні на доліковування відповідно вже є відкритий на підставі висновку ЛКК та продовжується лікуючим лікарем санаторно-курортного закладу на весь термін, потрібний для закінчення призначеного лікування та реабілітації з урахуванням проїзду.

Порядок та умови надання цієї соціальної послуги врегульовані Порядком відшкодування витрат за надані соціальні послуги з лікування застрахованих осіб та членів їх сімей після перенесених захворювань і травм у реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів за рахунок коштів Фонду соціального страхування України, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування України від 13.07.2017 № 39 (далі – постанова Фонду № 39).

У п. 6 наведеного акту передбачено, що реабілітаційне лікування не може перевищувати 24 календарних дні, а конкретна його тривалість визначається лікуючим лікарем та ЛКК, яка є необхідним для відновлення здоров'я та працездатності застрахованої особи відповідно до профілю лікування та особливостей перебігу хвороби.

Перелік санаторно-курортних закладів у розрізі профілів медичної реабілітації для відшкодування витрат за надані застрахованим особам послуги із реабілітаційного лікування, затверджений наказом виконавчої дирекції Фонду

та розміщується на офіційному веб-сайті Фонду соціального страхування України.

Правовою основою для якісного надання цієї соціальної послуги, що засвідчує право застрахованої особи на отримання послуг із реабілітаційного лікування у санаторно-курортному закладі, є тристоронній Договір про відшкодування Фондом санаторно-курортному закладу витрат за надані послуги із реабілітаційного лікування за вибором застрахованої особи, який укладається за типовим зразком (Додаток № 3 до постанови Фонду № 39) (далі – Договір).

Укладенню Договору передують згода трьох суб'єктів, які водночас є його сторонами:

- 1) орган Фонду соціального страхування України;
- 2) застрахована особа;
- 3) санаторно-курортний заклад, який обрала застрахована особа.

Договір містить багато обов'язкових (істотних) умов. Серед них предмет договору, місце надання та якість послуг, вартість послуг, що відшкодовується Фондом соціального страхування України тощо. У ньому також зазначається профіль медичної реабілітації, термін лікування та дата початку лікування.

У Договорі прописується можливість здійснення часткової передоплати за послуги із реабілітаційного лікування у розмірі до 50-ти відсотків від вартості договору.

Послуга реабілітації включає діагностичні та лікувальні послуги за призначенням лікаря та за відсутності протипоказань, послуги з харчування та проживання. Водночас вартість витрат санаторно-курортного закладу за надані послуги з харчування, за діагностичні та лікувальні послуги застрахованій особі має складати не менше 30-ти відсотків від розміру витрат на одну особу (п. 8.1. та 8.2. постанови Фонду № 39).

Потрібно зазначити, що постановою правління Фонду соціального страхування України щорічно затверджуються Граничні розміри витрат на відшкодування вартості одного ліжко-дня лікування в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу для застрахованої особи або члена її сім'ї (дитини у супроводі одного із застрахованих батьків або застрахованої особи, яка їх замінює (опікуна, піклувальника)), затверджено на 2020 рік.

Зокрема, на 2020 рік встановлені такі граничні розміри витрат:

- 1) для застрахованої особи – 633,00 грн, з ПДВ.
- 2) для застрахованої особи, яка є особою з інвалідністю – 528,00 грн, без ПДВ.
- 3) для супроводжуючої особи – 443,00 грн, з ПДВ (постанова правління Фонду соціального страхування України від 26.12.2019 № 11)

Супроводжуючі особи забезпечуються тільки проживанням та харчуванням (без лікування). До них потрібно відносити членів сім'ї: чоловік/дружина, неповнолітні діти застрахованої особи, яка брала безпосередню участь в антитерористичній операції та один із застрахованих батьків або застрахованої особи, яка їх замінює (опікун, піклувальник) разі необхідності отримання послуг із реабілітаційного лікування дитиною.

Перевищення граничних розмірів витрат зобов'язує застраховану особу самостійно сплатити різницю коштів на рахунок санаторно-курортного закладу.

Правовою підставою оплати лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм є оформлений за рекомендацією лікуючого лікаря висновок, що підтверджує потребу особи у подальшому лікуванні у реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу. Право його видавати мають окрім ЛКК також клініки медичної науково-дослідної установи або жіночої консультації.

Відповідно до п. 5 постанови Фонду № 39 застрахована особа з порушенням перебігу вагітності може направлятися в реабілітаційне відділення санаторно-курортного закладу безпосередньо із жіночої консультації.

Застрахована особа, яка брала безпосередню участь в антитерористичній операції, має право на лікування (у супроводі членів сім'ї: чоловік/дружина, неповнолітні діти) в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу за профілем медико-психологічна реабілітація за рахунок коштів Фонду один раз після демобілізації за наявності відповідних медичних показань.

Умовно порядок надання цієї соціальної послуги можна поділити на такі частини:

1) *період перебування застрахованої особи у закладі охорони здоров'я, де застрахована особа перебуває на стаціонарному лікуванні, що охоплює:*

а) надання висновку ЛКК про потребу застрахованої особи надалі у лікуванні в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу із зазначенням профілю (за встановленою формою);

б) інформування закладом охорони здоров'я, де застрахована особа перебуває на лікуванні, протягом доби, з моменту надання висновку ЛКК, органу Фонду соціального страхування, за місцем обліку закладу охорони здоров'я як страхувальника, про потребу зазначеної особи надалі у лікуванні в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу із зазначенням профілю;

в) відвідування представником Фонду соціального страхування України застраховану особу в закладах охорони здоров'я, де вона перебуває на стаціонарному лікуванні, не пізніше наступного дня з моменту повідомлення про страховий випадок для надання роз'яснення про порядок забезпечення реабілітаційним лікуванням застрахованих осіб за рахунок коштів Фонду та оформлення заяви про забезпечення реабілітаційним лікуванням.

Отже, право обрати лікування в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу можна лише під час лікування в стаціонарі. Волевиявлення особи виражене у заяві про забезпечення реабілітаційним лікуванням, яка оформляється за встановленим зразком (Додаток № 4 до постанови Фонду № 39) при пред'явленні необхідних документів, а саме:

– оригіналів паспорта, документа, що посвідчує особу з інвалідністю (за наявності),

– свідоцтва про народження дитини (у разі необхідності отримання послуг із реабілітаційного лікування дитиною),

– довідки про безпосередню участь особи в АТО (у разі отримання послуг із медико-психологічної реабілітації учасників АТО); (п. 11 постанови Фонду № 39).

г) реєстрація заяви та включення особи до обліку застрахованих осіб щодо лікування (п. 12 постанови Фонду № 39).

2) визначення можливостей органом Фонду соціального страхування прийому хворого на реабілітаційне лікування (п. 13 постанови Фонду № 39), що передбачає вчинення ним таких дій:

– перевіряє перебування застрахованої особи на обліку у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– протягом одного робочого дня з моменту отримання заяви, надсилає її санаторно-курортному закладу інформує заклад про граничні розміри витрат.

3) *переговори, що передують укладенню Договору;*

а) згода санаторно-курортного закладу, обраного особою у заяві, про надання послуг із реабілітаційного лікування та їхній перелік для подальшого укладення Договору (п. 14 постанови Фонду № 39).

б) повідомлення органом Фонду соціального страхування України про прийняте рішення санаторно-курортного закладу особу;

в) підписання застрахованою особою три примірники Договору (для органу Фонду соціального страхування, санаторно-курортного закладу та застрахованої особи).

4) *період прибуття до санаторно-курортного закладу та перебування на реабілітаційному лікуванні;*

а) передання застрахованою особою санаторно-курортному закладу Договору для належного його оформлення (п. 16–17 постанови Фонду № 39).

б) юридичне оформлення прибуття до санаторно-курортного закладу.

Зокрема, відповідно до п. 18 постанови Фонду № 39 застрахована особа пред'являє паспорт, документ, що посвідчує особу з інвалідністю (за наявності), свідоцтво про народження дитини (у разі направлення на лікування дитини) та надає:

– 3 примірники Договору;

– виписку з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (форма № 027/о);

– обмінну карту пологового будинку, пологового відділення лікарні (форма № 113/о) у разі направлення вагітної;

– відкритий листок непрацездатності, оформлений відповідно до Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності.

Один примірник Договору, підписаний керівником або уповноваженою ним особою та скріплений печаткою (за наявності), санаторно-курортний заклад відправляє до органу Фонду соціального страхування України.

У разі перерахування часткової передоплати за послуги із реабілітаційного лікування застрахованої особи у розмірі до 50 відсотків від ціни договору санаторно-курортний заклад разом із примірником Договору відправляє до органу Фонду належно оформлений рахунок.

4) завершення курсу реабілітаційного лікування та відшкодування вартості фактично наданих послуг з реабілітації;
а) звернення санаторно-курортного закладу до органу Фонду соціального страхування України.

Відповідно до змісту п. 19 постанови Фонду № 39 перерахування санаторію вартості фактично наданих послуг з реабілітації (діагностичні та лікувальні послуги, послуги з харчування та проживання) здійснюється тільки після завершення курсу реабілітації.

Цей факт засвідчує два документи, які мають бути підписані застрахованою особою. Це:

- програма реабілітаційного лікування;
- акт приймання-передачі наданих послуг із реабілітаційного лікування застрахованої особи та послуг із проживання і харчування (без лікування) супроводжуючої особи (за наявності).

Разом з рахунком (одним примірником) ці документи санаторно-курортний заклад надсилає органу Фонду соціального страхування України для остаточного розрахунку за надані послуги із реабілітаційного лікування застрахованій особі та за надані послуги з проживання і харчування (без лікування) супроводжуючій особі (за наявності).

Акт приймання-передачі послуг складається за фактично надані послуги із реабілітаційного лікування (ліжкодні) застрахованій особі та супроводжуючій особі (за наявності) в межах затверджених граничних розмірів витрат.

б) перерахування органом Фонду соціального страхування України санаторно-курортному закладу вартості фактично наданих послуг з реабілітації (діагностичні та лікувальні послуги, послуги з харчування та проживання) згідно з актом приймання-передачі та рахунку.

5.3. Призначення та виплата матеріального забезпечення, надання соціальних послуг за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

За приписами ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених законом, призначаються та надаються за основним місцем роботи (діяльності).

За основним місцем роботи так і за сумісництвом надаються тільки такі види матеріального забезпечення:

- 1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включно з доглядом за хворою дитиною);
- 2) допомога по вагітності та пологах.

Право на отримання цих допомог мають застраховані особи (зокрема ті, які здійснюють підприємницьку чи іншу діяльність та одночасно працюють на умовах трудового договору).

У ч. 1 ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зазначається, що у разі роботи за сумісництвом, за трудовим договором (контрактом) одночасно із здійсненням підприємницької чи іншої діяльності підставою для призначення допомоги є копія листка непрацездатності, засвідчена підписом керівника і печаткою (за наявності) за основним місцем роботи. Для застрахованих осіб, які одночасно здійснюють підприємницьку та іншу діяльність і не працюють на умовах трудового договору (контракту), копію листка непрацездатності засвідчує установа охорони здоров'я, яка його видає.

У разі ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації матеріальне забезпечення за страховими випадками, які настали до їх ліквідації (реорганізації), виплачується застрахованим особам їх правонаступником (ч. 1 ст. 30 цього закону).

Тут правонаступництво передбачає перехід обов'язку щодо виплати соціального забезпечення, що призначене

підприємством, установою, організацією внаслідок припинення діяльності юридичної особи.

Зокрема, відповідно до ст. 104 Цивільного кодексу України юридична особа припиняє свою діяльність, передаючи все своє майно, права та обов'язки іншій юридичній особі- правонаступнику внаслідок реорганізації (через злиття, приєднання, поділ, перетворення) або ліквідації.

Водночас дія трудового договору з працівником продовжується у разі зміни власника підприємства, а також у разі його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) (ч. 3. ст. 36 КЗпП України).

Якщо ж правонаступника немає, то обов'язок здійснювати призначення та виплату застрахованій особі чи одержувачу допомоги (окрім надання соціальних послуг) покладений на робочий орган Фонду соціального страхування України за страховими випадками, які настали до їх ліквідації (реорганізації) у період роботи (здійснення діяльності) застрахованих осіб.

Також це стосується припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, що має найманих працівників або незалежної професійної діяльності як страхувальника (Порядок надання матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України застрахованим особам у разі ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації, припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або незалежної професійної діяльності, який затверджений постановою правління Фонду соціального страхування України від 10.10.2017 № 54 (далі – Порядок № 54).

Територіально робочий орган Фонду соціального страхування України застрахована особа обирає так:

- у випадку ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації – за місцем здійснення обліку ліквідованого підприємства, установи, організації як страхувальника;

- у випадку припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, що має найманих працівників або незалежної професійної діяльності – за місцем такої діяльності. (ч. 1. ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

У п. 13 Порядку № 54 передбачено, що на підставі наданих застрахованою особою (або одержувачем допомоги) документів робочі органи Фонду протягом 10-ти днів з дня їх отримання призначають матеріальне забезпечення та виплачують його протягом 10-ти днів з дня призначення такого матеріального забезпечення шляхом перерахування коштів на поточний рахунок застрахованої особи (одержувача допомоги).

Питання відмови регулює п. 12 цього акту. Зокрема, у разі подання застрахованою особою документів, що не відповідають вимогам пунктів 3, 4 та 8–10 цього Порядку, робочий орган Фонду протягом 3-х робочих днів після їх отримання (при зверненні за призначенням допомоги на поховання – на наступний робочий день) виносить рішення про відмову в призначенні матеріального забезпечення та повідомляє застраховану особу (одержувача допомоги) про це зі зазначенням причин відмови не пізніше 5-ти днів після винесення відповідного рішення.

Оформлюється призначення та виплати матеріального забезпечення наказом керівника робочого органу Фонду (п. 2 Порядку № 54).

Призначення та виплата матеріального забезпечення за наведеними вище вимогами робочим органом Фонду соціального страхування здійснюється також у таких випадках:

1) у період проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або зняття з обліку після припинення діяльності особами, які провадять незалежну професійну діяльність – за місцем здійснення обліку такої діяльності чи реєстрації місця проживання таких осіб;

2) застрахованим особам, стосовно яких страхувальником не виконано обов'язків щодо нарахування та виплати матеріального забезпечення за страховими випадками у зв'язку з відсутністю можливості встановлення місцезнаходження цього страхувальника – за місцем реєстрації їх місця проживання чи перебування (ч. 1 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Цей факт підтверджується даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування та актами перевірки центрального органу виконавчої влади,

що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Наразі таким органом є Державна служба України з питань праці (Держпраці), правовий статус та повноваження якої визначені Положенням про Державну службу України з питань праці, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96.

Водночас і матеріальне забезпечення, і надання соціальних послуг робочий орган Фонду соціального страхування України надає добровільно застрахованим особам за місцем здійснення їх обліку як страхувальників (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

За приписами ст. 30–34 цього закону, загалом, порядок призначення та надання соціального забезпечення охоплює такі етапи:

1) звернення застрахованої особи (одержувача допомоги) до комісії (уповноваженого) із соціального страхування з поданням необхідних документів.

Законодавством встановлено обмежені строки для звернення для отримання матеріального забезпечення – 12 календарних місяців з дня відновлення працездатності, встановлення інвалідності, закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, смерті застрахованої особи або члена сім'ї, який перебував на її утриманні.

2) ухвалення рішення комісією (уповноваженим) із соціального страхування про призначення або відмову у призначенні

Рішення комісії (уповноваженим) із соціального страхування оформлюється протоколом в день їх ухвалення:

– про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг (не пізніше 10-ти днів з дня надходження документів);

– про відмову у призначенні (не пізніше 5-ти днів після ухвалення рішення з обґрунтуванням повідомляється особу).

Кожен протокол засідання комісії з соціального страхування (рішення уповноваженого) має номер та дату.

До кожного протоколу вносяться такі ідентифікаційні дані такі як прізвище, ім'я, по батькові застрахованої особи та номер свідоцтва.

У випадку надання соціального забезпечення на підставі листка непрацездатності у протоколі вноситься запис щодо серії та номеру листка непрацездатності, причини непрацездатності, вид листка непрацездатності (первинний чи продовжений), період тимчасової непрацездатності, кількість днів, що підлягають оплаті разом та окремо за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Винятком є лише допомога на поховання, яка призначається не пізніше дня, що настає за днем звернення. У відповідному протоколі зазначається окрім ідентифікаційних даних номер свідоцтва, надані документи, розмір допомоги.

Якщо йдеться про фізичну особу – підприємця та особу, яка провадить незалежну професійну діяльність, то ці суб'єкти самостійно ухвалюють рішення щодо призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

Щодо комісії (уповноваженого) з соціального страхування, то її діяльність регулюється Положенням про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, яке затверджене постановою правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018 № 13 (далі – Положення № 13).

З норм наведеного підзаконного акту можна вивести такі положення:

1) комісія створюється (обирається) створюється (обирається) на підприємстві, в установі, організації, якщо кількість працівників налічує 16 і більше. Якщо менше – діє уповноважений з соціального страхування, який обирається на загальних зборах працівників.

2) це колегіальний орган, який діє на паритетних засадах, до складу якого входять члени, які делеговані роботодавцем та представниками застрахованих осіб (профспілковою організацією, а за її відсутності – іншим уповноваженим органом, який представляє інтереси застрахованих осіб (представником)).

3) основна форма роботи комісії – засідання, які проводяться відповідно до затвердженого нею плану, але не рідше 2-х разів на місяць.

4) рішення оформляється протоколом за зразком, що містить Додаток до Положення № 13.

Зазначимо, що на новоствореному підприємстві комісія (уповноважений) із соціального страхування підприємства створюється (обирається) у місячний строк після державної реєстрації підприємства (п. 1.9. Положення № 13).

Водночас, відповідальності у випадку її відсутності законодавством не передбачено. Проте у такому випадку порушується порядок призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг, тож і порядок фінансування з боку Фонду соціального страхування України, що спричинює відповідальність страхувальника.

Категоричність положень ч. 3 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» вказує також на те, що комісія (уповноважений) з соціального страхування повинна діяти також і у фізичної особи, що використовує найману працю, оскільки це єдиний суб'єкт, який уповноважений на ухвалення рішення з питань призначення та виплати матеріального забезпечення та надання соціальних послуг в системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

До основних функцій комісії (уповноваженого) із соціального страхування можна віднести також такі як:

- здійснення контролю за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення;
- розгляд підстави та перевірка правильності видачі листків непрацездатності та інших документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

3) нарахування страхувальником суми матеріального забезпечення на підставі рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування (протоколу).

Нарахування здійснюється на основі таких даних, механізм використання яких визначений Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням»:

- страховий стаж застрахованої особи;

Страховий стаж обчислюється в місяцях за даними персоналізованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами соціального страхування, крім пенсій усіх видів (за винятком пенсії по інвалідності), включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску (ч. 1. ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

– розрахунковий період (з 1-го до 1-го числа) повних місяців роботи, який береться за основу для обчислення середньої заробітної плати (доходу) в загальному становить 12 календарних місяців, які передували місяцю, у якому настав страховий випадок.

За тривалістю цей період може бути і менший та залежить від кількості календарних місяців, які були відпрацьовані за умови сплати страхових внесків.

Водночас у п. 3 Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, передбачено вичерпний перелік обставин, які виключаються з розрахункового періоду. До них належать такі:

- а) тимчасова непрацездатність;
- б) відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами;
- в) відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку або шестирічного віку за медичним висновком;
- г) відпустка без збереження заробітної плати згідно з ст.ст. 25, 26 Закону України «Про відпустки».

Не виключаються з розрахункового періоду святкові і неробочі дні.

Для військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та інших осіб, які отримують грошове забезпечення, календарні дні тимчасової непрацездатності і відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами з розрахункового періоду не виключаються.

Місяці розрахункового періоду (з 1-го до 1-го числа), у яких застрахована особа не працювала з поважних причин, виключаються з розрахункового періоду.

– середньоденна заробітна плата (дохід, грошове забезпечення);

Для обчислення середньоденної заробітної плати береться спочатку загальна сума заробітної плати (доходу, грошового забезпечення), з яких було сплачено страховий внесок протягом розрахункового періоду. Далі на основі встановленого розрахункового періоду визначається кількість календарних днів зайнятості (період перебування у трудових відносинах, виконання робіт (послуг) за цивільно-правовими договорами, проходження служби, провадження підприємницької або іншої діяльності, пов'язаної з отриманням доходу безпосередньо від такої діяльності).

Середньоденна заробітна плата обчислюється за встановленою формою шляхом поділу загальної суми нарахованої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) на кількість календарних днів зайнятості (п. 3 Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням).

Далі кінцевий розмір допомоги вираховується шляхом множення середньоденного заробітку на кількість календарних днів, що підлягають оплаті відповідно до листка непрацездатності та на розмір страхового стажу у відсотках.

4) оформлення заяви-розрахунок для виплати матеріального забезпечення Фондом соціального страхування України починаючи загалом з 6-го дня тимчасової непрацездатності;

Заява-розрахунок оформляється тільки на підставі рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування (протоколу).

Йдеться про документ встановленого зразка (заява-розрахунок), який дає право на отримання матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України на підставі норм Порядку фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим на виробництві за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

За приписами норм наведеного підзаконного акту заява-розрахунок має містити інформацію про нараховані застрахованим особам суми матеріального забезпечення за їх видами.

Заява-розрахунок заповнюється шляхом внесення усіх необхідних даних і готується у двох примірниках.

– один з яких зберігається у страхувальника разом із наданими застрахованими особами документами, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення (членам їх сімей);

– а другий – подається до робочого органу виконавчої дирекції Фонду або його відділення.

Належним чином заповнена заява-розрахунок передається страхувальником до робочих органів Фонду соціального страхування України за своїм місцезнаходженням чи місцем проживання не пізніше 5-ти робочих днів з дати ухвалення комісією такого рішення.

Законодавством передбачено два способи подання заяви:

1) паперовий (особисте подання страхувальником);

2) електронний (подання страхувальником із застосуванням електронного цифрового підпису) на основі укладеного договору з робочим органом Фонду.

Примірний договір про подання електронних документів до Фонду соціального страхування України затверджений наказом виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України від 25.09.2018 № 442-о.

Після надходження заяви-розрахунку робочі органи Фонду соціального страхування України здійснюють фінансування страхувальників-роботодавців протягом 10-ти робочих днів шляхом зарахування коштів на спеціальний рахунок страхувальника.

5) виплата матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

Страхувальник зобов'язаний здійснити виплати після надходження коштів, зазначених у заяві-розрахунку на рахунок страхувальника у такі строки:

Допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах виплачується:

1) застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), – у найближчий після дня призначення допомоги строк, установлений для виплати заробітної плати;

2) добровільно застрахованим особам – протягом 10-ти днів після призначення допомоги.

Допомога на поховання виплачується не пізніше наступного робочого дня після отримання страхувальником страхових коштів від Фонду.

б) заповнення страхувальником Повідомлення про виплату коштів застрахованим особам, яке надсилається робочого органу Фонду соціального страхування України.

Такий документ заповнюється протягом місяця з дня проведення виплат за встановленою формою, яку містить Додаток 2 до Порядку фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим на виробництві за рахунок коштів Фонду соціального страхування України. Окрім ідентифікаційних даних про особу заповнюється інформація щодо дати виплати та суми за рахунок коштів Фонду (в гривнях з копійками).

Встановлено 2 способи повідомлення:

1) електронний (з використанням електронного цифрового підпису);

2) паперовий (надісланий лист з повідомленням або надано безпосередньо до робочого органу виконавчої дирекції Фонду чи його відділення).

Неподання такої інформації страхувальником до робочих органів Фонду соціального страхування України може мати для нього негативні наслідки. Зокрема, у п. 11 Порядку фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим на виробництві за рахунок коштів Фонду соціального страхування України передбачено, що у разі відсутності інформації від страхувальника про виплати застрахованим особам протягом трьох місяців з дня здійснення фінансування робочі органи виконавчої дирекції Фонду здійснюють перевірку щодо використання страхувальником коштів Фонду.

Тут у п. 12 також визначено строки для повернення страхувальником невикористаних коштів на рахунок робочого органу виконавчої дирекції Фонду або його відділення, з якого надійшло фінансування. Це 3 робочі дні. Водночас страхувальник надсилає також лист з поясненням причин повернення коштів.

Важливо також зазначити, що підстави для відмови у наданні матеріального забезпечення чи соціальних послуг можуть бути визначені тільки на законодавчому рівні.

Щоправда єдина стаття, яка визначає такі випадки стосується тільки допомоги по тимчасовій непрацездатності (ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Зокрема, допомога по тимчасовій непрацездатності не надається:

1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання під час вчинення нею злочину;

2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;

3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;

4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;

5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;

6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

Визначені у цій статті також випадки, коли застрахована особа в період отримання допомоги втрачає право на допомогу на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності, внаслідок допущених нею таких порушень:

– порушення режиму, який встановлений для неї лікарем (про це обов'язково вноситься відмітка до листка непрацездатності);

– неявка без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, зокрема до ЛКК чи МСЕК.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. На Вашу думку, роботодавець зобов'язаний оплатити допомогу по тимчасовій непрацездатності працівника за власний рахунок протягом 5-ти календарних чи робочих днів відповідно до його графіку роботи?

2. Розмежуйте повноваження ЛКК та МСЕК щодо продовження листа непрацездатності?

3. Чи має право працюючий батько отримати листок непрацездатності на хвору дитину віком 14-ти років, якщо мати перебуває у відпустці по вагітності та пологах?

4. Чи може бути наданий листок непрацездатності близькому родичеві по догляду за хворою дитиною у разі, якщо обоє батьків працюють?

5. Чи має право жінка на допомогу по тимчасовій непрацездатності у разі хвороби дитини, якщо вона хоч і вийшла на роботу, проте дитині ще не виповнилося 3-х років?

6. Які переваги запровадження електронного реєстру листків непрацездатності?

7. Охарактеризуйте Договір про відшкодування Фондом соціального страхування України санаторно-курортному закладу витрат за надані послуги із реабілітаційного лікування за вибором застрахованої особи з погляду реалізації принципу принципом «гроші ходять за людиною»?

Розділ 6

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, ЯКІ СПРИЧИНИЛИ ВТРАТУ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

6.1. Загальна характеристика соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Механізм надання матеріального забезпечення та соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності визначений Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Зміст цього виду соціального страхування полягає у наданні отримувачу соціального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України з метою повністю або частково компенсувати втрату заробітної плати (доходу) у випадку настання страхового ризику.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі – страхування від нещасного випадку) передбачені такі види соціального забезпечення:

1) щомісячна страхова виплата втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;

2) страхова виплата в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхова виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

4) страхові витрати на медичну та соціальну допомогу.

Отримувачів соціального забезпечення можна умовно поділити на такі види:

1) застраховані в обов'язковому порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески;

2) застраховані в добровільному порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески;

Функції страховика виконує виконавча дирекція Фонду соціального страхування України.

Страхувальником є роботодавець та інші суб'єкти відповідно до ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підставою надання матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням від нещасного випадку застрахованим особам є страховий випадок.

Умовою отримання соціального забезпечення в системі соціального страхування від нещасного випадку є настання нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму, зокрема ті, які сталися внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці.

Суб'єкти. У ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначені такі категорії обов'язково застрахованих осіб.

Перша категорія охоплює аналогічний суб'єктний склад застрахованих в системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Це особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, зокрема в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб; обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах; фізичні особи-підприємці; осо-

би, які провадять незалежну професійну діяльність та члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах.

Друга та третя категорія характеризує специфіку суб'єктного складу. Це такі:

2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

3) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Також право на отримання соціального забезпечення виникає на основі договору про добровільну участь, який укладається на умовах та порядку, передбаченого ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Законом встановлені особливості набуття статусу застрахованої особи по відношенню до зародка. Йдеться про заподіяння йому шкоди внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю. Такий страховий випадок прирівнюється до такого, який трапився з застрахованою особою.

Дитина з інвалідністю, яка спричинена означеним страховим випадком відповідно до медичного висновку ЛКК про встановлення дитині інвалідності з народження, вважається застрахованою і до 18-ти років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23-ох років їй надається допомога за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Відповідно до змісту ч. 3 ст. 35 Закону України «Про загально-обов'язкове державне соціальне страхування» учасником добровільної системи сплати страхових внесків у системі цього виду соціального страхування, за умови сплати страхових внесків до Фонду згідно із законом, можуть бути тільки члени особистого селянського господарства, якщо вони

не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах.

Громадяни України, які працюють за межами України не можуть бути застрахованими особами у цій системі соціального страхування.

Страховий ризик. Відповідно до ч. 13 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страховий випадок це обставина, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування від нещасного випадку (професійного захворювання (отруєння)/аварії) на виробництві визначений Додатком № 10 до Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві.

Законом подано такі визначення.

Нещасний випадок – обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть (ч. 5. ст. 1 наведеного закону).

За змістом п. 3 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві страховим буде вважатися також нещасний випадок, який стався в дорозі (на транспортному засобі підприємства чи за дорученням роботодавця), внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю та працівник втратив працездатність на один робочий день чи більше або виникла необхідність переведення його на іншу (легшу) роботу не менш як на один робочий день.

Професійне захворювання – захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою (ч. 7. ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві виділяє два види професійного захворювання:

– гостре професійне захворювання (отруєння) – захворювання (або смерть), що виникло після однократного (протягом

не більш як однієї робочої зміни) впливу на працівника шкідливих чинників фізичного, біологічного та хімічного характеру (зокрема інфекційні, паразитарні, алергійні захворювання);

– хронічне професійне захворювання (отруєння) – захворювання, що виникло внаслідок провадження професійної діяльності працівника виключно або переважно впливу шкідливих чинників виробничого середовища та трудового процесу, пов'язаних із роботою. Тобто воно встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів (п. 3. Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві).

Перелік професійних захворювань затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8.11.2000 № 1662.

Водночас, за змістом ч.ч. 5–6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» Фонд соціального страхування України може, в окремих випадках, за наявності підстав визнати страховими такі випадки:

– нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених відповідним переліком;

– захворювання, не внесене до переліку професійних захворювань, якщо на момент ухвалення рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Кожен страховий випадок підлягає розслідуванню у встановленому законом порядку спеціально створеною комісією з розслідування з нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруєнь) (далі – комісія).

Умовно можна окреслити три види порядку розслідування:

1) розслідування на загальних підставах (протягом 5-ти робочих днів) комісією, яка утворюється наказом роботодавця;

2) спеціальне розслідування (протягом 15-ти робочих днів) комісією, що утворюється Держпраці та/або її територіальним органом.

У разі виникнення потреби строки розслідування можуть бути продовжені (п.п. 30–31 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві).

Спеціальному розслідуванню підлягають страхові випадки, які визначені п. 10 цього акту. Наприклад, нещасні випадки із смертельними наслідками; групові нещасні випадки; випадки смерті працівників під час виконання ними трудових (посадових) обов'язків; гострі професійні захворювання (отруєння), що зумовили тяжкі чи смертельні наслідки тощо.

3) розслідування обставин і причин виникнення хронічних професійних захворювань (отруєнь) (протягом 10-ти робочих днів) комісією, яку утворює керівник територіального органу Держпраці.

Право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у цій системі соціального страхування має застрахована особа (члени її сім'ї), якщо за результатами розслідування обставин, за яких настав страховий випадок будуть складені відповідні документи встановленої форми.

Найважливішим з них є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння), який дає право на оплату потерпілим витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат (ч. 3 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Акти розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) відповідно до змісту норм Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві поділяються на такі види залежно від виду страхового випадку:

– акт розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії (акт за формою Н-1);

– акт розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння) (акт за формою П-4).

Ці акти складає комісія за результатами проведеного розслідування нещасного випадку чи гострого професійного захворювання (отруєння) у кількості, визначеній її рішенням.

У разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння), пов'язаного з виробництвом, комісія складає картку обліку професійного захворювання (отруєння) за формою П-5.

Примірники актів за формою Н-1 роботодавець зобов'язаний затвердити протягом 2-х робочих днів.

Також комісія ухвалює рішення щодо визнання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) пов'язаними чи не пов'язаними з виробництвом. Так вирішується питання чи має право застрахована особа на отримання соціального забезпечення у цій системі соціального страхування. Ухвалене рішення відображається поміткою на акті. Зокрема, якщо нещасний випадок та/або гостре професійне захворювання (отруєння) визнається пов'язаним з виробництвом, це позначається великою літерою П (Н-1/П), якщо не пов'язаним з виробництвом – великими літерами НП (Н-1/НП).

Певні відмінності можна помітити в процесі встановлення факту хронічного професійного захворювання. Зокрема, діагноз хронічного професійного захворювання (отруєння) встановлює лікарсько-експертна комісія високоспеціалізованого профпатологічного закладу охорони здоров'я. За результатами проведеного амбулаторного та/або стаціонарного обстеження хворих лікарсько-експертна комісія складає висновок про професійний характер захворювання. Натомість комісія проводить розслідування обставин і причин виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння) та складає акт розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння).

Комісія складає акт за формою П-4, протягом 3-х днів після закінчення розслідування у кількості 7-ми примірників. Акт підлягає затвердженню керівником територіального органу Держпраці та завіряється печаткою.

Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві стосується розслідування страхових випадків, які сталися зі застрахованими особами, що належать до першої групи обов'язково застрахованих осіб (ч. 1. ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Щодо інших застрахованих осіб, то порядок розслідування нещасних випадків регламентований окремими законодавчими актами. Зокрема, розслідування та ведення обліку нещасних випадків, що сталися з вихованцями, учнями, студентами,

курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами, докторантами під час навчально-виховного процесу, зокрема під час трудового та професійного навчання в навчальних закладах на території України здійснюється у відповідності до норм Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах, яке затверджене наказом Міністерства освіти та науки України від 16.05.2019 № 659.

По відношенню до осіб, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами порядок розслідування регулюється Положенням про порядок розслідування та ведення обліку аварій і нещасних випадків на виробництві, що сталися з особами, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що затверджене наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 11.03.2009 № 44.

Спеціальні Положення діють також у Державній прикордонній службі України, Збройних силах України, Службі зовнішньої розвідки України тощо.

6.2. Медико-соціальна експертиза потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання

У разі настання нещасного випадку чи гострого професійного захворювання (отруєння) потерпілий має право на встановлення стійкої втрати професійної працездатності, щоб надалі отримати одноразову допомогу та щомісячну страхову виплату.

Потреба у визначенні ступеня втрати професійної працездатності потерпілого вирішується загалом лікувально-профілактичним закладом, якщо здатність виконувати свої трудові обов'язки у повному обсязі так і не відновилася незважаючи на проведені заходи діагностики, лікування та реабілітації.

За приписами ст. 38–39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється МСЕК за учас-

ттю Фонду соціального страхування України та визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я.

МСЕК здійснює медико-соціальну експертизу потерпілих від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (їхній огляд) за направленням одного з таких суб'єктів:

- лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я;
- роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання (незалежно чи потерпілий на момент звернення за направленням перебував з роботодавцем у трудових відносинах);

- робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України;

- суду чи прокуратури.

Також може проводитися позачергова експертиза за заявою потерпілого, робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України чи інших заінтересованих осіб, суду чи прокуратури.

Обов'язковим документом для проходження потерпілим медико-соціальної експертизи (зокрема позачергової) є Направлення на медико-соціально-експертну комісію (МСЕК) (Форма № 088/о).

Також залежно від страхового випадку подається:

- у разі настання нещасного випадку – акт розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії (за формою Н-1);

- у разі гострого професійного захворювання (отруєння) – акт розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії (за формою Н-1);

- у разі хронічного професійного захворювання – висновок спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту профпатології чи його відділення) про професійний характер захворювання та акт розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння) (акт за формою П-4).

Відсоток втрати професійної працездатності МСЕК встановлює не на власний розсуд, а під час ухвалення рішення керується Порядком та Критеріями встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, де подано визначення професійної працездатності та обмеженої життєдіяльності.

Так, професійна працездатність – це здатність цього працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією чи за іншою адекватною їй професією (фахом).

А обмеження життєдіяльності – це помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами (п. 1.2. Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків).

Відсоток втрати професійної працездатності має становити від 5-ти до 100 відсотків. Якщо ця цифра менше 5-ти – то МСЕК ухвалює рішення про відсутність втрати професійної працездатності.

Втрата професійної працездатності встановлюється за загальним правилом з визначенням строку, по спливу якого потерпілий знову має пройти медико-соціальну експертизу. Повторний перегляд здійснюється за правилами, які визначені для осіб з інвалідністю проводиться раз на один-три роки (п. 22 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності).

Водночас ступінь втрати професійної працездатності потерпілому у відсотках встановлюється безстроково незалежно від віку у випадку анатомічних дефектів, стійких необоротних морфологічних змін та розладу функцій органів і систем організму, неефективності реабілітаційних заходів, несприятливого прогнозу відновлення працездатності внаслідок не-

щасного випадку на виробництві або професійного захворювання зі стійким порушенням професійних здібностей (п. 2.10 Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків).

Аналогічне правило встановлене щодо осіб, яким встановлено інвалідність за таких обставин як наявність вроджених вад розумового чи фізичного розвитку, анатомічних дефектів, стійких необоротних морфологічних змін та розладу функцій органів і систем організму, неефективність реабілітаційних заходів, неможливість відновлення соціальної адаптації, несприятливий прогноз відновлення працездатності з урахуванням реальних соціально-економічних обставин у місці проживання особи з інвалідністю, а також особам з інвалідністю, у яких строк перегляду настає після досягнення пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (за приписами 22 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності).

Законодавством (п. 2.13 Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків) встановлений також взаємозв'язок між ступенем втрати професійної працездатності (у відсотках) та групою інвалідності, а саме:

30–60 % – встановлюється 3 група інвалідності;

65–80 % – встановлюється 2 група інвалідності;

85–100 % – встановлюється 1 група інвалідності.

Також у п. 1.9. наведеного акту передбачено, що за наявності у потерпілого наслідків, спричинених двома або більше травмами або професійними захворюваннями, ступінь втрати професійної працездатності встановлюється:

при I групі інвалідності – не вище 100 %;

при II групі інвалідності – не вище 85-ти %;

при III групі інвалідності – не вище 65-ти %.

Законодавством встановлено також граничні показники, у разі перевищенні яких МСЕК зобов'язана встановити інвалідність потерпілому.

Зокрема, відсоток втрати професійної працездатності у разі невстановлення інвалідності не має перевищувати 25 відсотків за умови, що потерпілий може у звичайних виробничих умовах виконувати професійну працю з помірним або незначним зниженням складності робіт, або із зменшенням обсягу виконуваної роботи, або при зміні умов праці, що призводять до зниження заробітку, або якщо виконання його професійної діяльності вимагає більшого навантаження, ніж раніше, а при поєднанні декількох травм або професійних захворювань – 40 відсотків (п. 2.13.5. Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків).

Під час вирішення питання про встановлення потерпілому інвалідності МСЕК керується положеннями Інструкції про встановлення груп інвалідності.

Детальніше порядок визначення повноваження МСЕК з питань втрати професійної працездатності регулюється Положенням про медико-соціальну експертизу.

За приписами наведеного акту медико-соціальна експертиза потерпілого полягає у визначенні йому ступеня втрати професійної працездатності (у відсотках) та водночас може вирішуватися питання щодо встановлення потерпілому інвалідності за наслідками виробничої травми або професійного захворювання та пов'язаних з ними станів.

Також МСЕК має зважати на професійні здібності, що є у потерпілого, клініко-функціональні можливості і важливі професійні якості, які дають змогу йому продовжувати виконання роботи за попередньою професією, яку він обіймав до нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання.

Водночас рішення суду про встановлення факту отримання травми на виробництві є документом, який заміняє акт розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії (за формою Н-1) під час встановлення інвалідності, що настала внаслідок нещасного випадку на виробництві (п. 9. Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у від-

сотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків).

Тобто за результатами огляду потерпілого МСЕК установлює обмеження рівня його життєдіяльності та колегіально ухвалює рішення. Кожен з них оформлюється за допомогою однієї з форм первинної облікової документації, що використовується в медико-соціальних експертних комісіях.

Умовно усі рішення МСЕК, які вона може ухвалювати з питань визначення ступеня втрати професійної працездатності можна поділити на три види:

1) рішення про визначення ступеня втрати професійної працездатності (у відсотках) за певним фахом чи посадою.

Такий висновок МСЕК оформляється випискою з акта огляду комісії про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у наданні додаткових видів допомоги (за формою № 158-1/о).

Зокрема, необхідність у додатковому харчуванні, ліках, спеціальному медичному, постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі, побутовому обслуговуванню, протезуванню, санаторно-курортному лікуванню, придбанні спеціальних засобів пересування.

2) рішення про визначення ступеня втрати професійної працездатності (у відсотках) та встановлення інвалідності.

Такий висновок МСЕК оформляється двома документами:
– випискою з акта огляду комісії про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у наданні додаткових видів допомоги (за формою № 158-1/о);

У цьому документі прописом вносить запис про відсоток втрати професійної працездатності, дату наступного огляду потерпілого тощо.

– випискою з акта огляду медико-соціальною експертною комісією» (за формою № 158-2/о).

Цей документ є висновком МСЕК про встановлення інвалідності з визначенням причин, часу настання та групи інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також необхідні види медичної та соціальної допомоги.

3) рішення про невизнання інвалідності (або факту втрати професійної працездатності у відсотках).

Такий висновок МСЕК оформляється Довідкою про невізнання інвалідом (за формою № 167/о). Аналогічної довідки з питань встановлення втрати професійної працездатності законодавством не передбачено.

Після проведення медико-соціальної експертизи МСЕК видає потерпілому, зазвичай, в день огляду, документи, перелік яких залежить від того, чи було йому встановлено інвалідність.

Якщо потерпілому визначено тільки ступінь втрати професійної працездатності йому видається Довідка про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках, потреби у наданні медичної та соціальної допомоги (за формою № 158-1/о)

Якщо потерпілому одночасно було встановлено інвалідність – видається наведена зазначені Довідка (за формою № 158-1/о) та індивідуальна програма реабілітації (ІПР) (далі – ІПР).

Правове регулювання ІПР здійснюється Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Положенням про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 757 та наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2007 №623 «Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації інваліда, дитини-інваліда та Порядку їх складання».

Розробка ІПР здійснюється на підставі Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 8.12.2006 № 1686.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» ІПР є комплексом оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

Також у ст. 23 цього акту передбачено, що ІПР є обов'язковою для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними установами,

підприємствами, установами, організаціями, в яких працює або перебуває особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності.

Водночас для особи з інвалідністю ІПР має рекомендаційний характер. Особа має право відмовитися від будь-якого виду, форми та обсягу реабілітаційних заходів, передбачених її ІПР, або від усієї програми загалом.

МСЕК складає ІПР протягом місяця після завершення огляду потерпілого на підставі рішення МСЕК (п. 5 Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю).

Також МСЕК складає ІПР на підставі плану медичної та професійної реабілітації, що обов'язково надається лікарем, або за участю лікаря (п. 21 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності).

Свого часу виконавча дирекція фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України листом від 19.10.2016 № 252-06-1 висловила щодо співвідношення обсягів реабілітаційних заходів, які містить і висновок МСЕК, і ІПР. Зокрема, у цьому документі зазначається, що на час складення ІПР МСЕК вже має у своєму розпорядженні та керується відомостями акта огляду МСЕК. А тому заходи з реабілітації, включаючи медичні послуги, не можуть бути меншими ніж передбачені висновком МСЕК, оскільки висновок МСЕК є первинним документом і передумовою для складання ІПР. Саме тоді, вирішуючи питання про співвідношення цих двох документів (висновок МСЕК та ІПР) для правових наслідків у частині фінансування Фондом відповідних заходів, вважаємо, що якщо ІПР інваліда, затвердженою МСЕК, встановлено більш широкий обсяг фінансування медичних послуг, ніж встановлено висновком МСЕК, то Фонд фінансує витрати на реабілітацію, на період (строк), встановлений цією ІПР. Заходи реабілітації, передбачені в ІПР, та не передбачені висновком МСЕК, оплачуються на строк, визначений у ІПР, а після завершення відповідних строків реабілітації, визначених ІПР – оплата таких витрат не здійснюється.

Якщо МСЕК ухвалила рішення про те, що немає підстав для встановлення відсотка втрати професійної працездатності і (або) інвалідності – то потерпілому видається Довідка про невизнання інвалідом (за формою № 167/о).

У випадку встановлення інвалідності і (або) ступеня втрати професійної працездатності МСЕК протягом 3-х робочих днів надсилає Фонду соціального страхування України такі документи:

1) виписку з акта огляду комісії про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у наданні додаткових видів допомоги (за формою № 158-1/о);

2) ІПР.

Аналогічні зобов'язання МСЕК має по відношенню до органу, в якому особа з інвалідністю перебуває на обліку як отримувач пенсії або щомісячного довічного грошового утримання за місцем призначення пенсії чи місцезнаходженням пенсійної справи. Довічне грошове утримання має право обрати собі замість виплати пенсії за віком суддя, який вийшов у відставку на умовах, які визначені ст. 142 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Таким органом є управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а також об'єднані управління. Стосовно отримувачів державної соціальної допомоги, яка призначається замість пенсії, то йдеться про такий орган як управління праці та соціального захисту населення районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, структурні підрозділи з питань праці та соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті ради.

Проте цим органам МСЕК надсилає тільки Виписку з акта огляду медико-соціальною експертною комісією (за формою № 158-2/о), оскільки страхові виплати фінансує Фонд соціального страхування України. Тому виписка за формою № 158-1/о до цих суб'єктів не подається.

За місцем роботи потерпілого, якщо МСЕК визнала особою з інвалідністю надсилається Повідомлення підприємству, установі, організації про результати огляду медико-соціальною експертною комісією (за формою № 162/о) щодо групи інвалідності та її причини. У разі встановлення ступеня втрати професійної працездатності без встановлення інвалідності – надсилається витяг з акта огляду комісії про результати визначення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у додаткових видах допомоги.

Витяг та виписка належать до єдиного синонімічного ряду. Щоправда форма такого документу як витяг з-поміж форм первинної облікової документації МСЕК не передбачено.

Важливо, що потерпілому заборонено видавати на руки Виписку з акта огляду медико-соціальною експертною комісією» (за формою № 158-2/о).

Відповідно до п. 8. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності передбачено, що датою встановлення інвалідності та ступеня втрати професійної працездатності потерпілому від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання у відсотках вважається день надходження до комісії документів, зазначених у п. 3 цього акту.

Інвалідність та ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) потерпілого встановлюються до першого числа місяця, що настає за місяцем, на який призначено повторний огляд.

Водночас, якщо потерпілий є неповнолітнім, віком від 15-ти до 18-ти років, то згідно з ст. 7 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», інвалідність і ступінь втрати здоров'я встановлюються ЛКК.

Медико-соціальна експертиза потерпілих від нещасного випадку на виробництві дітей віком від 15-ти до 18-ти років здійснюється ЛКК на основі положень Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям. Механізм правового регулювання має чимало спільного з тим, який застосовується до правовідносин за участю МСЕК.

Однак є деякі відмінності, особливо в частині документального забезпечення.

Зокрема, за змістом ст. 12 вищенаведеного акту ЛКК в день проведення медико-соціальної експертизи ЛКК готує один з таких документів:

1) медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18-ти років щодо встановлення категорії «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А»;

Цей документ у 3-денний строк надсилається органам, в якому дитина з інвалідністю перебуває на обліку як особа, що отримує державну соціальну допомогу або пенсію, а у разі первинного встановлення категорії «дитина з інвалідністю» –

до органу соціального захисту населення за місцем проживання дитини з інвалідністю.

Водночас ЛКК складає ІПР дитини з інвалідністю на підставі плану медичної реабілітації. Копія ІПР надсилається також до закладу охорони здоров'я і органу соціального захисту населення за місцем проживання дитини.

2) медичний висновок щодо відмови в установленні категорії «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А» з відповідним обґрунтуванням.

Форма медичного висновку (ф.080/о «Медичний висновок про дитину з інвалідністю до 18 років») затверджена Додатком до Порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18-ти років.

Підставою для прийняття медичного висновку про дитину з інвалідністю до 18-ти років після особистого огляду дитини є медична документація, в якій зазначені медичні показання для встановлення інвалідності. Вона видається на руки батькам дитини, усиновителям, опікуну або піклувальнику. Це виписка з медичної карти стаціонарного хворого (ф.027/о) або консультативний висновок спеціаліста (ф.028/о) за підписами лікуючого лікаря, завідувача відділення (поліклініки), заступника головного лікаря з медичної частини, засвідченими печаткою лікувально-профілактичного закладу.

Зазначені документи мають відповідати формам первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування.

Відповідно до п. 10 Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям відомості щодо результатів проведення медико-соціальної експертизи і ухвалених рішень вносяться також до протоколу засідання комісії, що підписуються головою комісії та її членами і засвідчуються печаткою закладу охорони здоров'я.

Водночас невирішеним у законодавстві залишається питання визначення ступінь втрати працездатності (у відсотках) у дітей віком від 15-ти до 18-ти років, які потерпіли від нещасного випадку на виробництві.

Зазначимо, що поняття «визначення ступеня втрати професійної працездатності» по відношенню до повноважень ЛКК

не застосовується. Також не має визначеної форми її рішення, у якому має бути визначено відсоток втрати працездатності неповнолітнім потерпілим від нещасного випадку на виробництві, що є необхідним для отримання особою щомісячної страхової виплати.

6.3. Страхові виплати внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання

Умовно страхові виплати потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання можна поділити на два види:

1) страхові виплати, які надаються до моменту встановлення йому у майбутньому стійкої втрати професійної працездатності;

2) страхові виплати під час визначення ступеня стійкої втрати професійної працездатності.

Страхові виплати, які надаються до моменту встановлення у майбутньому стійкої втрати професійної працездатності. До таких страхових виплат належать такі:

- допомога по тимчасовій непрацездатності;
- страхова виплата потерпілому у розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу нижчеоплачувану роботу.

1) допомога по тимчасовій непрацездатності;

Вона виплачується потерпілому за місцем роботи, де стався страховий випадок за весь період тимчасової непрацездатності, спричиненою нещасним випадком або професійним захворюванням до відновлення її працездатності або встановлення їй інвалідності.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується двома суб'єктами:

1) роботодавцем за рахунок власних коштів – протягом перших 5-ти календарних днів тимчасової непрацездатності;

Детальніше це питання регулюється Порядком оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця.

2) Фондом соціального страхування України – починаючи з 6-го календарного дня (зокрема добровільно застрахованим особам).

Відповідно до змісту ч. 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розмір допомоги становить 100 відсотків середнього заробітку (оподаткованого доходу).

Відповідно не має значення страховий стаж потерпілого. За основу обчислення береться тільки середня заробітна плата (доходу) за останні 12 місяців розрахункового періоду. Обрахунок середньої заробітної плати сумісника та визначення розрахункового періоду здійснюється окремо і за основним місцем роботи, і за сумісництвом.

Середня заробітна плата обчислюється за правилами, які визначені Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Підставою для надання допомоги є листок тимчасової непрацездатності з відповідною відміткою про зв'язок хвороби з раніше отриманою травмою або професійним захворюванням за наявності акта розслідування нещасного випадку, пов'язаного з виробництвом, або акта розслідування хронічного професійного захворювання (отруєння).

Такий листок непрацездатності має особливості заповнення. У графі «причина непрацездатності» вказується професійне захворювання та його наслідки (код 2) або відповідно нещасний випадок на виробництві та його наслідки (код 4), які за жодних обставин не можуть бути виправлені.

Також потрібно вказати дату встановлення професійного захворювання або нещасного випадку на виробництві (п. 4.6. Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності).

2) страхова виплата потерпілому у розмірі його середньомісячного заробітку під час тимчасового переведення його на легшу нижчеоплачувану роботу;

Згідно з ч. 3 ст. 9 Закону України «Про охорону праці» за працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, зберігаються місце роботи (посада) та середня заробітна плата на весь період до відновлення працездатності або

до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. У разі неможливості виконання потерпілим попередньої роботи проводяться його навчання і перекваліфікація, а також працевлаштування відповідно до медичних рекомендацій.

Право на отримання страхового відшкодування потерпілий має тоді, коли його було переведено на нижчеоплачувану роботу.

Умовно правовідносини щодо надання у цьому випадку страхового відшкодування можна поділити на два різновиди:

1) ті, коли переведення відбулося, що передбачає:

– збереження колишнього середнього заробітку страхувальником за власні кошти протягом 2-х тижнів з дня переведення;

– далі з 15-го дня переведення доплату до середнього заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я здійснює страхувальник за кошти Фонду соціального страхування України на строк, який визначений ЛКК або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності.

2) ті, коли переведення не відбулося.

Згідно до змісту ч. 4 та ч. 5 ст. 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхова виплата надається страхувальником за кошти Фонду соціального страхування України потерпілому у розмірі середнього заробітку у разі, якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, оскільки у нього відсутні вакансії. Відповідно, у разі коли потерпілий не погоджується працювати на легшій нижчеоплачуваній роботі, то підстав для отримання страхових виплат немає.

Відповідно роботодавець зобов'язаний тимчасово перевести працівника на легшу роботу шляхом видання наказу винятково за згодою працівника, який потребує за станом здоров'я надання легшої роботи. Вмотивована відмова роботодавця може ґрунтуватися тільки на відсутності у нього вільних вакансій.

Підставою такого переведення є встановлене уповноваженим медичним органом (ЛКК або МСЕК) порушення стану здоров'я, спричинене наслідками нещасного випадку або професійного захворювання, яке викладене у їхньому висновку.

Відповідно роботодавець має надати працівнику перелік вакантних на підприємстві робочих місць керуючись медичними рекомендаціями, які викладені у висновках та визначають спроможність хворого повноцінно виконувати іншу роботу без порушення процесу лікування.

У ч. 3 ст. 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що необхідність переведення потерпілого на іншу роботу, її тривалість та характер установлюються ЛКК або МСЕК.

В українському законодавстві немає такої визначеної форми первинної облікової медичної документації як висновок ЛКК або МСЕК. Судова практика свідчить про те, що належними доказом для тимчасового переведення потерпілого на легшу роботу може слугувати довідка чи висновок таких медичних органів, або листок тимчасової непрацездатності потерпілого.

Наприклад, довідкою ЛКК може бути рекомендовано легку фізичну працю. Формулювання висновку може містити вказівку на протипоказання щодо роботи за комп'ютером на певний строк тощо.

Водночас не є підставою для тимчасового переведення висновок, у якому визначено постійні протипоказання до виконання певного виду робіт. Такі рекомендації вже визначають умови праці для раціонального працевлаштування (постійного переведення). Не можна брати до уваги і медичні висновки, у яких вже встановлено стійку втрату працездатності або інвалідність.

Відповідно до 5.3.9. Положення про експертизу тимчасової непрацездатності ЛКК надає висновки або рекомендації про необхідність:

- тимчасового чи постійного переведення на роботу з легшеними умовами праці за станом здоров'я (за згодою хворого) чи з усуненням протипоказаних виробничих чинників, визначати характер роботи, що рекомендується, з урахуванням професії хворого;
- тимчасового переведення на іншу роботу непрацездатних унаслідок професійного захворювання або захворювання на туберкульоз.

Водночас рішення (висновок) ЛКК щодо стану працездатності записується в медичну карту амбулаторного (стаціонарного) хворого (форма № 027/о) та в журнал запису висновків ЛКК (ф. 35/о) за підписами голови та членів ЛКК (п. 5.3.3. цього акту).

Форма № 027/о видається на руки хворому або пересилається поштою протягом 3-х днів чи передається безпосередньо у заклад охорони здоров'я, який направляв хворого. У цьому документі вказуються трудові рекомендації. (Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 027/о «Виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого»).

Також підставою для тимчасового переведення потерпілого на легшу роботу може бути висновок МСЕК про умови та характер праці за результатами медичного огляду цим органом.

Відповідно до п. 4.1. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, направлення хворого для огляду до МСЕК здійснюють ЛКК лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання або лікування у таких випадках:

- 1) при наявності стійкого чи необоротного характеру захворювання;

- 2) а також у тому разі, коли хворий був звільнений від роботи протягом 4-х місяців безперервно з дня настання тимчасової непрацездатності чи протягом 5-ти місяців у зв'язку з одним і тим самим захворюванням або його ускладненнями за останні 12 місяців, а під час захворювання на туберкульоз – протягом 10-ти місяців з дня настання непрацездатності.

Отже, по спливу за загальним правилом, 4-х місяців питання продовження листка тимчасового непрацездатності, зокрема можливого тимчасового переведення працівника на іншу роботу, вирішує не ЛКК, а МСЕК.

Стосовно листка тимчасової непрацездатності у разі необхідності переведення на іншу легшу роботу, то за змістом п. 2.13. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, він видається тільки у двох випадках:

- 1) у разі захворювання на туберкульоз;
- 2) під час професійного захворювання.

Питання тимчасового переведення потерпілого на легшу роботу вирішується ЛКК, а в разі її відсутності – лікуючим лікарем з дозволу головного лікаря. Водночас видається листок тимчасової непрацездатності терміном на 2 місяці ЛКК, з дотриманням термінів продовження відповідно до п. 2.2. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян.

Листок непрацездатності містить окремий реквізит «Перевести тимчасово на іншу роботу», де лікар зазначає дати тимчасового переведення хворого на іншу роботу. Цей реквізит обов'язково має бути засвідчено підписом голови ЛКК та круглою печаткою закладу охорони здоров'я (п. 3.7. Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності).

Щодо інших захворювань потерпілого, то замість листка непрацездатності видається висновок ЛКК.

Страхові виплати під час визначення ступеня стійкої втрати професійної працездатності. До такого страхового відшкодування належать такі виплати:

- одноразова допомога у разі стійкої втрати працездатності;
- щомісячна страхова виплата в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;
- страхова виплата потерпілому під час його професійної реабілітації.

Одноразова страхова виплата. Відповідно до положень ч. 2 ст. 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розмір одноразової страхової виплати визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 17-ти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату.

Величина прожиткового мінімуму для працездатних осіб визначені тільки законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Наприклад, якщо потерпілому встановлено 20 відсотків втрати працездатності, то розрахунок одноразової допомоги буде обчислюватися за таким правилом:

$$(17 \times 1684) \times 20 \%$$

За змістом п. 3.2.1. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, одноразова грошова допомога виплачується потерпілому протягом 1-го місяця за наявності усіх необхідних документів:

- з дня встановлення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності у відсотках;
- з дня набрання законної сили рішення суду, яким призначено одноразову допомогу.

Потерпілому від нещасного випадку на виробництві зменшується розмір одноразової допомоги (не більше ніж на 50 відсотків) при дотриманні таких правил, які викладені у п. 3.3.3. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат:

1) є висновок комісії з розслідування нещасного випадку, у якому встановлено, що ушкодження здоров'я потерпілого настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці;

Таке рішення комісії викладене у п. 8 Акту розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії з визначенням переліку порушень вимог розділів, статей, пунктів нормативно-правових актів з охорони праці та/або дорожнього руху, державних стандартів, інструкцій тощо (Додаток № 11 до Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві);

2) є рішення комісії з питань охорони праці підприємства, а якщо вона не створена, комісії з питань вирішення спорів при управлінні Фонду соціального страхування України, у якому визначено відсоток зменшення розміру одноразової допомоги.

Згідно до п. 3.6. Типового положення про комісію з питань охорони праці підприємства, яке затверджене наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.03.2007 № 55 рішення комісії з питань охорони праці оформлюється протоколом і має рекомендаційний характер.

Стосовно комісії з питань вирішення спорів під час управління Фонду, то її рішення є обов'язковим для виконання

сторонами спору (п. 5.1. Положення про спеціальну комісію Фонду соціального страхування України з питань вирішення спорів, затверджене постановою правління Фонду соціального страхування України від 12.09.2017 № 45).

У п. 3.3.3. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат перелічені 5 порушень з боку потерпілого, які можуть бути однією з причин нещасного випадку та відповідний відсоток зменшення одноразової допомоги внаслідок такого порушення.

Зокрема, до 50 відсотків зменшується розмір допомоги у таких випадках:

1) виконання роботи у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсикологічного отруєння;

- 2) порушення трудової і виробничої дисципліни, зокрема:
- невиконання посадових обов'язків;
 - невиконання інструкцій з охорони праці тощо;

3) порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів; порушення технологічного процесу; порушення під час експлуатації транспортних засобів; порушення правил дорожнього руху.

До 40 відсотків зменшується розмір допомоги у таких випадках:

1) виконання робіт з відключеними, несправними засобами колективного захисту, системами сигналізації, вентиляції, освітлення тощо;

2) незастосування засобів індивідуального та колективного захисту.

Також, якщо порушення потерпілим правил з охорони праці спричинені невиконанням роботодавцем зі свого боку обов'язків щодо непроведення відповідних навчань та відсутність перевірки знань з питань охорони праці, несвоєчасне проведення інструктажу з охорони праці, відсутність контролю з боку посадових осіб за виконанням працівниками робіт може стати обґрунтуванням у судовому рішенні щодо визнання зменшення розміру одноразової допомоги неправомірним.

Щомісячна страхова виплата втраченого заробітку (або відповідної його частини). Така страхова виплата передбачає компенсацію втраченого заробітку потерпілого (або від-

повідної його частини) та виплачується тільки тоді, коли МСЕК встановила ступінь втрати професійної працездатності у відсотках.

Строк виплати може бути різний та визначається винятково МСЕК на час становлення стійкої втрати професійної працездатності.

Розмір щомісячної страхової виплати залежить від таких показників:

1) середньомісячного заробітку особи;

Середньомісячний заробіток для обчислення розміру страхових виплат потерпілому здійснюється за правилами Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Розрахунковим періодом, за який обчислюється середня заробітна плата, є 12 календарних місяців за місцем роботи, де стався страховий випадок, починаючи з місяця, що передує місяцю настання страхового випадку.

Середня заробітна плата обчислюється за тією професією (посадою, розрядом, роботою) на підприємстві (в цеху, на ділянці, ділянці), за якою застрахована особа працювала до моменту ушкодження здоров'я і за якою МСЕК їй встановлено стійку втрату професійної працездатності (пп. 11–13 Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням)

2) ступеня втрати потерпілим професійної працездатності.

Наприклад, якщо обчислений середній заробіток потерпілого становить 980 грн, відсоток втрати працездатності – 40 відсотків, то розмір допомоги складає:

$$980 \times 0,4 = 392 \text{ грн.}$$

На законодавчому рівні встановлено максимальний та мінімальний розмір страхової виплати.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» максимальний розмір щомісячної страхової виплати не має перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Мінімальний розмір призначеної щомісячної страхової виплати потерпілому у перерахунку на 100 відсотків втрати професійної працездатності не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб.

У п. 3.2.2. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат передбачено, що щомісячна страхова виплата виплачується щомісячно з наступного місяця після місяця, у якому вона призначена та нарахована (а також під час призначення щомісячної страхової виплати за рішенням суду, яке набрало законної сили), але не пізніше 30-ти календарних днів з дня прийняття постанови управління (відділення) Фонду про призначення страхових виплат.

Страхова виплата потерпілому під час професійної реабілітації. У ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за ІПР (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд соціального страхування України провадить щомісячні страхові виплати в розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного ІПР.

Фонд оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

Право на таке страхове відшкодування мають лише потерпілі, яким встановлено групу інвалідності.

Зазначимо, що однією з підстав припинення страхових виплат і надання соціальних послуг Фондом соціального страхування України є ухилення потерпілого від професійної реабілітації (ч. 1. ст. 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Порядок організації професійної реабілітації осіб з інвалідністю врегульоване Положенням про організацію професійної реабілітації (професійного навчання), перекваліфікації інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування України від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 12.06.2014 № 3.

За змістом наведеного акту можна виокремити такі етапи проведення професійного навчання (загальна тривалість якого не може перевищувати 2-х років):

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з такими документами:

- заява довільної форми про направлення його на професійну реабілітацію із зазначенням обраної професії;
- копії висновку МСЕК про встановлення групи інвалідності та потребу у професійній реабілітації.

2) направлення, видане у довільній формі у 10-денний робочий термін з дня реєстрації заяви потерпілого на забезпечення послугами з професійної реабілітації до закладу, що надає послуги з перенавчання інвалідів, з яким укладено договір;

3) подання потерпілим після завершення навчання оригіналу та копії документа про освіту до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України.

Особливим страховим відшкодуванням можна вважати *страхову виплату дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності.*

Відповідно до ч. 14 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» неповнолітній особі, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері під час її вагітності, Фонд соціального страхування України здійснює щомісячні страхові виплати як особам з інвалідністю з дитинства, а після досягнення ними 18-ти років – у розмірі середньомісячного заробітку, що склався на території області (міста) проживання цих осіб, але не менше середньомісячного заробітку в країні на день виплати.

6.4. Страхові витрати на медичну і соціальну допомогу

Відповідно до ч. 7 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» складовою страхових виплат є страхові витрати на медичну і соціальну допомогу.

У ч. 3 ст. 42 цього закону передбачено, що Фонд соціального страхування України фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, зокрема на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, медичну реабілітацію, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК та ІПР особи з інвалідністю (у разі її складення).

З метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованої особи Фонд соціального страхування України організовує цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд соціального страхування України фінансує всі витрати на його лікування.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого до місця лікування і назад (окрім санаторно-курортного лікування), Фонд соціального страхування України компенсує за наявності підтверджуючих документів (оригіналів) витрати на проїзд і житло за розмірами згідно із законодавством про службові відрядження (ч. 4 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Тобто страхові виплати на медичну та соціальну допомогу належать потерпілим, які отримали ушкодження здоров'я, спричинене нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, що підтверджене компетентним медичним органом (МСЕК або ЛКК).

Такі потерпілі реалізують своє право шляхом звернення до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України для взяття їх на облік, як таких, що мають право на певний вид медичної та соціальної допомоги. Водночас по кожному виду потрібно звертатися окремо. Днем звернення вважається день, коли особа звернулася з поданням усіх необхідних документів (у разі потреби – і заяви).

Умовно усі витрати на медичну та соціальну допомогу можна поділити на два різновиди:

- 1) загальні;
- 2) спеціальні;

Загальні страхові витрати належать до оплати потерпілому незалежно від встановлення йому МСЕК стійкої втрати професійної працездатності.

Такі витрати на медичну та соціальну допомогу полягають у таких заходах:

- безоплатне забезпечення додатковим харчуванням;
- фінансування витрат на організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення лікарськими засобами та виробами медичного призначення;
- безоплатне забезпечення потерпілого технічними та іншими засобами реабілітації;
- безоплатне забезпечення слуховими апаратами зубопротезуванням, очним протезуванням окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками.

Спеціальні страхові витрати належать до оплати тільки потерпілим зі встановленим ступенем втрати професійної працездатності у відсотках і (або) встановленою інвалідністю.

До спеціальних належать такі:

- організація, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілим;
- безоплатне забезпечення потерпілого санаторно-курортним лікуванням;
- безоплатне забезпечення потерпілого автомобілем за наявності медичних показань.

Право вирішувати питання про необхідні види медичної та соціальної допомоги потерпілому належить МСЕК (у разі встановлення інвалідності або стійкої втрати працездатності) або ЛКК (під час тимчасової непрацездатності).

Безоплатне забезпечення потерпілого додатковим харчуванням. На законодавчому рівні передбачено, що потерпілий має право на додаткове харчування протягом встановленого висновком МСЕК періоду. Якщо потерпілому не встановлено стійкої втрати працездатності, такий висновок надає ЛКК.

Йдеться про наявність раціону, складеного дієтологом чи лікарем, який лікує, та потребує затвердження МСЕК. Витрати на додаткове харчування фінансуються Фондом соціального страхування України.

У ч. 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» неможливість забезпечення потерпілого додатковим харчуванням у лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі підтверджується довідкою за підписом головного лікаря (директора) цього закладу.

У цьому разі компенсація витрат на додаткове харчування здійснюється Фондом соціального страхування України на підставі інформації центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, про середні ціни на продукти харчування у торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали.

Детальніше питання забезпечення додатком харчуванням регулюється Положенням про забезпечення додатковим харчуванням потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2011 № 42.

Тут у п. 1.2. подано визначення додаткового харчування. Це рекомендований потерпілому перелік харчових продуктів (раціон), що характеризується певною харчовою цінністю (калорійністю та набором незамінних поживних речовин), які доповнюють звичайний раціон харчування потерпілого, з розрахунку на добу на одного потерпілого.

Відповідно до змісту норм вищенаведеного акту порядок забезпечення додатковим харчуванням складається з таких послідовних етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з такими документами:

- заява про забезпечення додатковим харчуванням;
- копія висновку МСЕК, у якому зазначається потреба у забезпеченні додатковим харчуванням із вказаним строком, на який призначається додаткове харчування, та ІПР.

2) звернення до МСЕК робочого органу виконавчої дирекції Фонду дирекції Фонду не пізніше 5-ти робочих днів;

3) затвердження МСЕК раціону харчування потерпілого, як складене лікуючим лікарем або дієтологом;

4) ухвалення рішення (постанови) робочим органом виконавчої дирекції Фонду щодо проведення виплат на додаткове харчування або відмова у цьому протягом 10-денного строку, не враховуючи дня надходження зазначених документів.

У п. 2.4. зазначеного акту передбачено, що не відшкодовуються потерпілому витрати на додаткове харчування, призначене за рішенням МСЕК, на період його перебування у закладах охорони здоров'я, санаторно-курортних, реабілітаційних закладах (відділеннях), якщо надання цих послуг передбачено умовами договору.

Фінансування витрат на організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілого лікарськими засобами та виробами медичного призначення. У ч. 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що витрати на ліки, лікування, протезування (крім протезів з дорогоцінних металів), придбання санаторно-курортних путівок, предметів догляду за потерпілим визначаються на підставі виданих лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків про їх вартість.

Детальніше це питання регулює Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 09.06.2010 № 18.

Тут визначено такі правові механізми:

1) фінансування (відшкодування) витрат на забезпечення потерпілих лікарськими засобами та виробами медичного призначення;

2) фінансування (відшкодування) витрат на лікування потерпілих та їх медичну реабілітацію.

Фінансування (відшкодування) витрат на забезпечення потерпілих лікарськими засобами та виробами медичного призначення. За змістом положень розділу II вищенаведеного підзаконного акту порядок фінансування передбачає дотримання спочатку встановленої процедури взяття на облік потерпілого, який має таку потребу.

Порядок складається загалом з таких етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України при наявності таких документів:

- заява;
- копія висновку МСЕК (ЛКК) про потребу у забезпеченні лікарськими засобами, виробами медичного призначення;
- копія ІПР, затвердженою МСЕК (у разі наявності);
- перелік необхідних лікарських засобів, виробів медичного призначення, визначений ЛКК закладу охорони здоров'я (поновлюється під час кожного призначення ліків, але не рідше одного разу на рік);
- виписки з медичної карти амбулаторного хворого (поновлюється щороку).

2) ухвалення одного з таких рішень робочим органом виконавчої дирекції Фонду:

- про фінансування таких виплат протягом 3-денного строку з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі реєстрації;
- про відшкодування таких виплат потерпілому, законному представнику потерпілого, роботодавцеві протягом 10-денного строку з дня отримання всіх документів, що підтверджують їх витрати.

Фінансування витрат у разі амбулаторно-поліклінічного лікування полягає у тому, що на основі укладених договорів аптекам (постачальникам, виробникам), у яких потерпілі придбали ліки чи вироби медичного призначення Фонд соціального страхування України відшкодовує вартість придбаного згідно з укладеними договорами. за умови, що надання та оплата таких послуг не передбачені договором.

Відшкодування витрат відбувається тоді, коли потерпілий (його законний представник, роботодавець) самостійно придбав потрібні йому відповідно до переліку ліки, вироби ме-

дичного призначення на основі оригіналів розрахункових документів, що підтверджують їх вартість. Компенсація відбувається Фондом соціального страхування України в межах цін тих аптечних закладів (постачальників, виробників), з якими укладено договори.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР розрахунковий документ – документ встановленої форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований у випадках, передбачених цим Законом, і зареєстрований у встановленому порядку реєстратором розрахункових операцій або заповнений вручну;

Водночас відшкодуванню підлягають тільки ті витрати, які передбачені у медичному висновку МСЕК чи ЛКК. Наприклад, якщо потерпілий придбав в аптеці 35 медичних препаратів, яких немає в переліку призначених лікарем, то витрати на їх придбання відшкодовуватися Фондом соціального страхування України не будуть.

Фінансування (відшкодування) витрат на лікування потерпілих та їх медичну реабілітацію. Йдеться про амбулаторне, стаціонарне, санаторно-курортне лікування та медичну реабілітацію, фінансування (відшкодування) витрат на які регулюється розділом III Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення.

Для фінансування (відшкодування) витрат на лікування потерпілих та їх медичну реабілітацію потрібно подати такі документи:

- акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування хронічного професійного захворювання;
- висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності та потребу потерпілого у такій допомозі або висновок ЛКК для потерпілих, яким не встановлено ступінь втрати професійної працездатності.

Окремо подання заяви законодавством не передбачено.

На основі поданих документів робочий орган виконавчої дирекції Фонду ухвалює одне з таких рішень:

- про фінансування таких виплат протягом 3-денного строку з дня отримання всіх необхідних документів;
- про відшкодування таких виплат потерпілому, законному представнику потерпілого, роботодавцеві протягом 10-денного строку з дня отримання всіх документів, що підтверджують їх витрати.

Фінансування витрат на медичну допомогу полягає у тому, що Фонд соціального страхування України на підставі укладених договорів відшкодовує вартість лікування та медичної реабілітації санаторно-курортним, реабілітаційним закладам (відділенням), закладам охорони здоров'я державної та/або комунальної форм за умови, що надання та оплата таких послуг не передбачені договором.

Відшкодування витрат відбувається тоді, коли потерпілий самостійно оплатив лікування, медичну реабілітацію за умови перебування потерпілого на обліку на підставі виданих лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків, оригіналів розрахункових документів, що підтверджують їх витрати.

За змістом положень п. 18 цього акту Фонд соціального захисту України компенсує також вартість проїзду, необхідного для забезпечення лікування, медичної реабілітації.

Підставою для відшкодування є подані проїзні документи (квитки, квитанції на постільну білизну та транспортування багажу). Встановлені такі розміри відшкодування:

- приміським та міжміським автобусом – за фактичними витратами;
- залізницею – за фактичними витратами, але не вище тарифу купейного вагона.

Також особі, яка супроводжує потерпілого компенсуються витрати на проїзд і житло згідно із законодавством про службові відрядження. Однак має бути потреба у такому супроводі, що підтверджується висновком МСЕК або під час тимчасової непрацездатності до встановлення МСЕК ступеня втрати професійної працездатності у відсотках або одужання – за висновком ЛКК закладу охорони здоров'я.

Безоплатне забезпечення потерпілого технічними та іншими засобами реабілітації. У ч. 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що витрати на протезування (крім протезів з дорогоцінних металів) визначаються на підставі виданих лікарями рецептів, довідок або рахунків про їх вартість.

Детальніше це питання регулюється Положенням про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 25.03.2008 № 23.

Технічні та інші засоби реабілітації надаються потерпілому безоплатно у випадку, якщо потреба у них визначена МСЕК з розробленням ІПР на підставі висновку ЛКК закладу охорони здоров'я.

Перелік технічних та інших засобів реабілітації є вичерпним. Загалом до них належать протезні вироби, включаючи протезно-ортопедичні вироби, ортопедичне взуття і спеціальний одяг, засоби пересування, спеціальні засоби для самообслуговування, особистого догляду, орієнтування, спілкування та обміну інформацією.

Фінансування витрат на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації полягає у тому, що Фонд соціального страхування України на підставі укладених договорів відшкодовує підприємствам незалежно від форми власності вартість засобів реабілітації, які вони виготовляють, поставляють та ремонтують.

Відшкодування вартості самостійно придбаних потерпілим засобів реабілітації законодавством не передбачено.

За змістом норм наведеного акту передбачено дотримання встановленої процедури взяття на облік потерпілого, який має таку потребу.

Порядок складається в загальному з таких етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) з заявою до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України при наявності копій таких документів:

– паспорту або свідоцтва про народження (для осіб віком до 16 років);

- висновку МСЕК про встановлення інвалідності та/або ЛКК закладу охорони здоров'я) для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації;

- ІПР, затвердженої МСЕК;
- документів, що підтверджує статус особи, яка має право на пільги відповідно до чинного законодавства.

3) ухвалення рішення робочим органом виконавчої дирекції Фонду та оформлення таких документів за встановленою формою:

- заповнення картки особи про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації;

- видання направлення потерпілому на забезпечення протезними виробами (з урахуванням установлених строків їх експлуатації). не пізніше 3-х днів з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі реєстрації.

Також робочий орган виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України інформує потерпілого про підприємства, що отримали замовлення на виготовлення, поставку і ремонт технічних та інших засобів реабілітації відповідно до укладених з ним договорів.

Більшість послуг, пов'язаних з забезпеченнями засобами реабілітації належать особам з інвалідністю.

Зокрема, у п. 3.8 Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих визначені підстави зняття потерпілого з обліку. Це такі:

- анулювання відповідних медичних показань для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації;

- втрати статусу особи з інвалідністю;

- настання смерті.

Однак є деякі винятки, які встановлені для осіб з тимчасовою втратою працездатності та які мають вади опорно-рухового апарату. Мова йде про первинне протезування, потребу в якому визначається висновком ЛКК.

Первинне протезування – комплекс заходів, що проводяться з метою забезпечення особи з порушеннями опорно-рухового апарату першим протезом після ампутації (реампутації) та загоювання рани (п. 2 Положення про первинне та складне протезування та ортезування осіб з вадами опорно-

рухового апарату, затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 27.03.2019 № 444).

Що стосується складного протезування, воно здійснюється тільки на підставі висновку МСЕК.

Складне протезування або ортезування – комплекс заходів, спрямованих на усунення або компенсацію обмежень життєдіяльності, відновлення рухових або косметичних функцій опорно-рухового апарату, ускладнених супутніми захворюваннями (п. 4 Положення про первинне та складне протезування та ортезування осіб з вадами опорно-рухового апарату).

Процедура забезпечення протезними виробами передбачає виготовлення підприємством, з яким Фонд соціального страхування України має укладений договір, індивідуально протезного виробу у встановлені строки.

За змістом п. 4.5. Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, для цього особа звертається з заявою до робочого органу виконавчої дирекції Фонду. У 3-денний строк з дня реєстрації заяви з необхідними документами (висновок ЛКК або МСЕК) робочий орган виконавчої дирекції Фонду видає направлення на забезпечення протезними виробами до підприємства. За встановленою формою підприємство оформляє замовлення і картку протезування де зазначаються:

- тип протезного виробу;
- антропометричні дані;
- результати примірки;
- дата видачі виробу та його вартість.

На підставі цих документів виконується замовлення.

За змістом положень п. 4.8 цього акту, якщо протезний виріб потребує примірки, Фонд соціального страхування України компенсує також вартість проїзду з цією метою. Підставою для відшкодування є подані проїзні документи (квитки, квитанції на постільну білизну та транспортування багажу). Встановлені такі розміри відшкодування:

- залізницею – за фактичними витратами, але не вище тарифу купейного вагона;
- автобусом – за фактичними витратами;

– водним транспортом – за мінімальним тарифом на перевезення.

Також особі, яка супроводжує потерпілого (за висновком МСЕК про необхідність постійного стороннього догляду та побутового обслуговування) до підприємства, та потерпілому (якщо він не перебував у стаціонарі підприємства) компенсуються добові та витрати на житло (при пред'явленні рахунка на оплату вартості проживання згідно із законодавством про службові відрядження. Однак повинна бути потреба у такому супроводі, що підтверджується висновком МСЕК про необхідність постійного стороннього догляду та побутового обслуговування.

На підставі рішення МСЕК потерпілий може отримати засоби пересування та інші технічні засоби реабілітації шляхом звернення до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з відповідною заявою.

Відповідно до змісту п. 5.1. Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, днем отримання засобу пересування та іншого технічного засобу реабілітації вважається день видачі його в користування потерпілому. Також робочий орган виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України видає потерпілому інструкцію з експлуатації та талон на гарантійний ремонт.

Безоплатне забезпечення потерпілих слуховими апаратами зубопротезуванням, очним протезуванням окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками. Забезпечення потерпілих такими виробами та послугами регулюється Положенням про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання слуховими апаратами зубопротезуванням, очним протезуванням окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 30.11.2010 № 35.

За змістом положень вищенаведеного акту порядок фінансування передбачає дотримання спочатку встановленої процедури взяття на облік потерпілого, який має таку потребу.

Порядок складається в загальному з таких етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з поданням таких документів:

- заява про необхідність забезпечення відповідним виробом, послугами;
- копія паспорта або свідоцтва про народження (для осіб віком до 16 років);
- висновок МСЕК;
- висновок ЛКК (під час тимчасової втрати працездатності);
- ІПР, затверджену МСЕК (у разі наявності).

2) прийняття рішення робочим органом виконавчої дирекції Фонду з вчиненням таких дій:

- внесення особистих даних потерпілого до журналу обліку;
- видання потерпілому направлення на забезпечення виробами та послугами до підприємства, установи, закладу, з якими укладено договори не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати реєстрації заяви та всіх необхідних документів у журналі обліку.

Фінансування витрат на такий вид допомоги полягає у тому, що Фонд соціального страхування України на підставі укладених договорів відшкодує суб'єктам господарювання незалежно від форми власності, вартість зазначених виробів та послуг, які вони виготовляють, поставляють та ремонтують. Розмір фінансування не може перевищувати ціну, зазначену в специфікації до укладеного договору.

Відшкодування витрат відбувається тоді, коли потерпілий (його законний представник) самостійно придбав потрібні йому вироби та послуги, за умови перебування потерпілого на обліку, на підставі рахунків та інших документів, що підтверджують їх витрати протягом 10-денного строку з дня їх отримання.

У п. 1.8. Положенням про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного

захворювання слуховими апаратами зубопротезуванням, очним протезуванням окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перукам визначено підстави зняття потерпілого з обліку. До них належать такі:

- не проходження огляду МСЕК у встановлений термін;
- прийняття рішення МСЕК, на підставі якого особа втрачає право на забезпечення відповідними виробами та послугами;
- набрання законної сили рішенням суду.

За змістом положень п. 2.3 цього акту Фонд соціального страхування України компенсує також вартість проїзду до місця надання послуг і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого компенсуються витрати на проїзд та житло згідно із законодавством про службові відрядження.

Підставою для відшкодування є подані документи. Це можуть бути проїзні документи, квитки та багажні квитанції (для залізничного транспорту), квитки на проїзд та на перевезення багажу, довідки транспортного підприємства про вартість проїзду за відсутності квитків (для автобусів).

Встановлені такі розміри відшкодування:

- залізничним транспортом – за фактичними витратами, але не вище вартості проїзду в купейному вагоні, та на перевезення пасажирів денними швидкісними поїздами класу Інтерсіті+ (IC+) не вище вартості квитка II класу;
- автобусом – за фактичними витратами.

Також особі, яка супроводжує потерпілого (за висновком МСЕК про необхідність постійного стороннього догляду та побутового обслуговування) до підприємства, та потерпілому (якщо він не перебував у стаціонарі підприємства) компенсуються добові та витрати на житло (при пред'явленні рахунка на оплату вартості проживання згідно із законодавством про службові відрядження. Однак повинна бути потреба у такому супроводі, що підтверджується висновком МСЕК про необхідність постійного стороннього догляду та побутового обслуговування.

Спеціальні витрати на медичну та соціальну допомогу. Організація, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілим. Фонд соціального страхування України

фінансує такі види догляду як спеціальний медичний, постійний та побутове обслуговування потерпілого за висновком МСЕК з визначенням на законодавчому рівні мінімального гарантованого рівня витрат на такий догляд. Суб'єкт здійснення догляду значення немає. Однак потерпілим може бути лише особа з інвалідністю.

Зокрема, у ч. 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) за:

1) розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);

2) половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на постійний сторонній догляд;

3) чверть розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).

Якщо МСЕК встановлено, що потерпілий потребує декількох видів допомоги, оплата проводиться за кожним її видом окремо.

Детальніше це питання регулюється Положенням про організацію, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2011 № 41.

За змістом положень вищенаведеного акту порядок фінансування передбачає дотримання спочатку встановленої процедури взяття на облік потерпілого, який має таку потребу.

Порядок складається в загальному з таких етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з поданням таких документів:

– заява про необхідність забезпечення відповідним виробом, послугами;

- копія висновку МСЕК про потребу у забезпеченні необхідними видами догляду;

- копія ІПР.

Копії подаються тоді, коли у справі цих документів немає.

Тоді суб'єкт звернення пред'являє відповідні оригінали на основі яких працівник робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України завіряє їхні копії.

2) прийняття рішення (постанови) про фінансування догляду або відмову у цьому робочим органом виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у 10-денний строк, не враховуючи дня надходження зазначених документів.

Відповідно до змісту п.3.1. Положення про організацію, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання визначено способи фінансування.

По відношенню до потерпілого встановлено такі способи:

- поштовий переказ за місцем постійного проживання потерпілого;

- перерахування відповідних сум на його поточний рахунок, відкритий у банківській установі, вказаній у його заяві.

По відношенню до суб'єктів, що надають такі послуги:

- перерахування відповідних сум згідно з укладеними договорами (у разі необхідності) із закладами охорони здоров'я державної та/або комунальної форм власності, санаторно-курортними, реабілітаційними закладами (відділеннями), соціальними службами, що надають відповідні соціальні послуги, за винятком тих випадків, коли надання цих послуг передбачено умовами договору з цими закладами.

- укладання договорів з фізичними особами-підприємцями, які мають право на надання відповідних послуг.

Безоплатне забезпечення потерпілого санаторно-курортним лікуванням. У ч. 4 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що потерпілому, який став особою з інвалідністю, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а особам з інвалідністю I групи щорічно безоплатно за медичним висновком надається путівка для санаторно-курортного лікування. При цьому у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсує Фонд соціального страхування України у розмірі, встановленому правлінням Фонду.

Особу, яка супроводжує на санаторно-курортне лікування особу з інвалідністю, якій за висновком МСЕК або ІПР особи з інвалідністю визначено потребу в супроводі, Фонд забезпечує путівкою без лікування (лише проживання та харчування) або компенсує такі витрати у разі самостійного придбання путівки.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю та використав щорічну відпустку до одержання путівки у санаторно-курортний заклад, роботодавець надає додаткову відпустку для лікування (включаючи час проїзду) із збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався перед відпусткою (за вибором потерпілого).

Детальніше порядок забезпечення санаторно-курортним лікуванням регулюється Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 31.10.2007 № 49.

Санаторно-курортне лікування потерпілому надається за прямими наслідками виробничої травми чи професійного захворювання, що визначено висновком МСЕК (у разі наявності і в ІПР особи з інвалідністю на підставі таких двох документів:

- 1) путівки на санаторно-курортне, в якій зазначається строк надання послуг;
- 2) санаторно-курортної карти за формою № 0-72/о.

Фінансування витрат на такий вид допомоги полягає у тому, що Фонд соціального страхування України на підставі укладених договорів відшкодує санаторно-курортним закладам витрати на санаторно-курортне лікування потерпілих шляхом безготівкового перерахування.

Відшкодування витрат відбувається тоді, коли потерпілий самостійно придбав путівку на санаторно-курортне лікування путівки за профілем відповідно до наслідків його виробничої травми чи професійного захворювання згідно з довідкою за формою № 070/о, за умови перебування потерпілого на обліку документів, що підтверджують сплату вартості путівки (прибутковий касовий ордер або розрахунково-касовий

чек), та відповідно заповненого зворотного талона до придбаної путівки.

Розмір компенсації обмежений ціною путівки, зазначеною в умовах договору з санаторієм, незалежно від того, чи укладений договір між Фондом соціального страхування України та відповідним санаторієм.

Право на отримання компенсації за невикористану путівку законодавством не передбачено.

За змістом положень вищенаведеного підзаконного акту порядок фінансування передбачає дотримання спочатку встановленої процедури взяття на облік потерпілого, який має таку потребу.

Порядок складається загалом з таких етапів:

1) звернення потерпілого (його законного представника) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з поданням таких документів:

- заяву за встановленою формою (додаток 1);
- висновок МСЕК про потребу потерпілого в санаторно-курортному лікуванні;
- медична довідка лікувальної установи за формою № 070/о – ІПР (у разі наявності);

2) ухвалення рішення (постанови) робочим органом виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України, який має вчинити такі дії:

- надіслати потерпілому повідомлення (Додаток № 3 до Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням) для отримання потерпілим (його уповноваженою особою) путівки протягом строку, який зазначений у повідомленні. Потерпілий вправі відмовитися від санаторно-курортної путівки або ж отримати його шляхом подання заяви.

Відповідно до змісту п. 4.1. наведеного акту путівка видається потерпілому (або особі, що його представляє) не пізніше як за 15 днів до початку санаторно-курортного лікування.

Для її отримання потрібно пред'явити паспорт або пенсійне посвідчення. Факт видачі посвідчується відповідальною особою робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України на заяві потерпілого за своїм підпи-

сом відмітку про номер путівки, назву санаторно-курортного закладу, термін лікування, дату видачі, зазначається адресу потерпілого та номер паспорта або пенсійного посвідчення, на підставі якого отримано путівку. При видачі путівки потерпілий на зворотній стороні заяви після підпису робить помітку «Ознайомлений з умовами режиму санаторно-курортного лікування».

У п. 2.6 Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням передбачено періодичність забезпечення осіб з інвалідністю згідно рішення МСЕК санаторно-курортним лікуванням залежно від встановленої групи інвалідності.

I групи – щороку;

II групи – один раз на 2 роки або щороку на підставі індивідуальної програми реабілітації;

III групи один раз на 3 роки, один раз на 2 роки або щороку на підставі ІПР.

Санаторно-курортне лікування триває 24 доби. Проте, цей строк становить 45 діб, якщо потерпілий з наслідками травм, захворюваннями хребта та спинного мозку перебуває в спеціалізованих санаторно-курортних закладах.

За змістом положень п. 2.8. та 2.9. Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням Фондом соціального страхування України компенсується потерпілому та особі, яка його супроводжує також вартість проїзду до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого компенсуються витрати на проїзд і житло згідно із законодавством про службові відрядження.

Підставою для відшкодування є подані проїзні документи (квитки, квитанції на постільну білизну та транспортування багажу).

Встановлені такі розміри відшкодування:

- залізницею – за тарифом не вище купейного вагона;
- автобусом – за фактичними витратами;
- водним транспортом – за тарифом третього класу.

Також особі, яка супроводжує потерпілого (за висновком МСЕК про необхідність супроводу потерпілого) також надається

путівка з поміткою «Супровідник» тільки з правом на проживання та харчування, без лікування. Супровідником не може бути особа з інвалідністю I групи та неповнолітня особа.

Окрім компенсації витрат на проїзд Фонд соціального страхування України також забезпечує транспортування потерпілого, необхідного для забезпечення проїзду для санаторно-курортного лікування та у зворотньому напрямку.

Для потерпілих з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку за висновком ЛКК надається спеціальний медичний транспорт (автомобільний) в супроводі медичного працівника лікувального закладу (за змістом положень п.п. 2.10.-2.11. Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням).

Безоплатне забезпечення потерпілого автомобілем за наявності медичних показань. Потерпілий, інвалідність якого пов'язана з трудовим каліцтвом, що настало від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання має право на забезпечення його легковим автомобілем в порядку черговості за рахунок коштів Фонду соціального страхування України на 10-річний строк без права продаж, дарування, передачі (в тому числі за довіреністю) іншій особі. Суб'єктом забезпечення є тільки громадянин України і місце проживання якого зареєстровано в Україні.

Право на керування переданим потерпілому автомобілем належать також члену сім'ї, якому передається право користування автомобілем, законному представнику недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю за умови його реєстрації за місцем реєстрації потерпілого.

У ч. 5 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що за наявності медичних показань для одержання автомобіля і наявності або відсутності протипоказань до керування ним Фонд соціального страхування України забезпечує потерпілого автомобілем безоплатно чи на пільгових умовах, організовує та оплачує навчання водінню автомобіля, а також виплачує компенсацію на бензин (пальне), ремонт і технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку та на умовах, що має визначатися Кабінетом Міністрів України.

У разі самостійного придбання потерпілим автомобіля його вартість компенсує Фонд соціального страхування України у порядку і розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Однак умови та порядок такої компенсації законодавством не передбачено.

Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування врегульований постановою Кабінету Міністрів України від 14.12.2007 № 228.

Відповідно до змісту вищенаведеного акту компенсація передбачає щомісячне нарахування у розмірі 22 або 16 відсотків прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працездатність, а на транспортне обслуговування – у розмірі 29 відсотків. Нарахована щомісяця компенсація виплачується у рівних частинах двічі на рік у березні за перше та у вересні за друге півріччя поточного року з дня їх призначення.

Детальніше порядок надання автомобіля регулюється Порядком забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.

Тут передбачено два види забезпечення:

- 1) безоплатне
- 2) пільгове (7 та 30 відсотків від вартості автомобіля).

Також встановлено компенсацію за фактичними витратами на підставі оригіналів платіжних документів, що підтверджують такі витрати у разі самостійної оплати навчання водінню автомобіля (не більше 2-х з половиною розмірів мінімальної заробітної плати).

За змістом положень вищенаведеного підзаконного акту порядок забезпечення передбачає дотримання спочатку встановленої процедури взяття на облік потерпілого з визначенням обмежень щодо осіб, які беруться на облік.

Зокрема, за змістом у п. 5 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями на облік беруться і забезпечуються автомобілями особи з інвалідністю, які:

– не мають в особистому користуванні автомобільного транспортного засобу, зазначеного в абз. 4 с. 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001 № 2344-III (крім причепів, напівпричепів), зокрема придбаного за власні кошти або отриманого через структурний підрозділ з питань соціального захисту населення або управління

виконавчої дирекції Фонду, що перебував в експлуатації менш як 10 років (крім випадків, передбачених п. 8 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями);

– протягом 7-ми років перед взяттям на облік і за час перебування на обліку не отримували автомобіль як благодійну допомогу або протягом цього часу не реєстрували придбаний автомобіль, строк експлуатації якого менше ніж 5 років.

Також за змістом цього положення до обмежень належить відсутність члена сім'ї, який зареєстрований за місцем реєстрації особи з інвалідністю і якому особа з інвалідністю могла би передати право користування автомобілем, якщо особа з інвалідністю, яка має відповідні медичні показання для забезпечення автомобілем з ручним керуванням та протипоказання до керування автомобілем.

Порядок складається загалом з таких послідовних етапів:

1) звернення потерпілого (законного представника недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю) до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з поданням таких документів:

– заяви за встановленою формою (додаток 1);
– копія акта про нещасний випадок на виробництві або акта розслідування професійного захворювання і довідка про перебування на обліку у Фонді соціального страхування України;

– копії довідки МСЕК про групу та причину інвалідності, а для дітей з інвалідністю – копія медичного висновку;

– документ про реєстрацію місця проживання члена сім'ї, іншої особи, яким передається право користування автомобілем.

Повний перелік необхідних документів визначений п. 34 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями .

2) робочий орган виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в день звернення видає 2 направлення:

а) до лікувально-профілактичного закладу для проходження медичного огляду;

б) на МСЕК (до обласної, центральної міської у м. Києві та Севастополі, республіканської в Автономній Республіці Крим медико-соціальної експертної комісії).

Якщо заява надійшла поштою, то направлення надсилається заявнику у 3-денний строк.

3) проходження особою з інвалідністю медичного огляду;

4) лікувально-профілактичний заклад надсилає до відповідної МСЕК у 15-денний строк після проходження огляду таку медичну документацію:

– направлення (форма № 088/0);

– витяг з медичної картки амбулаторного (стаціонарного) хворого;

Про вчинені дії лікувально-профілактичний заклад в обов'язковому порядку повідомляє відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України, яке видало таке направлення.

5) відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України надсилає до управління виконавчої дирекції Фонду документи особи з інвалідністю разом із заявою після надходження повідомлення від лікувально-профілактичного закладу;

6) рішення про можливість забезпечення автомобілем, який викладений у висновку відповідної МСЕК про наявність медичних показань для забезпечення автомобілем і протипоказань до керування ним.

Такий висновок оформляється таким документом як «Виписка з акта огляду медико-соціальною експертною комісією щодо визначення медичних показань для забезпечення інваліда автомобілем з ручним керуванням та коляскою з електроприводом» (форма № 156-1/о), яка складається з двох частин, зазначеної виписки та довідки з акта огляду медико-соціальною експертною комісією щодо визначення медичних показань для забезпечення інваліда автомобілем з ручним керуванням та коляскою з електроприводом.

Зазначений документ у формі виписки надсилається відповідному управлінню виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України, а довідка – відповідному заявнику.

Також МСЕК може прийняти рішення у такому документі як «Довідка про невстановлення медичних показань для забезпечення інваліда автомобілем з ручним керуванням та коляскою з електроприводом» (довідка № 156-2/о).

Зазначений документ надсилається відповідному управлінню виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України та заявнику. Такий висновок датується не раніше датою подання заяви.

У п. 21 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, передбачено, що такий огляд осіб з інвалідністю здійснюється шляхом вивчення медичних документів лікувально-профілактичного закладу, медико-експертних справ осіб з інвалідністю.

При прийнятті рішення МСЕК керується Переліком медичних показань на право одержання інвалідами автомобілів з ручним керуванням, затвердженим наказом Міністерством охорони здоров'я України від 23.01.95 № 13.

Також встановлено Перелік захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами, який затверджений наказом Міністерством охорони здоров'я України від 24.12.99 № 299.

Водночас, якщо потерпілий є особою з інвалідністю з куксами обох ніг і рук, тоді висновок МСЕК не потрібно, тому що така особа має право на забезпечення автомобілем незалежно від медичних показань.

7) реєстрація заяви та необхідних документів та ухвалення рішення управлінням виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України про взяття на облік особи з інвалідністю;

У випадку надходження автомобілей управлінням виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України приймає наказ про розподіл автомобілів та забезпечення ними осіб з інвалідністю відповідно до встановленого співвідношення.

8) рішення управління виконавчої дирекції Фонду про забезпечення автомобілем та можливість передачі права (зазначається марка автомобіля, рік випуску, колір, № кузова, об'єм двигуна тощо).

Згідно з п. 10 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями передбачає, що підприємство-постачальник здійснює підготовку автомобілів до експлуатації і видає їх особам з інвалідністю унаслідок трудового каліцтва згідно із наказом управління виконавчої дирекції.

Передача автомобіля посвідчується актом прийняття-передачі основних засобів, виданого дилером підприємства –

постачальника автомобілів для осіб з інвалідністю та оформлюються реєстраційні документи на автомобіль.

За змістом п. 30 Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, для визначених категорій громадян передбачено пільгове забезпечення легковим автомобілем відповідно з оплатою 7 та 30 відсотків їх вартості.

6.5. Страхові виплати у разі втрати годувальника

Згідно до змісту положень ст.ст. 41–42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до страхових виплат у разі смерті потерпілого належать:

- 1) одноразова страхова виплата;
- 2) щомісячна страхова виплата;
- 3) відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних із похованням померлого.

Отримати такі виплати можна лише тоді, коли медичним органом (МСЕК) буде встановленому у законодавчому порядку причинно-наслідковий зв'язок між нещасним випадком (професійним захворюванням) та смертю потерпілого.

Одноразова страхова виплата. Одноразова страхова виплата виплачується у тому випадку, коли потерпілий помер внаслідок нещасного випадку на виробництві, у таких двох формах:

- 1) загальна форма – сім'ї потерпілого, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві.

Сума виплати є неподільною та дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату.

Отже, право на отримання страхової виплати мають лише особи, які були членами сім'ї померлого.

Відповідно до ч. 2, 4 ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа.

Законодавчого визначення «член сім'ї» немає.

Конституційний Суд України у п. 6 свого рішення від 03.06.1999 № 5-рп/99 зазначив, що до членів сім'ї належать особи, що постійно мешкають разом та ведуть спільне

господарство. Ними можуть бути не тільки близькі родичі, але й інші особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках. Обов'язковою умовою для визнання їх членами сім'ї є факт спільного проживання, ведення спільного господарства, наявність спільних витрат, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт тощо.

Тож у законодавстві не подано вичерпного переліку членів сім'ї, а лише визначені ознаки, на основі яких складається сім'я.

2) індивідуальна форма:

– одноразова допомога на дитину померлого, яка народилася протягом не більш як 10-місячного строку після смерті потерпілого;

– одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на утриманні померлого.

Розмір такої індивідуальної допомоги становить 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату.

Водночас вказівки у нормі на обов'язкову непрацездатність немає. Не роз'яснено так само хто вважається особою, що перебуває на утриманні.

У частині права на допомогу на поховання застрахованої особи за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності ч. 2 ст. 27 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачає, що не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо).

У п. 5.2.6–5.2.8. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат зазначено, що особи, які не працюють та перебувають на обліку в центрі зайнятості, не належать до осіб, які перебувають на утриманні потерпілого.

Право на одержання страхових виплат мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює (не перебуває у трудових відносинах або не є фізичною особою-підприємцем) та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

До осіб, які мають право на страхові виплати у разі втрати годувальника відносяться дружина (чоловік) померлого, яка перебуває у додатковій відпустці по догляду за дитиною до досягнення 3-х або більше років (за медичним висновком), але не більше ніж до 6-ти років.

Неповнолітні діти, на утримання яких потерпілий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти, вважаються такими, що перебували на його утриманні. Розмір страхових виплат визначається їм на загальних підставах.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику з прав про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31.03.1995 № 5, встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів існування. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд встановить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання⁷².

Щодо цього Верховний Суд у справі № 520/6518/17 від 22.05 2019, посилаючись на роз'яснення, викладенні у листі Верховного Суду України від 1 січня 2012 року, зазначив, що повне утримання означає відсутність у члена сім'ї інших джерел доходів, окрім допомоги померлого. Якщо, крім допомоги, що надавалась померлим, особа мала інші джерела доходів, то варто встановити, чи була допомога годувальника постійним і основним джерелом засобів до існування. Постійний характер допомоги означає, що вона була не одноразовою, а надавалась систематично, протягом певного періоду часу, і що померлий взяв на себе обов'язок щодо утримання цього члена сім'ї. Основне значення допомоги варто з'ясовувати шляхом порівняння розміру допомоги з боку померлого та інших доходів. Вирішення питання залежить від співвідношення розмірів

⁷² Про судову практику з прав про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>

допомоги та інших одержуваних доходів. Утримання може полягати у систематичній грошовій допомозі у вигляді грошових переказів, продуктових чи речових посилок тощо⁷³.

Тобто юридичний зміст поняття утримання полягає у необхідності здійснювати порівняльний аналіз доходу, який отримує утриманець та його співрозмірність з доходом померлого годувальника. Якщо дохід особи, що вважає себе утриманцем є меншим за розмір відповідного прожиткового мінімуму, то вона потребує підтримки. В іншому випадку вважається, що дохід померлого не міг бути основним та постійним джерелом існування.

Факт належності до складу сім'ї чи перебування на утриманні померлого можуть підтверджувати довідки житлово-експлуатаційної організації, а за її відсутності – довідки виконавчого органу ради чи інших документів про склад сім'ї померлого, зокрема про тих, хто перебував на його утриманні, або копії відповідного рішення суду (п. 2 ч. 2 ст. 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Згідно з ч. 2. ст. 47 наведеного закону одноразова допомога виплачується у місячний строк з дня смерті застрахованого особам, які мають на це право. Доповненням до статті слугує п. 5.3.1. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, де передбачено, що не тільки з дня смерті, але і (під час призначення страхових виплат за рішенням суду, яке набрало законної сили) за наявності всіх необхідних документів, але не пізніше 30-ти календарних днів після прийняття управлінням (відділенням) Фонду соціального страхування України постанови про призначення страхової виплати.

Щомісячні страхові виплати утриманцям у разі втрати годувальника. Відповідно до ст. 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено вичерпний перелік осіб, які мають право на щомісячні страхові виплати. До них належать такі категорії:

– непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання;

⁷³ Судова справа № 520/6518/17 від 22.052019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82001436>

– а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Такими непрацездатними особами є:

1) діти, які не досягли 16-ти років; діти з 16-ти до 18-ти років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання, – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23-ох років;

2) особи, які досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо вони не працюють;

3) особи з інвалідністю – члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;

4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;

5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27.03.1992 № 6 (підпункт г п. 20) передбачено, що непрацездатні члени сім'ї загиблого, які мали самостійний заробіток або одержували пенсію на час його смерті, можуть бути визнані утриманцями потерпілого, якщо частка заробітку останнього, що припадала на кожного з них, була основним і постійним джерелом їх існування, тобто ця частка має бути вищою, ніж їх самостійний заробіток або пенсія, тому що тільки тоді вона складе основне та постійне джерело існування. Тобто йдеться про осіб, які офіційно утриманцями не були, але з огляду на те, що вони потребували матеріальної підтримки, вони мали право на утримання. Важливо, щоб їхній сукупний дохід перевищував встановлений державою прожитковий мінімум⁷⁴.

Також суд вочевидь дійде висновку, що особа, яка перебуває у шлюбі не може бути утриманцем від батьків, тому що

⁷⁴ Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму Верховного суду України від 27.03.1992 р. № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>

фактично обов'язок щодо її утримання покладено на чоловіка (наприклад рішення Третього апеляційного адміністративного суду у справі № 804/3419/18 від 29.11.2018)⁷⁵.

За змістом ч. 8 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у разі, якщо кошти на утримання стягуються в судовому порядку, то сума виплати визначається у судовому рішенні. За відсутності судового розгляду – лише Фондом соціального страхування України.

У п. 5.2.5. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат уточнено, що такими є тільки батьки померлого, незалежно від того, разом вони проживали чи окремо.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку. Така особа не може перебувати у трудових відносинах або бути фізичною особою-підприємцем.

У п. 5.2.6–5.2.8 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат зазначено, що особи, які не працюють та перебувають на обліку в центрі зайнятості, не належать до осіб, які перебувають на утриманні потерпілого.

До осіб, які мають право на страхові виплати у разі втрати годувальника відносяться дружина (чоловік) померлого, яка перебуває у додатковій відпустці по догляду за дитиною до досягнення 3-ох або більше років (за медичним висновком), але не більше ніж до 6-ти років.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено різні відходи до обчислення щомісячної грошової виплати у разі смерті потерпілого і у випадку, коли смерть потерпілого настала внаслідок ушкодження здоров'я від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

У разі смерті потерпілого в основі обчислення розміру щомісячної страхової виплати є обрахована середня заробітна плата померлого за правилами Порядку обчислення середньої

⁷⁵ Судова справа № 804/3419/18 від 29.11.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78746145>

заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страхова виплата розподіляється в рівних частках між особами, які мають на це право з врахуванням частки і померлого за такими правилами:

1) сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначається шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб (ч. 8 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»);

2) якщо серед осіб, які батьки (або один з батьків) померлого, то спочатку з суми середнього заробітку вираховується 25 відсотків, які теж розподіляються порівну. Решта суми ділиться на кількість інших утриманців з врахуванням частки померлого.

Наприклад, якщо осіб, що мають право на виплати є троє, то ділиться сума середнього заробітку на чотири, тобто враховується ще померлий годувальник. Відповідно, чим менше осіб, які мають на це право, тим більший розмір страхової виплати.

Натомість у разі, коли смерть потерпілого настала внаслідок ушкодження здоров'я від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, то в основі обрахунку щомісячної страхової виплати покладено розміру щомісячної страхової виплати на день смерті потерпілого, яку він отримувал або міг отримувати.

Причинно-наслідковий зв'язок смерті потерпілого з одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я має підтверджуватися висновками відповідних медичних закладів, який згідно з п. 11 Положення про медико-соціальну експертизу є МСЕК.

Механізм встановлення причинно-наслідкового зв'язку смерті з професійного захворювання встановлений Інструкцією про встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України № 606 від 15.11.2005.

Максимальний розмір щомісячної страхової виплати особам, які втратили годувальника, не може перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб у Законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Відповідно до п. 5.3.2. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат щомісячна страхова виплата виплачується з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати, щомісяця з наступного місяця після місяця, у якому вона призначена (а також під час призначення щомісячної страхової виплати за рішенням суду, яке набрало законної сили), але не пізніше 30-ти календарних днів після прийняття управлінням (відділенням) Фонду постанови про призначення страхових виплат.

Відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних з похованням померлого. Згідно з ч. 7 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що у разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд соціального страхування України згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

Детальніше це питання врегульоване Порядком проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 826.

Цим актом передбачено механізм проведення Фондом соціального страхування України витрат на організацію поховання та пов'язаних з цим ритуальних послуг страхувальнику або сім'ї застрахованого, чи іншій особі, яка здійснювала поховання потерпілого у разі його смерті від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Відповідно до п. 7.2. та 7.3. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат для здійснення відшкодування до управління (відділення) Фонду соціального страхування України подаються документи (довідки, рахунки тощо), що підтверджують понесені сім'єю потерпілого або іншими особами відповідні витрати на день поховання, у розмірі не вище граничних розмірів витрат на поховання потерпілого

та пов'язаних з цим ритуальних послуг, які діяли на день поховання, для управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України.

Якщо потерпілий помер в одному регіоні України, а його поховання здійснюється в іншому, витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги відшкодовуються у розмірі не вище граничних розмірів, затверджених для регіону, де здійснюється поховання.

6.6. Порядок здійснення страхових виплат за соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання

Відповідно до змісту ст. 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» для призначення страхових виплат потерпілому або заінтересованій особі потрібно звернутися до виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України з заявою та необхідними документами в обсягу визначеного законодавством. Заява може бути також колективна для розгляду справ про страхові виплати у разі смерті потерпілого.

Якщо за станом здоров'я чи з інших причин застрахований або члени його сім'ї не можуть самі одержати необхідні документи, то їм в оформленні звернення допомагає страховий експерт Фонду соціального страхування України.

Правовий статус та повноваження цього суб'єкта визначено у Положенні про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, яке затверджене постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на в робництві та професійних захворювань України від 20.12.2011 № 63.

Перелік необхідних документів є регламентованим і статтею 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і відповідними положеннями Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат.

Відсутність хоча б одного з них позбавить можливості Фондом соціального страхування України розглянути справу про страхові виплати.

Обсяг документації залежить від страхового випадку, ідентифікаційних особливостей потерпілого, приналежності особи до складу сім'ї (утриманців) померлого годувальника тощо.

Також визначено різний перелік необхідних документів залежно чи страхові виплати призначаються потерпілому або особам, які мають на них право у разі його смерті.

Зокрема, для розгляду справ про страхові виплати Фондом соціального страхування України потерпілому потрібно подати такі документи, які формуються в страхову справу:

1) акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання за встановленими формами та/або висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності застрахованого;

Такий виклад законодавчого припису зовсім не означає, що потерпілий може вибірково подати один з зазначених документів. Водночас не передбачено законодавством і подання їх копій, навіть засвідчених нотаріально.

Зокрема, як зазначив Донецький окружний адміністративний суд у справі №805/6399/14 від 08.12.2016 в зазначеному вище реченні сполучник «або» знаходиться у дужках після сполучника «та», що свідчить про існування випадків призначення виплати з певного виду соціального страхування як на підставі обох документів одночасно (акту про нещасний випадок чи акту про розслідування професійного захворювання та довідки МСЕК), так і випадків призначення страхової виплати на підставі лише або акту або довідки МСЕК. Тобто, застосування сполучника «або» не може відбуватись у всіх випадках отримання відділеннями Фонду заяв про виплату страхових сум – лише тоді, коли не підлягає застосуванню сполучник «та» (коли законодавство не вимагає подання одночасно і відповідного акту, і довідки МСЕК)⁷⁶.

У разі, коли факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання встановлювався у судовому порядку, то підтверджуючим документом на виплати є рішення суду. Важливою є його резолютивна частина, в якій має бути

⁷⁶ Судова справа № 805/6399/14 від 08.12.2016 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63466278#>

зазначено сам факт страхового випадку, який пов'язаний з виробництвом. Оскільки, наприклад, за рішенням суду також може бути зобов'язано роботодавця організувати проведення ще раз повторного розслідування. Тому в основному такі рішення суду як документи страхової справи застосовуються тоді, коли страховий випадок настав досить давно і оригінали акта не збереглися.

2) документа про необхідність подання додаткових видів допомоги.

Перелік таких документів залежить від виду страхових витрати на медичну і соціальну допомогу та визначається відповідним підзаконним нормативно-правовим актом.

Наприклад, порядок забезпечення санаторно-курортним лікуванням регулюється Положенням про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням.

У разі, коли комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я потерпілого настало не лише з причин, що залежать від роботодавця, а і внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці необхідним документом є протокол засідання комісії з питань охорони праці підприємства, а у разі, якщо вона не створена на підприємстві, комісії з питань вирішення спорів при управлінні (відділенні) Фонду соціального страхування України про відсоток зменшення розміру одноразової допомоги потерпілому на виробництві.

Додатковими (залежно від обставин справи) відповідно до п. 3.1. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат подаються такі довідки:

– про розмір пенсії по інвалідності (якщо вона призначена) унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (зокрема про розмір одержуваних надбавок) у разі настання права на страхову виплату до 11 жовтня 2017 року;

– про розмір вартості утримання потерпілого у будинку-інтернату для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю або пансіонату для ветеранів війни та праці.

Що стосується осіб, які мають право на страхові виплати у разі втрати годувальника, то обсяг документації є дещо іншим.

Передусім це стосуються документів, що встановлюють наявність страхового випадку. До них можна віднести акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання за встановленими формами та/або висновок МСЕК про причинний зв'язок смерті потерпілого з наслідками раніше отриманого трудового каліцтва чи професійного захворювання.

Такий висновок викладений у документі «Довідка про причинний зв'язок смерті з професійним захворюванням або трудовим каліцтвом» за формою № 168-1/о.

Довідка необхідна тільки під час призначення щомісячної страхової виплати та проведення виплат на поховання померлого потерпілого, смерть якого настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. У такому разі подання особами, які мають на це право акту розслідування нещасного випадку або акту розслідування професійного захворювання не вимагається, тому що вони вже є у страховій справі, яка оформлена Фондом соціального страхування України на померлого потерпілого.

В іншому випадку право на страхові виплати посвідчує акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання зі смертельним наслідком.

Інша частина документів складається в основному з довідок, які підтверджують приналежність особи до членів сім'ї (утриманців) та визначених законом категорій. (наприклад для дітей померлого, що навчаються до 23-річного віку на денній формі навчання потрібно подати відповідну довідку навчального закладу).

Повний перелік документів для призначення одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати особам, які мають на неї право в разі смерті потерпілого визначений п. 5.1 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат в залежності від конкретних обставин страхової справи.

Відшкодування витрат на поховання померлого потерпілого здійснюється на основі документів (довідок, рахунків тощо), що підтверджують понесені сім'єю потерпілого або іншими особами відповідні витрати на день поховання. При цьому подання Довідки про причинний зв'язок смерті з професійним захворюванням або трудовим каліцтвом є обов'язковим.

Також до страхової справи потерпілого (особи, яка має на це право) долучаються копії одного з таких документів в залежності від того, ким працює потерпілий або ким працював померлий: годувальник на час настання страхового випадку. Це такі:

- копія трудової книжки або витяг з неї, засвідчена страхувальником або підписом працівника управління (відділення) Фонду соціального страхування України при пред'явленні оригіналу;

- копія цивільно-правового договору (для осіб, які працюють на умовах такого договору), засвідчена страхувальником або підписом працівника управління (відділення) Фонду соціального страхування України при пред'явленні оригіналу;

- копія документа, що підтверджує державну реєстрацію особи, як суб'єкта підприємницької діяльності.

Відповідні копії мають бути засвідчені страхувальником або підписом працівника управління (відділення) Фонду соціального страхування України під час пред'явлення оригіналу.

До ідентифікаційних документів особи належать також копії індивідуального податкового номера паспорта, засвідчені підписом працівника управління (відділення) Фонду соціального захисту України під час пред'явлення оригіналу.

Довідка про середню заробітну плату (дохід) потерпілого долучається до страхової справи у разі відсутності інформації в Державному реєстрі застрахованих осіб.

За змістом ст. 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено 10-денний строк не враховуючи дня надходження зазначених документів для прийняття рішення Фондом соціального страхування України про призначення або відмови у призначення страхових виплат (соціальних послуг).

Єдиним документом, який оформляє таке рішення є постановова, в якій зазначаються дані про осіб, які мають право на страхові виплати, розміри виплат на кожного члена сім'ї та їх строки або обґрунтування відмови у виплатах. До постанови додаються копії необхідних документів.

Щомісячні страхові виплати потерпілого (осіб, які мають на це право) автоматично підлягають перерахунку у березні відповідного року.

Коефіцієнт перерахування сум щомісячних страхових виплат щороку визначається постановою Кабінету Міністрів України. На 2020 рік він встановлений у розмірі 1,11. (Постанова Кабінету Міністрів України «Про перерахування розміру щомісячних страхових виплат потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, та особам, які мають право на страхові виплати у разі смерті потерпілого» від 01.04.2020 № 249.

Стосовно призначення допомоги тимчасовій непрацездатності, то перелік необхідних документів є невеликим.

Відповідно до п. 2.2. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат ними є виданий в установленому порядку листок непрацездатності та наявність акта розслідування нещасного випадку, пов'язаного з виробництвом, або акта розслідування хронічного професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами. Такі документи подаються для оплати перших 5-ти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів страхувальника.

Починаючи з 6-го дня тимчасової непрацездатності за рахунок коштів Фонду соціального страхування України проводиться виплати на підставі копії виданого в установленому порядку листка непрацездатності, засвідченої підписом керівника і скріпленої печаткою (за наявності) за основним місцем роботи, та довідки про середню заробітну плату за основним місцем роботи. Якщо особа працює на кількох роботах за сумісництвом, додатково додаються довідки про середню заробітну плату за місцями роботи за сумісництвом.

Для виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності добровільно застрахованій особі (потерпілому) до управління (відділення) Фонду соціального страхування України подаються:

- 1) листок непрацездатності;
- 2) копія договору про добровільне страхування (п. 2.6. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат).

Фонд соціального страхування України здійснює фінансування виплат щодо допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю потерпілого, доплати до середнього заробітку,

який потерпілий мав до uszkodження здоров'я під час тимчасового переведення його на легшу роботу, а також на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги на підставі заяви-розрахунку. Законодавством передбачено той ж порядок фінансування страхувальника як і у випадку соціального страхування у зв'язку тимчасовою втратою працездатності.

За змістом п. 3.4. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, якщо минуло 3 роки з дня втрати потерпілим працездатності внаслідок нещасного випадку або з дня смерті годувальника і справа про страхові виплати розглядається вперше, то страхові виплати провадяться з дня звернення.

Якщо виплати призначені, але не одержані своєчасно потерпілим або особою, яка має право на одержання виплат, провадяться за весь минулий час, але не більш як за 3 роки з дня звернення за їх одержанням.

Без обмеження протягом будь-якого строку та з коригуванням у зв'язку із зростанням цін на споживчі товари та послуги в порядку, встановленому ст. 34 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР підлягають тільки ті страхові суми, які своєчасно не визначені або не виплачені з вини Фонду соціального страхування України.

У ст. 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено вичерпний перелік підстав відмови у призначенні страхових виплат та наданні соціальних послуг, які не можуть бути розширені на рівні підзаконного акту.

Загалом їх можна поділити на ті, в основі яких є протиправні дії самого потерпілого і ті, які не пов'язані з його правовою поведінкою.

До протиправних діянь потерпілого, вчинених ним умисно належать такі:

- 1) навмисні дії, а також бездіяльність (приховування захворювань, невиконання приписів та обмежень лікаря), спрямовані на створення умов для настання страхового випадку;
- 2) вчинення умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку;
- 3) подання до Фонду соціального страхування України свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок;

До інших підстав закон відносить:

4) вчинення роботодавцем, іншими органами, що беруть участь у встановленні страхового випадку;

5) якщо нещасний випадок згідно із законодавством не визнаний пов'язаним з виробництвом.

Після того як страхові виплати (соціальні послуги) вже призначені їх можна припинити тільки за таких підстав, які визначені ст. 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

1) на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) на весь час, протягом якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого;

3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості;

4) якщо страховий випадок настав внаслідок навмисного наміру заподіяння собі травми;

5) якщо потерпілий ухиляється від медичної чи професійної реабілітації або не виконує правил, пов'язаних з установленням чи переглядом обставин страхового випадку, або порушує правила поведінки та встановлений для нього режим, що перешкоджає одужанню;

6) в інших випадках, передбачених законодавством.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Як співвідносяться між собою поняття «стійка втрата професійної працездатності» та «інвалідність»?

2. Охарактеризуйте спільні та відмінні ознаки щодо порядку розслідування нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

3. Чи має право дружина померлого внаслідок нещасного випадку на виробництві на отримання страхових виплат за законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві на відшкодування витрат на лікування чоловіка?

4. Які правові наслідки для працівника-потерпілого у випадку відмови від переведення на легшу роботу?

5. Якщо особа не має оригіналу акту про розслідування нещасного випадку, то чи має вона право на страхові виплати та соціальні послуги в цій системі соціального страхування?

6. Проаналізуйте гарантії щодо призначення медичної та соціальної допомоги для особи з інвалідністю та особи зі встановленою стійкою втратою професійної працездатності без встановлення інвалідності. Які є відмінності правового регулювання?

Розділ 7

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

7.1. Загальна характеристика соціального страхування на випадок безробіття

Механізм надання матеріального забезпечення та соціальних послуг у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття визначений Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», який комплексно застосовується разом із Законом України «Про зайнятість населення».

Зміст цього виду соціального страхування полягає у наданні отримувачу соціального забезпечення за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (страховика) з метою повністю або частково компенсувати втрату заробітної плати (доходу) у випадку настання страхового ризику.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (далі – страхування на випадок безробіття) передбачені такі види соціального забезпечення:

- 1) допомога по безробіттю, зокрема одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- 2) допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;
- 3) допомога по частковому безробітті;
- 4) соціальні послуги.

Отримувачі соціального забезпечення можна умовно поділити на такі види:

- 1) застраховані в обов'язковому порядку особи, на користь яких сплачувалися страхові внески;

2) застраховані в добровільному порядку особи; на користь яких сплачувалися страхові внески;

3) особи, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, на користь яких не сплачувалися страхові внески або ж інформація про сплату є невідомою;

4) застраховані працівники в стані часткового безробіття;

5) працюючі пенсіонери (право на обмежене коло соціальних послуг).

Функції страховика виконує виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страховальником є роботодавець та інші особи відповідно до ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підставою надання матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття застрахованим особам є страховий випадок.

Умовою отримання соціального забезпечення в системі соціального страхування на випадок безробіття є втрата роботи (припинення трудового договору або припинення іншого виду зайнятості) та реєстрація особи в територіальному центрі зайнятості в якості безробітного (за винятком працюючих пенсіонерів та працівників у стані часткового безробіття).

Суб'єкти. У ст. 4 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» визначені категорії осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття. Це особи, які працюють і можуть опинитися в статусі безробітних:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);

2) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу (виконують свій конституційний обов'язок);

3) особи, які працюють на основі цивільно-правового договору чи на інших підставах, передбачених законом;

4) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби) та інші особи, які проходять службу та отримують грошове забезпечення;

5) особи, які провадять незалежну професійну діяльність (наприклад, адвокати, нотаріуси тощо);

6) фізичні особи-підприємці,

7) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Також право на отримання соціального забезпечення виникає на основі договору про добровільну участь, який укладається на умовах та порядку, передбаченого ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Учасником добровільної системи сплати страхових внесків в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття можуть бути:

– члени особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками;

– громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Також законом встановлені певні вікові обмеження для отримання соціального забезпечення в системі соціального страхування на випадок безробіття.

Після досягнення особою 60-річного віку, вона набуває вже статусу «працюючий пенсіонер» і має право тільки на певні види соціальних послуг у разі звернення до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні. Зокрема, щодо пошуку відповідної роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультаційні послуги і пов'язані з працевлаштуванням профілактичні заходи відповідно до статті 7-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

До учасників системи соціального страхування на випадок безробіття належать також певні, передбачені законом, категорії осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню.

Щодо закону до таких осіб належать:

1) молодь (віком до 35-ти років), яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце (юридично ще

не має запису у трудовій книжці про працевлаштування) у випадку:

- закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах;
- або звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (далі – молодь, яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце);

2) внутрішньо переміщених осіб, які звільнилася з роботи (або припинила інший вид зайнятості) та не мають документів, що підтверджують факт звільнення (припинення іншого виду зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу.

Страховий випадок. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» страховий випадок це подія, через яку застраховані особи втратили заробітну плату (грошове забезпечення) або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин та зареєстровані в установленому порядку як безробітні, готові та здатні приступити до відповідної роботи і дійсно шукають роботу.

Така втрата роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин передбачає для працівників припинення трудового договору з підстав, які передбачені КЗпП України.

До таких підстав потрібно відносити:

- угоду сторін (п. 1.ст. 36 КЗпП України);
- закінчення дії строкового трудового договору (п. 2. ст. 36 КЗпП України);
- призов або вступ працівника або власника-фізичної особи на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада відповідно до ч. 3–4 ст. 119 КЗпП України; (п. 3. ст. 36 КЗпП України);
- припинення трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника (ст. 38 КЗпП України);
- припинення трудового договору з ініціативи працівника у разі в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за договором (ст. 39 КЗпП України);

– припинення трудового договору з ініціативи працівника через невиконання роботодавцем законодавства про працю, умов колективного чи трудового договору (ст. 38 та 39 КЗпП України).

Йдеться лише про ті випадки, коли працівник не може продовжуватися працювати з поважної причини, яка має бути вказана у його заяві про звільнення з роботи за власним бажанням.

Приблизний перелік таких причин передбачений ст. 38 КЗпП України. Наприклад, переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у певній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною з інвалідністю; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або особою з інвалідністю I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом. Втім роботодавець може визнати поважною також і інші причини, які зазначить працівник у заяві про звільнення з роботи за власним бажанням.

– припинення трудового договору з ініціативи роботодавця з окремих підстав, які не є складом дисциплінарного проступку (п.п. 1, 2, 5, 6 КЗпП України).

Також втрата роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин передбачає й інші аналогічні підстави, які визначені іншими законами, а для військовослужбовців – звільнення зі служби з поважних причин без права на пенсію (у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, у зв'язку із закінченням строку контракту, систематичним невиконанням умов контракту командуванням, через сімейні обставини або з інших поважних причин відповідно до законодавства про військовий обов'язок і військову службу) (п. 9 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»).

Право на виплати мають також застраховані особи, які опинилися в стані часткового безробіття.

Йдеться про той випадок, коли юридично відносини найманої праці на основі трудового договору тривають, але працівники втратили частину свого трудового доходу (заробітної

плати) через вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру.

Умови **отримання соціального забезпечення**. Обов'язковою умовою для отримання соціального забезпечення в цій системі соціального страхування є набуття статусу безробітної особи.

Відповідно до ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення» статусу безробітного може набути:

1) особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи;

2) особа з інвалідністю, яка не досягла встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та отримує пенсію по інвалідності або соціальну допомогу відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»;

3) особа, молодша 16-річного віку, яка працювала і була звільнена у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, зокрема припиненням або перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності (штату) працівників.

Статусу безробітного особа набуває шляхом особистого подання заяви встановленого зразка до територіального центру зайнятості *вже з першого дня її реєстрації у випадку відсутності відповідної роботи у порядку, який визначений Порядком реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України.*

У ст. 46 Закону України «Про зайнятість населення» роз'яснюється поняття *«підходяща робота»*. Зокрема, підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої

рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради. Заробітна плата має бути не нижче розміру заробітної плати такої особи за останнім місцем роботи з урахуванням середнього рівня заробітної плати, що склався у регіоні за минулий місяць, де особа зареєстрована як безробітний.

7.2. Види, порядок призначення та виплати матеріального забезпечення за соціальним страхуванням на випадок безробіття

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено два види матеріального забезпечення:

- щомісячна грошова допомога по безробіттю, зокрема одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Включення до цього переліку допомоги по частковому безробіттю цим законом не передбачено.

Водночас на виокремлення окремого виду матеріального забезпечення вказує ст. 47 Закону України «Про зайнятість населення» та окремі норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 7-1, ч. 2. ст. 34, ч. 2 та 4 ст. 35).

Допомога по безробіттю : види, розмір та тривалість виплати (ст. 22–23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»).

Допомога по безробіттю виплачується з 8-го дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в територіальному центрі зайнятості.

Проте є певні винятки, які пов'язані з причиною припинення трудового договору. Зокрема, якщо особа звільнилася за власним бажанням без поважної причини або за угодою сторін – то виплати вона почне отримувати не з 8-го, а з 91-го дня після реєстрації.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом 2-х років.

Для молоді, яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце цей строк скорочений – *180 календарних днів* протягом 2-х років з дня призначення допомоги по безробіттю.

Однак, у разі наступної реєстрації безробітних, що належать до зазначених категорій, після набуття ними страхового стажу допомога по безробіттю призначається тривалістю 360 календарних днів і відлік дворічного періоду розпочинається з дати призначення (п. 3 Порядку надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 № 61).

Для взятої на облік внутрішньо переміщеної особи, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітного до отримання таких документів та відомостей про періоди її трудової діяльності – строк виплати допомоги становить *180 календарних днів*.

Для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати *720 календарних днів*.

У разі чергового визнання в установленому порядку застрахованої особи безробітною у межах 2-х років, протягом яких виплачується допомога по безробіттю, тривалість її виплати враховується сумарно.

Допомога по безробіттю виплачується не рідше ніж 2 рази на місяць, а за згодою безробітного – 1 раз на місяць.

Допомога по безробіттю є щомісячною виплатою, яка має на меті компенсувати людині втрачений заробіток внаслідок припинення відносин найманої праці трудового договору (інших видів зайнятості).

Тому вона виплачується, наприклад, допоки особа є безробітною та не має офіційного працевлаштування, не займається підприємницькою або іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, не працює на основі цивільно-правової угоди тощо.

Вичерпний перелік підстав припинення виплати допомоги по безробіттю, відкладення виплат та скорочення їхньої тривалості визначений ст. 31 Закону України

«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Умовно допомогу по безробіттю можна поділяти на два різновиди:

– *виплата допомоги залежно від розміру страхового стажу (від 6-ти місяців) та середнього заробітку особи;*

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» розмір допомоги розраховується за таким співвідношенням:

до 2-ох років страхового стажу – 50 %;

від 2-ох до 6-ти років – 55 %;

від 6-ти до 10-ти років – 60 %;

понад 10-ти років – 70 % середнього заробітку особи.

Розмір допомоги по безробіттю розраховується у територіальному центрі зайнятості на підставі довідки про середню зарплату, видану роботодавцем згідно з правилами, які визначені Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням).

Відповідно до п. 11. цього акту передбачені певні вимоги, яких потрібно дотримуватися для належного оформлення довідки про середню зарплату працівника.

По-перше, розрахунковим періодом, за який обчислюється середня заробітна плата, є 12 календарних місяців за місцем роботи, де стався страховий випадок, починаючи з місяця, що передує місяцю настання страхового випадку.

По-друге, якщо застрахована особа перебувала у трудових відносинах менше ніж 12 календарних місяців за місцем роботи, де стався страховий випадок, середня заробітна плата обчислюється за фактично відпрацьовані календарні місяці (з першого до першого числа).

По-третє, у разі коли застрахована особа перебувала у трудових відносинах менше ніж календарний місяць за місцем роботи, де стався страховий випадок, середня заробітна плата обчислюється за фактично відпрацьований час (календарні дні) перед настанням страхового випадку.

Водночас розмір призначеної допомоги по безробіттю не може бути менший з 1 березня 2020 року ніж 1 800 гривень. (Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття «Про мінімальний розмір допомоги по безробіттю» від 31.01.2020 № 211).

Розмір допомоги не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом (ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»).

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного (тобто обрахованого для особи) розміру:

- перші 90 календарних днів – 100 %;
 - протягом наступних 90 календарних днів – 80 %;
 - надалі – 70 % (ст. 23 цього Закону).
- *вплата допомоги у мінімальному розмірі.*

Аналогічно розмір допомоги у мінімальному розмірі встановлено з 1 березня 2020 року 650 гривень. Це щомісячна сума, яка виплачується протягом встановленого періоду для виплати допомоги по безробіттю.

Умови та порядок виплати допомоги по безробіттю залежно від розміру страхового стажу та середнього заробітку особи. Особа повинна мати мінімальний страховий стаж за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування не менше ніж 6 місяців протягом 12-ти місяців, що передували реєстрації особи як безробітної.

Цей календарний період не має відношення до тривалості трудового договору працівника. Тобто набуття страхового стажу не пов'язане з безперервністю трудових відносин на основі трудового договору.

Страховий стаж обчислюється відповідно до ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Важливо, щоб працівник не був звільнений за порушення трудової дисципліни, інакше він має право на отримання допомоги по безробіттю тільки у мінімальному розмірі (незалежно від розміру його страхового стажу).

До 6-місячного страхового стажу закон також включає певні періоди, за який сплачено страхові внески зважаючи на розмір мінімального страхового внеску. Це такі:

1) період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

2) отримання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій (за винятком пенсії по інвалідності) та виплат за страхуванням на випадок безробіття.

Якщо з поважних причин настала перерва страхового стажу, то щоб такий період був зарахований особі в страховий стаж потрібно, щоб вона набула статусу безробітного протягом одного місяця після закінчення цієї перерви.

Перелік причин визначений у ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». До них належать такі:

– навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, клінічній ординатурі, аспірантурі, докторантурі з денною формою навчання;

– строкова військова служба;

– здійснення догляду непрацюючою працездатною особою за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за пенсіонером, який за експертним медичним висновком потребує постійного стороннього догляду;

– періоди зайнятості на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування не підтверджуються сплатою єдиного внеску;

– інші поважні причини, передбачені законодавством України.

Умови та порядок виплати допомоги по безробіттю у мінімальному розмірі. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на ви-

падок безробіття» право на допомогу по безробіттю тільки у мінімальному розмірі мають:

1) особи, які протягом 12-ти місяців, що передували реєстрації особи як безробітної, за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше 6-ти місяців.

Якщо особа взагалі не має страхового стажу протягом зазначеного періоду і не належить до категорій осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні зайнятості (молодь, яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце та внутрішньо-переміщені особи), вона не має права на отримання допомоги по безробіттю навіть у мінімальному розмірі.

До таких осіб не відносяться ті, у кого перерва страхового стажу настала з поважних причин і вони зареєструвалися у територіальному центрі зайнятості як безробітні не пізніше місяця після закінчення перерви.

2) особи, які звільнені з останнього місця роботи за дисциплінарний проступок на підставі ст. 37, п. 3, 4, 7 і 8 ст. 40, ст.ст. 41 і 45 КЗпП України (ст. 37 КЗпП України – є нечинною), а також з аналогічних підстав, визначених іншими законами.

Ці підстави характеризують припинення трудового договору у зв'язку з винними діями працівника, які призвели до порушення працівником трудової дисципліни. Йдеться про такі обставини:

- систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення (п. 3 ст. 40 КЗпП України);

- прогул (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин; (п. 4 ст. 40 КЗпП України);

- поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння (п. 7 ст. 40 КЗпП України);

- вчинення за місцем роботи розкрадання (зокрема дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого належить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу (п. 8 ст. 40 КЗпП України).

Щодо ст. 41 КЗпП України, то вона визначає підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями громадян, які порушили свої трудові обов'язки. Однак така підстава як перебування особи всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII у прямому підпорядкуванні у близької особи не характеризує дисциплінарний проступок працівник, оскільки звільнення проводиться, якщо неможливо перевести працівника за його згодою на іншу роботу.

Тож як видається, ч. 4 ст. 41 КЗпП України не має бути серед підстав звільнення, коли особа може претендувати тільки на мінімальний розмір допомоги по безробіттю.

Щодо ст. 45 КЗпП України, то вона передбачає розірвання трудового договору з керівником на вимогу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), якщо він порушує законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV.

3) молодь, яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце;

4) взята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітного до отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності.

Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності. Обрахований для конкретної особи розмір допомоги по безробіттю може бути виплачений одноразово у випадку, коли вона має намір організувати ведення підприємницької діяльності.

Відповідно до ч. 11 ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» виплата здійснюється протягом 14-ти днів після дня здійснення державної реєстрації юридичної особи, фізичної особи – підприємця.

Обов'язковою умовою отримання одноразової виплати є наявність таких умов:

1) досягнення зареєстрованим безробітним з числа застрахованих осіб 18-річного віку;

Тому право на її отримання не мають категорії, які мають додаткові гарантії у працевлаштуванні (молодь, яка потребує сприяння в працевлаштуванні на перше робоче місце та внутрішньо переміщені особи).

2) які не можуть бути працевлаштовані за сприяння територіального центру зайнятості протягом місяця у зв'язку з відсутністю на ринку праці відповідної роботи;

3) факт державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи.

У разі припинення або нездійснення підприємницької діяльності упродовж 2-х років з дня державної реєстрації юридичної особи чи фізичної особи-підприємця така особа не має права на чергове отримання допомоги по безробіттю одноразово для організації підприємницької діяльності (ч. 1. ст. 27 Закону України «Про зайнятість населення»).

Відповідно до ч. 3. ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» якщо застрахована особа не здійснювала підприємницьку діяльність *протягом 6-ти календарних місяців* з дня отримання допомоги по безробіттю одноразово для організації підприємницької діяльності (за винятком обставин, що унеможливають провадження підприємницької діяльності), виплачена сума коштів вважається використаною нею не за призначенням та підлягає поверненню. Порядок повернення законодавчо не врегульований.

Певний механізм вирішення цього питання запропонований в ухвалі Колегією суддів Вищого адміністративного суду від 23.10.2014 за № 2а/2570/661/2012.

Тут передбачено, що у разі виявленні збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, орган державного фінансового контролю має право визначати їх розмір згідно з методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, та звернутися до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів⁷⁷.

⁷⁷ Судова справа №2а/2570/661/2012 від 23.10.2014 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41088253>

Протилежним підходом вирізняється ухвала Вищого адміністративного суду від 28.11.2013 за № 2а/2570/661/12, в якій зроблено важливий висновок, що факт неprovedження особою підприємницької діяльності не може бути розцінений як незаконні видатки коштів Фонду або майнова шкода⁷⁸.

Детальніше умови та порядок отримання одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності регулюється Порядком надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності.

Порядок надання одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності умовно можна поділити на декілька етапів:

1) звернення особи до територіального центру зайнятості з поданням двох документів, а саме, заяви про надання допомоги по безробіттю одноразово та бізнес-плану;

2) розгляд поданих документів комісією з питань одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності у присутності безробітного (за бажанням);

3) ухвалення рішення комісією та оформлення її висновку відповідним протоколом;

4) ухвалення рішення щодо надання одноразової допомоги керівником центру зайнятості з урахуванням висновку комісії щодо здійснення такої виплати не пізніше 10-ти робочих днів після подання документів;

5) державна реєстрація юридичної особи чи фізичної особи – підприємця протягом 30-ти календарних днів після ухвалення рішення про надання виплати допомоги по безробіттю одноразово;

6) здійснення одноразової виплати протягом 14-ти робочих днів після дня здійснення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця.

Відповідно до п. 9 Порядку надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, у разі якщо особа не

⁷⁸ Судова справа № 2а/2570/661/12 від 28.11.2013 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36233249#>

пройшла державну реєстрацію юридичної особи чи фізичної особи-підприємця без поважних причин, вона втрачає право на отримання виплати допомоги по безробіттю одноразово. Поважними причинами продовження строку, протягом якого має відбутися державна реєстрація юридичної чи фізичної особи-підприємця, є хвороба громадянина, смерть членів його сім'ї та родичів, догляд за хворою дитиною віком до 14 років, відвідування закладів охорони здоров'я, судових та правоохоронних органів, військових комісаріатів, інших державних установ та інші обставини, які об'єктивно унеможливають реєстрацію, що підтверджується відповідними документами.

Право на таку одноразову виплату допомоги по безробіттю не мають права зареєстровані безробітні:

1) які протягом останніх 24-ох місяців, що передували початку безробіття, були зареєстровані як фізичні особи-підприємці;

2) або яким допомога по безробіттю припинялася у зв'язку зі встановлення факту подання особою недостовірних даних та документів, на підставі яких було ухвалено рішення про надання їй статусу безробітного, призначення (виплати) матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг (п. 8 ч.1 ст. 45 Закону України «Про зайнятість населення»);

3) яким ця допомога скорочувалась на строк 90 календарних днів.

Також працівникам, які звільнені з таких підстав:

– набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження цієї роботи (п. 7 ст. 36 КЗпП України)

– звільнення, що має дисциплінарний характер (п. 3, 4, 7, 8 ст. 40 п. 1,2,3,4, ст. 41 КЗпП України);

– звільнення керівника підприємства, установи, організації, якщо він порушує законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (ст. 45 КЗпП України).

Щодо військовослужбовців, то тут виникають певні колізії у зв'язку з тим, що Порядок надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації

безробітним підприємницької діяльності не приведений наразі у відповідність до ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції Закону № 2397-VIII від 05.04.2018.

Структурно норма зазнала суттєвих змін і п. 7 не містить тепер необхідної для правового застосування інформації щодо підстав звільнення зі служби осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу. Що стосується відповідних положень п. 3 та 6 – тут теж відбулися зміни.

Отже, з посиланням на Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» у нечинній зараз редакції до внесення відповідних змін можна вивести такі підстави звільнення з військової служби, які не дають можливості отримати одноразову виплату допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом та звільняються із служби достроково – у разі звільнення зі служби з таких підстав:

- у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі (п. 3. ч. 3 у редакції Закону від 18.02.2018);

Контракт припиняється (розривається), а військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, звільняються з військової служби з таких підстав, які визначені пунктами «е», «є», «ж», «и» «і» ч. 6 ст. 26 у редакції Закону від 18.02.2018.

- через службу невідповідність;
- у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права займати певні посади;
- у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку;
- у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем;
- у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням, відповідно до якого військовослужбовця притягнуто до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції».

Щодо осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, звільняються з військової служби за пунктами «е», «є», «ж», «з» ч. 7 ст. 26 у редакції Закону від 18.02.2018, а саме:

- через службову невідповідність;
- у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права займати певні посади;
- у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку;
- у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням, відповідно до якого військовослужбовця притягнуто до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції».

Довільне застосування відповідних положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є неприпустимим і унеможливує застосування положень допоки не буде правової узгодженості норм.

4) яким, допомога по безробіттю була скорочена на 90 календарних днів через недотримання письмових індивідуальних рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню, а саме:

5) невідвідування безробітним територіального центру зайнятості, в якому він зареєстрований, у визначений і погоджений з ним час;

6) невідвідування роботодавця упродовж 7-ми календарних днів відповідно до виданого направлення на працевлаштування на відповідну роботу;

7) відмова від проходження професійного навчання у випадках, передбачених ч. 2 ст. 46 Закону України «Про зайнятість населення»;

8) невиконання без поважних причин обов'язків за договорами про надання соціальних послуг відповідно до Законів України «Про зайнятість населення» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», наданими безробітному в письмовій формі (з дня відвідування, під час якого з'ясовано недотримання рекомендацій, що були надані під час попереднього відвідування,

або з дня призначеного відвідування особою центру зайнятості, узгодженого з безробітним, яке не відбулось»);

Допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Згідно з ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснювали поховання, у розмірі прожиткового мінімуму.

Розмір прожиткового мінімуму визначається винятково Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

У разі смерті безробітного, що є особою з інвалідністю, або особи, яка перебувала на його утриманні, за вибором осіб, які здійснювали поховання, виплачується допомога на поховання за цим Законом або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання за іншими законодавчими актами.

Допомога по частковому безробіттю. Правове регулювання надання допомоги по частковому безробіттю регулюється Законом України «Про зайнятість населення» та прийнятого на його виконання Порядку надання допомоги по частковому безробіттю, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 07.03.2013 № 103.

Зазначимо, що умови та порядок отримання цієї страхової виплати були суттєво змінені у зв'язку з введенням в Україні загальнонаціонального карантину на подолання пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19).

Зокрема, право на цей вид допомоги в системі соціального страхування на випадок безробіття мають застраховані особи, які втратили частину заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції без припинення трудових відносин.

Для отримання допомоги працівникам роботодавців має право звернутися до територіального центру зайнятості, але не раніше, ніж через рік після закінчення строку виплати попередньої допомоги по частковому безробіттю. Винятком є вжиття роботодавцем заходів щодо профілактики та запобігання поширенню епідемії на виконання відповідного рішен-

ня обласної державної адміністрації. Відповідно цей період не зважається під час розгляду звернення за наступним одержанням допомоги по частковому безробіттю з причин виробничого характеру.

Визначення поняття «виробництво» передбачене у декількох законодавчих актах.

Виробництво – діяльність, пов'язана з виробництвом об'єктів санітарних заходів, зокрема всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво, підготовка, змішування та пов'язані з цим процедури, обробка, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану об'єкта (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР).

Виробництво – будь-яка діяльність, пов'язана зі створенням кормів, що включає всі стадії технологічного процесу, зокрема первинне виробництво, підготовку, змішування, обробку, переробку, наповнення, пакування, відновлення та інші зміни стану відповідного об'єкта (п. 5 ч. 1 ст. 1 «Про безпечність та гігієну кормів» від 21.12.2017 № 2264-VIII).

Водночас трудові відносини з такими працівниками не припинилися. Тобто соціальне забезпечення надається під час дії трудового договору застрахованої особи.

Причиною необхідності матеріальної підтримки таких працівників за кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є втрата ними частини заробітку у зв'язку з тим, що їм було скорочено робочий час, оскільки було скорочено (зупинено) виробництво продукції за обставин, які не залежали від волі сторін трудового договору.

Відповідно, якщо зарплата працівника хоч і зменшилася, але не було скорочено йому кількість робочих годин, то права на отримання допомоги по частковому безробіттю він не має.

Тому підставою надання допомоги по частковому безробіттю є страховий випадок, який характеризується поняттям «часткове безробіття».

Під частковим безробіттям закон передбачає вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням)

виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин (п. 24 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення»).

Приблизний перелік таких непередбачуваних та непереборних подій містить п. 1-2 Порядку надання допомоги по частковому безробіттю.

У ст. 47 Закону України «Про зайнятість населення» окреслені такі умови часткового безробіття, а саме:

1) підприємство, цех або дільниця має замкнутий цикл виробництва (структурний підрозділ підприємства, у якому здійснюються всі етапи технологічного процесу з виробництва певного виду продукції у межах такого підрозділу);

На відміну від поняття «виробництво», визначення поняття «цех (дільниця) із замкнутим циклом виробництва» у законодавстві не має.

2) зупинення (скорочення) виробництва має невідворотний та тимчасовий характер;

3) зупинення (скорочення) виробництва є вимушеним заходом з таких причин:

– вичерпано всі можливі заходи запобігання йому, що підтверджується, за результатами консультацій між ними, спільним узгодженим рішенням роботодавця та виборного органу профспілкової організації, з якою укладено колективний договір;

– роботодавцем вживаються заходи щодо профілактики та запобігання поширенню епідемії на виконання відповідного рішення місцевої державної адміністрації.

4) зупинення (скорочення) виробництва триває не менше 3-х та не перевищує 6-ти місяців і не залежить від працівників та роботодавця;

5) зупинення (скорочення) виробництва охопило не менш як 20 відсотків чисельності працівників підприємства або цеху, дільниці, у яких скорочення робочого часу становить 30 і більше відсотків на місяць.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України «Про зайнятість населення» право на отримання допомоги по частковому безробіттю мають працівники з дотриманням у сукупності таких умов:

1) протягом 12-ти місяців, що передували місяцю, в якому почалося скорочення передбаченої законодавством три-

валості робочого часу, працювали не менше 6-ти календарних місяців,

2) протягом цих 6-ти календарних місяців сплачено за застраховану особу страхові внески,

3) у яких скорочення тривалості робочого часу становить 50 і більше відсотків на місяць.

Право на зазначену допомогу також мають особи, які перебували у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку і на день початку зупинення (скорочення) виробництва приступили до роботи.

Водночас передбачений випадок, коли право на допомогу по частковому безробіттю належить кожному працівнику. Це, коли роботодавець вживає заходи щодо профілактики та запобігання поширенню епідемії на виконання відповідного рішення обласної державної адміністрації.

У ч 3. цієї ж статті визначено випадки, коли допомога по частковому безробіттю не надається. Це:

1) зупинення (скорочення) виробництва носить сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин;

2) є можливість працевлаштування (тимчасового переведення) працівників на період зупинення (скорочення) виробництва на інших дільницях, у цехах;

3) працівник:

– відмовився від працевлаштування (тимчасового переведення) на відповідну роботу на підприємстві з повним робочим днем (тижнем);

– працює на підприємстві за сумісництвом;

– проходить альтернативну (невійськову) службу.

Водночас означений перелік підстав розширений на підзаконному рівні. Зокрема, п. 1.6. Порядку надання допомоги по частковому безробіттю вказує на те, відмова працівника від працевлаштування має бути письмова.

Окрім цього визначає також додаткову підставу як залучення працівників до профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню страхових випадків, передбачених статтею 7-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Таке розширення переліку підстав не сприяє правильному застосуванню означених положень, тому що судова практика

свідчить про те, що перелік підстав відмови у наданні соціального забезпечення має бути визначений, змінений чи відмінений винятково законом.

Отримання працівником допомоги по частковому безробіттю залежить від дотримання роботодавцем умов та порядку, які детально вписані Порядком надання допомоги по частковому безробіттю. Тобто працівник не може самостійно звернутися до територіального центру зайнятості для отримання цього виду соціального забезпечення.

Відповідно до змісту ч. 4 та 5 ст. 47 Закону України «Про зайнятість населення» допомога по частковому безробіттю виплачується працівникам роботодавцем з 1-го дня скорочення тривалості їх робочого часу, у межах строку зупинення (скорочення) виробництва, але не більше 180 календарних днів протягом року.

Допомога по частковому безробіттю встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено передбачену законодавством тривалість робочого часу, *із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу)*, встановленої працівникові відповідного розряду. Розмір допомоги визначається під час затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, зважаючи на фінансові можливості, і не може перевищувати прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом.

Також передбачено випадки, коли кошти в повному обсязі повертаються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, за вжиття роботодавцем заходів щодо профілактики та запобігання поширенню епідемії на виконання відповідного рішення обласної державної адміністрації.

Йдеться про порушення гарантій зайнятості працівників, яким виплачувалася допомога по частковому безробіттю (розірвання трудового договору протягом 6-ти місяців (якщо допомога виплачувалася менше ніж 180 календарних днів, – протягом періоду, що дорівнює періоду виплати допомоги), з дня закінчення виплати допомоги з підстав, передбачених:

– п. 1 ст. 36 КЗпП України (припинення трудового договору за угодою сторін);

– ч. 3 ст. 38 КЗпП України (розірвання трудового договору за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору);

– п. 1 с. 40 КЗпП України (розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, зокрема ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників).

Також було введено норму ст. 47-1 Закону України «Про зайнятість населення», яка визначає умови та порядок звернення роботодавця з числа суб'єктів малого та середнього підприємництва та призначення страхових виплат його працівникам, які втратили частину заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності за період проведення заходів щодо запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), передбачених карантинном, встановленим Кабінетом Міністрів України.

7.3. Види соціальних послуг за соціальним страхуванням на випадок безробіття

Окрім матеріального забезпечення, в системі соціального страхування на випадок безробіття безкоштовно територіальними центрами зайнятості надаються різноманітні соціальні послуги.

Згідно з ч. 2. ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» надаються такі види соціальних послуг:

1) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, зокрема в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях;

У ч. 1. ст. 35 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено, що професійне навчання зареєстрованих безробітних це професійна підготовка, перепідготовка

та підвищення кваліфікації, спрямовані на здобуття та удосконалення професійних знань, умінь та навичок, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, що здійснюються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Зі змістом ч. 2 цієї статті професійне навчання може бути організоване на замовлення роботодавця або для самозайнятості, провадження підприємницької діяльності з урахуванням побажань безробітних та здійснюється у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання.

Основним підзаконним нормативно-правовим актом, який регулює питання професійного навчання є Порядок професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, затвердженого спільним наказом Міністерства соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України від 31.05.2013 № 318/655.

Відповідно до положень Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних виокремлюють такі види професійного навчання:

- 1) професійне навчання безробітних за робітничими професіями;
- 2) професійне навчання безробітних з вищою освітою;
- 3) стажування та підвищення кваліфікації безробітних на курсах цільового призначення.

Кожен з них може мати очну чи заочну (дистанційну) форму. Дистанційно безробітні проходять професійне навчання відповідно до Положення про дистанційне навчання, яке затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 25.03. 2013 № 466.

Строк професійного навчання безробітних визначається робочими навчальними планами та робочими навчальними програмами та не може перевищувати 12 місяців.

Відповідно до п. 6.1. Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних така професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації організовується на договірних засадах із безробітними, роботодавцями та навчальними закладами.

Для організації відповідного професійного навчання територіальними центрами зайнятості укладаються у письмовій формі (типової форми немає) договори.

Їх зміст та назва залежить від того, який суб'єкт виступає організатором професійного навчання: навчальний заклад чи роботодавець.

Якщо професійне навчання буде здійснюватися у навчальному закладі, то територіальний центр зайнятості укладає такі договори:

1) з навчальним закладом (*договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі*).

Договір укладається тільки з тими навчальними закладами, які пройшли відбір відповідно до Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 16.05.2013 № 269.

Значні умови такого договору викладені у п. 6.2. Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, де предметом договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі визначено забезпечення професійного навчання безробітних за професією (спеціальністю, напрямом або галуззю знань) із зазначенням виду та строку професійного навчання та у разі потреби забезпечення проживання безробітних у період навчання відповідно до списків осіб, що додаються до договору.

2) з безробітним (*договір про професійне навчання безробітного*).

Такий договір укладається на підставі договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі тільки між безробітним та територіальним центром зайнятості.

Відповідно до п. 2.2. Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, якщо зареєстрована безробітна особа виявляє бажання пройти професійне навчання відповідно до результатів наданих послуг з професійної орієнтації, територіальний центр зайнятості за місцем реєстрації особи як безробітної укладає з нею договір та видає їй направлення на професійне навчання до навчального закладу за встановленою у Додатку № 1 до цього Порядку формою.

Безробітний зараховується до навчального закладу на підставі направлення на професійне навчання.

Відповідно до п. 6.3. цього акту предметом договору про професійне навчання безробітного є направлення безробітного на професійне навчання за професією (спеціальністю, напрямом або галуззю знань) із зазначенням виду професійного навчання, найменування навчального закладу та проходження ним повного курсу навчання у визначені строки.

Якщо професійне навчання буде здійснюватися на замовлення роботодавця, то територіальний центр зайнятості укладає такі договори:

1) з роботодавцем (*договір про організацію професійного навчання безробітних на замовлення роботодавця*).

До договору про організацію професійного навчання безробітних на замовлення роботодавця додається список безробітних, які будуть працевлаштовані після завершення навчання (п. 6.4. Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних).

Працевлаштування відбувається протягом 30-ти календарних днів з дня завершення навчання безробітних і передбачає імператив по відношенню як до працівника, так і роботодавця.

2) з навчальним закладом (*договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі*) (лише у тому випадку, якщо безробітний буде проходити там навчання)

3) з безробітним (*договір про професійне навчання безробітного*).

Якщо безробітний буде проходити професійного навчання у відповідного роботодавця та навчатися за індивідуальним планом або проходити стажування, то між ним та роботодавцем укладається також *договір про професійне навчання безробітного у роботодавця*.

2) профорієнтація.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про зайнятість населення» кожен має право на професійну орієнтацію, яке забезпечується шляхом надання комплексу профорієнтаційних послуг з вибору або зміни професії, виду діяльності та інших профорієнтаційних послуг. Для отримання послуги особі не обов'язково бути зареєстрованою в якості безробітного.

Однак вона має стати на облік у територіальному центрі зайнятості з дотриманням процедури звернення та поданням документів, перелік яких передбачений п. 4 Порядком реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу. Інакше особа вправі отримуватися тільки інформацію про послуги, що надаються територіальним центром зайнятості.

Профорієнтація здійснюється як безпосередньо у територіальних центрах зайнятості, так і поза їх межами, не завжди має одноразовий характер, оскільки орієнтована на потреби особи. Також профорієнтаційні послуги можуть надаватися дистанційно.

Види профорієнтаційних послуг передбачені ст. 33 цього акту з визначенням правового змісту кожної з них.

До профорієнтаційних послуг належать такі:

- 1) професійне інформування;
- 2) професійне консультування;
- 3) проведення професійного відбору.

Зокрема, *професійне інформування* полягає у наданні відомостей про трудову діяльність та її роль у професійному самовизначенні особи, інформації про стан ринку праці, зміст та перспективи розвитку сучасних професій і вимоги до особи, форми та умови оволодіння професіями, можливості професійно-кваліфікаційного і кар'єрного зростання, що сприятиме формуванню професійних інтересів, намірів та мотивації особи щодо обрання або зміни виду трудової діяльності, професії, кваліфікації, роботи;

Щодо іншої профорієнтаційної послуги, професійного консультування, то воно спрямовано на оптимізацію професійного самовизначення особи на основі виявлення її індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвих ситуацій, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я та з урахуванням потреби ринку праці.

Завершує перелік профорієнтаційних послуг проведення професійного відбору, що полягає у встановленні відповідності особи вимогам, які визначені для конкретних видів професійної діяльності та посад.

Детальніше питання профорієнтації регулюється Порядком надання територіальними органами центрального органу

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 03.01.2013 № 2.

За кількістю осіб, яким вони надаються, профорієнтаційні послуги можна поділити на:

- 1) індивідуальні;
- 2) групові.

У п. 3.1. розглянутого Порядку передбачено, що індивідуальна профорієнтаційна послуга – це організована взаємодія працівника територіального органу та особи, яка отримує послугу, що передбачає:

- з'ясування мети звернення особи, її мотивів та потреб у професійному самовизначенні;
- вибір виду індивідуальної послуги (профінформування, профконсультування чи профвідбір);
- безпосереднє надання послуги за обраним видом;
- формулювання висновків та видача рекомендацій особі.

Вони надаються особам за їх особистим зверненням або за рекомендацією працівника територіального центру зайнятості.

Щодо групової профорієнтаційної послуги – це також організована взаємодія працівників територіального органу, з тією відмінністю, що отримувачем послуги є група осіб. Вона передбачає:

- вибір виду (групова консультація, семінар, тренінг та інше) і тематики групової профорієнтаційної послуги відповідно до мети звернення особи, її мотивів та потреб у професійному самовизначенні;
- формування групи осіб, яким буде надана групова профорієнтаційна послуга, відповідно до перспективного графіка;
- проведення профорієнтаційного заходу;
- видача рекомендацій особам – учасникам профорієнтаційного заходу.

Є певна особливість в отриманні профорієнтаційних послуг зареєстрованими безробітними з врахування змін, які відбулися у законодавстві.

Зокрема, у п. 2.6. Порядку надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб передбачено, що отримання профорієнтаційних послуг зареєстрованими безробітними здійснюється ними з *урахуванням письмових індивідуальних рекомендацій* щодо сприяння працевлаштуванню. Види та форми профорієнтаційних послуг, що пропонуються особі, визначаються працівником територіального центру зайнятості за погодженням з особою.

Зазначимо, що зареєстрований безробітний має дотримуватися письмових індивідуальних рекомендацій, оскільки у випадку їх недотримання тривалість виплати допомоги по безробіттю скорочується на строк до 90 календарних днів.

Вичерпний перелік тих, які є причиною скорочення виплати, поданий у п. 4 Порядку надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності. Наприклад, до письмових індивідуальних рекомендацій належать відвідання роботодавця упродовж 7 календарних днів відповідно до виданого направлення на працевлаштування на відповідну роботу, проходження професійного навчання.

Водночас індивідуальні рекомендації це окремий документ, що містив перелік рекомендованих заходів для відвідування безробітним, який заповнював спеціаліст територіального органу державної служби зайнятості відповідно до Додатку № 7 Персональної картки, яка була затверджена наказом Міністерства соціальної політики від 16.05.2013 № 270 «Про затвердження форм Персональної картки та додатків до неї, заяви про надання статусу безробітного та направлення на працевлаштування».

Однак цей наказ втратив чинність. Відтепер Персональна картка та додатки до неї особи, яка шукає роботу не містить відповідного додатку (наказ Міністерства соціальної політики України від 19.12.2018 № 1911). Тож наявність письмових індивідуальних рекомендацій можна тлумачити лише в контексті виконання особою індивідуальних планів надання послуг для осіб, які шукають роботу та індивідуальних планів працевлаштування для зареєстрованих безробітних. Такі документи

були затверджені вищенаведеним наказом Міністерства соціальної політики України, яким був введений Порядок та умови складання, виконання індивідуальних планів надання послуг і працевлаштування.

3) пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, зокрема шляхом організації громадських робіт для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У 2019 році в територіальному центрі зайнятості було введено нову посаду кар'єрного радника. Це співробітник центру зайнятості, який відповідно до Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, забезпечує організацію надання послуг особам, які шукають роботу, зареєстрованим безробітним, здійснює супровід таких осіб задля їх подальшого працевлаштування (п. 2 цього акту).

Саме кар'єрний радник разом з особою, яка стає на облік у територіальному центрі зайнятості складають *індивідуальний план надання послуг*, а у випадку набуття нею статусу зареєстрованого безробітного – *індивідуальний план працевлаштування* з дотриманням вимог Порядку та умов складання, виконання індивідуальних планів надання послуг і працевлаштування.

Водночас кар'єрний радник забезпечує первинне, а згодом, якщо особа набуває статусу зареєстрованого безробітного і поглиблене профілювання відповідно до Методики здійснення первинного та поглибленого профілювання осіб, які шукають роботу, та зареєстрованих безробітних, яка затверджена наказом Міністерства соціальної політики України від 19.12.2018 № 1910.

Із врахуванням нововведень пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні за допомогою кар'єрного радника структурно можна виокремити два різновиди:

1) пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні особи, що шукає роботу;

На цьому етапі кар'єрний радник здійснює первинне профілювання.

Його результати є підставою для складання *індивідуального плану надання послуг з особою*, яка звернулася до центру

зайнятості з метою отримання послуг із сприяння у працевлаштуванні.

Відповідно до змісту п. 11 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, у цьому документі зазначається комплекс заходів, які мають вжити кар'єрний радник та особа, яка шукає роботу, строки та періодичність їх надання, зобов'язання сторін щодо виконання цього плану.

2) пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні зареєстрованому безробітному.

Кар'єрний радник здійснює поглиблене профілювання.

Його результати є підставою для складання *індивідуального плану працевлаштування*.

У п. 26 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу передбачено, що індивідуальний план працевлаштування має містити комплекс заходів, які мають вжити кар'єрний радник та особисто зареєстрований безробітний, для працевлаштування або здійснення іншого виду зайнятості, зокрема:

- взаємні права, обов'язки кар'єрного радника та зареєстрованого безробітного;

- заходи, пов'язані з пошуком роботи, співпрацею з роботодавцями та проведенням переговорів щодо умов працевлаштування;

- заходи, пов'язані з отриманням освітніх послуг, обранням суб'єкту освітньої діяльності;

- перелік активних заходів для забезпечення зайнятості;

- умови залучення суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, для сприяння у працевлаштуванні безробітного на підставах, передбачених ст. 37 Закону України «Про зайнятість населення»;

- строки, звітність, порядок інформування щодо виконання заходів, пов'язаних із реалізацією індивідуального плану працевлаштування, форму співпраці та підтвердження вжиття заходів, передбачених планом, кількість заходів та зустрічей з кар'єрним радником, іншими співробітниками центру зайнятості;

- умови внесення змін та відповідальність кожної із сторін за невиконання чи неналежне виконання індивідуального плану працевлаштування.

– перелік заходів та послуг щодо сприяння працевлаштуванню (із зазначенням строків та результатів їх проведення), які мають вжити кар'єрний радник та особа, яка шукає роботу.

У разі відмови зареєстрованого безробітного від складення, підписання індивідуального плану працевлаштування, а також встановлення факту його невиконання без поважних причин, зазначених в абз. 3 п. 28 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, центр зайнятості припиняє реєстрацію (п. 30 цього акту).

Стосовно організації громадських робіт для безробітних, то правове регулювання здійснюється на підставі ст. 31 Закону України «Про зайнятість населення», що гарантує можливість їхнього тимчасового працевлаштування зі збереженням виплати допомоги по безробіттю.

Тут у ч. 1. ст. 31 передбачено, що громадські роботи є видом суспільно корисних оплачуваних робіт в інтересах територіальної громади, які організовуються для додаткового стимулювання мотивації до праці, матеріальної підтримки безробітних та інших категорій осіб і виконуються ними на добровільних засадах.

Громадські роботи відповідно до ч. 3 цієї ж статті мають відповідати таким вимогам:

- мають тимчасовий характер і для їх організації не можуть бути використані постійні робочі місця та вакансії;
- можуть виконуватися на умовах неповного робочого дня;
- мають економічну, соціальну та екологічну користь для регіону;
- надають можливість тимчасового працевлаштування безробітних на роботи, що не потребують додаткової спеціальної, освітньої та кваліфікаційної підготовки.

Порядок організації громадських та інших робіт тимчасового характеру затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 № 175.

Відповідно до п. 3 цього акту право на участь у громадських роботах мають такі категорії:

- 1) зареєстровані безробітні;
- 2) особи, які перебувають на обліку в територіальних органах Державної служби зайнятості у районах, містах, районах у містах як такі, що шукають роботу;

3) працівники, які втратили частину заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення до 50-ти відсотків передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції.

Умовно проведення громадських робіт складається з таких етапів:

1) організація громадських робіт з визначенням джерел фінансування, видів громадських робіт та кола роботодавців;

До організації громадських робіт залучаються такі суб'єкти, які наділені повноваженнями щодо прийняття щорічного рішення щодо організації громадських робіт на відповідний календарний рік:

– органи державної влади (місцеві державні адміністрації);

– органи місцевого самоврядування (виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад).

У порядку послідовності виконання повноважень цими суб'єктами щороку ухвалюються два рішення щодо організації громадських робіт, зміст яких практично тотожний один одному.

На рівні органів державної влади – це розпорядження голови місцевої державної адміністрації.

На рівні органів місцевого самоврядування – це рішення міської ради (або її виконавчого комітету).

Рішення про організацію громадських робіт ухвалюються відповідно до територіальних програм зайнятості населення та інших відповідних програм певного регіону.

Наприклад, Ухвалою Львівської міської ради № 2788 від 21.12.2017 затверджено Програму організації і проведення громадських та інших робіт тимчасового характеру у м. Львові на 2018–2022 роки. Цим документом визначено види громадських робіт, які мають суспільно корисну спрямованість, відповідають потребам громадян м. Львова і сприяють їхньому соціальному розвитку.

До них можна віднести благоустрій території, здійснення супроводу осіб з особливими потребами та озвучення книг для осіб з вадами зору, робота бібліотекаря та оператора комп'ютерного набору, навчання роботи на персональному комп'ютері осіб з особливими потребами. Водночас є чимало

видів громадських робіт, які мають відношення до юриспруденції. Це надання юридичних та реабілітаційних послуг, надання соціальної, юридичної допомоги та реабілітаційних послуг учасникам АТО, надання послуг з психологічної, юридичної, профорієнтаційної підтримки особам, звільнених з місць позбавлення волі, робота з документацією тощо.

Визначальним для організації громадських робіт у питаннях носія важливої інформації (видів громадських робіт, джерел фінансування та кола роботодавців) є рішення органів місцевого самоврядування.

Наприклад, Львівська міська рада ухвалила 31.01.2020 рішення № 65 «Про організацію і проведення громадських та інших робіт тимчасового характеру у м. Львові у 2020 році».

У п. 4 цього акту передбачено, що підприємства, установи, організації комунальної форми власності мають створити тимчасові робочі місця, а підприємствам, установам, організаціям інших форм власності розглянути можливість створення тимчасових робочих місць для проведення громадських робіт на договірних засадах.

Наприклад, до переліку таких роботодавців, які забезпечують благоустрій територій увійшли різні ЛКП, зокрема «Львівський центральний парк культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького». Також до підприємств, установи, організації, на яких можуть здійснюватися громадські роботи, зокрема надання юридичної допомоги належать громадські організації. Зокрема, Громадська організація «Історії життя», Благодійна організація «Регіональний центр соціальної адаптації» та ін.

Зміст прийнятого рішення про організацію громадських робіт доводиться до відома як територіальним органам Державної служби зайнятості із зазначенням обсягу коштів, необхідних для фінансування організації громадських робіт, так і роботодавцям, які у цьому рішенні зазначені.

Територіальні органи центрального органу виконавчої влади органи Державної служби зайнятості безпосередньо не приймають управлінських рішень, однак загалом беруть участь в обговоренні його змісту.

2) укладення строкового договору про організацію громадських робіт та фінансування їх організації.

Після прийняття відповідного рішення «Про організацію і проведення громадських робіт» роботодавці, які беруть участь в організації громадських робіт укладають договір на основі вимог Примірної форми договору про організацію громадських робіт та фінансування їх організації, яка затверджена наказом Міністерства соціальної політики від 28.03.2013 № 159.

Його сторонами є територіальний орган Державної служби зайнятості і відповідний роботодавець – організатор громадських робіт. У разі коли роботодавцем є певний місцевий орган влади, такий договір укладається між місцевим органом влади та територіальним органом Державної служби зайнятості.

На основі цього договору роботодавець зобов'язаний протягом певного періоду, визначеного у договорі, створити додаткові тимчасові робочі місця.

3) участь зареєстрованого безробітного в громадських роботах на підставі укладеного трудового договору в порядку направлення територіальним центром зайнятості.

Участь у громадських роботах передбачає укладення строкового трудового договору між зареєстрованим безробітним та роботодавцем для працевлаштування на створені тимчасові робочі місця. Строк такого договору сумарно протягом року не може перевищувати 180 календарних днів. Оплата праці таких осіб здійснюється за фактично виконану роботу в розмірі, що не може бути меншим, ніж мінімальний розмір заробітної плати, та відповідно до положень угоди. На осіб, які беруть участь у громадських роботах, поширюються державні соціальні гарантії, передбачені, зокрема, законодавством про працю та зайнятість населення, а також загально-обов'язкове державне соціальне страхування (ч. 4 та ч. 5 ст. 31 Закону України «Про зайнятість населення»).

Громадські роботи можуть фінансуватися з різних джерел. Проте здебільшого це пропорційний розподіл коштів, які виокремлюють з місцевих бюджетів на їх організацію та коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Роботодавець теж може брати участь у фінансуванні громадських робіт.

Від громадських робіт ст. 31 Закону України «Про зайнятість населення» відмежовує *інші роботи тимчасового характеру*, які поряд зі спільними (наприклад, той ж склад учасників робіт) мають чимало відмінностей з громадськими роботами. Про них теж згадується загалом в управлінських рішеннях, які приймаються щороку органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Однак вказівка на їх організацію за участю роботодавців носить радше рекомендаційний характер.

Інші роботи тимчасового характеру також передбачають створення додаткових робочих місць. Однак власне тоді, коли роботодавець потребує додаткової робочої сили для виконання додаткового обсягу робіт. Строк для їх виконання не може перевищувати 6 календарних місяців.

Такі роботи організуються та фінансуються безпосередньо роботодавцем для його потреби на підставі письмового звернення (повідомлення) роботодавця про створення тимчасових робочих місць.

Зокрема, роботодавець подає до територіального центру зайнятості за місцем його реєстрації звітність за формою № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)», затверджену наказом Міністерства соціальної політики України від 31.05.2013 № 316. У цьому документі визначені основні дані про створені тимчасові вакансії, зокрема професія (посада), кількість вакансій, розмір заробітної плати, місце проведення тимчасових робіт.

Водночас договору між територіальним органом Державної служби зайнятості і роботодавцем про організацію громадських робіт та фінансування їх організації укладати не потрібно.

4) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності відповідно до ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення».

Правовою основою для надання цього виду послуги є положення статті 30 Закону України «Про зайнятість населення» та прийнятий на її виконання Порядок видачі ваучерів

для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 № 207.

Зокрема, ч. 1 ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення» визначено вичерпний перелік категорій громадян, які можуть одноразово скористатися правом на отримання ваучера. Це:

1) особи віком старше 45 років, страховий стаж яких становить не менше 15 років, до досягнення встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку»;

2) особи, звільнені з військової служби (крім військовослужбовців строкової служби), служби в органах внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції або Державної кримінально-виконавчої служби України у зв'язку із скороченням чисельності, штату або за станом здоров'я до досягнення ними встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку, за наявності вислуги не менше 10-ти років, які не набули права на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

3) особи, звільнені з військової служби після участі у проведенні антитерористичної операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, з числа осіб з інвалідністю до отримання права на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

4) внутрішньо переміщені особи працездатного віку за відсутності підходящої роботи.

Ваучером є документ встановленого зразка, який дає право на навчання за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття зважаючи на його фінансові можливості.

Додаток до Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці містить встановлену форму ваучера та його зміст.

Кожен ваучер має номер, вказану суму вартості навчання, професія (спеціальність), за якими буде здійснюватися навчання, обраний заклад освіти, особа, що використовує ваучер, строк навчання тощо.

Особа має право обрати навчання тільки за тими професіями, спеціальностями, напрямами підготовки та підвищення кваліфікації, які визначені законодавчо відповідно до наказу Міністерства соціальної політики від 25.06.2015 № 661, яким затверджено Перелік професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер.

Серед таких професій можна виокремити такі як водії, машиністи, трактористи, електрогазозварники, кухарі, кондитери, слюсарі, швачки.

З-поміж спеціальностей, які користуються попитом визначено автомобільний транспорт, кібербезпека, професійна освіта (за спеціалізаціями), комп'ютерна інженерія, інженерія програмного забезпечення тощо.

На основі системного аналізу законодавства Шостий апеляційний адміністративний суд у справі № 826/4456/18 від 23.01.2019 приходять до висновку, що право на перепідготовку перепідготовки за однією із визначеного зазначеним Переліком професій, спеціалізації або підвищення кваліфікації у разі, якщо ця спеціальність входить до цього Переліку маю право тільки особи з вищою освітою. Що стосується осіб, які не мають вищої освіти, то право на отримання професії, а не спеціальності вони отримують після здобуття професійно-технічної освіти⁷⁹.

Також особа має право обрати форму навчання. Зокрема, постійне відвідування занять та виконання освітньої програми на основі денної чи вечірньої форми навчання. Доступною є також навчання з заочною, дистанційною, екстернатною формою.

Щодо місця навчання, то відповідно до п. 4 Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці, навчання здійснюється закладами професійної

⁷⁹ Судова справа № 826/4456/18 від 23.01.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79467833>

(професійно-технічної) та вищої освіти, підприємствами, установами та організаціями, які мають ліцензію на освітню діяльність і є резидентами.

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення» вартість навчання рівноцінна вартості ваучера, але не може перевищувати десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом.

Важливо, що дія Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці навчання не поширюється на:

- осіб, які не мають професійно-технічної або вищої освіти;
- осіб, які проходили протягом останніх 3-х років підготовку за рахунок коштів Фонду державного соціального страхування на випадок безробіття;
- осіб, які зареєстровані в центрах зайнятості як безробітні.

Структурно *порядок отримання ваучера* передбачає послідовне виконання таких встановлених законодавством етапів:

1) звернення особи до територіального центру зайнятості з заявою та поданням визначеного Порядком пакету документів;

2) ухвалення рішення про видачу ваучера (наказ) центром зайнятості не пізніше ніж на 8-й робочий день з дня подання документів;

3) доведення до відома особи рішення центру зайнятості протягом 3-х робочих днів з дня його ухвалення;

4) звернення особи до центру зайнятості для отримання ваучера протягом 5-ти робочих днів з дня надходження відповідного повідомлення;

5) укладення договору про навчання між закладом освіти та особою протягом 90 днів після видачі ваучера;

6) видання наказу закладом освіти про зарахування особи на зарахування;

7) подання закладом освіти до центру зайнятості протягом 5-ти робочих днів після укладення договору про навчання таких документів:

- копію договору про навчання;
- розрахунок вартості витрат на навчання;

- відомості про рахунок закладу освіти для оплати вартості навчання із зазначенням прізвища, імені та по батькові особи;

- копії ліцензії на освітню діяльність, свідоцтва про атестацію закладу освіти або сертифіката про акредитацію освітньої програми (за наявності);

- відривну частину ваучера з відміткою про прийняття на навчання.

8) здійснення оплати навчання центром зайнятості протягом 10-ти робочих днів з дня надходження перелічених документів;

9) звірення взаєморозрахунків з закладом освіти протягом 30-ти календарних днів після отримання закладом освіти коштів звірення з ним.

Водночас, відповідно до п. 13 Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці заклад освіти інформує центр зайнятості, що видав ваучер, про виконання особою умов договору про навчання, зокрема відвідування занять і виконання освітньої програми:

- щомісяця (у разі навчання за денною та вечірньою формою);

- після закінчення екзаменаційної сесії (у разі навчання за заочною, дистанційною, екстернатною формою).

5) здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до ст. 24-1 Закону України «Про зайнятість населення».

Для отримання можливості користуватися таким видом соціальних послуг внутрішньо переміщена особа має бути зареєстрована в якості безробітної та мати підтверджений статус внутрішньо переміщеної особи.

Заходи сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб передбачають загалом надання компенсаційних виплат у порядку та на умовах визначених законодавством.

За суб'єктом отримання компенсації умовно їх можна поділити на два види:

1) компенсація внутрішньо переміщеній особі.

Внутрішньо переміщеній особі, яка працевлаштована за направленням територіального центру зайнятості компенсуються одноразово такі витрати:

- фактичні транспортні витрати на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування;

– витрати для проходження за направленням територіального центру зайнятості попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування.

2) *компенсація роботодавцю, який не є бюджетною установою та працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб:*

а) на оплату їхньої праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць);

б) на їхню перепідготовку та підвищення кваліфікації, тобто навчання. (одноразова компенсація).

Для отримання компенсації на оплату праці роботодавець має виконати такі умови в сукупності:

1) укласти строковий трудовий договір з особою за направленням центру зайнятості на основне місце роботи;

2) збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази.

Право на отримання компенсацій на оплату праці роботодавець має *не більше 6 календарних місяців*. Однак для цього тривалість трудового договору має бути не менша 12 місяців (тобто перевищувати тривалість виплати у два рази).

Оплата праці включає основну, додаткову зарплату, а також єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який нарахований на такі виплати.

Збереження гарантій зайнятості означає, що звільнення у цей період не може відбутися згідно з п. 1 ст. 36 (закінчення строку трудового договору) та п. 1 ст. 40 КЗпП України (йдесться про скорочення чисельності чи штату працівників).

Тривалість виплати компенсацій може *сягати від 6-ти до 12-ти календарних місяців*, якщо працевлаштована внутрішньо переміщена особа належить до категорії осіб, які потребують додаткових гарантій для працевлаштування (перелік таких осіб зазначений у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення»).

Рішення щодо тривалості виплати ухвалює регіональний координаційний комітет сприяння зайнятості за погодженням з відповідними територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Для отримання компенсації на перепідготовку та підвищення кваліфікації роботодавець має забезпечити строк перепідготовки та підвищення кваліфікації не менше ніж на 12 календарних місяців.

Сума компенсації встановлюється в межах вартості навчання з перепідготовки та підвищення кваліфікації, але не може перевищувати десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на дату здійснення роботодавцем такої оплати.

Детальніше порядок отримання компенсацій регулюється Порядком здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 696.

Зокрема, право на отримання компенсацій не мають права такі роботодавці:

- бюджетні установи;
- роботодавець має заборгованість із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- роботодавець визнаний в установленому порядку банкрутом або стосовно нього порушено справу про банкрутство.

У разі працевлаштування особи, за яку така компенсація вже була виплачена, компенсація не здійснюється (п. 4 Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб).

Вільно переміщена особа має право звернутися за отриманням компенсації після укладення трудового договору.

Умовно порядок отримання нею компенсації передбачає такі етапи:

1) звернення особи з заявою та поданням необхідних документів, визначених зазначеним Порядком протягом 10-ти робочих днів після укладення трудового договору;

2) ухвалення рішення центром зайнятості у строк, що не перевищує 5 робочих днів з дати отримання документів;

3) подання територіальним центром зайнятості протягом 15-ти робочих днів після ухвалення рішення про компенсацію територіальним органам Казначейства платіжні документи для перерахування коштів на особовий рахунок особи, відкритий в установі банку.

Стосовно роботодавця, то порядок отримання ним компенсації на оплату праці працівника передбачає складніший порядок, який умовно включає такі етапи:

1) звернення до територіального центру зайнятості з заявою та подання необхідних документів протягом 2-х місяців з дня працевлаштування;

2) ухвалення рішення територіальним центром зайнятості протягом 10-ти робочих днів з дати отримання документів;

3) укладення договору між територіальним центром зайнятості та роботодавцем протягом 7-ми робочих днів після прийняття рішення;

4) подання роботодавцем до територіального центру зайнятості не пізніше ніж через 5 робочих днів після виплати працівникові заробітної плати відомості про нараховану та виплачену заробітну плату, сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та використання робочого часу працівника, за якого здійснюється компенсація витрат на оплату праці за формою згідно з Додатком № 1 до Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, на підставі якої визначається розмір компенсації витрат роботодавця на оплату праці;

5) подання територіальним центром зайнятості щомісяця, до останнього числа місяця, що настає за місяцем подання звітності, на підставі відомості роботодавця до територіального органу Казначейства платіжні документи для перерахування коштів на розрахунковий рахунок роботодавця.

Для отримання компенсації роботодавцеві за навчання особи потрібно дотриматися такого порядку:

1) звернення до територіального центру зайнятості з заявою та подання необхідних документів протягом 5-ти робочих днів (але не пізніше ніж через 12 місяців з дня працевлаштування особи) після закінчення навчання працівника;

2) ухвалення рішення територіальним центром зайнятості протягом 10-ти робочих днів з дати отримання всіх даних;

3) доведення письмово до відома роботодавця про ухвалення рішення територіального центру зайнятості протягом 3-х робочих днів з дати його прийняття;

4) подання територіальним центром зайнятості протягом 15-ти робочих днів з дати ухвалення рішення про компенсацію витрат територіальним органам Казначейства, платіжні документи для перерахування коштів на розрахунковий рахунок роботодавця;

5) проведення територіальним центром зайнятості протягом 30-ти календарних днів після отримання роботодавцем коштів звірки взаєморозрахунків з територіальним органам Казначейства.

Аналогічно з компенсацією на оплату праці, працівника після закінчення навчання не можна звільняти протягом 12-ти календарних місяців за тими ж самими підставами звільнення (п. 25 Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб).

б) інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням

Аналіз положень Закону України «Про зайнятість населення» дає підстав визначити зміст інформаційно-консультаційних послуг, які надаються безкоштовно територіальним центром зайнятості.

Зокрема, відповідно до ст. 5 цього акту держава гарантує безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні відповідної роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку.

Зміст інформаційної послуги розкривається у ст. 12 Закону України «Про зайнятість населення». Тут передбачено, що кожен має право на безоплатне одержання інформації про пропонування і попит на робочу силу, зокрема про вільні робочі місця (посади), можливості та умови працевлаштування на території України і за кордоном, професійну орієнтацію, професійне навчання та інші послуги, передбачені законодавством.

Держава забезпечує доступ до інформації у сфері зайнятості населення через органи державної влади та засоби масової інформації.

Відповідно до змісту ст. 27 цього акту територіальні центри зайнятості сприяють громадянам надання індивідуальних та групових консультацій з питань організації та провадження підприємницької діяльності

Завдання та запитання для самоконтролю

1. За яких умов особа, що працювала офіційно не може отримувати допомогу по безробіттю?

2. Особа отримала допомогу на організацію підприємницької діяльності, однак розпочати власну справу не змогла, оскільки орендоване нею приміщення потребувало ремонту. Чи є підстави для повернення виплаченої допомоги по безробіттю.

3. Чи встановлені обмеження щодо виплати допомоги по безробіттю особам, які були звільнені з роботи за угодою сторін?

4. Охарактеризуйте основні спільні та відмінні ознаки оплатних громадських робіт та робіт тимчасового характеру.

5. Які правові наслідки для особи передбачені законодавством у разі, коли вона відмовляється від участі в громадських роботах?

6. Які гарантії працевлаштування встановлені для осіб після завершення професійного навчання?

7. Назвіть основні переваги навчання на підставі ваучера.

Розділ 8

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

8.1. Загальна характеристика системи надання соціальних послуг

Окремою ланкою в системі соціального забезпечення населення вважається система соціальних послуг, функціонування якої було докорінно змінене з 1 січня 2020 року у зв'язку з набранням чинності нового Закону України «Про соціальні послуги».

Новий механізм правового регулювання ґрунтується на пріоритетності соціальних потреб людини, єдиному порядку надання соціальних послуг, демонополізації ринку соціальних послуг, моніторингу функціонування системи надання соціальних послуг тощо.

Особливість системи соціальної послуги у тому, що право на отримання соціальних послуг (одночасно одної чи декількох залежно від індивідуальних потреб) має кожна людина, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Це не грошова допомога, а комплекс заходів адресної соціальної підтримки, який забезпечується передусім фаховою діяльністю працівників широкої мережі професійних установ/закладів державного/комунального та недержавного секторів. Вагоме місце у соціальній роботі відводиться профілактиці та запобіганню виникненню складної життєвої ситуації.

Більше того, усі соціальні послуги надаються у відповідності до окремих державних соціальних стандартів надання соціальних послуг, який є обов'язковим до виконання усіма суб'єктами соціальної роботи. Наразі розроблено 22 таких нормативно-правових актів, що враховують особливості надання конкретної соціальної послуги.

У ст. 1 наведеного закону соціальні послуги вживають у значенні дій, які спрямовані на профілактику складних життє-

вих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Тож соціальним ризиком в системі надання соціальних послуг є складні життєві обставини. Це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно. Водночас визначається 16 чинників, які можуть зумовити соціальний ризик. Наприклад, безробіття, малозабезпеченість, інвалідність тощо.

У Законі України «Про соціальні послуги» було зроблено важливі законодавчі кроки до формування системи надання соціальних послуг за принципом «гроші ходять за отримувачем соціальних послуг» та «необхідна послуга слідує за отримувачем», коли кошти спрямовують на безпосереднє надання послуг, а не на обслуговування (фінансове, ресурсне) установ/закладів, що їх надають. Така практика засвідчила якісний підхід до надання соціальної підтримки у багатьох європейських країнах.

Вагому частину ділянки щодо організації соціальної роботи новим законодавством покладено на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які мають забезпечувати 17 прописаних базових соціальних послуг за місцем проживання осіб, які отримують такі послуги.

Зокрема, відповідно до змісту ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» забезпечення базових соціальних послуг є компетенцією Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад міст обласного значення. В умовах процесу децентралізації до уповноважених на надання базових послуг долучили виконавчі органи сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, які загалом позбавлені фінансових та трудових ресурсів на виконання цих функцій. Тим більше, що базових послуг є доволі значна кількість.

З метою подолати труднощі організаційного процесу надання соціальних послуг Кабінет Міністрів України у 2020 році впровадив пілотний проєкт «Розвиток соціальних послуг», який має на меті сприяти розвитку соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад шляхом їхнього

бюджетного фінансування. Так, у п. 6 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації пілотного проєкту «Розвиток соціальних послуг», який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 2020. Тут передбачено умови фінансування таких соціальних послуг, а саме: денний догляд для осіб з інвалідністю (крім дітей) та осіб похилого віку; денний догляд для дітей з інвалідністю; підтримане проживання; супровід під час інклюзивного навчання; соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці; тимчасовий відпочинок для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю.

Відповідно до п. 9 наведеного акту умовами участі об'єднаних територіальних громад у проєкті є такими:

- наявність не менше ніж одного фахівця з соціальної роботи (працівника) на 4 тис. населення;
- визначено потреби населення відповідної об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах в установленому порядку.

За змістом ч. 1. ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» йдеться про інформаційну роботу, результатом якої ж є ухвалення рішення щодо організації надання соціальних послуг, що полягає у зборі, узагальненні та аналізі даних щодо наявності на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці вразливих груп населення, осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, про їхні потреби у соціальних послугах:

- у бюджеті об'єднаної територіальної громади заплановано обсяг коштів, необхідних на фінансування соціальних послуг у розмірі не менше ніж 20 відсотків потреби у фінансуванні соціальних послуг, надання яких забезпечуватиметься в межах проєкту, за рахунок бюджетних коштів;

- визначено показники ефективності соціальних послуг, які надаються за рахунок бюджетних коштів. Зокрема, зменшилася кількість осіб, зокрема, осіб з інвалідністю, які перебувають у закладах системи інституційного догляду та виховання; збільшено кількість осіб, щодо яких вжито заходів із запобігання потраплянню до закладів інституційного догляду та виховання; збільшено кількість дітей, яким забезпечено ін-

кљюзивне навчання; зменшено кількість осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; передбачено у місцевих програмах соціального захисту та бюджетах на наступні періоди видатків на соціальні послуги, які надаються на постійній основі).

Також нововведенням є впровадження нових фінансових інструментів залучення до соціальної роботи надавачів соціальних послуг недержавного сектору на конкурсній основі, а саме:

- соціальне замовлення (наразі процедура функціонування цього інституту не визначена);

- державно-приватне партнерство (Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI).

- конкурс соціальних проєктів, соціальних програм тощо.

Наприклад, відповідно до Національної стратегії з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей передбачено, що з 2026 року неурядовими організаціями буде надаватися не менше ніж 50 відсотків соціальних послуг дітям і сім'ям з дітьми на замовлення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р).

Також уперше визначені у соціальному законодавстві випадки, коли соціальні послуги надаються поза волею особи в процесі виконання індивідуальної корекційної програми.

Відповідно до ч. 5 ст. 22 Закону України «Про соціальні послуги» не мають право відмовитися від соціальних послуг такі категорії:

- батьки, які не виконують батьківських обов'язків;

- особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми;

- особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII;

- особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників;

- в інших випадках, передбачених законом.

Отримувачі соціальних послуг. У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» терміном отримувачі соціальних послуг позначені особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги.

Наприклад, до соціально-незахищених груп належать бездомні особи, діти з інвалідністю, особи з інвалідністю, безпритульні діти, особи, які звільнені з місць позбавлення волі.

Так Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 № 2623-IV передбачено правові засади функціонування система реінтеграції бездомних осіб з метою їх повернення до життя в суспільстві як повноправних його членів.

Соціальний патронаж осіб, які звільнені з місць позбавлення волі, здійснюється у відповідності до норм Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 № 3160-VI.

Окрім Закону України «Про соціальні послуги», правові засади надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді регламентовані Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III.

Натомість Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» запроваджує механізм застосування реабілітаційних послуг для осіб з інвалідністю на базі індивідуальної програми реабілітації.

Соціальні послуги мають право отримувати громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI.

Правовий статус цього суб'єкта системи надання соціальних послуг, задля забезпечення адресної соціальної підтримки якого у складних життєвих обставинах і спрямований комплекс соціальних послуг, визначений ст. 12 наведеного закону, а саме має такі права:

1) отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їхнього надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг;

2) повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг;

3) отримання від суб'єктів системи надання соціальних послуг повної та вичерпної інформації про свої права, обов'язки, порядок і умови надання соціальних послуг у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;

4) індивідуальний підхід, що зважає на потреби кожної особи/сім'ї;

5) вільний вибір надавачів соціальних послуг;

6) відмову від соціальних послуг, крім випадків обов'язкового надання соціальних послуг, визначених законом;

7) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома суб'єктам системи надання соціальних послуг під час реалізації цього Закону;

8) доступ до інформації, що міститься в його особовій справі як отримувача соціальних послуг;

9) повагу до приватного життя, на свободу думки та висловлювань;

10) захист своїх прав і законних інтересів, зокрема в судовому порядку;

11) отримання від надавачів соціальних послуг у письмовому вигляді обґрунтування відмови у наданні соціальних послуг;

12) участь в оцінюванні його потреб у соціальних послугах;

13) спілкування зі своїми рідними, близькими та іншими особами;

14) одночасне одержання декількох соціальних послуг;

15) інші права, передбачені законодавством про соціальні послуги.

Отримувачі соціальних послуг, їхні законні представники зобов'язані:

1) надавати повну і достовірну інформацію, необхідну для визначення їхніх потреб у соціальних послугах, права на отримання соціальних послуг та визначення умов договору про надання соціальних послуг;

2) виконувати умови договору про надання соціальних послуг;

3) дотримуватися правил внутрішнього розпорядку роботи надавачів соціальних послуг;

4) своєчасно інформувати надавачів соціальних послуг про всі обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг;

5) ставитися з повагою до надавачів соціальних послуг та їх працівників;

6) не перешкоджати наданню соціальних послуг, зокрема іншим особам;

7) дбайливо ставитися до майна надавачів соціальних послуг, що використовується під час надання соціальних послуг.

Надавачі соціальних послуг. Правові засади діяльності надавачів соціальних послуг визначені новим Законом України «Про соціальні послуги», який у ст. 1 визначає надавачами соціальних послуг юридичних та фізичних особи, фізичних осіб-підприємців, які включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг.

На локальному рівні надавачі соціальних послуг приймають установчі та інші документи, в яких є перелік соціальних послуг, що надає відповідний суб'єкт, категорії отримувачів таких соціальних послуг.

За винятком фізичних осіб, які надають соціальну послугу догляду без провадження підприємницької діяльності, усі надавачі соціальних послуг мають відповідати загальним та спеціальним вимогам, які визначені постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг».

У ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» здійснено поділ надавачів соціальних послуг на тих, які належать до державного, комунального або недержавного секторів.

Детальніше характеристика надавачів соціальних послуг державного/комунального секторів була подана у темі «Суб'єкти права соціального забезпечення».

У цьому розділі лише зазначимо, що система таких надавачів соціальних послуг складається з:

- установ/закладів надання соціальних послуг (стаціонарних, реабілітаційних, тимчасового перебування);

- інших установ/закладів соціальної підтримки (обслуговування), зокрема спеціалізованих служб підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Також можуть утворюватися комплексні установи/заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різноманітні за своїм змістом соціальні послуги різним групам населення.

До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності.

Важливо, що усі надавачі соціальних послуг працюють на професійній основі. Зокрема, трудовий ресурс забезпечується фахівцями та професіоналами (соціальними працівниками, фахівцями із соціальної роботи, соціальними менеджерами тощо) та соціальними робітниками.

Винятки встановлені лише для фізичних осіб, які не здійснюють з цією метою підприємницької діяльності та надають винятково соціальну послугу з догляду. Такі фізичні особи не проходять навчання і не мають дотримуватися державних стандартів надання соціальних послуг. Проте вони обмежені у колі осіб, яким забезпечують такий догляд. Це члени їхньої сім'ї, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права і обов'язки та є:

- 1) особами з інвалідністю I групи;
- 2) дітьми з інвалідністю;
- 3) громадянами похилого віку з когнітивними порушеннями;
- 4) невиліковно хворими, які через порушення функцій організму не можуть самостійно пересуватися та самообслуговуватися;
- 5) дітьми, яким не встановлено інвалідність, але які є хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежні), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги.

Перелік зазначених тяжких захворювань, розладів, травм, станів дітей, яким не встановлено інвалідність, затверджений

постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідність, надання такій дитині соціальних послуг» від 27.12.2018 № 1161.

Реформування системи надання соціальних послуг забезпечило зміну підходу до оцінки соціальної роботи таких осіб і справедливе відшкодування за надані послуги, щоправда незалежно від кількості отримувачів соціальної послуги. Тож скасовується мінімальні розміри компенсації, які були впроваджені у межах державної соціальної допомоги.

Наразі очікується прийняття відповідної нормативної бази на виконання норм закону.

Відповідно до змісту ч. 7 ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» з 1 січня 2020 року розмір компенсації становитиме різницю між прожитковим мінімумом на одну особу в розрахунку на місяць, встановленим законом України «Про Державний бюджет України» на 1 січня календарного року, в якому надаються соціальні послуги, та середньомісячним сукупним доходом фізичної особи-надавача соціальної послуги за попередніх 6 місяців, що передують місяцю подання заяви про згоду надавати соціальні послуги.

Середньомісячний сукупний дохід фізичної особи-надавача соціальної послуги обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу її сім'ї на кількість членів сім'ї, які належать до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Наразі окремого нормативно-правового акту немає, тому можна застосовувати Методику обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, яка затверджена спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України та Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15.11.2001 № 486/202/524/455/3370.

Розмір компенсації за догляд фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності на професійній основі, визначається з розрахунку 70 відсотків мінімальної заробітної плати у погодинному розмірі за одну годину догляду за однією особою, але не більше 360 годин на місяць.

Умови отримання компенсації:

1) особа не працює, тобто не перебуває у трудових відносинах; не здійснює підприємницьку діяльність, незалежну професійну діяльність (наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, зокрема адвокатську, нотаріальну діяльність тощо);

2) не перебуває на обліку у територіальному центрі зайнятості як безробітна;

3) наявність тристороннього договору про надання соціальних послуг з догляду.

Такий договір має письмову форму.

Обов'язковою умовою договору, яка необхідна для виплати компенсації за догляд є кількість годин надання соціальних послуг з догляду на місяць.

Його сторонами є:

- фізична особа-надавач соціальних послуг з догляду;
- отримувач соціальних послуг з догляду або його законний представник;
- структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міської ради міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

Порядок подання та оформлення документів, призначення і виплати компенсації за догляд затверджує Кабінет Міністрів України. Проте наразі постанова не прийнята.

У ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» також передбачено комплекс прав та обов'язків надавачів соціальних послуг.

Зокрема, вони мають право:

1) запитувати та отримувати в органах державної влади та органах місцевого самоврядування інформацію, необхідну для організації надання соціальних послуг;

2) залучати на договірній основі підприємства, установи, організації до надання соціальних послуг;

3) залучати грошові кошти та інші ресурси (людські, матеріальні, інформаційні тощо), необхідні для надання соціальних послуг.

До обов'язків надавачів соціальних послуг належать такі:

1) забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг під час надання таких послуг;

2) забезпечувати навчання та підвищення кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги;

3) проводити оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;

4) взаємодіяти з іншими суб'єктами системи надання соціальних послуг, а також з органами, установами, закладами, фізичними особами-підприємцями, які в межах своєї компетенції надають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади допомогу вразливим групам населення та особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та/або здійснюють їх захист;

5) інформувати населення та кожного отримувача соціальних послуг про перелік соціальних послуг, які вони надають, зміст та обсяги таких послуг, умови і порядок їх отримання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;

6) надавати допомогу отримувачам соціальних послуг у вирішенні їхніх соціально-побутових питань, зокрема шляхом представлення їхніх інтересів;

7) вносити відомості про отримувачів соціальних послуг до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

8) дотримуватися принципів надання соціальних послуг;

9) надавати соціальні послуги відповідно до державних стандартів соціальних послуг;

10) не розголошувати інформацію особистого характеру, що стала їм відома під час надання отримувачам соціальних послуг;

11) сприяти здійсненню моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості уповноваженими органами у системі надання соціальних послуг;

12) додержуватися інших вимог законодавства про соціальні послуги.

Види соціальних послуг. Новий Закон України «Про соціальну послугу» запроваджує нові підходи і до класифікації соціальних послуг.

Зокрема, за призначенням, метою соціальними послугами є:

1) соціальна профілактика – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;

2) соціальна підтримка – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;

На додаток до цього, ст. 6-1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III визначає такі цілі соціальної підтримки, як:

– формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей;

– розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– запобігання негативним явищам та їх подолання.

3) соціальне обслуговування – мінімізація для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

За типами можна провести таку класифікацію:

1) прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

2) комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);

3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам; особам із залежністю від психотропних

речовин; особам, які постраждали від торгівлі людьми; біженцям; особам із психічними розладами та ін.);

4) допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Залежно від місця надання поділяються на послуги, що надаються:

1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:
стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;

напівстаціонарно – протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування.

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, зокрема на вулиці.

Наприклад, для бездомних осіб, які проживають або перебувають на вулиці діє мобільна форма надання соціальних послуг – соціальне патрулювання, яке передбачає надання або організацію надання допомоги та соціальних послуг. Таке патрулювання здійснюють і працівники закладів для бездомних осіб, і представники громадських і благодійних організацій на підставі Порядку здійснення соціального патрулювання, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 № 283).

Виїзне обслуговування населення певного регіону соціальними послугами забезпечується завдяки роботі «мобільних соціальних офісів», які створюються органами соціального захисту населення відповідно до Методичних рекомендацій щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу».

Залежно від строку надання поділяються на послуги, що надаються:

1) екстрено (кризово) – невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг;

2) постійно – не менше одного разу на місяць протягом більше 1-го року;

3) тимчасово – не менше одного разу на місяць до 1-го року;

4) одноразово.

Перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до цього Закону, визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Наразі він незатверджений.

Законодавець передбачив вичерпний перелік базових соціальних послуг. До них належать такі:

- догляд вдома, денний догляд;
- підтримане проживання;
- соціальна адаптація;
- соціальна інтеграція та реінтеграція;
- надання притулку;
- екстрене (кризове) втручання;
- консультування;
- соціальний супровід;
- представництво інтересів;
- посередництво (медіація);
- соціальна профілактика;
- натуральна допомога;
- фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;
- переклад жестовою мовою;
- догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
- супровід під час інклюзивного навчання;
- інформування.

Оплата соціальних послуг. Відповідно до змісту ст. 28 Закону України «Про соціальні послуги» надавачі соціальних

послуг державного/комунального секторів надають соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами відповідної соціальної послуги у двох формах:

- 1) безоплатно для особи (за рахунок бюджетних коштів);
- 2) із встановленням диференційованої плати залежно від доходу таких осіб.

Законом визначені категорії осіб, яким завжди соціальні послуги надаються безкоштовно надавачами соціальних послуг державного/комунального секторів. До них належать:

- за соціальною ознакою:
 - 1) особи, які постраждали від торгівлі людьми і отримують соціальну допомогу відповідно до законодавства у сфері протидії торгівлі людьми;
 - 2) особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі;
 - 3) діти з інвалідністю;
 - 4) особи з інвалідністю I групи;
 - 5) діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; особи з їх числа віком до 23 років;
 - 6) сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї патронатних вихователів;
 - 7) дітям, яким не встановлено інвалідність, але які є хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи; тяжкі вроджені вади розвитку; рідкісні орфанні захворювання; онкологічні; онкогематологічні захворювання; дитячий церебральний параліч; тяжкі психічні розлади; цукровий діабет I типу (інсулінозалежні); гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня; діти, які отримали тяжку травму; потребують трансплантації органа; потребують паліативної допомоги.
- за рівнем доходу, якщо середньомісячний сукупний дохід особи становить менше 2-х прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб.

Для усіх громадян є безплатними 6 видів соціальних послуг, якщо вони надаються надавачами соціальних послуг державного/комунального секторів. До них належать такі:

- інформування;
- консультування;
- надання притулку;
- представництво інтересів;

- переклад жестовою мовою;
- соціальні послуги, що надаються екстрено (кризово).

Натомість платні соціальні послуги поділяють на два різновиди:

- зі встановленням диференційованої плати залежно від доходу таких осіб;

Право на таку часткову оплату мають усі особи, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує 2 прожиткові мінімуми, але не перевищує 4 прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб.

Наразі порядок встановлення диференційованої плати за соціальні послуги регулюється Порядком надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.12.2012 № 1184.

- за плату (за рахунок отримувача соціальної послуги або третіх осіб).

Платні соціальні послуги надаються надавачами соціальних послуг державного/комунального секторів за таких умов:

1) якщо середньомісячний сукупний дохід отримувача соціальних послуг перевищує 4 прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб;

2) понад обсяги, визначені державним стандартом соціальних послуг.

Середньомісячний сукупний дохід отримувача соціальних послуг для встановлення права на отримання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів або з установленням диференційованої плати визначається за попередні 6 місяців, що передують місяцю звернення за наданням соціальних послуг.

Він обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу його сім'ї на кількість членів сім'ї, які входять до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Наразі окремого нормативно-правового акту немає, тому можна застосовувати Методику обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги.

Зазначимо, що уповноважені органи системи надання соціальних послуг (органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади) мають право ухвалювати рішення про надання за рахунок бюджетних коштів інших соціальних послуг та/або іншим категоріям осіб.

Відповідно надавачі соціальних послуг недержавного сектору такого обов'язку не мають.

Проте, якщо соціальні послуги, що вони надають, фінансуються за рахунок бюджетних коштів, то надавачам соціальних послуг відповідно компенсується вартість наданих послуг. Порядок компенсації має бути розроблений окремим нормативно-правовим актом.

Надавач соціальних послуг недержавного сектору може ухвалити самостійно рішення про звільнення отримувача соціальних послуг від плати за соціальні послуги.

Розмір плати за соціальні послуги залежить від їхнього змісту та обсягу та визначається надавачем соціальних послуг на підставі Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Наразі залишається діючою постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2005 № 268, якою затверджений Порядок регулювання тарифів на платні соціальні послуги.

8.2. Базові соціальні послуги

Новий Закон України «Про соціальну послуги» формує новий перелік соціальних послуг. Щоправда наразі відсутній Єдиний класифікатор соціальних послуг, тому доцільно вочевидь послуговуватися переліком базових соціальних послуг, які визначені на законодавчому рівні.

Водночас варто брати до уваги і діючі державні стандарти надання соціальної послуги, які визначають й інші соціальні послуги, зокрема і ті, які в наведеному законі не згадуються.

У цих нормативно-правових актах визначені особливості надання кожної соціальної послуги, комплекс заходів, які складають її зміст, показники її якості. Важливим є застосу-

вання Додатків до державних стандартів надання соціальних послуг, які містять таблицю комплексного оцінювання індивідуальних потреб людини.

Зокрема, на основі шкали оцінки особою виконання елементарних і (або) складних дій (у балах) визначається її право бути отримувачем відповідної соціальної послуги догляду та окреслюється комплекс заходів, які є необхідними саме їй. Також критерієм оцінки може слугувати карта визначення індивідуальних потреб тощо. Тобто конкретна методика затверджена щодо більшості соціальних послуг відповідними Додатками.

Наприклад, для отримання соціальної послуги підтриманого проживання для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю сумарний результат оцінки можливостей виконання елементарних та складних дій має бути не менше ніж 63 бали та не більше ніж 126 балів (п. 2 розділу III Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 № 956).

Догляд вдома, денний догляд. Догляд вдома полягає у тому, що соціальна послуга надається протягом робочого дня надавача соціальних послуг за місцем проживання (вдома) особам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більше ніж 4 місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги.

Зміст заходів, що складають цю соціальну послугу є доволі значним і залежить, як від строків їх надання, так і від групи рухової активності отримувача соціальної послуги. Наприклад, допомога у веденні домашнього господарства, допомога у самообслуговуванні, обробіток присадибних ділянок для сільської місцевості тощо. Догляд вдома надається постійно (III, IV групи рухової активності – 2 рази на тиждень, V група рухової активності – 5 разів на тиждень), періодично (2 рази на місяць), тимчасово (визначений у договорі період). Державний стандарт догляду вдома, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 13.11.2013 № 760.

Натомість денний догляд надається постійно, періодично, або тимчасово у надавача соціальних послуг протягом його робочого дня. На відміну від соціальної послуги догляду вдома

він призначений також для дітей з інвалідністю від 3-ох років. Психічні розлади осіб з інвалідністю чи інтелектуальні порушення не є перепорою до отримання послуги, за винятком осіб, які скоїли суспільно небезпечну дію та отримують амбулаторну примусову психіатричну допомогу за рішенням суду.

До комплексу соціальних заходів, що включають денний догляд можна віднести забезпечення харчуванням, надання реабілітаційних послуг; організація дозвілля тощо (Державний стандарт денного догляду, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 452).

Не належить до базових соціальних послуг, але надання яких передбачено окремими законодавчими актами:

- стаціонарний догляд;

Він необхідний особам, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності. Соціальна послуга надається постійно або тимчасово (визначений у договорі період), у приміщенні надавача соціальних послуг, який забезпечує належні умови для проживання, соціально-побутового обслуговування та денної зайнятості особи. (наказ Міністерства соціальної політики України від 29.02.2016 № 198, яким затверджений Державний стандарт стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності)

- паліативний догляд.

Залежно від ступеня індивідуальних потреб соціальну послугу паліативного догляду вдома, стаціонарно або протягом робочого дня надавача соціальних послуг отримують невиліковні хворі, які мають медичні показання для надання паліативної допомоги відповідно до Переліку медичних показань для надання паліативної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2013 № 41. Комплекс соціальних заходів, що становить цю послугу є подібним до інших видів догляду (Державний стандарт паліативного догляду, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 29.01.2016 № 58).

Підтримане проживання. Ця базова послуга надається особам, які потребують стороннього догляду, побутового та медичного обслуговування, а саме:

- 1) особам похилого віку та особам з інвалідністю у приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу, так і за місцем

проживання особи (за її письмовою згодою) (Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю);

2) повнолітнім особам, які знаходяться у соціальному становищі бездомності у приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу (Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 03.04.2015 № 372.).

Підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю полягає у тому, що отримувач соціальної послуги має навички для самостійного проживання. Тобто може виконувати елементарні та складні дії, які полягають у організації харчування, зовнішнього її вигляду, дотримання особою правил особистої гігієни, здатності утримувати помешкання, дотримуватися правил безпеки та поведінки у разі надзвичайних ситуацій, міжособистісних відносин.

Натомість підтримане проживання бездомних осіб спрямоване на те, щоб надати їм тимчасове місце проживання на період для вирішення життєвих проблем. Водночас вони мають працювати або мати інше постійне легальне джерело доходу, якого недостатньо для оренди (наймання), купівлі житла.

Тож підтримане проживання у приміщенні надавача соціальних послуг передбачає надання місця для проживання; навчання, розвитку та підтримку навичок самостійного проживання, особи, надання допомоги в організації її розпорядку дня. Окрім цього це також представництво інтересів; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, надання інформації з питань соціального захисту населення та допомога в отриманні безоплатної правової допомоги.

Натомість допомога у веденні домашнього господарства, що може полягати у закупівлі та доставці продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготуванні їжі, косметичному прибиранні, надається тільки за місцем проживання отримувача соціальної послуги. Для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю передбачено організацію медичного патронажу.

Надання притулку. Правила організації надання цієї соціальної послуги наразі передбачено для повнолітніх осіб, які перебувають у соціальному становищі бездомності (Державний стандарт надання притулку бездомним особам,

який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 13.08.2013 № 495).

Цю соціальну послугу становить значний комплекс соціальних заходів, які надаються у приміщенні надавача соціальних послуг. Зокрема, він має організувати у нічний період часу надання притулку для бездомних осіб, надати їм ліжко-місце з комунально-побутовими послугами; забезпечити забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, харчуванням; організувати доступ до медичних послуг, можливість медичного обстеження тощо.

Послуга соціальної адаптації. Вона надається у денний час в приміщенні надавача соціальних послуг короткостроково, періодично або довгостроково вразливим категоріям громадян, які потребують соціальних заходів, спрямованих на гармонійне пристосування отримувача соціальної послуги до нових умов соціального середовища.

До таких осіб належать особи, які не мають медичних протипоказань для перебування в колективі, а саме особи похилого віку; особи з інвалідністю; особи, які перебувають/перебували в спеціалізованих або інтернатних закладах; особи, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

Специфіка завдання соціальної адаптації зумовлює і підбір засобів до його виконання. Тому зміст цієї соціальної послуги становить велику кількість заходів соціальної підтримки. Наприклад, надання психологічної допомоги, корекція психологічного стану та поведінки особи в повсякденному житті, навчання, формування та розвиток у неї соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу із складної життєвої ситуації; сприяння зайнятості, представництво інтересів допомога в організації денної зайнятості та дозвілля тощо (Державний стандарт соціальної адаптації, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514).

Соціальна інтеграція та реінтеграція. Порядок організації надання цієї соціальної послуги визначений з врахуванням категорій громадян, а саме:

1) для повнолітніх осіб, які перебувають у соціальному становищі бездомності (Державний стандарт соціальної

інтеграції та реінтеграції бездомних осіб, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 19.09.2013 № 596);

2) для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються (виховувалися) в інтернатних закладах (установах). (Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 26.09.2016 № 1067);

3) для дітей, які постраждали від торгівлі людьми (Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458);

4) для повнолітніх осіб, які постраждали від торгівлі людьми та членів їхніх сімей (Стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми).

Порівнюючи заходи соціальної послуги адаптації з соціальною послугою інтеграції та реінтеграції можна відзначити багато спільного. Адже її метою є теж повернення особи до повноцінного життя, відновлення її соціальних навичок. Проте остання не має виписаних складових соціальних заходів, що включаються у неї.

Адже соціальна послуга інтеграції та реінтеграції передбачає також надання допомоги в оформленні документів; в отриманні реєстрації місця проживання чи перебування; сприяння не тільки працевлаштуванню, але і в отриманні житла. Надавач соціальних послуг не має забезпечити навчання особи соціальним навичкам (як в процесі соціальної адаптації), а тільки їх розвиток, формування та підтримку.

Водночас спостерігаються відмінності у її змісті щодо різних категорій осіб. Зокрема, інтеграція та реінтеграція бездомних осіб спрямована на поступове їхнє повернення до самостійного повноцінного життя в суспільстві та наданням їм притулку. Вона надається у приміщенні надавача соціальних послуг протягом необхідного строку, враховуючи індивідуальні потреби особи.

Натомість для осіб, зокрема дітей, які постраждали від торгівлі людьми соціальна інтеграція виявляється у комплексі

заходів її реабілітації, які спрямовані на відновлення фізичного і психологічного стану особи, її соціальних функцій.

Соціальна послуга охоплює також забезпечення участі перекладача, послуг з вивчення державної мови; сприяння у встановленні зв'язків із національно-культурними організаціями співвітчизників отримувача послуг.

Вона планується та організовується за місцем проживання або перебування отримувачів послуг в окремому приміщенні. Місцем надання соціальної послуги для дітей є також заклади надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми (притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей).

Представництво інтересів. Ця соціальна послуга надається широкому колу суб'єктів у приміщенні надавача соціальних послуг або безпосередньо за місцем фактичного проживання/перебування отримувача соціальної послуги. Також можливі виїзні прийоми надавачів соціальних послуг.

Правові питання організації її надання регулюються Державним стандартом соціальної послуги представництва інтересів, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 30.12.2015 № 1261.

До надавачів соціальної послуги належать:

1) бездомні особи; особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;

2) громадяни похилого віку;

3) особи та сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; особи з дітьми та особи, які постраждали від насильства у сім'ї;

4) діти, які перебувають у складних життєвих обставинах та влаштовані до закладів соціального захисту для дітей-сиріт, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів, піклувальників;

5) сім'ї та особи з числа національних меншин;

6) особи, які постраждали від торгівлі людьми.

Залежно від наведеної категорії усі заходи, що охоплюють зміст соціальної послуги представництва інтересів можна поділяти:

– загальні – для усіх отримувачів соціальної послуги;

- спеціальні – лише для окремих категорій;
- виняткові – які не надаються тільки певній категорій.

Зокрема, усім отримувачам соціальної послуги надавач соціальних послуг сприяє у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо; допомагає у розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків. До загальних можна віднести також допомогу в оформленні або відновленні документів, яка не надається тільки дітям.

Такий захід, як ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг застосовується у комплексі соціальної послуги для усіх отримувачів, окрім бездомних осіб.

Спеціальним можна вважати захід щодо сприяння в реєстрації місця проживання або перебування, якого можуть потребувати бездомні особи, особи (сім'ї) з числа національних меншин та особи, які постраждали від торгівлі людьми. І лише особи, які постраждали від торгівлі людьми мають право на допомогу у наданні послуг перекладача (для іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах проживають та/або перебувають на території України).

Залежно від тривалості надання такі соціальні послуги поділяють на:

- періодичні, які надаються один раз на тиждень протягом місяця (тривалістю мінімум 30 хвилин на тиждень, але в сукупності не можуть перевищувати більше ніж 3 години на місяць, до першого перегляду індивідуального плану); один раз на місяць (тривалістю мінімум 30 хвилин) або на інший період – після перегляду індивідуального плану;
- разові, з загальною тривалістю не більше ніж 3 години.

Посередництво (медіація). Відповідно до змісту Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892 цю соціальну послугу може потребувати особа (сім'я), окрема соціальна група, яка перебуває у кризовій ситуації, що спричинена різними чинниками, зокрема насильством у сім'ї.

Медіація передбачає допомогу у вирішенні соціального конфлікту між сторонами (двома або більше), проведення переговорного процесу, опрацювання умов та шляхів розв'язання конфлікту з залученням посередника (медіатора) з метою досягнути згоди для вирішення конфлікту.

До посередників належать фахівці із соціальної роботи, соціальні працівники та психологи.

Тривалість медіації встановлена у межах від 1 до 12 зустрічей, кожна з яких не може перевищувати 3 години.

Посередництво не застосовується у випадку вчинення насильства у сім'ї, торгівлі людьми, жорстокого поводження з дітьми для врегулювання спору між потерпілим та особою, яка вчинила правопорушення або злочин.

Місцем надання послуги може бути або приміщення надавача соціальних послуг або погоджене учасниками медіації місце, яке визначена медіатором.

Медіація охоплює два етапи:

I етап – здійснення посередництва;

На цьому етапі медіатор ще не залучається, а соціальна послуга надається посередником.

II етап – здійснення медіації.

Важливо, що медіатор не має права пропонувати учасникам медіації шляхи вирішення конфлікту, оцінювати дії сторін, застосовувати будь-якого роду примус до прийняття певного рішення, підтримувати позицію одного з учасника процесу, консультувати щодо перспектив вирішення спору.

Наступні види соціальних послуг належить до основних, які надаються сім'ям, дітям та молоді під час здійснення соціальної роботи.

(ст. 6-1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»). Це консультування, соціальна профілактика, соціальний супровід та соціальна реабілітація. Остання не зарахована до базових соціальних послуг.

Правила організації надання соціальної реабілітації є тільки щодо осіб, які мають психічний розлад або інтелектуальне порушення на підставі наказу Міністерства соціальної політики України від 17.12.2018 № 1901, яким затверджено Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами.

Соціальна профілактика. Ще однією соціальною послугою (разовою або багаторазовою), яка адресована особам, сім'ям, або групам осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах з різних причин є соціальна профілактика. Згідно до положень Державного стандарту соціальної послуги профілактики, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 № 912 це багаторівневий захід соціальної підтримки, які здійснюється на підставі розробленої профілактичної програми. У ній виписаний комплекс профілактичних заходів, який спрямований на попередження певної складної життєвої ситуації, соціальної проблеми.

Зокрема, є три рівня надання соціальної послуги:

- рівень громад (йдеться про проведення кампаній за участю засобів масової інформації, масових заходів для усього суспільства, окремого регіону чи адміністративно-територіальної одиниці);

- рівень групи (у межах певного закладу, організації чи установи);

- індивідуальний рівень (для окремої особи чи його сім'ї).

У зв'язку з цим і місце її надання не обмежується певним приміщенням, зокрема за місцем проживання особи, але і вживаються заходи соціальної профілактики також і на вулиці.

Забезпечується соціальна профілактика за допомогою таких інструментів як соціальна реклама, та інформаційно-освітні матеріали, лекції, семінари, тренінги тощо.

Водночас вжиття заходів соціальної профілактики спрямовані також на те, щоб обмежити чи зупинити негативні наслідки соціальних явищ чи складної життєвої обставини, у зв'язку з цим повернути соціальну активність отримувача соціальної послуги та звести до мінімуму можливий ризик повтору соціального ризику.

Ступінь розвитку соціальної проблеми або явища зумовлює поділ соціальної профілактики на первинну (несформовані), вторинну (високий ризик їхнього розвитку) та третинну (існують з негативними наслідками).

Державним стандартом окреслені заходи, що складають зміст соціальної профілактики, а саме:

- організація навчання та просвіти щодо зміни поведінки на більш безпечну, що мотивує до здорового способу життя;

- надання довідкових послуг, зокрема, щодо проходження профілактики, реабілітації, програм замісної чи антиретровірусної терапії та проходження тестів на ВІЛ та ІПСШ;
- розроблення та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів, індивідуальних засобів (зокрема шприців, презервативів).

Консультування. Широкою за змістом надання інформації є соціальна послуга консультування (Державний стандарт соціальної послуги консультування, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678).

Право на її отримання має і окрема особа, і сім'я чи група осіб, яка не може самостійно подолати складну життєву ситуацію та адаптуватися до нових соціальних умов. До чинників, що зумовили соціальний ризик можна віднести інвалідність, вік, стан здоров'я, соціальне становище, бездомність, відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо.

Такі соціальні послуги надають на умовах вуличного консультування (поза приміщенням надавача соціальних послуг), що особливо необхідним для встановлення контакту з бездомними особами, особами із алко-, нарко- та іншими видами залежності.

Перевагою цієї соціальної послуги є можливість телефонного та онлайн дистанційного консультування, зокрема анонімно.

Не встановлено також обмежень щодо сімейного консультування членів сім'ї чи групового консультування осіб з подібними життєвими обставинами чи однаковим запитом щодо очікуваної допомоги.

Стаціонарні умови консультування забезпечує спеціально обладнане приміщення надавача соціальних послуг або місцем перебування чи проживання отримувача соціальної послуги (за потреби).

Законодавством передбачено також консультування за принципом «рівний – рівному», коли консультантом є особа, яка була у подібній життєвій ситуації і має досвід подолання її негативних наслідків. Також консультант може мати однакові соціальні ознаки такі як вік, особливості стану здоров'я, сексуальну орієнтацію, віросповідання, соціально-економічне становище.

Методом подолання складної життєвої ситуації забезпечується також використанням консультування, яке орієнтоване на виконання послідовних завдань отримувачем соціальної послуги.

Залежно від тривалості надання соціальної послуги розрізняють:

- разове консультування (45–60 хвилин) у разі недовільності або неможливості продовжувати тривале консультування;

- короткотермінове консультування у вигляді психологічної допомоги (близько 60 хвилин) протягом 3-4 зустрічей;

- середньотривале консультування у вигляді психологічної допомоги (протягом 10–15 зустрічей).

За своїм змістом соціальна послуга консультування є подібною до соціальної адаптації. Водночас деякі соціальні заходи є властивими тільки їй. Зокрема, це сприяння навчанню, формуванню та розвитку соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; сприяння у працевлаштуванні (зокрема у проведенні експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації), представлення інтересів тощо.

Соціальний супровід. Відповідно ст. 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб забезпечують соціальний супровід сімей, які потрапили у складні життєві обставини та соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів та усиновителів.

Йдеться про комплексну систематичну або постійну допомогу, правила організації надання якої затверджені:

- щодо сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах (Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318);

- щодо сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307).

Аналіз наведених нормативно-правових актів дає підстав для висновку, що соціальний супровід загалом передбачає довготривалі відносини (до 6-ти місяців з моменту ухвалення відповідного рішення про надання соціальної послуги), коли працівники надавача соціальних послуг регулярно відвідують отримувача соціальної послуги, надають йому психологічну допомогу, оцінюють його потреби, складають, коригують та вносять зміни до плану соціального супроводу тощо. У разі складного випадку соціальний супровід може тривати до 1 року. Однак після завершення соціального супроводу працівники надавача соціальних послуг мають відвідати сім'ю (особу) ще два рази: через 2 тижні та через 1 місяць.

Проте для прийомної сім'ї та дитячому будинку соціальний супровід є постійним, а для сім'ї опікуна, піклувальника – протягом 1-го року після влаштування дитини під опіку, піклування та протягом року до завершення піклування, а також за поданням відповідної служби у справах дітей у разі потреби.

Тож і законодавством встановлена частота відвідин. Зокрема, не менше ніж щотижня протягом 1-го місяця перебування дитини в сім'ї; наступні 3 місяці – не менше одного разу на 2 тижні; надалі, протягом першого року функціонування, – за потреби, але не рідше одного разу на місяць; потім – не рідше одного разу на 2 місяці.

Також фахівець має право відвідувати сім'ї, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, без попередження заздалегідь, не менше 3-х разів протягом першого року функціонування таких сімей.

Соціальний супровід може здійснюватися і за місцем проживання чи перебування особи (сім'ї), і у приміщенні надавача соціальних послуг.

Різновидом цієї соціальної послуги є соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці (Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу під час працевлаштування та на робочому місці).

Такий соціальний супровід має на меті підтримати неконкурентоспроможних громадян на ринку праці протягом не більш як 6 місяців після працевлаштування. Він передбачає регулярні зустрічі з особою, відвідування її на робочому місці. Фахівець навчає отримувача соціальної послуги та розви-

ває його трудові та соціальні навички. Також сприяє особі в її адаптації до запропонованої роботи, пристосуванню робочого місця до її потреб.

Соціальна послуга надається у різних місцях. Зокрема, у приміщенні надавача соціальних послуг, в структурних підрозділах з питань соціального захисту населення, на робочому місці, в приміщенні роботодавця, де працює отримувач соціальної послуги.

Інформування. Відповідно ч. 1 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» як і консультування інформування належить до простих соціальних послуг, які не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги. Також це базова послуга, що належить до так званого мінімуму соціальної підтримки кожного мешканця відповідної адміністративно-територіальної одиниці і завжди надається безплатно надавачами соціальних послуг комунального та державного секторів. Наразі Державний стандарт порядку організації її надання не прийнятий.

Також у ч. 8 ст. 13 наведеного закону передбачено, що надавачі соціальних послуг мають інформувати населення та кожного отримувача соціальних послуг про перелік соціальних послуг, які вони надають, зміст та обсяги таких послуг, умови і порядок їх отримання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я. Аналогічний обов'язок передбачено для уповноважених органів системи надання соціальних послуг, надають доводять такий зміст інформації населення регіону (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги»).

Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних. Наразі немає прийнятого державного стандарту її надання. Відповідно до Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 № 537 йдеться про забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних (забезпечення харчуванням, одягом, взуттям, твердим і м'яким інвентарем, ведення домашнього господарства, організація дозвілля тощо), формування та підтримка навичок самообслуговування, побутових навичок,

необхідних для організації самостійного життя; виховання та розвиток індивідуальних здібностей, сприяння в отриманні освітніх, медичних, реабілітаційних і соціальних послуг у відповідних закладах

Супровід під час інклюзивного навчання. Наразі немає прийнятого державного стандарту її надання.

Міністерство соціальної політики України спільно з Міністерством освіти і науки України проведуть апробацію проєкту Державного стандарту супроводу під час інклюзивного навчання з 17 лютого до 17 червня 2020 року.

Ця соціальна послуга полягає у залученні асистента для дитини з інвалідністю. Асистент допомагає дитині у самообслуговуванні, підтримує у спілкуванні і комунікаціях (і навіть за допомогою жестової мови), організовує харчування, пересування, забезпечує безпеку та спостереження за станом здоров'я дитини (зокрема прийом ліків), сприяє проведенню дозвілля та організовує її денний відпочинок⁸⁰.

Натуральна допомога. Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» натуральна допомога належить до додаткових базових видів соціальних послуг, що виявляється у продуктах харчування, предметах і засобах особистої гігієни, санітарно-гігієнічних засобах для прибирання, засобах догляду, одягу, взуття та інших предметах першої необхідності, організації харчування, забезпеченні паливом тощо.

Наразі немає прийнятого державного стандарту її надання.

Переклад жестовою мовою. Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» переклад жестовою мовою є технічною послугою, яка надається усім безкоштовно, якщо надавачем є заклад (установа) державного чи комунального секторів. Наразі немає прийнятого державного стандарту її надання.

Фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору. Наразі є також лише проєкт

⁸⁰ Мінсоцполітики впровадить послугу соціального супроводу під час інклюзивного навчання дітей з інвалідністю. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-vprovadit-poslugu-socialnogo-suprovodu-pid-chas-inklyuzivnogo-navchannya-ditej-z-invalidnistyu>

відповідного державного стандарту, який би забезпечив правове регулювання надання цієї послуги.

Екстрене (кризове) втручання. Відповідно до положень Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання, який затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716 екстрене (кризове втручання) передбачає якісну, оперативну, але короткотривалу допомогу (до 72-ох годин з початку надання соціальної послуги), захист та підтримку особи (сім'ї), які переживають кризову ситуацію, зокрема насильство в сім'ї та не можуть самостійно її усунути, подолати або зменшити негативні наслідки від неї.

Соціальна послуга надається за місцем проживання (перебування) отримувача або в організації, яка здійснює кризове втручання.

Її особливість ще й у тому, що договір про надання соціальних послуг не укладається. Натомість оформлюється акт з надання соціальної послуги кризового та екстреного втручання встановленого зразка, у якому є інформація про заходи, строки, місце й умови наданої соціальної послуги.

Ефективність надання цієї соціальної послуги забезпечується поєднанням декількох її видів. Вони можуть утворювати послідовні етапи кризового (екстреного) втручання, а можуть виступати окремими самостійними видами.

Законодавством передбачено такі види екстреного (кризового) втручання:

- телефонне консультування («гаряча лінія» – за наявності);
- екстрена допомога;
- короткочасна кризова допомога;
- кризове консультування.

Послуга телефонного консультування («гаряча лінія», телефон довіри) здійснюється в таких формах:

- цілодобова «гаряча лінія» (за наявності);
- «гаряча лінія» з визначеними годинами роботи.

У такий спосіб особа має можливість навіть анонімно повідомити про кризову ситуацію та у зв'язку з цим отримати необхідну інформацію та консультативну допомогу.

Натомість *екстренна допомога* це загалом захід негайного швидкого реагування після отримання повідомлення про кризову ситуацію, який спрямований на усунення загрози, що виникає для життя та здоров'я отримувача соціальної послуги. Така допомога може полягати у надання особі (сім'ї) безпечно-го місця перебування, забезпеченні базових потреб людини у поєднанні з необхідної психологічною підтримкою. Соціальна послуга надається не пізніше ніж протягом 24-ох годин після отримання повідомлення про кризову ситуацію.

Короткочасна кризова допомога надається протягом 48-ми годин після отримання повідомлення про кризову ситуацію. Вона спрямована на попередження збільшення кризової ситуації, коли за потреби забезпечується надійне місце перебування особи (сім'ї), також базові потреби людини та надання психологічної допомоги.

Кризове консультування надається протягом 24-ох годин після настання кризи окремій особі (індивідуальне), групі осіб (групове), членам сім'ї (сімейне). Воно передбачає комплекс психологічної допомоги для формування навичок подолання стресу та наслідків кризової ситуації.

8.3. Порядок надання соціальних послуг

Новим Законом України «Про соціальні послуги» запроваджено з 1 січня 2020 року новий механізм надання соціальних послуг, який охоплює два напрямки ведення соціальної роботи, а саме:

- ведення випадку (ст. 18 Закону «Про соціальні послуги»);
- екстрене (кризове) надання соціальних послуг (ст. 23 «Про соціальні послуги»).

Зазначимо, що до встановлення уніфікованого законодавчого підходу щодо організації надання соціальних послуг, порядок їх надання був врегульований окремими підзаконними актами, визначальним серед яких залишаються державні стандарти надання відповідної соціальної послуги.

Тож тепер вони мають застосовуватися в частині, що не суперечить закону та доки не буде прийнято Порядок організації надання соціальних послуг на виконання нових положень Закону України «Про соціальні послуги».

Можливо, Порядком буде визначено особливості їх подальшого застосування, адже вони зважають на особливості надання конкретної соціальної послуги.

До затвердження окремих типових видів документації щодо надання соціальних послуг (форма заяви, повідомлення, договору) діють окремі акти.

Наприклад, наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форм документів, необхідних для надання соціальних послуг громадянам похилого віку, особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю» від 17.08.2017 № 1325.

Коли надавачем соціальних послуг є територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) діє наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» від 14.07.2016 № 762.

Ведення випадку (загальний порядок надання соціальних послуг). У ст. 18 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено такі послідовні етапи ведення випадку:

1) аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;

2) оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;

3) ухвалення рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;

4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;

5) укладення договору про надання соціальних послуг;

6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;

7) здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

На усіх цих етапах участь особи, яка звернулася за отриманням соціальних послуг є мінімальною.

Порядок звернення також зазнав змін, зокрема звернення передбачає подання:

1) заяви особи або її законного представника про надання соціальних послуг;

2) звернення, повідомлення інших осіб в інтересах осіб/сім'ей, які потребують соціальних послуг.

Наприклад, вчитель у школі, який спостерігає за поведінкою дитини може повідомити про насильство у сім'ї.

Також прийняти рішення про необхідність надання соціальних послуг особі, яка за станом здоров'я не здатна прийняти самостійно таке рішення та подати замість неї заяву може не тільки законний представник, але і має це зробити орган соціального захисту населення чи орган опіки та піклування.

Якщо надавачем соціальних послуг є установа (заклад) державного чи комунального секторів, або соціальні послуги фінансуються з бюджетних коштів, то потрібно звертатися до органу соціального захисту населення за місцем проживання/перебування особи.

Відповідно уповноваженим на надання соціальних послуг є структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчий орган міської ради міст обласного значення, ради об'єднаної територіальної громади.

Якщо особа (її законний представник) безпосередньо звернулася до надавача соціальних послуг, то він має не пізніше наступного робочого дня з моменту звернення надати їй допомогу в поданні заяви до уповноваженого суб'єкта.

Якщо надавачем соціальних послуг є суб'єкт недержавного сектору і не залучає до фінансування соціальних послуг бюджетні кошти, то заяви, повідомлення, звернення подаються безпосередньо йому.

Наступні три послідовні етапи до укладення договору про надання соціальних послуг передбачають дії надавачів соціальних послуг у відповідності до закону.

Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюється фахівцем із соціальної роботи, соціальним працівником, соціальним менеджером протягом 5-ти робочих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг. У разі потреба до оцінки залучаються інші фахівці (медичні та педагогічні працівники, психологи, реабілітологи, ерготерапевти).

Повторна оцінка передбачена не менш як за 30 календарних днів до закінчення строку дії договору про надання со-

ціальних послуг, якщо інше не передбачено таким договором. Результат оцінювання може слугувати підставою для продовження строку дії договору.

Ухвалення рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї.

На підставі розгляду заяви, проведеної оцінки і потреб особи (сім'ї) суб'єкт звернення протягом 10-ти робочих днів ухвалює рішення про надання чи вмотивовану відмову у наданні соціальних послуг з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг.

Заявнику надсилається рішення не пізніше 3-ох робочих днів після його ухвалення.

У рішенні обов'язково зазначаються надавач соціальних послуг та результати оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах.

Відмова надається у письмовій формі із зазначенням причини відмови.

У ч. 1 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» передбачає лише такі підстави, а саме:

1) відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї;

2) ненадання надавачем соціальних послуг тих соціальних послуг, яких потребує особа (тоді у рішенні про відмову додатково зазначається інформація про надавачів соціальних послуг, які здійснюють надання відповідних соціальних послуг).

Також надавач соціальних послуг у разі відмови саме з цієї підстави має не пізніше 3-ох робочих днів з дня ухвалення відповідного рішення надіслати інформацію про факт відмови до органів соціального захисту населення. Такі дані слугують для врахування під час визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах та організації їх надання.

Також може бути відмовлено у разі наявності в особи медичних протипоказань для надання соціальної послуги відповідно до медичного висновку.

Однак відмова недопустима у випадку, якщо є загроза життю чи здоров'ю особи, домашнього насильства, насильства за ознакою статі або жорстокого поводження з дітьми.

Розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг.

Закон України «Про соціальні послуги» не зазначає, хто з суб'єктів є відповідальним за розробку індивідуального плану надання соціальних послуг.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 наведеного закону такий план є невід'ємною частиною договору про надання соціальних послуг.

Його зміст складають заходи, які передбачені у державному стандарті відповідної соціальної послуги або декількох державних стандартах (якщо одночасно надаються різні види соціальних послуг), так і інші заходи, які потрібно здійснити для надання таких послуг, а також відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки здійснення заходів, відповідальні виконавці.

Укладення договору про надання соціальних послуг. Уніфіковані правила укладення договору про надання соціальних послуг визначені на підставі положень ст. 22 Закону України «Про соціальні послуги», а саме:

- 1) обов'язкова письмова форма;
- 2) типова форма договору (наразі не затверджена);
- 3) двосторонній характер єдиної угоди між надавачем та отримувачем соціальних послуг (його законним представником) незалежно від кількості соціальних послуг, що надаються одночасно;
- 4) визначені істотні умови договору, без яких він не може бути укладеним;

Це назва соціальних послуг, умови їх надання та вартість, права, обов'язки та відповідальність сторін, строк дії договору та інші умови, які сторони визнають істотними.

5) індивідуальний план про надання соціальних послуг стає невід'ємною складовою договору.

Зазначимо, що строки для укладення договору про надання соціальних послуг визначені тільки на рівні окремих державних соціальних стандартів про надання соціальних послуг.

Завершальні етапи як виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг та здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості наразі не отримали правової регламентації щодо їхнього змісту.

Аналіз ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги» дає можливість зробити висновок про такі рівні моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості:

– національний рівень – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

– регіональний рівень – Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна, Київська та Севастопольська міська державні адміністрації;

– місцевий рівень – районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

Наразі методика проведення моніторингу не прийнята.

Водночас до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, а саме розділу про отримувачів соціальних послуг вносяться такі дані як дата та результати здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінка їх якості.

Тож надавачі соціальних послуг лише мають сприяти у здійсненні моніторингу наданні соціальних послуг та оцінки їх якості уповноваженими органами у системі надання соціальних послуг, але безпосередньо його не здійснюють.

Екстрене (кризове) надання соціальних послуг. Такий механізм надання соціальних послуг реалізується на позадоговірній основі у зв'язку з загрозою життю та здоров'ю особи. Договір про надання соціальних послуг не укладається.

На підставі розгляду заяви, звернення, повідомлення суб'єкт звернення невідкладно, не пізніше однієї доби ухвалює рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг.

Оформлення надання соціальної послуги екстренно (кризово) супроводжується такими документами:

1) щодо повнолітніх осіб – акт про надання соціальних послуг зі зазначенням даних про отримувача та надавача таких послуг, надані соціальні послуги, строки, дати їх надання;

2) щодо дітей – акт проведення оцінки рівня безпеки дитини.

Співставлення положень закону та Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання дає підстав для висновку, що тільки екстрена допомога як вид кризового та екстреного втручання є соціальною послугою, що надається не більше ніж протягом 24-ох годин. Тож у цій частині, як видається, можна наразі послуговуватися державним стандартом надання цієї соціальної послуги. Тим більше Додаток №3 до наведеного акту містить типову форму акту з надання соціальної послуги кризового та екстреного втручання.

Щодо акту проведення оцінки рівня безпеки дитини, то його типова форма передбачена наразі постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

У п. 8 наведеного акту, передбачено, що орган опіки та піклування у разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини, ухвалює рішення про негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють. Водночас служба у справах дітей негайно після отримання повідомлення про безпосередню загрозу життю або здоров'ю дитини разом з уповноваженим підрозділом органів Національної поліції, фахівцем із соціальної роботи, представниками закладу охорони здоров'я проводить оцінку рівня безпеки дитини. До проведення оцінки рівня безпеки дитини можуть бути додатково залучені уповноважені суб'єкти в межах своїх повноважень.

Також наказом Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005 затверджено форми обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, де передбачено зразок повідомлення/інформація про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах.

Після завершення строку договору про надання соціальних послуг або в інших випадках надавач соціальних послуг *приймає рішення у письмовій формі про припинення надання соціальних послуг*. Рішення доводиться до відома отримувача соціальних послуг (його законного представника) зі зазначенням причин припинення надання соціальних послуг.

Також у разі, коли надавач соціальних послуг припиняє свою діяльність або припиняє надавати відповідні соціальні

послуги у рішенні додатково зазначається інформація про надавачів соціальних послуг, які здійснюють надання відповідних соціальних послуг.

У ч. 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено вичерпний перелік підстав для припинення надання соціальних послуг, а саме:

1) відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї;

2) закінчення строку дії договору про надання соціальних послуг, крім випадків, коли він продовжений за результатами оцінювання потреб особи;

3) зміна місця проживання/перебування отримувача соціальних послуг, що унеможлиблює надання соціальних послуг;

4) невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг;

5) виявлення/встановлення недостовірності поданих отримувачем соціальних послуг інформації/документів при зверненні за їх наданням, що унеможлиблює подальше надання таких соціальних послуг;

6) смерть отримувача соціальних послуг;

7) дострокове розірвання договору про надання соціальних послуг за ініціативи отримувача соціальних послуг;

8) ліквідація (припинення діяльності) надавача соціальних послуг або припинення надання ним відповідних соціальних послуг.

Тимчасове припинення надання соціальних послуг (до усунення таких протипоказань) здійснюється у разі виявлення в особи медичних протипоказань для надання соціальних послуг. Їхній перелік наразі не затверджений.

Однак припинення надання соціальних послуг недопустимо у випадку, якщо є загроза життю чи здоров'ю особи, домашнього насильства, насильства за ознакою статі або жорстокого поводження з дітьми.

У разі невиконання отримувачем соціальних послуг умов договору про надання соціальних послуг без поважних причин визначені такі правила для вчинення дій надавачем соціальних послуг:

1) письмове повідомлення про дату, з якої буде припинено надання соціальних послуг, у разі подальшого невиконання

умов договору, яке надсилається отримувачу соціальних послуг або його законному представнику.

2) не менше ніж через 15 календарних днів з дня надси- лання відповідного письмового повідомлення надання со- ціальних послуг припиняється зі зазначенням причин.

Крім випадків, які передбачені законом передбачено *пра- во відмови від отримання соціальних послуг* шляхом подан- ня письмової заяви. Йдеться про осіб (сім'ї), які перебувають у складних життєвих обставинах або належать до вразливих груп населення.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте роль системи органів місцевого самовряду- вання у надання базових соціальних послуг населенню.

2. У чому полягає принцип «гроші слідують за отримувачем соціальних послуг»?

3. На Вашу думку, з якого віку фізична особа може стати надава- чем соціальних послуг?

4. Чи передбачені законодавством строк для укладення догово- ру про надання соціальних послуг і з якого моменту він буде обчис- люватися?

5. Чи має право бути надавачем соціальних послуг суб'єкт, який не має власного приміщення для надання соціальних послуг? Проаналізуйте вимоги, яким мають відповідати надавачі соціальних послуг.

6. В який спосіб вирішується питання відповідальності за нена- дання або неякісне надання соціальних послуг?

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИПЛАТИ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ, КОМПЕНСАЦІЙ ТА ПІЛЬГ

9.1. Загальна характеристика соціальних допомог, компенсацій та пільг

У ч. 3 ст. 46 Конституції України передбачено, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Одним з видів соціальних виплат поза межами системи соціального страхування є державні соціальні допомоги, компенсації та пільги, які призначаються за рішенням органів праці та соціального захисту населення. Тому їхній розмір залежить від величини прожиткового мінімуму, який щорічно визначається у Законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Основним джерелом виплати є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Право на отримання таких соціальних виплат мають і застраховані, і незастраховані особи, якщо їхні доходи знизилися нижче прожиткового мінімуму з певних об'єктивних причин або особа потребує додаткової матеріальної підтримки з боку держави. Наприклад, у разі народження чи усиновлення дитини.

Умовно такі види соціального забезпечення можна поділяти на три групи:

- *державні соціальні допомоги;*
- *компенсаційні виплати;*
- *соціальні пільги.*

Вони можуть бути і загальними, і спеціальними, які адресовані лише окремим категоріям громадян.

Соціальні допомоги, пільги та компенсації як єдине ціле забезпечують комплексний підхід до матеріального забезпечення окремих категорій громадян.

У теорії права соціального забезпечення державні соціальні допомоги визначають як грошові одноразові або періодичні соціальні виплати, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів⁸¹.

У правничій літературі соціальною пільгою вважають законодавчим звільненням (повним чи частковим) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, пов'язаних з певними публічними подіями⁸².

Пільги є різноманітними за своїм змістом, пов'язані з трудовою діяльністю чи службовим статусом особи. Особливість соціальної пільги у тому, що їх надання зумовлене необхідністю підтримати особу з боку держави, яка потребує додаткової матеріальної підтримки.

Компенсаційні виплати у сфері соціального забезпечення вважаються одним з видів додаткової державної матеріальної соціальної підтримки, яка адресована окремим категоріям суб'єктів.

Здебільшого вони фінансуються за кошти Державного або місцевого бюджетів і покликані відшкодувати особі певні матеріальні затрати, яких вона понесла або може понести в силу соціально-значимих обставин, що передбачені законодавством.

Нормативного визначення поняття компенсаційної виплати немає, хоч законодавством визначено суб'єктний склад, умови та порядок отримання компенсації.

Види соціальної допомоги, зокрема пільги та компенсації визначені Інструкцією щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги.

⁸¹ Право соціального забезпечення України : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. К., 2010. С. 396.

⁸² Там само. С. 437.

Також доцільно послуговуватися формою Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг, затвердженою наказом Міністерства соціальної політики України від 21.04.2015 № 441. У ній виписані усі види соціальної допомоги, компенсацій та пільг, які надаються в порядку звернення до органу соціального захисту населення. Така форма має важливе практичне значення для реалізації права людини на соціальне забезпечення, тому введення нових видів соціального забезпечення потребує внесення змін і до загального переліку.

Деякі державні соціальні допомоги такі як державна допомога сім'ям з дітьми (Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»), державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю (Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»), а також державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю (Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю») є загальними назвами і передбачають надання окремих видів допомог, які будуть розглянуті у наступних розділах.

Державні соціальні допомоги залежно від їхнього виду встановлені у розмірі прожиткового мінімуму відповідної демографічної групи, відсоток до нього або як різниця між величиною прожиткового мінімуму та розміром обчисленого середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Він обчислюється за Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги.

Потрібно також зазначити, що для окремих категорій громадян державна соціальна допомога виплачується *у підвищеному розмірі згідно вимог спеціальних законів*.

Зокрема, відповідно п. 2 ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» розмір всіх передбачених чинним законодавством видів державної матеріальної допомоги громадянам, які одержали статус особи, що працює, проживає або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського, збільшується на 20 відсотків.

У п. 22 ч. 3 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено, що учасникам

бойових дій державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Водночас, якщо особа має інвалідність внаслідок війни, то згідно з п. 28 ч. 3 ст. 13 цього акту державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії підвищується: особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, II групи – 40 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, III групи – 30 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Другої світової війни, державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії підвищується на 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, іншим учасникам війни – на 10 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (п. 20 ст. 14 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Підвищений розмір державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії встановлений також для членів сімей військовослужбовців та інших прирівняних до них сімей. Повний перелік таких категорій зазначений у п. 1 ст. 10 цього Закону. Аналогічне підвищення належить також дружинам (чоловікам) померлих осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни, які не одружилися вдруге. Їм державна соціальна допомога підвищується на 25 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. На 10 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність виплачується державна соціальна допомога дружині (чоловіку) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге (ч. 4 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Суттєве збільшення розміру соціальної виплати на 50 процентів від розміру, передбаченого ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитин-

ства та дітям з інвалідністю» передбачено для дітей з інвалідністю згідно до положень п. 6 ч. 3 ст. 30 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Обчислений середньомісячний сукупний дохід сім'ї необхідний для призначення таких видів допомоги як:

- *державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;*
- *щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним;*
- *допомога на дітей одиноким матерям та тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.*

Великий прошарок державної соціальної допомоги виплачується за наявності дитини. Винятком у багатьох випадках є її перебування на повному державному утриманні за винятком виплати державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю із числа сиріт. Окрім загального Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» до соціального законодавства належать деякі спеціальні закони, на основі яких прийняті відповідні підзаконні акти.

До таких соціальних виплат належать передусім такі:

- *тимчасова державна допомога дітям;*
- *соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам;*
- *соціальна допомога на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя та оплата послуг із здійснення патронату над дитиною (грошове забезпечення);*
- *допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях.*

Відповідно до ч. 9 ст. 181 Сімейного кодексу України **тимчасова державна допомога** надається дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання (перебування) їх невідоме кожні 6 місяців починаючи з місяця, в якому подано заяву з усіма необхідними документами.

Розмір тимчасової допомоги розраховується як різниця між 50-ма відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців (п. 8 Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 № 189).

Правове регулювання надання соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 552 «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків».

Така щомісячна допомога надається не тільки дітям з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, але і особам з їх числа від 18-ти до 23-ох років. Умовою отримання соціальних виплат повнолітніми є навчання у закладі загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти.

Відповідно до змісту положень п.п. 7–9 вищенаведеного акту, розмір державної соціальної допомоги залежить від розміру прожиткового мінімуму для відповідної категорії, який закладений у законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік.

Загалом розмір допомоги становить 2 прожиткових мінімуми. Проте, якщо дитина отримує пенсію, аліменти, стипендію чи державну допомогу, то їй виплачується менший розмір соціальних виплат. Він становить різницю між 2-ма прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром

зазначених виплат за попередній повний місяць на дату влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю (крім державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю).

Натомість грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам встановлюється на рівні 70 відсотків прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину і не залежить від пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги на кожну дитину-вихованця та на кожну прийомну дитину.

Також органами соціального захисту населення виплачується щомісячно **соціальна допомога на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя та оплата послуг із здійснення патронату над дитиною (грошове забезпечення)** на підставі положень постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» від 16.03.2017 № 148.

За змістом положень вищенаведеного акту така соціальна допомога виплачується у розмірі 2-х прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку на 1 місяць. Менший розмір допомоги можливий тільки тоді, коли дитина отримує стипендію. За аналогією з попереднім видом соціальних виплат, виплачується різниця між 2-ма прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром їхньої стипендії.

Щодо грошового забезпечення патронатного вихователя, то його розмір становить 5 прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць.

Також додаткове соціальне забезпечення передбачене для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються. Така допомога виплачується на підставі положень Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Йдеться про дві соціальні виплати: на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які не перебувають у сімейних формах виховання. Одна надається під час навчання, інша – після його завершення.

Зокрема, у ст. 8 цього закону передбачено, що особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі 3-х соціальних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30-ти днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

Якщо дитина-сирота чи дитина позбавлена батьківського підкування (до 18-ти років) закінчує навчальний заклад, де вона навчалася, то за рахунок навчального закладу або відповідної установи вона забезпечується одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше 6-ти прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку.

Нормативи забезпечення одягом і взуттям регулюється наказом Міністерства освіти та науки України від 17.11.2003 № 763 «Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського підкування, а також вихованців шкіл-інтернатів».

У частині, що не суперечить положенням Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського підкування» застосовується положення постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського підкування».

За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Порівняно новий вид допомоги на дітей визначений постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2019 № 250 «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям».

Особливість допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях полягає у тому, що вона виплачується щомісяця у розмірі 1700 гривень на кожну третю дитину і кожну наступну дитину до досягнення дитиною 6-річного віку.

Більшість видів матеріального забезпечення, які призначаються органами соціального захисту адресовані одній

людині. Однак деякі з них можуть мати колективну форму надання.

До таких, наприклад, належить **допомога малозабезпеченим сім'ям** (Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»). Її особливність полягає у тому, що право на її отримання має кожна сім'я (зокрема одинока особа), яка постійно проживає в Україні за наявності такого соціального ризику як малозабезпеченість. У розумінні положень закону йдеться про той випадок, коли сім'я не має додаткових джерел для існування або їхні доходи знизилися нижче прожиткового мінімуму.

Допомога загалом є тимчасовою. Строковість соціальної виплати зумовлена тим, що її мета – надати тимчасову матеріальну підтримку за умови, що сім'я вживає заходів для того, щоб підвищити свій дохід.

У ст. 6 наведеного закону передбачено, що допомога призначається на 6 місяців.

Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена на строк визнання особи непрацездатною.

Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Аналогічні умови призначення застосовується і до непрацездатного подружжя у разі відсутності осіб, зобов'язаних їх утримувати відповідно до закону.

Для обчислення розміру допомоги малозабезпеченим сім'ям використовуються такі показники:

1) величина прожиткового мінімуму для сім'ї.

Щороку у Законі України «Про Державний бюджет України» визначено величину прожиткового мінімуму для призначення такої допомоги у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10–20 % залежно від наявності серед членів сім'ї дітей.

2) середньомісячний сукупний дохід.

Відповідно до змісту ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75 % прожиткового мінімуму для сім'ї.

Коли до складу малозабезпеченої сім'ї входять діти, то розмір допомоги збільшується за правилами ст. 5 цього закону залежно від кількості членів сім'ї, але не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї.

Детальніше порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям врегульований постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 250 «Про призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям».

Окремо в частині підтримки малозабезпечених осіб, які неспроможні самостійно платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком заслуговує варто розглядати житлову субсидію як адресну безповоротну державну соціальну допомогу мешканцям домогосподарств, що проживають у житлових приміщеннях (будинках) (Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21.10. 1995 № 848).

Деякі види соціальних виплат мають одноразовий характер. Серед них можна виокремити одноразову винагороду жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», одноразову матеріальну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми та допомогу на поховання і деякі інші соціальні виплати окремим категоріям громадян (наприклад, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам).

Наприклад, одноразовою є **матеріальна допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми**. Відповідно до змісту положень Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 № 660, її розмір становить 3 прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб (діти віком до 6-ти років; діти віком від 6-ти до 18-ти років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність).

Правове регулювання надання **допомоги на поховання** поза межами системи загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюється Законами України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

Зокрема, у ст. 12 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» передбачено, що у разі смерті одержувача державної соціальної допомоги особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, встановленому на день смерті одержувача цієї допомоги. Допомога на поховання, не витребувана своєчасно без поважних причин, виплачується не пізніше 12-ти місяців після смерті одержувача державної соціальної допомоги.

Водночас отримувачем допомоги на поховання відповідно до ст. 15 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» у разі смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю окрім особи, що здійснила поховання є також член сім'ї. Також виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги згідно із цим Законом або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Допомога на поховання виплачується незалежно від строку звернення за її виплатою.

Допомогу на поховання оформлюють структурні підрозділи з питань соціального захисту населення за умови подання заяви та довідки про смерть, виданої органами реєстрації актів громадянського стану. Така соціальна виплата

виплачується за рахунок джерел, з яких виплачувалась державна соціальна допомога.

Окрім цього діє Порядок надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особи, яка зобов'язалася поховати померлого, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 99.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III держава гарантує **грошову допомогу** в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, **особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду**, – на догляд за нею. Розмір зазначеної щомісячної допомоги розраховується як різниця між трьома прожитковими мінімумами на кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні 6 місяців, але не може бути більше, ніж прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць.

Детальніше ці питання регулюються постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.2000 № 1192 «Про надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею».

Щодо **щомісячної компенсаційної виплати непрацюючій працездатній особі, яка здійснює догляд за особою з інвалідністю I групи або особою, яка досягла 80 років**, то у зв'язку з втратою чинності постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.1996 № 832 «Про підвищення розмірів державної допомоги окремим категоріям громадян» вона виплачується до моменту втрати зазначеною особою такого права або до дати призначення їй іншої виплати, встановленої законодавством (постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної допомоги окремим категоріям громадян» від 20.03.2019 № 233).

Компенсаційні виплати та допомоги громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Соціальне забезпечення таких категорій громадян визначений

Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», де встановлено повний перелік компенсації та пільг, які їм надаються.

Порядок здійснення компенсаційних виплат одноразового характеру та щорічної допомоги на оздоровлення врегульований Порядком виплати одноразової компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та щорічної допомоги на оздоровлення деяким категоріям громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2016 № 760.

Відповідно до цього акту виплачується такі види матеріального забезпечення:

- одноразова компенсація учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- одноразова компенсація дітям, які стали особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- одноразова компенсація сім'ям, які втратили годувальника із числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою.

Одноразова компенсація виплачується в розмірах, установлених постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 285 «Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України».

- щорічна допомога на оздоровлення.

Її розмір визначається постановою Кабінету Міністрів України від 12.07. 2005 № 562 «Про щорічну допомогу на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи є важливою складовою їхнього соціального захисту, що полягає у забезпеченні їх санаторно-курортними путівками або путівками на відпочинок.

Відповідно до Порядку надання щорічної грошової допомоги для компенсації вартості путівок санаторно-курортним закладам та закладам відпочинку, здійснення доплат за рахунок власних коштів, виплати грошової компенсації громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання санаторно-курортного лікування та відпочинку громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи») визначено механізм надання щорічної грошової допомоги для компенсації вартості санаторно-курортних путівок або путівок на відпочинок.

Лише для осіб, які належать до 1 та 2 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (їхній перелік визначений ст. 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи») передбачено компенсацію проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом. Для громадян першої категорії проїзд безоплатний (п. 19 ст. 20 закону), а для другої категорії вартість компенсації – 50-процентна знижка вартості проїзду (п. 4 ст. 21 закону).

Аналогічний розподіл компенсаційної виплати за категоріями у співвідношенні 50 та 25 процентів здійснюється щодо вартості продуктів харчування за медичними (фізіологічними) нормами, встановленими Міністерством охорони здоров'я України. Порядок надання компенсації регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.1992 № 258 «Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Органами соціального захисту виплачується також грошова компенсація на дітей, які не харчуються в навчальних закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей, які є особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи і не харчуються в навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади. Ці питання визначені постановою Кабінету Міністрів України від 8.02.1997 № 155 «Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Згідно до положень Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 № 1243 урегульоване питання щодо виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території. Щоправда строк для виплати законодавчо не обумовлений.

Соціальні виплати постраждалим та внутрішньо-переміщеним особам. Грошова допомога надається внутрішньо-переміщених осіб, правовий статус яких визначений Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII. Необхідною умовою отримання соціальних виплат є перебування особи на обліку внутрішньо-переміщених осіб.

До таких виплат належить:

– щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг (постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01.10.2014 № 505);

– одноразова грошова допомога постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам (Порядок використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 535).

Компенсаційні виплати, пов'язані з санаторно-курортним лікуванням. Вони виплачується у грошовій формі за бажанням особи, що відповідно до законодавчих актів має право на безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням, але не отримала його протягом декілька років підряд (2–3 роки залежно від виду компенсації).

У структурі таких соціальних виплат можна виокремити такі компенсації:

1) *компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування* один раз на 2 роки (Закон України

«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань» та «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»).

Детальніше це питання регулюється Порядком виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2004 № 785.

За змістом норм вищенаведеного акту суть компенсації полягає у тому, що виплачується вартість самостійного санаторно-курортного лікування на час проведення оздоровлення, але в межах середньої вартості путівки. Такий показник обчислюється з розрахунку 35 відсотків (з округленням до однієї гривні) розміру одного прожиткового мінімуму, щороку встановленого законом України «Про Державний бюджет України» на 1 січня відповідного року для осіб, які втратили працездатність.

Водночас особа подає до органу соціального захисту населення один з таких документів, що підтверджують право на санаторно-курортне лікування тривалістю не менш як 18 днів:

- про сплату повної вартості санаторно-курортної путівки;
- про підтвердження проходження санаторно-курортного лікування або зворотний талон санаторно-курортної путівки.

Також серед документів фігурують і довідки з місця роботи, навчання, служби, що підтверджують факт неотримання безоплатної санаторно-курортної путівки.

2) *компенсація замість санаторно-курортної путівки особам з інвалідністю внаслідок війни та особам з інвалідністю, зазначеним у ст. 6-2 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань» один раз на 2 роки.*

Водночас не має значення чи є медичний висновок про необхідність санаторно-курортного лікування або медичні протипоказання.

Аналогічно за основу обрахунку компенсації береться середня вартість путівки. На розмір компенсаційної виплати впливає також група інвалідності.

Особам з інвалідністю I і II групи – 100 % середньої вартості путівки;

Особам з інвалідністю III групи – 75 % середньої вартості путівки.

Умовно надання компенсаційної виплати у зв'язку з отриманням самостійно санаторно-курортним лікуванням або недержаною путівкою складається з таких вимог:

1) подання заяви про отримання безоплатного санаторно-курортного оздоровлення до структурного підрозділу соціального захисту населення за місцем перебування на обліку для забезпечення санаторно-курортним лікуванням;

2) путівку до санаторно-курортних закладів не отримано протягом 2 календарних років з дня подання заяви;

3) подання заяви про надання грошової компенсації замість неотриманого санаторного забезпечення.

Грошова компенсація за путівку та за самостійне лікування для інших категорій осіб з інвалідністю встановлена один раз на 3 роки.

Правовою основою для виплати є ст. 29 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», де передбачено право особи з інвалідністю на виплату грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування на підставі медичних рекомендацій.

Детальніше порядок отримання компенсації регулюється Порядком виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2007 № 150.

За аналогією з розглянутими компенсаційними виплатами, виплачується відповідна грошова компенсація особі з інвалідністю з дотриманням таких вимог:

1) подання заяви про отримання безоплатного санаторно-курортного оздоровлення до структурного підрозділу соціального захисту населення за місцем перебування на обліку для забезпечення санаторно-курортним лікуванням;

2) путівку до санаторно-курортних закладів не отримано протягом 3 календарних років з дня подання заяви;

3) подання заяви про надання грошової компенсації замість неотриманого санаторного забезпечення.

Розмір відповідної грошової компенсації залежить від групи інвалідності.

- I та II групи – 75 %,
- III групи – 50 % розміру середньої вартості санаторно-курортної путівки.

Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.2011 № 446.

Окремої уваги заслуговує система пільг в Україні, яка має адресний характер та передбачена для окремих категорій громадян.

Правовою основою для надання пільг слугує низка законів – Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про жертви нацистських переслідувань», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24.03.1998 № 203/98-ВР, «Про освіту», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 № 32/95-ВР, «Про захист рослин» від 14.10.1998 № 180-XIV, «Про охорону дитинства», «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI, Основи законодавства України про охорону здоров'я.

Дані про пільговиків вносяться до спеціальної системи на умовах та в порядку, який визначений постановою Кабінету Міністрів України від 29.01.2003 № 117 «Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги».

Пільги є різноманітними за своїм змістом. Значний їх прошарок належить до сфери отримання житлово-комунальних послуг та послуг медичного характеру (безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, виробів медичного призначення, зубопротезування тощо) та залежать від середньомісячного доходу сім'ї. Детальніше це питання регулює Порядок надання

пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньо-місячного сукупного доходу сім'ї, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 389.

Безоплатне або пільгове придбання ліків передбачене постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань».

Важливим джерелом для реалізації права на додаткові види допомоги є місцеві програми, які фінансуються за кошти місцевих бюджетів. У ст. 91 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456-VI передбачено видатки з місцевого бюджету на місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення та компенсаційні виплати за пільговий проїзд для окремих категорій громадян. Наприклад, компенсаційні виплати на пільговий проїзд електротранспортом здобувачам вищої освіти та учням.

Строк надання пільги визначається відповідною нормою. Як зазначив Верховний Суд у своїй постанові № 367/3235/16-а від 20.03.2019, пільга не може виплачуватися довічно, тому що дія пільги нерозривно пов'язана з дією закону, яким її передбачено. У разі втрати законом чинності дія передбаченої ним пільги також припиняється⁸³.

9.2. Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми

Гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей встановлюється Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Згідно з ст. 3 цього закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини;

⁸³ Судова справа № 367/3235/16-а від 20.03.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80607006>

- 3) допомога під час усиновлення дитини;
- 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 5) допомога на дітей самотніми матерями;
- 6) допомога на дітей, хворих на важкі перинатальні ураження нервової системи, важкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання; онкологічні; онкогематологічні захворювання; дитячий церебральний параліч; важкі психічні розлади; цукровий діабет I типу (інсулінозалежний); гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня; на дитину, яка отримала важку травму, потребує трансплантації органу, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність.

Кожен з цих видів призначається незалежно від одержання інших видів державної допомоги, передбачених цим Законом.

Додаткові види допомоги та доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми можуть запроваджуватися за рахунок власних коштів місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян.

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, подаються самотійно особою, яка претендує на призначення допомоги.

За наявності письмової заяви особи, яка претендує на призначення допомоги, але за станом здоров'я або з інших поважних причин (догляд за особою з інвалідністю I групи, дитиною з інвалідністю віком до 16-ти років тощо) не може самотійно зібрати необхідні документи, збір зазначених документів покладається на органи, що призначають допомогу.

Згідно до положення п. 43 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751, у сільській місцевості заяви з необхідними документами для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми приймають особи, уповноважені виконавчими комітетами сільських і селищних рад. Потім вони передають їх відповідним органам соціального захисту населення.

Структурно порядок призначення державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми передбачає послідовне виконання таких встановлених законодавством етапів:

1) звернення особи до органу соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника з письмовою заявою та з поданням визначеного Порядком пакету документів).

За винятком жінок з числа військовослужбовців, яким для отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами потрібно звернутися за місцем роботи (служби).

2) ухвалення рішення органом соціального захисту населення протягом 10 днів з дня звернення;

3) письмове повідомлення заявника про призначення державної допомоги чи про відмову в її наданні протягом 5-ти днів після прийняття відповідного рішення. У повідомленні обов'язково зазначаються причини відмови та порядок оскарження цього рішення.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами. У ст. 7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено, що право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають всі жінки (зокрема неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Водночас перелік таких категорій жінок наведений у п. 3 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми. До них належать:

– жінки із числа військовослужбовців Збройних Сил, Держприкордонслужби, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, інших військових формувань, Держспецтрансслужби, Держспецзв'язку та із числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу органів та підрозділів служби цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби;

– жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації незалежно від форми власності за умови, що вагітна жінка була звільнена з роботи не раніше ніж за 6 місяців до набуття права на одержання допомоги;

– жінки, зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні;

– аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

- непрацюючі жінки;
- жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які не беруть участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Удвічі скорочені строки звернення за призначенням допомоги порівняно з аналогічною за змістом соціальною виплатою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, де встановлено 1 рік після завершення страхового випадку.

Зокрема, жінці потрібно звернутися до органів соціального захисту населення за місцем проживання протягом 6-ти місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Також допомога виплачується жінкам за весь період такої відпустки.

Жінкам із числа військовослужбовців та прирівняних до них осіб допомога призначається і виплачується за місцем основної служби.

За змістом ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в основі документального забезпечення для призначення допомоги є заява матері, довідка лікувального закладу встановленого зразка (листок непрацездатності, який видається на 30-му тижні вагітності) та три додаткові довідки, які подаються залежно від конкретних обставин.

Це такі документи:

1) довідка з основного місця служби, навчання про те, що жінка служить, навчається;

2) довідка ліквідаційної комісії про те, що жінка звільнена з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації;

3) довідка територіального центру зайнятості про те, що жінка зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна.

Цією ж статтею передбачено тривалість виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, яка аналогічна тій, що виплачується в межах соціального страхування, а саме:

- 56 календарних днів до та 56 календарних днів після пологів;

- 56 календарних днів до та 70 календарних днів після пологів (у разі ускладнених пологів або народження 2-х чи більше дітей);

– 90 календарних днів до та 90 календарних днів після пологів (лише жінкам, віднесеним до 1–3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Подібні правила встановлені для надання такого виду матеріального забезпечення також особі, яка усиновила або взяла під опіку дитину протягом 2-х місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження. Відмінність полягає у тому, що відлік початку надання відпустки починається з дня усиновлення чи встановлення опіки і триває до закінчення строку післяпологової відпустки.

Гарантований мінімальний рівень соціальної виплати встановлений на рівні не нижче 25-ти відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць. У такому розмірі визначається дохід непрацюючих жінок та жінок, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності (ст. 9 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»).

Із врахуванням вартісної величини прожиткового мінімуму відповідно до положень Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» такий мінімальний рівень становить не нижче 525,5 грн.

Для усіх інших категорій розмір допомоги залежить від специфіки доходу жінки та надається у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу, місячної стипендії, грошового забезпечення, мінімального розміру допомоги.

Обрахунок розміру допомоги здійснюється шляхом множення середньоденного доходу на кількість календарних днів тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Середньоденний дохід обчислюється за допомогою ділення доходу особи на середньомісячну кількість днів (30,44).

Наприклад, розмір допомоги непрацюючій жінці, з урахуванням 126 сумарної кількості календарних днів, визначається за таким підрахунком:

$$525,5 : 30,44 \times 126 = 2\,175 \text{ грн.}$$

Допомога при народженні дитини. За змістом положень ст. 10–12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» особливість цього виду допомоги полягає у тому, що вона надається усім особам незалежно від того чи є вони учасниками системи соціального страхування з метою надати

додаткову матеріальну підтримку для повноцінного утримання та виховання кожної дитини за фактом її народження (взяття під опіку).

Для отримання допомоги одним з батьків (опікунів) потрібно звернутися протягом 12-ти місяців з дня народження дитини до органів соціального захисту населення за місцем проживання одного з батьків (опікуна), з яким постійно проживає дитина.

Такий тривалий строк, на нашу думку, насамперед зумовлений набуттям громадянства України для дитини, яка народжена, наприклад, закордоном.

Зразковою у цьому аспекті можна вважати позицію Верховного Суду України у судовій справі № 263/2570/17 від 05.10.2018 щодо відмови у надання допомоги на підставі приналежності на дату звернення дитини до громадянства іншої держави⁸⁴.

Водночас, як неодноразово зазначав Верховний Суд (судова справа №226/79/17 від 15.04.2019) допомога при народженні дитини за своєю природою є допомогою самій дитині, а не її батькам. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» не містить такої підстави для відмови у призначенні допомоги, як відсутність особи за фактичним місцем проживання/перебування. У цьому випадку відмова відповідача, насамперед, зумовлює до порушення інтересів дитини⁸⁵.

Волевиявлення отримувача допомоги оформляється заявою за встановленою формою. Також потрібно пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Подається також оригінал свідоцтва про народження дитини (рішення про встановлення опіки) з копією для долучення до матеріалів справи.

Цей вид матеріального забезпечення умовно складається з 2-х виплат, яка в сумі досягає 10 320 гривень.

1) одноразової, яка виплачується за фактом народження живої дитини у розмірі 41 280 гривень;

⁸⁴ Судова справа № 263/2570/17 від 05.10.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76306714>

⁸⁵ Судова справа №226/79/17 від 15.04.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81148325>

2) щомісячної, для виплати решта суми рівними частинами протягом наступних 36-ти місяців.

Одноразова допомога, призначена опікуну, вважається власністю дитини.

Підстави припинення виплати призначеної допомоги при народженні дитини пов'язані зі встановлення фактів, які не сумісні з досягненням цілей такої соціальної виплати.

Їх вичерпний перелік містить ст. 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». До них належать такі обставини:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання;
- припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини;
- нецільове використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

Допомога під час усиновлення дитини. Громадянин України, який постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачем є подружжя – один з них на їх розсуд) мають право на допомогу під час усиновлення кожної дитини. Водночас у п. 39 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми зі змінами на 5 липня 2019 року словосполучення «дітей, позбавлених батьківського піклування» замінено на «дитину, батьки якої дали згоду на її усиновлення».

Відповідно, якщо чоловік усиновив дитину своєї дружини, то право на допомогу він не має, тому що така дитина має матір.

Для оформлення допомоги особі потрібно звернутися до органів соціального захисту населення за місцем проживання одного з усиновлювачів, з яким постійно проживає дитина протягом 12-ти місяців з дня набрання законної сили рішенням суду про усиновлення дитини.

Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні дитини.

Для отримання допомоги одним з усиновлювачів потрібно звернутися до органів соціального захисту населення за місцем проживання одного з усиновлювачів, з яким постійно проживає дитина протягом 12-ти місяців з дня народження дитини.

Порядок і умови виплати допомоги під час усиновлення дитини та підстави для припинення виплати такої допомоги визначаються Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми (п. 39–42-2).

Зокрема, волевиявлення отримувача допомоги оформляється заявою за встановленою формою. Також потрібно пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Подається також копія свідоцтва про народження дитини, виданого державним органом реєстрації актів цивільного стану після внесення змін до актового запису про народження дитини на підставі рішення суду про усиновлення дитини та копія рішення суду про усиновлення дитини.

У разі смерті дитини до ухвалення рішення про призначення допомоги під час усиновлення дитини така допомога не виплачується.

Перелік обставин для припинення виплат за рішенням органу соціального захисту населення є вичерпним та складає такі випадки:

- 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- 2) нецільове використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- 3) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- 4) смерті дитини або отримувача допомоги;
- 5) перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- 6) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- 7) тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання.

Законодавством також передбачено особливий порядок припинення виплати допомоги при усиновленні із залученням служби у справах дітей, у випадку смерті дитини – державного органу реєстрації актів цивільного стану з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини.

Зокрема, служба у справах дітей, яка здійснює контроль за цільовим використанням допомоги під час усиновлення дитини, подає пропозиції щодо припинення виплати допомоги під час усиновлення дитини до органу соціального захисту населення після настання обставин, які є підставами для припинення соціальної виплати (за винятком смерті дитини). Такі пропозиції є підставою для припинення виплати допомоги за рішенням органу, який її призначив.

Продовження виплати допомоги є можливим у випадку, якщо означені обставини змінилися та особа, що фактично здійснює догляд за дитиною (якщо усиновлювачами є подружжя) протягом 6-ти місяців після припинення її виплати звернулася до органу соціального захисту населення про поновлення виплати.

У разі смерті дитини відповідні відомості державні органи реєстрації актів цивільного стану подають органам соціального захисту населення у 10-денний строк після реєстрації смерті дитини

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Поряд з одноразовою допомогою опікуну при народженні дитини лише власністю дитини є допомога на дітей, над якими встановлено опіку та піклування, яка призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування.

Відповідно до положень ст. 243 Сімейного кодексу України опіка встановлюється органом опіки та піклування над дитиною, яка не досягла 14-ти років із числа дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Натомість піклування – над дитиною у віці від 14-ти до 18-ти років.

За змістом норм ст. 18 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» розмір допомоги становить 2 прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку. Положення закону України «Про Державний бюджет України на відповідний рік передбачають окрему вартісну величину (грошовий розмір) для дітей віком до 6-ти років та від 6-ти до 18-ти років.

У разі, коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога (крім державної соціальної допомоги, що виплачується на дітей з інвалідністю, відповідно до законодавства), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування є щомісячною виплатою до досягнення дитиною 18-річного віку включно. Законом не визначено інших способів для визначення тривалості виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.

Водночас, у п. 28 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми встановлено строк для виплати допомоги 12 місяців. Питання про продовження виплати допомоги вирішується на підставі заяви та довідок про місячні розміри пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги, що одержує опікун чи піклувальник на дитину.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до органів соціального захисту населення за місцем проживання опікуна, але максимальний строк для звернення законодавством у цьому випадку не передбачено. Водночас законодавець не ставить вимоги спільного проживання опіку (піклувальника) разом з дитиною.

Перелік документів є вичерпний та визначений п. 27 вищенаведеного акту.

Підстави для припинення виплати допомоги теж передбачені тільки на підзаконному рівні (п. 30 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми). Йдеться про такі обставини, коли відпала потреба в наданні опіки (піклуванні) неповнолітньому. До них належать такі:

- звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника;
- працевлаштування або взяття шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку;
- усиновлення дитини, передача дитини батькам;
- досягнення дитиною 18-річного віку;

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини.

Законодавством визначено також перелік суб'єктів, які зобов'язані у 10-денний строк повідомити органи соціального захисту населення, які виплачують допомогу про зазначені обставини для припинення її виплати. До них належать одержувач допомоги, служба у справах дітей, виконавчий комітет сільської (селищної) ради або уповноважена особа, визначена виконавчим органом ради об'єднаної територіальної громади.

Допомога на дітей одиницям матерям. Особливість цього виду матеріального забезпечення полягає у тому, що право на отримання допомоги урегульоване положення ст. 18-1-18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та гарантоване обмеженому колу суб'єктів. Це одинока матір (яка не перебуває у шлюбі), одинокий усиновлювач, матір (батько) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18-ти років (якщо діти навчаються за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-ох років).

Статус одинокої мають лише матері (батьки) у разі документального підтвердження. Зокрема, таким документом є свідоцтво про народження дитини, а для одиноких усиновлювачів – рішення суду про усиновлення. Якщо дитина народилася закордоном – документ про народження дитини, який виданий компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку.

У таких документах мають бути особливі записи про батьків дитини, якщо батьківство, материнство не встановлене:

- 1) запис про батька (матір) взагалі відсутній;
- 2) запис про батька (матір) проведено за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Зокрема, на підставі ст. 135 Сімейного кодексу України при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою.

Зазначимо також, що визначення поняття «одиної матері» у законодавстві відсутнє. Тому огляд судової практики свідчить про те, що правовий статус одиної матері визначений винятково положеннями Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Зокрема, Верховний Суд у своїй постанові у справі №804/4050/18 від 13.06.2019 наголосив, що хоч в Законі України «Про відпустки» визначено одну матір, як таку, що виховує дитину без батька, то оскільки зазначений Закон регулює трудові правовідносини пов'язані з правом на відпустки, визначає умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я та не може бути застосований для правовідносин, що стосуються виплати допомоги на дітей одиноким матерям. Також вирішальним для визначення права особи на отримання допомоги на дітей одинокій матері є *факт народження дитини не в шлюбі*, який підтверджений витягом з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини або довідкою про народження із зазначенням підстави внесення відомостей про батька дитини до актового запису про народження дитини відповідно до абзацу першого частини першої статті 135 Сімейного кодексу України⁸⁶.

Окрім документального підтвердження статус одиної матері залежить від факту перебування у зареєстрованому шлюбі з батьком дитини. Однак і так званий «цивільний» шлюб є перешкодою для отримання допомоги.

Відповідно до ч. 4 ст. 18-1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має. Під час реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

⁸⁶ Судова справа №804/4050/18 від 13.06.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82406108>

Також право на отримання допомоги саодиноким матерям мають саодинока мати, саодинокий усиновлювач, мати (батько) у разі смерті саодного з батьків. Проте вони не мають отримувати на дітей матеріального забезпечення пов'язаного з втратою годувальника. До таких видів саоціальних виплат належить пенсія в разі втрати годувальника, саоціальна пенсія або державна саоціальна допомога дитині померлого годувальника, передбачена Законом України «Про державну саоціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Поняття «саоціальна пенсія» було закріплене у Законі України «Про пенсійне забезпечення», який втратив чинність в цій частині з прийняттям Закону України «Про державну саоціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Аналіз Закону України «Про пенсійне забезпечення» дає підстав для висновку, що саоціальні пенсії (допомоги) – це щомісячні державні виплати особам, які не мають необхідного стажу роботи для призначення трудової (страхової) пенсії (за віком, по інвалідності, по втраті годувальника).

Нові шлюбні відносини не впливають на отримання допомоги до тих пір, допоки другий з подружжя (чоловік чи дружина) не виявить бажання усиновити дітей.

Тривалість виплати встановлено тільки п. 36 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, де передбачено що допомога виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 18-річного віку (якщо діти навчаються за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-ох років) включно.

Однак допомога виплачується протягом 6-ти календарних місяців. Далі потрібно знову подавати документи на її оформлення.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до органів саоціального захисту населення за місцем проживання, але максимальний строк для звернення законодавством у цьому

випадку не передбачено. Звернення передбачає загалом подання таких документів (п. 35 вищенаведеного акту):

- 1) заяви про призначення допомоги встановленого зразка;
- 2) витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, виданий відділом державної реєстрації актів цивільного стану, або довідка про народження, видана виконавчим органом сільської, селищної, міської (крім міст обласного значення) рад;
- 3) копії свідоцтва про народження дитини;
- 4) довідки про реєстрацію місця проживання матері та дитини.

Усиновлювачі подають також копію рішення про усиновлення.

На законодавчому рівні визначено розмір допомоги на дітей одиноким матерям та підстави припинення (призупинення).

Зокрема, мінімальний розмір допомоги законодавством не встановлено. За основу обрахунку береться два показники, різниця між якими і є розміром допомоги:

– 100 відсотків від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Норми закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік передбачають окрему величину прожиткового мінімуму для дітей віком до 6-ти років та від 6-ти до 18-ти років.

– середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців.

Відповідно, якщо розмір цього сукупного доходу перевищує перший показник, то допомога не призначається.

Тож важливим є визначення складу сім'ї для обрахунку середньомісячного доходу.

Верховний Суд у судовій справі №826/7841/17 від 06.08.2019 зазначив, що Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» не визначає поняття сім'ї особи, яка звертається за призначенням допомоги на дітей одиноким матерям. Склад сім'ї такої особи передбачений у абз. 2 п. 34 Порядку і перелік осіб, які включаються до складу сім'ї, наведений у абз. 2 п. 34 Порядку, повністю узгоджується із визначенням поняття сім'ї, що наведене у ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України⁸⁷.

⁸⁷ Судова справа № 826/7841/17 від 06.08.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83469805>

Згідно з п. 34 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги на підставі таких документів:

- 1) довідки про доходи;
- 2) декларації про доходи та майновий стан осіб, що звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги.

До складу сім'ї особи належать такі особи:

- чоловік (дружина);
- рідні, усиновлені та підопічні діти віком до 18-ти років, а також діти віком до 23-ох років, які навчаються за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти і не мають власних сімей незалежно від місця проживання або реєстрації

- неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками;

- непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів;

- жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей.

Важливо, що незалежно від отриманих (неотриманих) доходів до сукупного доходу за кожен місяць зараховується такий встановлений розмір доходу фізичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність залежно від встановленої групи для сплати єдиного податку при спрощеній системі оподаткування, на рівні:

для 1 групи – 2 розміри;

для 2 групи – 3 розміри;

для 3 групи – 4 розміри прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, чинного на відповідний місяць.

До складу сім'ї не належать особи, які перебувають на повному державному утриманні.

Перелік підстав для припинення та призупинення виплати допомоги на дітей одиноким матерям визначений

винятково ст. 18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». До них належать такі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- позбавлення отримувача допомоги волі за вироком суду;
- скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- реєстрації дитиною шлюбу до досягнення нею 18-річного віку;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законом;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги.

Також призупинення виплат можливе лише у 3-ох випадках. Йдеться про такі обставини:

- тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасове працевлаштування дитини.

Коли припинилася дія зазначених обставин поновлення виплати здійснюється тільки за письмовою заявою отримувача допомоги, яка подається до органу соціального захисту населення, що призначив допомогу з місяця, що настає за місяцем, в якому припинилася дія зазначених обставин.

Допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність (Допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною).

Доволі новий вид матеріального забезпечення, який введений як окремий розділ Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» доповнено розділом V-Б (ст. 18-5-18-7) 3 липня 2018 року Допомога почала виплачувати на кожну хвору дитину з 1 січня 2019 року.

Право на отримання такої допомоги залежить від 2-ох критеріїв:

1) дитині не встановлено інвалідність;

2) дитина має тяжке захворювання, розлад, травму, стан (одне або декілька), що належить до переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідність.

Отримувачем допомоги можуть бути лише один із батьків, усиновлювачів, опікун, піклувальник, один із прийомних батьків, батьків-вихователів, який постійно проживає та здійснює догляд за хворою дитиною.

Допомога особі, яка доглядає хвору дитину надається щомісячно в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до органів соціального захисту населення за місцем проживання. Звернення передбачає подання таких документів:

– заява про призначення допомоги за встановленою формою;

– паспорт або інший документ, що посвідчує особу, та документ, що підтверджує повноваження опікуна, піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів;

– свідоцтво про народження дитини;

– довідка про захворювання дитини, яка видається ЛКК.

Шестимісячний строк для виплати допомоги встановлений тільки на підзаконному рівні. Зокрема, у п. 42-5 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми передбачено, що виплата допомоги на наступний період продовжується на підставі заяви законного представника дитини та довідки про захворювання дитини з дня зупинення виплати, якщо звернення надійшло протягом одного місяця з дня її зупинення.

Водночас, за змістом наведеного положення, коли хворій дитині встановлено інвалідність, то з дня встановлення інвалідності виплати припиняються. Обов'язок повідомити про факт набуття дитиною статусу дитини з інвалідністю покладений не на отримувача допомоги, а на органи медико-соціальної експертизи та заклади охорони здоров'я. Вони зобов'язані

надіслати у 3-денний строк після встановлення дитині інвалідності медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18-ти років органів соціального захисту населення за місцем проживання дитини.

Перелік підстав для припинення виплати допомоги особі, яка доглядає хвору дитину є законодавчо вичерпним і складає такі обставини:

- 1) якщо допомога призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості;
- 2) встановлення такій дитині інвалідності;
- 3) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- 4) позбавлення отримувача допомоги волі за вироком суду;
- 5) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- 6) звільнення опікуна чи піклувальника дитини від виконання їхніх обов'язків;
- 7) смерті дитини;
- 8) смерті отримувача допомоги.

Виплата такої допомоги призупиняється у разі:

- 1) тимчасового влаштування хворої дитини на повне державне утримання за заявою отримувача такої допомоги;
- 2) влаштування дитини на повне державне утримання у разі відібрання хворої дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав.

Коли припинилася дія зазначених обставин поновлення виплати здійснюється тільки за письмовою заявою отримувача допомоги, яка подається до органу соціального захисту населення, що призначив допомогу з місяця, що настає за місяцем, в якому припинилася дія зазначених обставин.

9.3. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю

Правове регулювання надання цього виду державної соціальної допомоги регулюється спеціальним Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

У законодавстві України відсутнє визначення поняття «особа з інвалідністю з дитинства».

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що дитина з інвалідністю – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

Особливість цього виду матеріального забезпечення у тому, що допомога призначається місцевою державною адміністрацією незалежно від одержуваного заробітку, стипендії, аліментів або інших доходів особи за фактом встановленої інвалідності на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи.

Згідно з ст. 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» соціальні виплати призначаються особам з інвалідністю з дитинства на весь час інвалідності, встановленої органами МСЕК.

А на дітей з інвалідністю державна соціальна допомога призначається на строк, зазначений у медичному висновку ЛКК, але не більш як по місяць досягнення дитиною з інвалідністю 18-річного віку.

Виплати призначаються на кожну дитину з інвалідністю чи особу з інвалідністю з дитинства. Встановлена інвалідність у дитини віком до 18-ти років підтверджує оформлений медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18-ти років («Медичний висновок про дитину з інвалідністю до 18 років», виданий ЛКК дитячого лікувально-профілактичного закладу за місцем проживання дитини (п. 7 Порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18-ти років).

Право на отримання допомоги дітям з інвалідністю залежить від 2-ох критеріїв:

- 1) дитині віком до 18-ти років встановлено інвалідність;
- 2) дитина має медичні показання відповідно до Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 16-ти років.

Правовий статус особи з інвалідністю характеризується встановленою інвалідністю до 18-ти років.

До соціальних виплат, які спрямовані на надання додаткової матеріальної підтримки у разі настання інвалідності належать такі:

- державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;

- пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». Особа має обрати один з цих видів матеріального забезпечення.

Також одночасно призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника чи державна соціальна допомога дитині померлого годувальника, яка передбачена Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» та державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Розмір допомоги визначений ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та залежить від розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, який визначається законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Зокрема, встановлено такі розміри:

- особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 %;

- особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 %;

- особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 %;

- на дітей з інвалідністю віком до 18-ти років – 70 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд (ст. 3 вищенаведеного закону). Одночасно з державною соціальною допомогою особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю може бути призначено і надбавку на догляд, спрямована на те, щоб компенсувати особі витрати, пов'язані з затратами на фактичний догляд.

Структурно надбавки на догляд є 2-ох видів:

- за особою з інвалідністю з дитинства;

- за дитиною з інвалідністю.

Надбавка на догляд за особою з інвалідністю.

1) надбавка на догляд за особами з інвалідністю з дитинства I групи, які належать:

до підгрупи А I групи, – 75 %;

до підгрупи Б I групи, – 50 %;

2) надбавка на догляд за особами з інвалідністю з дитинства II і III груп – 15 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність при дотриманні таких вимог:

– лише коли особа є одинокою;

– наявність висновку ЛКК лікувально-профілактичного закладу про потребу у постійному сторонньому догляді.

Надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю теж різняться. Зокрема це:

– надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А віком до 6-ти років;

– надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю віком від 6-ти до 18-ти років.

Їхній розмір встановлений у розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Положення закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік передбачають окрему вартісну величину (грошовий розмір) для дітей віком до 6 років та від 6-ти до 18-ти років.

– надбавки на догляд за іншою дитиною з інвалідністю.

Їхній розмір встановлений у розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Проте, якщо особа, яку доглядають має важку форму інвалідності та потребує постійного стороннього догляду (прикуті до ліжка, сліпоглухонімі, з психічними вадами тощо) внаслідок захворювань за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, не може застосовуватися рівень забезпечення прожиткового мінімуму. Такий перелік наразі не затверджений.

Право на отримання надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю має один з батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, які здійснюють фактичний догляд за дитиною з інвалідністю. Такі особи не мають працювати, навчатися (крім заочної форми навчання), проходити службу чи займати виборну посаду.

Такий фактичний догляд не означає, що він здійснюється цілодобово на постійній основі. Зокрема, у судовій справі №460/606/19 від 22.04.2019 суд зазначив, що застосування

законодавцем в гіпотезі вказаної норми прислівника «фактично» вказує на те, що догляд за дитиною з інвалідністю має дійсно, безпосередньо здійснюватися особою, якій призначається відповідна надбавка. Водночас, прислівник «фактично» жодним чином не вказує на характер такого догляду щодо періодичності його здійснення, а саме: постійно чи з певним інтервалом⁸⁸.

Перебування працівників у певних видах відпустки (по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку у зв'язку з вагітністю та пологами та у відпустці без збереження заробітної плати) не можуть бути перешкодою для отримання надбавки на догляд, якщо дитина з інвалідністю потребує домашнього догляду. Така довідка видається закладами охорони здоров'я на підставі рішення ЛКК про потребу дитини (дитини з інвалідністю) у домашньому догляді за встановленою формою медичної документації. Також для отримання надбавки потрібна копію наказу (розпорядження) роботодавця про надання відпустки або витяг з них.

Важливо, що у такому випадку строк надання надбавки тотожний строку потреби дитини у домашньому догляді, але не більший від періоду, визначеного в наказі (розпорядженні) роботодавця щодо перебування такої особи у відпустці. Щоправда, у випадку продовження тривалості відпустки та здійснення домашнього огляду, надбавка продовжує виплачуватися і надалі.

Незалежно від факту роботи, навчання, служби надбавка на догляд призначається одному з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікуну, піклувальнику за одночасно таких умов:

- якщо дитина має інвалідність підгрупи А;
- особа здійснює за нею фактичний догляд.

І окрему категорію отримувачів надбавки на догляд становлять особи зі статусом одинокої матері (одинокого батька). Також до уваги не береться здійснення ними фактичного догляду за дитиною з інвалідністю.

⁸⁸ Судова справа №460/606/19 від 22.04.2019 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81362680>

Верховний Суд у судовій справі № 822/2446/17 від 13.06.2018 зазначив, що правовий статус поняття «одинокого батька» не врегульований законодавством, а тому вбачається можливим застосування аналогії поняття «одинокі матері», тлумачення якого зазначено у Постанові Пленуму Верховного Суду України України від 06.11.1992 № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів». Тобто, для набуття статусу «одинокі матері», «одинокі батьки», необхідні два факти: перебування у шлюбі, а також виховання і утримання дитини самими матір'ю чи батьком відповідно, тобто без участі іншого з подружжя у житті дитини⁸⁹.

Також ст. 15 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» передбачено виплату допомоги на поховання у разі смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю незалежно від строку звернення за її виплатою. Отримувачем допомоги є член її сім'ї або особа, яка здійснила поховання. Розмір допомоги на поховання встановлюється у розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги. Однак особа має право обрати або допомогу на поховання або відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього акту органи медико-соціальної експертизи повинні роз'яснити особі з інвалідністю з дитинства про їхнє право на призначення державної соціальної допомоги.

Окрім цього положеннями ст. 7–8 вищенаведеного закону на них покладено обов'язок та на заклади охорони здоров'я у 3-денний строк надіслати до місцевої державної адміністрації за місцем проживання особи з інвалідністю з дитинства або батьків, усиновителів, опікуна, піклувальника дитини з інвалідністю такі документи:

- копію акту огляду особи з інвалідністю з дитинства (виписку з акта огляду МСЕК);
- копію медичного висновку ЛКК про визнання дитиною з інвалідністю.

⁸⁹ Судова справа №822/2446/17 від 13.06.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87352747>

Після отримання наведених відомостей письмово інформацію про державну соціальну допомогу (про право, умови, розмір і порядок її надання) місцева державна адміністрація доводить до відома зазначених осіб не пізніше 10-ти днів після надходження документів.

Аналогічно інформує отримувача допомоги про причини припинення виплати державної соціальної допомоги за місяць до закінчення строку виплати державної соціальної допомоги.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до місцевих органів з питань соціального захисту населення за місцем проживання. Важливо, що таке звернення не передбачає як передумову доведення до відмова особи про її право на державну соціальну допомогу.

Для розгляду питання про призначення потрібно подати такі документи:

- документи про вік і місце проживання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю;
- документи про місце проживання батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника, який подав заяву;
- а також довідка або медичний висновок, видані у встановленому порядку;
- копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування (для опікуна чи піклувальника);
- довідка про відсутність працевлаштування, яка видана за місцем проживання (для непрацюючих батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників).

Конкретний перелік документів для одержання допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, допомоги на поховання чи надбавки на догляд, особливості звернення визначені у Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

За змістом ст. 8 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» факт отримання усіх документів засвідчує розписка, яку видає заявнику місцева державна адміністрація. У ній зазначається обов'язково дата прийому заяви з усіма необхідними документами, яка є водночас днем звернення.

Також заяву з усіма необхідними документами можна надіслати поштою. Тоді дата, яка вказана в поштовому штемпелі місця відправлення заяви вважається днем звернення.

У разі, якщо до заяви не були долучені усі необхідні документи заявник має право подати їх у 3-місячний строк, який обчислюється з дня одержання повідомлення про необхідність подання додаткових документів. Тоді днем звернення є день прийому або відправлення заяви про призначення такої допомоги.

Перелік підстав для припинення (призупинення) виплати допомоги у повному розмірі є законодавчо вичерпним (ст. 14 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»).

9.4. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» визначає умови та порядок надання такої державної соціальної допомоги. Детальніше ці питання врегульовані Порядком призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд, який затверджений постановою Кабінету Міністрів від 02.04.2005 № 261.

У межах правового регулювання означеного закону надаються такі види допомоги:

- *державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;*
- *державна соціальна допомога на догляд.*

Особливість цього виду грошового матеріального забезпечення полягає у тому, що воно надається визначеним у законі категоріям громадян у випадку, коли вони не можуть претендувати на отримання страхових виплат по тотожних соціальних ризиках в системі соціального страхування України, зокрема на державну допомогу у зв'язку з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Передусім йдеться про такі соціальні ризики як досягнення пенсійного віку, інвалідність та втрата годувальника. Також важливою ознакою, що характеризує суб'єктний склад отримувачів є їхня малозабезпеченість, за винятком двох категорій, а саме:

- осіб з інвалідністю 1 групи;
- дітей померлого годувальника.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю. Вичерпний перелік отримувачів державної соціальної допомоги передбачений ст. 6 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». Вони мають право щомісяця отримувати таке соціальне забезпечення у розмірі певного відсотку прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Розмір допомоги є неоднаковим для усіх отримувачів і залежить від приналежності до певної категорії.

Структурно об'єднаємо їх у групи. До першої віднесемо *дітей померлого годувальника*.

Зокрема, найвищий розмір грошового забезпечення належить дітям померлого годувальника, який виплачується до досягнення ними 18 років, а саме:

- 100 % – на одну дитину померлого годувальника;
- 120 % – на двох дітей;
- 150 % – на трьох і більше дітей.

Закон відносить до дітей померлого годувальника і дітей, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника. Якщо дитині не може бути призначено страхову пенсію за соціальним ризиком – втрата годувальника. Тобто на день смерті застрахована померла особа не мала страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи.

Для цієї групи отримувачів передбачено найбільші строки для звернення за призначенням допомоги. Це 12 місяців з дня смерті годувальника. Тоді допомога буде призначена з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду допомоги надійшло не пізніше 12 місяців.

Також законом (ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» встановлено гарантії, що спрямовані на збільшення часу виплати для дітей, які навчаються за денною формою навчання (до закінчення ними закладів освіти, але не довше ніж до досягнення 23-ох років, а дітям-сиротам – до досягнення 23-ох років незалежно від того, навчаються вони чи ні). Йдеться про заклади загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти. Зі змінами законодавчих положень станом на 6 червня 2019 року до такого періоду зараховуються також етап тривалістю не більше 4 місяців:

- між завершенням навчання в одному із зазначених закладів освіти та вступом до іншого закладу освіти;
- або період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим.

До другої групи належать *особи з інвалідністю*, які не отримують страхової виплати чи іншої державної соціальної допомоги у зв'язку з таким соціальним ризиком як інвалідність.

Розмір допомоги залежить від встановленої групи інвалідності. Окрім цього право на виплату маю лише малозабезпечені особи з інвалідністю за винятком тих, яким встановлена 1 група.

Поняття малозабезпеченості характеризує п. 3 Порядку призначення тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату. За основу береться середньомісячний сукупний дохід, який порівнюється з розміром прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Якщо доходи особи його не перевищують, то особа вважається малозабезпеченою. Важливе значення надається періоду обчислення доходу. Він становить останні 6 календарних місяців або два квартали, що передують місяцю звернення за призначенням допомоги.

Для цієї категорії встановлено такі відсотки від прожиткового мінімуму

- 100 % – для осіб з інвалідністю 1 групи;
- 80 % – для осіб з інвалідністю 2 групи;
- 60 % – для осіб з інвалідністю 3 групи.

Для своєчасного отримання допомоги (тобто з дня встановлення інвалідності) особі потрібно звернути до органів соціального захисту населення не пізніше 3-х місяців з дня встановлення інвалідності МСЕК. В іншому випадку допомога призначається з дня звернення.

Підставою для перерахунку допомоги особі з інвалідністю слугує зміна групи інвалідності за рішенням МСЕК. Збільшення розміру допомоги – з дня зміни групи інвалідності. Натомість її зменшення – з місяця, наступного за тим, у якому встановлена нова група інвалідності. Встановлення інвалідності теж спричинює перерахунок допомоги для осіб, які вже отримують допомоги як особи, що не мають права на пенсію.

Допомога виплачується на весь час інвалідності, встановленої МСЕК.

Наступну групу формує категорія осіб, яка досягла 65 років та не має права на страхову пенсію відповідно до закону. Зниження віку для набуття права на допомогу передбачено лише для жінок 1960 року народження і старші.

Для цих осіб передбачений найнижчий розмір допомоги, що у відсотках до прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність та складає 30 %. Проте грошове забезпечення призначається довічно.

Для своєчасного отримання допомоги (тобто з дня досягнення відповідного вік) особі потрібно звернутися до органів соціального захисту населення не пізніше 3-х місяців з дня досягнення 65 року (з врахування нижчих вікових критерії для жінок 1960 року народження і старші). В іншому випадку допомога призначається з дня звернення.

Оскільки право звернутися за отриманням допомоги виникає лише по досягненню 65-річного віку, відповідно якщо в людини на момент досягнення 60-ти років не має мінімального пенсійного стажу, вона може претендувати на тимчасову державну соціальну допомогу непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату. Правове регулювання здійснюється Порядком призначення тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, який затверджений пос-

тановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1098. Йдеться про щомісячну соціальну виплату, яка виплачується з врахуванням майнового стану та її середньомісячного сукупного доходу до досягнення такою особою віку, з якого вона набуває право на пенсійну виплату.

Як вже зазначалося, у підвищеному розмірі (збільшена на 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність) така державна соціальна допомога виплачується ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» на підставі ст. 12 цього закону.

Відсоток підвищення пенсійної виплати встановлений також для осіб з інвалідністю внаслідок війни та залежить від групи встановленої інвалідності. Так:

особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 %;

II групи – 40 %;

III групи – 30 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. (ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

З-поміж осіб, які не мають право на пенсію закон вирізняє також *малозабезпечених священнослужителів та церковнослужителів*. Для них передбачений порівняно вищий розмір допомоги, який становить 50 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Відповідно до змісту положень ст. 28 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах належать до осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на умовах і в порядку, встановлених законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Тож право на державну соціальну допомогу виникає лише тоді, коли священнослужителі та церковнослужителі не можуть отримувати страхову пенсійну виплату.

До таких категорій належать також особи, які протягом не менше ніж 10-ти років до введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» займали виборні

або за призначенням посади у релігійних організаціях. Підтверджуючими документами будуть або архівні документи відповідних державних органів та релігійних організацій або показання свідків, які підтверджують факт такої роботи. Релігійні організації є юридичними особами, тому мають бути офіційно визнаними в Україні та легалізованими згідно з законодавством України.

Малозабезпечені жінки, яким присвоєно звання «Мати-героїня» мають право на державну соціальну допомогу у розмірі 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Державна соціальна допомога на догляд. Цей вид грошового соціального забезпечення виплачується окремо від державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю з метою надати додаткову матеріальну підтримку окремим категоріям осіб в силу таких соціальних ризиків як інвалідність та малозабезпеченість тощо. Розмір допомоги на догляд за законом не є більшим за 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність та залежить від категорії осіб як утримувачів допомоги на догляд. Перелік усі отримувачів допомоги та визначення відповідного належного їх розміру містить ст. 7–8 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Передусім це особи з інвалідністю, які віднесені до I групи (підгрупи А та Б залежно від ступеня рухової активності), переважно внаслідок війни):

для підгрупи 1 – 100 %;

для підгрупи Б – 50 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Для визначення таких утримувачів допомоги на догляд у цього розмірі важливо зважити також на спеціальні закони. Передусім це Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Йдеться про таких утримувачів:

1) осіб з інвалідністю внаслідок війни із числа військовослужбовців та інших осіб, яким *призначено пенсію по інвалідності* за цим законом:

100 % – для першої групи підгрупи А;

50 % – для першої групи підгрупи Б;

25 % – для другої групи, якщо особа є одинокою та за висновком ЛКК потребує постійного стороннього догляду.

2) осіб, яким *призначено пенсію за вислугу років* відповідно до закону. Але причин інвалідності є декілька. Це каліцтво, одержане в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби; трудове каліцтво, професійне чи загальне захворювання.

100 % – для першої групи підгрупи А;

50 % – для першої групи підгрупи Б;

15 % – для одинокої особи, яка за висновком ЛКК потребує постійного стороннього догляду.

3) осіб, що належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», *що одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років*, які брали безпосередню участь у бойових діях у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та війни 1945 року з імперіалістичною Японією (крім осіб, яким пенсія призначена відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

100 % – для першої групи підгрупи А;

50 % – для першої групи підгрупи Б;

25 % – для другої групи, якщо особа є одинокою та за висновком ЛКК потребує постійного стороннього догляду.

Для вищенаведених суб'єктів потрібно звернутися для отримання державної соціальної допомоги на догляд органом, що призначив пенсії. Для усіх інших отримувачів допомоги – до органу соціального захисту населення.

Зокрема, якщо особа, яка теж має інвалідність внаслідок війни підгрупи А І групи та *одержує пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років* (без вказівки на виділені вище обставини) то розмір її допомоги на догляд становить лише 30 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

Аналогічна сума належить до виплати і особам з інвалідністю підгрупи А І групи, *які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років* (без вказівки на виділені вище

обставини). Так, оскільки вони не мають інвалідності внаслідок війни, то важливим їхній стан малозабезпеченості.

Найменший розмір соціальної виплати на догляд (15 %) передбачений для осіб, які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (без посилення на спеціальний закон) та не мають інвалідності першої групи підгрупи А. Для осіб з інвалідністю 2 та 3 групи обов'язковою є наявність висновку ЛКК про потребу у постійному сторонньому догляді. До них віднесемо:

- осіб з інвалідністю внаслідок війни, віднесених до підгрупи Б І групи;
- малозабезпечених осіб з інвалідністю, віднесених до підгрупи Б І групи;
- одиноких осіб з інвалідністю внаслідок війни II і III групи, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду;
- одиноких малозабезпечених осіб, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду.

Перелік обставин, за яких державна соціальна допомога на догляд не призначається передбачений ст. 7 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». До таких випадків належать:

- одержання соціальної пенсії або надбавки до пенсії на догляд відповідно до законодавства, що діяло раніше;
- призначення відшкодування витрат на догляд відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Державна соціальна допомога на догляд не виплачується в період, коли особа працює (крім осіб з інвалідністю I групи) або перебуває на повному державному утриманні.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте пільгу та компенсацію як різновид соціальної виплати за рахунок держави.
2. Чи є правові підстави для отримання допомоги при народженні двічі – в країні, де народилася дитина і в Україні. Проаналізуйте міжнародні договори в сфері соціального забезпечення, які регулюють питання такої виплати.

3. Назвіть умови, коли особа втрачає статусу «одинокі матері».
4. Чи має право опікун отримати допомогу при народженні дитини, якщо матері покинутої дитини вже було її призначено. Чи не вбачаєте подвійну виплату за одним і тим ж соціальним ризиком.
5. Чи надається надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю, якщо вона періодично проходить реабілітацію у відповідних установах. А у випадку навчання у школі?
6. Дитина має інвалідність з народження, однак групу їй встановили лише, коли дитині виповнилося 6 місяців. Чи має право вона отримувати державну соціальну допомогу дитині з інвалідністю з народження?
7. Виокреміть основні відмінності та спільні ознаки державної соціальної допомоги на догляд, яка виплачується особам з інвалідністю з дитинства та особам з інвалідністю, які віднесені до 2-ої та 3-ої групи.

Розділ 10

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

10.1. Правові основи соціального захисту поліцейських

Закон УРСР «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-XII протягом тривалого часу визначав основи соціального захисту працівників органів внутрішніх справ. У рамках реформи структури Міністерства внутрішніх справ України впроваджено новий механізм, який ознаменував перехід від міліції до поліції шляхом прийняття Закону України «Про Національну поліцію».

Проте наразі залишається чинною постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.1991 № 114 «Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ» від 29.07.1991 № 114, в тій частині, що не суперечить Закону України «Про Національну поліцію».

Згідно з ст. 17 цього Закону поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції.

Положеннями Закону України «Про Національну поліцію» передбачено особливості медичного та житлового забезпечення поліцейських, умови пільгового вступу до ліцеїв системи Міністерства внутрішніх справ України, вищих та професійно-технічних навчальних закладів України.

Проте основою їхнього соціального захисту є одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського. Це гарантований державою рівень матеріальної (грошової) підтримки певній категорії громадян в силу реалізації ст. 17 Конституції України за наявності особливих соціальних ризиків – загибелі (смерті) чи втрати працездатності в умовах підвищеного ризику для життя.

У ч. 5 ст. 100 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено право вибору особи. Зокрема, якщо вона одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги з підстав, визначених цим Законом, та одноразової грошової допомоги або компенсаційної виплати, визначених з різних підстав іншими законами та нормативно-правовими актами, виплата грошових сум здійснюється за однією з підстав за вибором такої особи.

Розмір допомоги залежить від розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому ухвалено рішення про виплату.

Особи, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги можуть реалізувати його протягом 3-х років з дня виникнення в них такого права.

Для характеристики допомоги важливим є поєднання вищенаведених соціальних ризиків та обставин, за яких вони виникли. Одним з своєрідних для права соціального захисту є участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (далі – участь в АТО).

Найвищий рівень соціального забезпечення (750 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб) настає у разі смерті (загибелі) поліцейського за обставин, які характеризують виконання службових обов'язків:

Зокрема, загибель поліцейського настала внаслідок одних з таких обставин:

- під час вчинення протиправних дій третіми особами;
- під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю;
- участь в АТО.

Смерть поліцейського настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого за зазначених обставин.

Проте у разі смерті поліцейського під час проходження служби в поліції надає можливість утриманцям отримати

лише 250 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб).

Наступним соціальним ризиком можна виокремити *інвалідність, яка спричинена пораненням (контузією, травмою або каліцтвом) за певних обставин*. Настання інвалідності можливе і під час проходження служби, і до спливу 6-місячного терміну після звільнення з поліції.

До обставин, за яких може настати поранення (контузія, травма або каліцтво), належить:

- виконання службових обов'язків, пов'язаних із здійсненням повноважень та основних завдань міліції або поліції;
- участь в АТО.

Аналіз п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію» дає підстав для висновку, що встановлений граничний 6-місячний строк для встановлення інвалідності має юридичне значення у випадку, коли звільнення зумовлене пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), що настали за наведених вище обставин.

Як неодноразово зазначав Верховний Суд у своїх рішеннях (наприклад, судова справа №822/999/18 від 23.04.2020), що обов'язковою є одночасна наявності, щонайменше, трьох умов (причина інвалідності, час настання інвалідності та причина звільнення)⁹⁰.

Розмір допомоги залежить від встановленої групи інвалідності:

I групи – 400 розмірів;

II групи – 300 розмірів;

III групи – 250 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

До обставин, за яких може настати захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), що призводять до інвалідності належить:

- проходження служби в органах внутрішніх справ або поліції.

⁹⁰ Судова справа №822/999/18 від 23.04.2020 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88886248>

Оскільки не має причинно-наслідкового зв'язку між інвалідністю та виконанням службових обов'язків чи участі в АТО, розміри допомоги суттєво зменшені, а саме:

для осіб з інвалідністю I групи – 120 розмірів;

для осіб з інвалідністю II групи – 90 розмірів;

для осіб з інвалідністю III групи – 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Якщо отримані поліцейським поранення (контузія, травма або каліцтво) за аналогічних при інвалідності обставин не спричинили встановлення інвалідності, то виникає такий соціальний ризик як *часткова втрата працездатності*.

Тобто під час виконання службових обов'язків, пов'язаних із здійсненням повноважень та основних завдань міліції або поліції, участі в АТО чи проходження служби в органах внутрішніх справ або поліції.

Перших дві обставини гарантують 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб. У третьому випадку - залежно від ступеня втрати працездатності у відповідних відсотках від 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Водночас у ст. 101 Закону України «Про Національну поліцію» визначено обставини, за яких допомога не призначається.

В їхній основі умисел особи. Йдеться про:

– учинення діяння, яке є кримінальним або адміністративним правопорушенням;

– учинення дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння;

– навмисне спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, який доведений судом);

– подання особою свідомо неправдивої інформації про призначення і виплату одноразової грошової допомоги.

Порядок та умови виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського врегульовані наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11.01.2016 № 4 «Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського».

Умовно можна виокремити декілька етапів процедури надання одноразової грошової допомоги:

1) звернення особи (одержувача допомоги) до керівника органу поліції за останнім місцем проходження служби поліцейським або за останнім місцем проходження служби перед відрядженням до інших органів з заявою встановленого зразка та необхідними документами;

2) висновок про призначення одноразової грошової допомоги встановленого зразка, який у 1-місячний строк має бути підготовлено підрозділами фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку органів поліції.

Надіслані запити до інших органів (підрозділів) поліції, заявника, підприємств, установ, організацій можуть бути підставою для продовження строку підготовки висновку, але не більш як на 2 місяці з дня відправлення запиту.

Висновок про призначення одноразової грошової допомоги має відповідати таким вимогам:

– складений працівником фінансового підрозділу органів поліції;

– підписаний керівниками фінансового та кадрового підрозділів органу поліції;

– затверджений одним з таких суб'єктів:

а) на територіальному рівні – керівником відповідного органу, закладу, установи або особа, на яку покладено виконання таких функцій.

б) на центральному рівні – Головою Національної поліції України або особа, на яку покладено виконання таких функцій.

3) ухвалення рішення керівником органу поліції про призначення виплати одноразової грошової допомоги у 15-денний строк з дня затвердження висновку або про відмову у призначенні з письмовим повідомленням заявника із зазначенням підстав такої відмови.

4) видання наказу про виплату такої допомоги.

Одноразова грошова допомога призначається і виплачується членам сім'ї, батькам та утриманцям загиблого (померлого) поліцейського рівними частинами.

Виплата допомоги залежить від факту надходження коштів на зазначені цілі до відповідного органу поліції і випла-

чується в порядку черговості відповідно до дати прийняття рішення про її призначення у такі строки:

- не пізніше 2-ох місяців із дня ухвалення рішення про призначення допомоги;
- а в разі надходження коштів пізніше цього терміну – протягом 5-ти робочих днів після їх надходження.

Кошти на виплату допомоги передбачено державним бюджетом на утримання органів поліції можуть виплачувати двома способами:

- на відкритий утримувачем допомоги рахунок в установі банку;
- через касу органів поліції.

10.2. Правові засади соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

У ст. 17 Конституції України передбачено, що держава забезпечує соціальний захист громадян та членів їх сімей, які перебувають на військовій службі в Збройних Силах України.

На реалізацію цього конституційного положення було прийнято Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який встановлює єдину систему соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

У ст. 1 цього закону соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність (функція) держави та водночас є правом на забезпечення їх у разі настання соціальних ризиків.

Зокрема, соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Перелік пільг, гарантій та компенсацій визначають положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», більшість з яких надаються, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Загалом гарантії такого соціального захисту поширюються на такі категорії осіб – громадян України:

1) військовослужбовців;

а) які проходять військову службу на території України на території України (зокрема строкової служби);

б) які виконують військовий обов'язок за межами України.

Також має значення факт перебування у Збройних Силах України, або інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, зокрема у Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України.

2) військовослужбовців – осіб з інвалідністю;

Важливим для цієї категорії є те, що інвалідність спричинена захворюванням, яке пов'язане з проходженням військової служби чи після звільнення з військової служби з наведених причин.

3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірці) та спеціальні збори.

Відмінність зазначених категорій визначена ч. 9 ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу; військовозобов'язані перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Резервістами є особи проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час.

Також окреме місце серед суб'єктів соціального захисту займають члени сімей, батьки, визначені відповідно до Сімейного кодексу України та утриманці військовослужбовців (зо-

крема осіб з інвалідністю), військовозобов'язаних та резервістів, та членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти. Вони мають право на отримання одноразової грошової допомоги з дати, яка визначена свідоцтвом про смерть, рівними частинами у разі смерті (загибелі) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста. Утриманці визначаються відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Як і для поліцейських особливостю соціального захисту військовослужбовців і прирівняних до них осіб є одноразова грошова допомога, яка призначається за наявністю особливих соціальних ризиків – загибелі (смерті) чи втрати працездатності.

У ч. 7 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено право вибору особи. Зокрема, якщо особа одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги з підстав, визначених цим Законом, та одноразової грошової допомоги або компенсаційної виплати, визначених з різних підстав іншими законами та нормативно-правовими актами, виплата грошових сум здійснюється за однією з підстав за вибором такої особи.

Розмір допомоги залежить від розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату.

Особи, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги можуть реалізувати його протягом 3-х років з дня виникнення в них такого права.

Найвищий рівень соціального забезпечення (750 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб) настає у разі смерті (загибелі) військовослужбовця за однією з обставин, які характеризують виконання ним *обов'язків військової служби*, що охоплює:

- час виконання ним обов'язків військової служби;
- наявність захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби.

Також рівноцінним соціальним ризиком вважається смерть особи, звільненої з військової служби, протягом 1-го

року після її звільнення, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби.

У такому ж розмірі виплачується одноразова грошова допомога членам сім'ї за фактом загибелі (смерті) військовозобов'язаного або резервіста, якого призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, що настала під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві.

Смерть військовослужбовця *в період проходження ним військової служби* та прирівняних до цього часового проміжку обставин теж дає право членам сім'ї на призначення одноразової грошової допомоги (500-кратного прожиткового мінімуму)

Йдеться про наявність однієї з таких обставин як:

- час проходження військової служби;
- наявність захворювання (нещасного випадку), пов'язаного з проходженням військової служби.

Прирівнюється до таких обставин смерть особи, звільненої з військової служби, протягом 1-го року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, нещасного випадку, пов'язаних з проходженням військової служби.

Аналогічний розмір допомоги передбачений також членам сім'ї військовозобов'язаного або резервіста за зазначених обставин. (в період проходження зборів, служби у військовому резерві).

Наступним соціальним ризиком можна виокремити інвалідність, яка спричинена пораненням (контузією, травмою або каліцтвом) за певних обставин.

Розмір одноразової грошової допомоги суттєво залежить від обставин, за яких настала інвалідність (факт виконання військових обов'язків чи факт проходження служби).

Закон диференціює розмір одноразової грошової допомоги у зв'язку з інвалідністю залежно від того, чи проходить військовослужбовець строкову службу, є військовозобов'язаним чи резервістом.

Настання інвалідності можливе як під час проходження служби, внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби чи встановлення інвалід-

ності особи після її звільнення з військової служби внаслідок наведених причин.

До обставин, які характеризують виконання обов'язків військової служби військовослужбовцем (крім військовослужбовця строкової служби) належать такі:

- час виконання ним обов'язків військової служби;
- або наявність захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби.

Також рівноцінним соціальним ризиком вважається встановлена інвалідність особи, звільненої з військової служби з наведених причин без зазначення строку між моментом такого звільнення та набуття статусу особи з інвалідністю.

Розмір одноразової грошової допомоги залежить від встановленої групи інвалідності. Він визначається Порядком призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 № 975 у такому розмірі:

для осіб з інвалідністю I групи – 400 розмірів;

для осіб з інвалідністю II групи – 300 розмірів;

для осіб з інвалідністю III групи – 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому вперше встановлено інвалідність.

Суттєво зменшується розмір допомоги для військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) у випадку, коли немає причинно-наслідкового зв'язку між інвалідністю та виконанням службових обов'язків. Водночас обставини, за яких настала інвалідність можна окреслити поняттям «*проходження військової служби*» і до них належать:

- час проходження ним військової служби;
- або наявність захворювання, пов'язаного з проходженням ним військової служби.

Також право на отримання одноразової грошової допомоги мають і особи, яким встановлена інвалідність вже після звільнення з військової служби за таких умов:

– минуло не більше 3 місяці після звільнення з військової служби;

– або після завершення 3-місячного строку, але інвалідність настала внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження зазначеної служби.

Розмір допомоги залежить від встановленої групи інвалідності.

для I групи – 120 розмірів;

II групи – 90 розмірів;

III групи – 70 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому вперше встановлено інвалідність.

Аналогічний розмір допомоги передбачено для військовослужбовця строкової служби, військовозобов'язаного або резервіста, якому встановлено інвалідність внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяних йому *під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві*.

Також право на отримання допомоги зберігається у разі, якщо інвалідність настала не пізніше ніж через 3 місяці після звільнення із служби, закінчення зборів, проходження служби у військовому резерві внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження зазначеної служби.

На відміну від військовослужбовців за контрактом, у випадку строкової служби сплив 3-місячного строку позбавляє особу на отримання одноразової грошової допомоги на підставі встановленої інвалідності.

Наступним соціальним ризиком, який визначений законом є часткова втрата працездатності без встановлення інвалідності, з визначенням ступеня втрати працездатності у відсотках за висновком МСЕК яка спричинена отриманим пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), захворюванням за певних визначених законом обставин. Також часткова втрата працездатності є підставою для отримання виплат у межах тільки 3-місячного строку після закінчення військової служби, зборів чи служби у військовому резерві.

Для розрахунку розміру допомоги береться два показники:

– відсоток втрати працездатності за висновком МСЕК;

– прожитковий мінімум, який встановлений законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому вперше встановлено ступінь втрати працездатності.

Найбільший розмір допомоги (відсоток від 70-кратного прожиткового мінімуму) належить до виплати військовослужбовцю під час виконання ним обов'язків військової служби.

Однаковий розмір допомоги (відсоток від 50-кратного прожиткового мінімуму) передбачений для військовослужбовців строкової військової служби, військовозобов'язаних або резервістів, яких призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві. Час настання часткової втрати працездатності окреслений відповідно поняттями «проходження строкової військової служби», «виконання обов'язків військової служби військовозобов'язаними або служби у військовому резерві».

Водночас у ст. 16-4 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено обставини, за яких допомога не призначається. В їх основі умисел особи. Йдеться про:

– вчинення злочину або адміністративного правопорушення;

– вчинення дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння;

– навмисне спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, який доведений судом);

– подання особою свідомо неправдивої інформації про призначення і виплату одноразової грошової допомоги.

Порядок та умови виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів врегульовані як Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», так і Порядком призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві.

Умовно можна виокремити декілька етапів процедури надання одноразової грошової допомоги.

Реалізація права на соціальне забезпечення передбачає заявницький спосіб звернення, який має певні відмінності залежно і від того, хто є одержувачем допомоги.

Тож можна виокремити два види звернення:

1) звернення особи (одержувача допомоги)
– за місцем проходження служби (зборів) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста, який помер або загинув

– або до уповноваженого структурного підрозділу державного органу, на який покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів;

2) звернення військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста до уповноваженого структурного підрозділу державного органу, на який покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів.

Закон не конкретизує такого уповноваженого суб'єкта, але звернення до деяких підзаконних актів дає підстав вважати ними військові частини, військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів, установи, організації та військові комісаріати (ТЦКСП)) (п. 4.8. Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14.08.2014 № 530).

Особливу увагу приділено саме військовим комісаріатам. Підготовка документів для виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або каліцтва військовослужбовців Збройних Сил, а також військовозобов'язаних і резервістів, призваних на збори належить до їхніх основних обов'язків (п. 9 Положення про військові комісаріати, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 389).

Звернення передбачає подання заяви та низки документів оригіналів та копій, вичерпний перелік яких передбачений п. 10–11 Порядку призначення і виплати одноразової гро-

шової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резервістів.

Так члени сімей, батьки, та утриманці військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів подають обов'язково такі оригінали:

- витяг з наказу про виключення загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста із списків особового складу військової частини (підрозділу, органу);

- витяг з особової справи про склад сім'ї військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста, призваного на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві.

До них долучається і заява. Вона подається кожним повнолітнім членом сім'ї, батьком та утриманцем загиблого (померлого), які мають право на отримання допомоги. За неповнолітніх дітей – іншим з батьків або опікуном чи піклувальником.

Заява є встановленого зразка (додаток №10 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей).

Натомість військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст подає заяву про виплату одноразової грошової допомоги у зв'язку з встановленням інвалідності чи часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності. Форма заяви визначена у додатку № 12 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей.

Силу правопідтверджуючого документу законодавство надає завірній копії довідки до акта огляду МСЕК про встановлення групи інвалідності або відсотка втрати працездатності із зазначенням причинного зв'язку інвалідності

чи втрати працездатності. У цьому документі визначається дата виникнення права на отримання допомоги.

У разі повторного огляду та зміни групи інвалідності – дата, зазначена у довідці МСЕК про первинне встановлення інвалідності. (п. 3 Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві).

1) підготовка та подання висновку щодо виплати одноразової грошової допомоги, який готується уповноваженим органом структурного підрозділу державного органу, на який покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів;

Документ у 15-денний строк з дня реєстрації всіх документів разом з поданими документами подається розпоряднику бюджетних коштів, який приймає рішення про виплату допомоги.

Висновок має встановлену форму (Додаток № 11 (для члени сімей, батьків, та утриманців) та Додаток № 13 (для військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста) до Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей).

2) прийняття розпорядником коштів у 1-місячний строк у разі всіх зазначених документів одне з таких рішень:

– рішення про призначення одноразової грошової допомоги;

– рішення про відмову у призначенні одноразової грошової допомоги;

– рішення про повернення документів на доопрацювання (у разі, коли документи подано не в повному обсязі, потребують уточнення чи подано не за належністю).

Розпорядником бюджетних коштів є Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями та

правоохоронними органами, а також органи державної влади, військові формування та правоохоронні органи, в яких передбачено проходження військової служби військовослужбовцями, навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів – військовозобов'язаними, проходження служби у військовому резерві – резервістами (п. 6 ст. 16-3 Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

3) надіслання рішення уповноваженому органу структурного підрозділу державного органу, на який покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів;

4) прийняття уповноваженим органом структурного підрозділу державного органу, на який покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів одного з таких рішень:

– наказу про виплату одноразової грошової допомоги (Додаток № 14 (для члени сімей, батьків, та утриманців) та Додаток № 15–16 (для військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста) до Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей;

– письмового повідомлення заявника з обґрунтуванням мотивів відмови чи повернення документів на доопрацювання.

Строки для виплат допомоги законодавством не встановлені. Одноразова грошова допомога виплачується особі на підставі наказу про призначення одноразової грошової допомоги шляхом перерахування коштів на рахунок в установі банку, зазначений одержувачем виплати.

Якщо після призначення одноразової грошової допомоги за її одержанням звертаються інші особи (члени сім'ї, батьки та утриманці загиблого (померлого), питання щодо розподілу суми такої допомоги вирішується двома способами: або за взаємною згодою осіб або в судовому порядку (п. 14 Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців,

військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві.

10.3. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб

Умови, види та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, поліцейських та інших прирівняних до них осіб здійснюється відповідно до спеціального законодавчого акту, яким є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Особливість отримання пенсійних виплат полягає у тому, що немає значення вік особи та сплата нею страховик внесків.

Немає встановлених жодних обмежень для призначення пенсій на загальних підставах у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та можливості переходу з «військової» пенсії на страхову.

Водночас законом встановлені випадки, пов'язані з неправомірною поведінкою особи, коли пенсію, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам, які мають право на пенсію та членам їх сімей, можна отримати лише в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 5 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» йдеться про такі випадки:

- позбавлення військових або спеціальних звань (зокрема під час перебування їх у запасі або у відставці);
- звільнення зі служби у зв'язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища;
- притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено такі види пенсійного забезпечення:

- 1) пенсія за вислугу років – за умови вислуги календарних років;
- 2) пенсія по інвалідності – незалежно від тривалості служби (вислуги);

3) пенсія в разі втрати годувальника – незалежно від тривалості служби (вислуги).

Вичерпний перелік осіб, яким належать пенсійна виплата встановлений у ст. 1–2 цього закону.

Верховний Суд у судовій справі № 398/5910/14-а від 01.03.2016 вказав про право громадян із числа військовозобов'язаних, які проходять збори (навчальні, перевірочні, спеціальні), у цей період вважатися такими, що проходять військову службу та користуватися гарантіями держави на рівні із іншими військовослужбовцями⁹¹.

Умовно коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення за спеціальним законом можна поділити на такі категорії.

До першої належать особи (військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані), яким присвоєно відповідні спеціальні звання – прапорщика (армійські) та мічманта (корабельні). Також до них належать повний перелік військових звань офіцерського складу, який встановлений у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Другу групу складають винятково військовослужбовці:

– надстрокової служби та військової служби за контрактом;

– строкової служби;

– Збройних Сил, інших військових формувань, органів державної безпеки і внутрішніх справ колишнього Союзу РСР, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, військ цивільної оборони України.

Визначення поняття «надстрокова служба» у законодавстві України немає. Змістовне тлумачення потрібно, як видається, пов'язувати зі ст. 27 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», де визначені строки військової служби у календарному обчисленні та умови їх продовження до досягнення граничного віку перебування на військовій службі (ч. 1 ст. 22 цього закону).

Однак надстрокова служба, за бажанням особи, може перевищувати граничні норми, але не більше ніж на 5 календарних років. За змістом ч. 2 ст. 22 цього закону це стосується тільки

⁹¹ Судова справа №398/5910/14-а від 01.03.2016 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57067142>

військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані ВЛК придатними за станом здоров'я для проходження військової служби.

У третю групу можна об'єднати осіб начальницького і рядового складу, які не мають відношення до військової служби, а працюють в інших державних структурах, таких як:

- державній пожежній охороні;
- органах і підрозділах цивільного захисту;
- органах внутрішніх справ України;
- Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Державній кримінально-виконавчій службі України.

Також до них належать поліцейські та співробітники Служби судової охорони, особи начальницького складу податкової міліції.

Четверта група охоплює коло осіб, які пов'язані з реформуванням правоохоронних органів та набуття ними права на окреме пенсійне забезпечення за умови продовження роботи в Міністерстві внутрішніх справ України або поліції (їх територіальних органах, закладах та установах) (на посаді, яка заміщуються державними службовцями відповідно до Закону України «Про державну службу») чи в навчальних, медичних закладах та науково-дослідних установах (для працівників таких закладів на будь-яких посадах).

Йдеться про колишніх працівників міліції, які станом на день опублікування Закону України «Про Національну поліцію» проходили службу в органах внутрішніх справ та мали календарну вислугу не менше 5-ти років.

У п'ятій групі виокремимо іноземців, які постійно проживають в Україні та проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства держав, громадянами яких вони є. Іноземці можуть отримувати військову пенсію за умови, що відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, їхнє пенсійне забезпечення здійснюється згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають.

Право на отримання пенсії у разі втрати годувальника об'єктивно виокремлює шосту групу утримувачів пенсійного забезпечення. Це члени сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, у передбачених цим Законом випадках.

Відсилочна норма ст. 1–2 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» дає підстав сформулювати ще одну категорію. До сьомої групи належать такі особи:

- особи, які мають право на пенсії нарівні з військовослужбовцями строкової служби та членами їх сімей (ст. 3 цього закону);

- особи, які мають право на пенсії нарівні з офіцерським складом, військовослужбовцями надстрокової служби та військової надстрокової служби та військової служби за контрактом і членами їх сімей.

Розмір пенсій для окремих категорій громадян виплачується у підвищеному розмірі.

Зокрема, у п. 22 ч. 3 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено, що учасникам бойових дій пенсія підвищується в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Водночас, якщо особа має інвалідність внаслідок війни, то згідно з п. 28 ч. 3 ст. 12 цього акту пенсія підвищується: особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, II групи – 40 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, III групи – 30 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Другої світової війни, пенсії підвищуються на 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, іншим учасникам війни – на 10 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (п. 20 ст. 12 цього акту).

Підвищений розмір пенсії встановлений також для членів сімей військовослужбовців та інших порівняних до них сімей. Повний перелік таких категорій зазначений у п. 1 ст. 10 цього Закону. Аналогічне підвищення належить також дружинам (чоловікам) померлих осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни, які не одружилися вдруге. Їм пенсійна виплата підвищується на 25 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

На 10 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність виплачується пенсія дружині (чоловіку) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге.

Пенсія за вислугу років (Розділ II Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Вона виплачується особі незалежно від досягнення нею певного віку за умови наявності вислуги років у повних календарних роках після звільнення зі служби.

Верховний Суд у судовій справі № 363/4080/16-а від 20.12.2018 зазначає, що вислуга років є видом спеціального стажу. Це період виконання особливого роду трудової діяльності або державної служби, коли до особи, яка її здійснює, пред'являють особливі вікові, освітні, а також підвищені психічні та фізичні вимоги, при тривалому виконанні якої особа втрачає відповідну професійну працездатність. При цьому спеціальний стаж – це період роботи в певних умовах праці чи на посадах, з якими законодавець пов'язує пільгове (або за особливими правилами) пенсійне забезпечення⁹².

Пенсія за вислугу років не виплачується під час служби, за винятком таких випадків (ст. 2 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»). Йдеться про пенсіонерів з числа військово-

⁹² Судова справа №363/4080/16-а від 20.12.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78771120>

службовців та осіб, які отримують «військову» пенсію у разі наявності однієї з таких обставин:

- призову їх на військову службу за призовом;
- час мобілізації чи особливого періоду;
- прийняття на військову службу за контрактом, зокрема шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, до Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів та підрозділів цивільного захисту;
- дія особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення.

Верховним Судом України розроблено правові позиції щодо тривалості особливого періоду та критеріїв для його визначення.

Зокрема, у судовій справі № 127/10017/18 від 19.12. 2018⁹³ Верховний Суд одностайний у тому, що особливий період в Україні діє з моменту оприлюднення Указу Президента України від 17.03. 2014 № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» та буде тривати до ухвалення відповідного рішення Президента України про скасування особливого періоду та переведення усіх інституцій України на функціонування в умовах мирного часу.

Що стосується мобілізації, то відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.20.1993 № 3543-XII мобілізація може бути загальною або частковою. Її початок теж констатований в Указі Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 «Про часткову мобілізацію». Окрім цього часткова мобілізація введена також більш пізнім за часом прийняття Указом Президента України від 14.01.2015 № 113-VIII «Про часткову мобілізацію», затвердженим Законом України від 15.01.2015 № 113-VIII.

Як зазначає Верховний Суд у постанові за № 425/1801/17 від 11.03.2019 рішень про демобілізацію усіх призваних

⁹³ Судова справа № 127/10017/18 від 19.12.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78715488>

³ Судова справа № 755/12037/16-ц від 07.11.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77763431>

⁴ Судова справа № 369/14205/17-ц від 10.10.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77248840>

військовослужбовців та переведення усіх інституцій України на функціонування в умовах мирного часу, Президент України не приймав⁹⁴.

Верховний Суд також дійшов висновку, що з огляду на зміст заходів мобілізації та демобілізації, визначених Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», закінчення заходів мобілізації, без прийняття рішення щодо проведення демобілізації, не припиняє особливий період⁹⁵.

Умови призначення та розмір пенсії. Аналіз положень ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» дає підстав виокремити декілька видів умов одержання пенсії за вислугу років, що впливають відповідно на її розмір.

Перший різновид стосується тих осіб, які мають мінімальну вислугу календарних років, що вимагає норма закону.

У такому разі призначення пенсії за вислугу років залежить від кількості календарних років вислуги на дату звільнення звільнення зі служби, періоди якої визначені ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Наприклад, з 1 жовтня 2020 року або після цієї дати і на день звільнення вислуга має становити 25 календарних років і більше.

За таких умов призначення розмір пенсії за вислугу років становить:

за вислугу 20 років – 50 процентів відповідних сум грошового забезпечення;

за кожний рік вислуги понад 20 років – 3 проценти відповідних сум грошового забезпечення.

Особи, які були звільнення у відставку за віком або за станом здоров'я, особам, звільненим зі служби в поліції на підставі пунктів 2, 3 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію», звільненим зі служби у Службі судової охорони за віком чи через хворобу – 55 процентів відповідних сум грошового забезпечення.

⁹⁴ Судова справа № 425/1801/17 від 11.03.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80487372>

⁹⁵ Судова справа ВСУ № 633/162/17 від 25.07.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75691788>

Другий різновид умов призначення пенсії залежить від сукупності таких факторів:

- досягнення 45-річного віку на день звільнення зі служби; (за винятком осіб, які є особами з інвалідністю внаслідок війни);

- наявність страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України.

Отже, вислуга календарних років стосується виконання службових чи військових обов'язків у відповідних державних структурах.

За таких умов призначення розмір пенсії за вислугу років становить:

- за страховий стаж 25 років – 50 % і за кожний повний рік стажу понад 25 років – 1 % відповідних сум грошового забезпечення.

Третій різновид умов призначення пенсійної виплати застосовується лише до осіб, які займали посади льотного складу та плаваючого складу підводних човнів Збройних Сил. Розмір пенсії залежить від таких показників:

- обіймання відповідної посади не менше 20 років;
- або незалежно від віку, якщо на день звільнення зі служби вислуга років становить 20 років і більше.

За таких умов призначення розмір пенсії за вислугу років становить:

- за вислугу 20 років – 50 % відповідних сум грошового забезпечення;

- за кожний рік вислуги понад 20 років – 3 % відповідних сум грошового забезпечення.

Четвертий різновид умов має відношення лише щодо осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічмантів, військово-службовців надстрокової служби та військової служби за контрактом.

Призначення пенсії має прив'язку до сукупності таких показників:

- досягнення 45-річного віку;
- наявність вислуги 20 календарних років і більше;
- факт звільнення з військової служби відповідно до Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15.06.2004 № 1763-IV.

За таких умов призначення розмір пенсії за вислугу років становить: за вислугу 20 років – 50 % відповідних сум грошового забезпечення із збільшенням цього розміру на 3 проценти за кожний повний рік вислуги понад 20 років, але не більше ніж 65 % відповідних сум грошового забезпечення.

На законодавчому рівні визначено також максимальний (ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб») та мінімальний розмір пенсії за вислугу років (ст. 14 закону).

Зокрема, максимальний розмір пенсії не має перевищувати 70 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1, – 100 %, до категорії 2, – 95 %.

Мінімальний розмір пенсії за вислугу років встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

У підвищеному розмірі (збільшена на 25 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність) пенсія виплачується ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» на підставі ст. 12 цього закону.

Особи з інвалідністю внаслідок війни теж користуються «пенсійною пільгою». Відсоток підвищення пенсійної виплати залежить від групи встановленої інвалідності. Так:

особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 %;

II групи – 40 %;

III групи – 30 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. (ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Також відповідно до ст. 47 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено підвищення пенсій за вислугу років для пенсіонерів, які зазнали репресій і надалі були реабілітовані, – на 50 %, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – на 25 % мінімальної пенсії за віком.

Вичерпний перелік видів служби та періоди часу, які зараховуються до вислуги років для призначенні пенсії встановлює ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Водночас в Україні діє постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.1992 № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським, співробітникам Служби судової охорони та членам їхніх сімей», яка окрім порядку обчислення вислуги років визначає також у ст. 3 пільгові умови призначення пенсій особам, які мають право на пенсію за вислугу років.

Це положення є колізійним по відношенню до ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Зокрема, Верховний Суд у своїй постанові № 761/14626/17 від 24.10.2019 зазначає, що для отримання права на призначення пенсії обов'язковою умовою є наявність саме календарної вислуги років у мінімально визначеному законом розмірі. До цієї вислуги зарахування стажу роботи у пільговому обчисленні законом не передбачено⁹⁶.

До пенсії за вислугу років нараховуються також надбавки та допомоги до пенсії визначені ст. 16 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», які можуть нараховуватися одночасно.

⁹⁶ Судова справа № 761/14626/17 від 24.10.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85154611>

Пенсія по інвалідності (Розділ III Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Особливість цього виду пенсійної виплати полягає у тому, що вона надається тільки у разі встановленої МСЕК групи інвалідності на весь час інвалідності, який визначений у її висновку.

Довічно пенсія призначається тільки особам, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Повторний огляд ВМЕК цих осіб здійснюється винятково за їх заявою.

Поза зв'язком з кількістю календарних років вислуги призначається пенсія по інвалідності.

Важливо, щоб інвалідність настала за однієї з таких обставин:

- 1) *в період проходження ними служби;*
- 2) *не пізніше 3-х місяців після звільнення зі служби;*
- 3) *пізніше 3-місячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства.*

Розмір пенсійної виплати залежить до якої категорії осіб належить особа з інвалідністю та яка група інвалідності їй встановлена.

Якщо інвалідність настала внаслідок війни особі з інвалідністю виплачується такий відсоток її грошового забезпечення:

- 100 % – для осіб 1 групи інвалідності;
- 80 % – для осіб 2 групи інвалідності;
- 60 % – для осіб 3 групи інвалідності.

Закон визначає обставини за яких інвалідність вважається такою, що настала внаслідок війни та відносить до них також усіх осіб, які перелічені у ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Факт встановлення поранення, контузії, каліцтва, захворювання має бути пов'язаний з такими обставинами:

1) під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків);

2) перебування на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України;

3) в районі воєнних дій, на прифронтових ділянцях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн;

4) участь у бойових діях у мирний час.

Порівняно менший розмір пенсійної виплати передбачений для тих осіб, які отримали інвалідністю за інших обставин, а саме:

1) внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків);

2) або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Відповідно відсоткове значення залежно від групи інвалідності пенсії буде таким:

I групи – 70 %;

II групи – 60 %;

III групи – 40 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Законом (ст. 22 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб») також передбачено мінімальний розмір пенсії по інвалідності, який залежить не тільки від групи інвалідності, її причини, але й від наявного військового звання.

Якщо особа є лише солдатом або матросом строкової служби, то отримана інвалідність внаслідок війни дає можливість отримати пенсію у такому відсотковому значенні:

I групи – у розмірі 120 %;

II групи – 110 %;

III групи – 105 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Якщо ж солдат чи матрос строкової служби отримав інвалідність з інших визначених законом причин, то:

I групи – у розмірі 110 %;

II групи – 105 %;

III групи – 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Вищі розміри мінімальної пенсій виплати передбачені для осіб з інвалідністю з вищими військовими званнями, а саме:

110 % – єфрейторам (старшим солдатам) і сержантам, старшим матросам і старшинам строкової служби;

120 % – прапорщикам і мічмантам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом,

Аналогічний розмір пенсії по інвалідності передбачено у зв'язку з перебуванням на службі у певних органах державної влади. Зокрема, йдеться про осіб молодшого начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби України і державної пожежної охорони, осіб молодшого складу Національної поліції, Служби судової охорони;

130 % – особам офіцерського складу та особам начальницького складу (крім молодшого) органів внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби України і державної пожежної охорони, особам середнього і вищого складу Національної поліції, Служби судової охорони – 130 % відповідних мінімальних розмірів пенсій, передбачених для осіб з інвалідністю з числа солдатів і матросів строкової служби.

У підвищеному розмірі (збільшена на 25 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність) пенсія виплачується ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» на підставі ст. 12 цього закону.

Особи з інвалідністю внаслідок війни теж користуються «пенсійною пільгою». Відсоток підвищення пенсійної виплати залежить від групи встановленої інвалідності. Так:

особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50 процентів;

II групи – 40 %;

III групи – 30 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

У ст. 47 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено підвищення пенсій за вислугу років для пенсіонерів, які зазнали репресій і надалі були реабілітовані, – на 50 %, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – на 25 % мінімальної пенсії за віком.

Також ст. 23 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено можливість отримувати пенсію по інвалідності в розмірі пенсії за вислугу років. Таке право належить особам офіцерського складу, прапорщикам і мічмантам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом вислуги, необхідної для призначення пенсії за вислугу років (пункт «а» ст. 12), пенсія по інвалідності може призначатися їм у розмірі пенсії за вислугу років відповідно до вислуги (пункт «а» ст. 13 цього закону).

До пенсії по інвалідності нараховуються також надбавки та допомоги до пенсії визначені ст. 24 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», які можуть нараховуватися одночасно.

Пенсія в разі втрати годувальника (Розділ IV Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Пенсія призначається винятково членам сім'ї військовослужбовців та прирівняних до них осіб в межах кола осіб державного пенсійного забезпечення відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», які загинули чи померли або пропали безвісти незалежно від тривалості їхньої служби. Так особи, які спільно проживали з годувальником та вели господарство, мали спільний побут не набувають взаємних прав та обов'язків членів сім'ї у розумінні положень Сімейного кодексу України.

Сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців та прирівняних до них осіб призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше

3-ох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби.

Повноваження щодо встановлення такого причинно-наслідкового зв'язку належить ВЛК, які проводять військово-лікарську експертизу на умовах та в порядку, який визначений Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України.

Також право на пенсію в разі втрати годувальника мають сім'ї пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, осіб та прирівняних до них осіб за умови, що годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати.

Верховний Суд у своїй постанові №180/1783/15-а від 10.12.2019 наголошує, що йдеться тільки про пенсійну виплату за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»⁹⁷.

Усіх членів сім'ї як отримувачів пенсії в разі втрати годувальника можна поділити на дві групи:

- 1) непрацездатні особи, які перебували на його утриманні;
- 2) непрацездатні особи, незалежно від перебування на утриманні померлого.

За змістом ст. 31 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» утримання може бути повним або пов'язане з фактом отримання допомоги від годувальника, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Водночас не має значення факт отримання утримання утриманцями будь-якої пенсії, які можуть, за бажанням, перейти на нову пенсію – пенсію в разі втрати годувальника.

Встановлюючи факт утримання годувальником особи суди часто керуються постановою Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27.03.1992 № 6 (підпункт г п. 20), де передбачено, що непрацездатні члени сім'ї загиблого, які мали самостійний заробіток або одержували

⁹⁷ Судова справа №180/1783/15-а від 10.12.2019 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86274921>

пенсію на час його смерті, можуть бути визнані утриманцями потерпілого, якщо частка заробітку останнього, що припадала на кожного з них, була основним і постійним джерелом їх існування, тобто ця частка має бути вищою, ніж їх самостійний заробіток або пенсія, тому що тільки тоді вона складе основне та постійне джерело існування. Важливо, щоб їхній сукупний дохід перевищував встановлений державою прожитковий мінімум.

Зазначимо, що Верховний Суд у своїй постанові № 756/16126/16-ц від 25.04.2018 відмовив у задоволенні касаційної скарги на тій підставі, що отримання нижчого розміру пенсії членом сім'ї ніж мав годувальник не вважається утриманням⁹⁸.

Також закон розрізняє повне державне утримання дітей. Якщо діти втратили обох батьків пенсія в разі втрати годувальника виплачується у повному розмірі за весь час перебування на такому утриманні. Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 процентів призначеної пенсії.

Також ст. 30 Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» визначено вичерпний перелік членів сім'ї, які хоч і не перебували на утриманні годувальника, але є працездатними в силу різних обставин, а саме:

1) *неповноліття* – діти (зокрема усиновлені), а брати, сестри та онуки (за умови, що у них немає працездатних батьків);

Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право і під час їх усиновлення.

2) *інвалідність з дитинства* – діти, а брати, сестри та онуки (за умови, що у них немає працездатних батьків), що досягнули повноліття, але стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років;

3) *досягнення пенсійного віку* – батьки (усиновителі) та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

⁹⁸ Судова справа № 756/16126/16-ц від 25.04.2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73896518>

4) досягнення пільгового пенсійного віку (за 5 років до набуття права на пенсію за віком) – батьки (усиновителі) та дружина (чоловік), якщо вони не взяли повторний шлюб.

Віднесення таких осіб до категорії непрацездатних пов'язане з тією обставиною, що годувальник загинув, помер чи пропав безвісти в період проходження служби. Також зважається і той факт смерті після служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, безпосередньою участю в антитерористичній операції або забезпеченням її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення, безпосередньою участю у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченням здійснення зазначених заходів, перебуваючи безпосередньо в районах та у період їх здійснення.

5) інвалідність – батьки (усиновителі) та дружина (чоловік);

6) самотність – дід і бабуся – у разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

7) догляд за неповнолітніми дітьми – дружина (чоловік) або один з батьків (усиновителів) чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працездатності за сукупності таких умов:

– особа не працює;

Є винятки, коли немає значення чи особа працює або проходить військову службу. Зокрема, йдеться про дружину (чоловіка) годувальника, померлого внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю у бойових діях у мирний час.

– здійснює догляд за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку;

8) *навчання* – вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти до закінчення навчальних закладів, але не більш як до досягнення ними 23-ох років Діти-сироти – до досягнення ними 23-ох років незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Йдеться про навчання за денною формою у загальноосвітніх навчальних закладах, а також професійно-технічних та вищих навчальних закладах. Також враховуються такий період, що не перевищує 4-х місяців:

– між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу;

– або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період).

Вітчим і мачуха мають право на пенсію нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчерку не менш як 5 років.

Пасинок і падчерка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми.

Пенсія, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при повторному одруженні пенсіонера (ст. 34 та 35 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Пенсійна виплата призначається весь період, протягом якого член сім'ї померлого вважається непрацевдатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», – довічно (ст. 40 Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Розмір пенсії визначається аналогічно у відсотковому відношенні заробітку годувальника на кожного непрацевдатного члена сім'ї.

Найменший розмір пенсії (30 відсотків заробітку) передбачено у разі, якщо годувальник помер за таких обставин:

– нещасний випадок, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), що спричинив каліцтво;

– проходження служби, що спричинило у зв'язку з цим захворювання.

А 70 % грошового забезпечення (заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї виплачується, коли смерть (загибель) годувальника спричинена отриманим пораненням, контузією чи каліцтвом за соціально значимих обставинах. Зокрема, йдеться про захист Батьківщини, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи або виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків),

Також смерть може настати від захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи участю у бойових діях у мирний час.

На розмір пенсії впливає також кількість утримувачів виплати. Якщо їх двоє і більше – 90 % грошового забезпечення (заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника, яка розподіляється між ними рівними частками, але не менше ніж 40 % на кожного непрацездатного члена сім'ї.

У таких самих розмірах, незалежно від причини смерті годувальника, обчислюються пенсії членам сімей померлих осіб з інвалідністю внаслідок війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків. (ст. 36 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Мінімальний розмір пенсії визначений на рівні 2-х розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність відповідно.

Аналогічно підвищений розмір пенсії передбачений для ветеранів війни та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Порядок призначення пенсій (Розділ VI Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Детальніше процедурні питання врегульовані постановою правління Пенсійного фонду України «Про затвердження

Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Порядок складається загалом з таких етапів:

1) звернення заявника (його представника) з заявою та необхідними документами до територіального органу Пенсійного фонду України або до уповноваженого ним органу чи уповноваженої особи, на яких покладено функції щодо підготовки необхідних для призначення пенсії документів.

Також заяву з усіма необхідними документами можна надіслати поштою. Тоді дата, яка вказана в поштовому штемпелі місця відправлення заяви вважається днем звернення. У разі, якщо до заяви не були долучені усі необхідні документи заявник вправі надати їх у 3-місячний строк, який обраховується з дня одержання повідомлення про необхідність подання додаткових документів. Тоді днем звернення є день прийому або відправлення заяви про призначення пенсії.

Закон не конкретизує уповноважених суб'єктів звернення, але аналіз підзаконних актів дає підстав вважати ними обласні військові комісаріати (ТЦКСП). Зокрема, за змістом п. 3.1. Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей до їхніх повноважень належить оформлення та подання до органів Пенсійного фонду України документів для призначення «військових» пенсій (крім військовослужбовців строкової військової служби), а також визначення розміру грошового забезпечення, що зважається під час обчислення та перерахунку пенсій колишнім військовослужбовцям (крім колишніх військовослужбовців строкової військової служби).

Ними також є військові частини (п. 4.8. вищенаведеного акту).

По відношенню до працюючих пенсіонерів суб'єктом звернення є уповноважена посадова особа підприємства, установи, організації за місцезнаходженням такого підприємства, установи або організації.

2) ухвалити одне з таких рішень робочим органом Пенсійного фонду не пізніше ніж у 10-денний строк з дня надходження документів:

- про призначенні пенсії фінансування таких виплат протягом 3-денного строку з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі реєстрації;
- про відмову у призначенні пенсії, про що вказується у повідомленні, яка зі зазначенням причин відмови надсилається (видається) заявникові не пізніше ніж протягом 5 днів після ухвалення відповідного рішення.

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Які на Вашу думку, встановлює законодавець критерії для диференціації розмірів одноразової грошової виплати?

2. Назвіть відмінні та спільні ознаки щодо умов, розміру та порядку виплати соціального забезпечення поліцейським та військовослужбовцям?

3. Чи мають право отримувати поліцейський одноразову грошову допомогу у зв'язку з частковою втратою працездатності, якщо був звільнений зі служби за власним бажанням?

4. Чи можна вважати причину звільнення умовою для виплати військовослужбовцю одноразової грошової допомоги?

5. Чи є відмінності у виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцю, військовозобов'язаному та резервісту?

6. Які можна виокремити особливості призначення пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» у порівнянні з пільговим пенсійним забезпеченням?

7. Чи впливає грошове забезпечення (зарплата) майбутнього пенсіонера на розмір пенсій в системі виплат відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»?

Список рекомендованих джерел

І. Законодавство

1. Конституція України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
7. Цивільний кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
9. Про індексацію грошових доходів населення : Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>
10. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
11. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12>
12. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
13. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>
14. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб від 09.04.1992 р. № 2262-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>

15. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
16. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
17. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
18. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
19. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>
20. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>
21. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
22. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
23. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
24. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>
25. Про статус ветеранів військової служби ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80>
26. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
27. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

28. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
29. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>
30. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>
31. Про жертви нацистських переслідувань: Закон України від 23.03.2000 р. № 1584-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14>
32. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>
33. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>
34. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною : Закон України від 01.06.2000 р. № 1767-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-14>
35. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
36. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>
37. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001р. № 2558-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
38. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
39. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
40. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
41. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>

42. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їх сімей : Закон України від 15.06.2004 р. № 1763-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15>
43. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 24.06.2004 р. № 1875-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>
44. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
45. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>
46. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
47. Про підвищення престижності шахтарської праці : Закон України від 02.09.2008 р. № 345-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17>
48. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
49. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>
50. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
51. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
52. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
53. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
54. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
55. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

56. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
57. Про службу в органах місцевого самоврядування від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
58. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
59. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 03.12.2019 р. № 324-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20>
60. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
61. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n145>
62. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>
63. Про статус гірських населених пунктів в Україні від 15.02.1995 р. № 56/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-%D0%B2%D1%80>
64. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>
65. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>
66. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 р. № 180-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14>
67. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
68. Питання медико-соціальної експертизи: постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF>
69. Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям : постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 917. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF>
70. Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років : постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 889. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01>

71. Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 229. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2016-%D0%BF>
72. Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.93 р. № 637. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF>
73. Про затвердження Порядку здійснення верифікації та моніторингу державних виплат : постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 136. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/136-2016-%D0%BF>
74. Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів : постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2002 р. № 1243. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-2002-%D0%BF>
75. Про затвердження Порядку надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», деяким категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 740. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D0%BF>
76. Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації : постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2012 р. № 887. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2012-%D0%BF>
77. Про Єдину інформаційно-аналітичну систему управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL) : постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 676. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2019-%D0%BF>
78. Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги : постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.2003 р. № 117. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2003-%D0%BF>
79. Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності : постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011р. № 121. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2011-%D0%BF>
80. Про затвердження Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями : постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2006 р. № 999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF>

81. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 576. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-%D0%BF>
82. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 р. № 848. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>
83. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF>
84. Про облік внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>
85. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад : постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 187. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-%D0%BF>
86. Деякі питання санаторно-курортного лікування та відпочинку громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 854. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2016-%D0%BF>
87. Деякі питання видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим категоріям громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 р. № 551. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2018-%D0%BF>
88. Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1994 р. № 302 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF>
89. Про затвердження Порядку надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації) : постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 80. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2007-%D0%BF>

90. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 8.09.2015 р. № 685. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-%D0%BF>
91. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 р. № 118. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF>
92. Про комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.1996 р. № 458. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-96-%D0%BF>
93. Про затвердження переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170 № 697. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-%D0%BF>
94. Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06. 1998 р. № 794. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-98-%D0%BF>
95. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>
96. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) органами Пенсійного фонду України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 632. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2019-%D0%BF>
97. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, яких визнано борцями за незалежність України у XX столітті : постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 604. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2019-%D0%BF>

98. Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройним формуваннями : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 203. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2020-%D0%BF>
99. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві : постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 337. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-%D0%BF>
100. Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю : постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. № 978. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-%D0%BF>
101. Про затвердження Примірного положення про малий груповий будинок : постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 р. № 926. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2018-%D0%BF>
102. Про Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. № 565. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF>
103. Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 824. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2019-%D0%BF>
104. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 655. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF>
105. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді : постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF>

106. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF>
107. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>
108. Про затвердження Примірного положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 834. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2016-%D0%BF>
109. Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 177. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF>
110. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 461. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-%D0%BF>
111. Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/583-92-%D0%BF>
112. Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці : постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.1992 р. № 442. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-92-%D0%BF>
113. Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 159. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1596-99-%D0%BF>
114. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>
115. Про затвердження Порядку перерахування органами Пенсійного фонду України або структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад кош-

- тів установам (зкладам), у яких особи перебувають на повному державному утриманні, та їх використання : постанова Кабінету Міністрів України від 4.03.2004 р. № 269. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2004-%D0%BF>
116. Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 р. № 80. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2017-%D0%BF>
 117. Деякі питання організації ведення Електронного реєстру листків непрацездатності та надання інформації з нього : постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 328. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2019-%D0%BF>
 118. Про обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2001 р. № 1266. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-%D0%BF>
 119. Про затвердження Порядку оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2015 р. № 440. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2015-%D0%BF>
 120. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF>
 121. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 р. № 96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF>
 122. Про затвердження переліку професійних захворювань : постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 р. № 1662. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-%D0%BF>
 123. Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю : постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 757. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-2007-%D0%BF>
 124. Про затвердження Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю : постанова Кабінету Міністрів України

від 8.12.2006 р. №1686. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1686-2006-%D0%BF>

125. Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування : постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.2007 р. № 228. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-%D0%BF>
126. Про затвердження Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 р. № 826. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2001-%D0%BF>
127. Про затвердження Порядку організації громадських та інших робіт тимчасового характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 175. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2013-%D0%BF>
128. Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 207. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-%D0%BF>
129. Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 р. № 696. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-%D0%BF>
130. Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 185. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-%D0%BF#n6>
131. Про затвердження переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідність, надання такій дитині соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1161. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1161-2018-%D0%BF>
132. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : постанова Кабінету

Міністрів України від 19.12.2012 р. № 1184. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1184-2012-%D0%BF>

133. Про затвердження Порядку регулювання тарифів на платні соціальні послуги : постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2005 р. № 268. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2005-%D0%BF>
134. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>
135. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 189. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF>
136. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 552. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF>
137. Деякі питання здійснення патронату над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>
138. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF>
139. Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям : постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2019 р. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF>
140. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : постанова

Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF>

141. Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2011 р. № 268. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2011-%D0%BF>
142. Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 р. № 660. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF>
143. Про затвердження Порядку надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого : постанова Кабінету Міністрів України від 31.01. 2007 р. № 99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2007-%D0%BF>
144. Про надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2000 р. № 1192. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-2000-%D0%BF>
145. Деякі питання державної допомоги окремим категоріям громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 р. № 233. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233-2019-%D0%BF>
146. Про затвердження Порядку виплати одноразової компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та щорічної допомоги на оздоровлення деяким категоріям громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 26.10. 2016 р. № 760. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760-2016-%D0%BF>
147. Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 р. № 285. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2015-%D0%BF>
148. Про щорічну допомогу на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : постано-

- ва Кабінету Міністрів України від 12.07. 2005 р. №562. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-2005-%D0%BF>
149. Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.1992 р. № 258. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-92-%D0%BF>
 150. Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи : постанова Кабінету Міністрів України від 8.02.1997 р. № 155. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-97-%D0%BF>
 151. Про затвердження Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території : постанова Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 р. №1243. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-2009-%D0%BF>
 152. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>
 153. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 535. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF>
 154. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2004 р. № 785. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2004-%D0%BF>
 155. Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування : постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2007 р. № 150. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-2007-%D0%BF>
 156. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів

внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2011 р. № 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF>

157. Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги : постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.2003 р. № 117. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2003-%D0%BF>
158. Про затвердження Порядку надання пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 р. № 389. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-2015-%D0%BF>
159. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань : постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1303. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF>
160. Про затвердження Порядку призначення тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загальнопенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1098. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2017-%D0%BF>
161. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF>
162. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.1991 р. № 114. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF>
163. Про затвердження Порядком призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призовані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 р. № 975. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF>
164. Про затвердження Положення про військові комісаріати : постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 р. № 389. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-2013-%D0%BF>

165. Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським, співробітникам Служби судової охорони та членам їхніх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.1992 р. № 393. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-92-%D0%BF>
166. Про Положення про Пенсійний фонд України : указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>
167. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 р. № 956. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17>
168. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома : наказ Міністерства соціальної політики України від 13.11.2013 р. № 760. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13>
169. Про затвердження Державного стандарту денного догляду : наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 р. № 452. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13>
170. Про затвердження Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності : наказ Міністерства соціальної політики від 29.02.2016 р. № 198. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-16>
171. Перелік медичних показань для надання паліативної допомоги : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2013 р. № 41. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0230-13>
172. Про затвердження Державного стандарту паліативного догляду : наказ Міністерства соціальної політики України від 29.01.2016 р. № 58. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-16>
173. Про затвердження Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб : наказ Міністерства соціальної політики України від 03.04.2015 р. № 372. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0458-15>
174. Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам : наказ Міністерства соціальної політики України від 13.08.2013 р. № 495. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-13>

175. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації : наказ Міністерства соціальної політики від 18.05.2015 р. № 514. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15>
176. Стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми : наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 р. № 458. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1328-13>
177. Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2013 р. № 596. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13>
178. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) : наказ Міністерства соціальної політики України від 26.09.2016 р. № 1067. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16>
179. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів : наказ Міністерством соціальної політики України від 30.12.2015 р. № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16>
180. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16>
181. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами : наказ Міністерства соціальної політики України від 17.12.2018 р. № 1901. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19>
182. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15>
183. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 р. № 678. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15>
184. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 р. № 318. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>

185. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 р. № 1307. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17>
186. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати : наказ Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>
187. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання : наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 р. № 716. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16>
188. Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.07.2016 р. № 762. № 135 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-16>
189. Про затвердження форм документів, необхідних для надання соціальних послуг громадянам похилого віку, особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю : наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2017 р. № 1325. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1173-17>
190. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 р. № 1005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18>
191. Про затвердження Інструкції щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 19.09.2006 р. № 345. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1098-06>
192. Про затвердження Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги : наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України та Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15.11.2001 р. № 486/202/524/455/3370. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02>

193. Про затвердження Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання : наказ Міністерства соціальної політики України від 16.05.2013 р. № 269. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0843-13>
194. Про затвердження Порядку надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб : наказ Міністерства соціальної політики України від 03.01.2013 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-13>
195. Про затвердження Порядку та умов складання, виконання індивідуальних планів надання послуг і працевлаштування : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.12.2018 р. № 1913. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1516-18>
196. Про затвердження Методики здійснення первинного та поглибленого профілювання осіб, які шукають роботу, та зареєстрованих безробітних : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.12.2018 р. № 1910. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1517-18>
197. Про затвердження Примірної форми договору про організацію громадських робіт та фінансування їх організації : наказ Міністерства соціальної політики від 28.03.2013 р. № 159. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0159739-13#n5>
198. Про затвердження форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)» та Порядку її подання : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.05.2013 р. № 316. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-13>
199. Про затвердження Переліку професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер : наказ Міністерства соціальної політики від 25.06.2015 р. № 661. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0817-15>
200. Про затвердження Порядку здійснення соціального патрулювання : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 р. № 283. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-11>
201. Про затвердження Переліку медичних показань на право одержання інвалідами автомобілів з ручним керуванням : наказ Міністерством охорони здоров'я України від 23.01.95 р. № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0034-95>

202. Про затвердження Переліку захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами : наказ Міністерством охорони здоров'я України від 24.12.99 р. № 299. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-00>
203. Про затвердження Інструкції про встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом : наказ Міністерства охорони здоров'я України № 606 від 15.11.2005 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1455-05>
204. Про затвердження Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності : наказ Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 р. № 613. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0821-15>
205. Про затвердження Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 31.05.2013 р. № 318/655. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1029-13>
206. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.03. 2013 р. № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
207. Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів : наказ Міністерства освіти та науки України від 17.11.2003. р. № 763. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-04>
208. Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися із здобувачами освіти під час освітнього процесу : наказ Міністерства освіти та науки України від 16.05.2019 р. № 659. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0612-19>
209. Про затвердження Положенням про порядок розслідування та ведення обліку аварій і нещасних випадків на виробництві, що сталися з особами, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 11.03.2009 р. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0305-09>
210. Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації інваліда, дитини-інваліда та Порядку їх складання : наказ

Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2007 р. № 623.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-07>

211. Про затвердження Типового положення про комісію з питань охорони праці підприємства : наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.03.2007 р. № 55. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0311-07>
212. Про затвердження Положення про первинне та складне протезування та ортезування осіб з вадами опорно-рухового апарату : наказ Міністерства соціальної політики України від 27.03.2019 р. № 444. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0429-19#n16>
213. Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.01.2016 р. № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0163-16>
214. Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2014 р. № 530. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1294-14>
215. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 р. № 285. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17>
216. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>
217. Про затвердження Положення про комісії Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та Інструкції про порядок видачі в Міністерстві оборони України посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків «Ветеран війни – учасник бойових дій» та листів талонів на право одержання проїзних квитків з 50-відсотковою знижкою їх вартості : наказ Міністерства оборони України від 30.09.2019 р. № 511. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-19#n14>

218. Про затвердження Положення про міжвідомчу комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : наказ Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб від 07.11.2019 р. № 76. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1244-19>
219. Про затвердження Типового положення про комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : наказ Міністерства соціального захисту населення України від 30.05.1996 р. № 79. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0264-96>
220. Положення про Комісію зі спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС : наказ Міністерства соціальної політики України від 26.12.2018 р. № 1945. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-19>
221. Про затвердження Типового положення про спеціальний будинок-інтернат : наказ Міністерства соціальної політики України від 09.11.2011 р. № 432. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1389-11>
222. Про затвердження Положення про державну службу зайнятості : наказ Міністерства соціальної політики України від 14.06.2019 р. № 945. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-19#n8>
223. Про затвердження форм первинної облікової документації, що використовується в медико-соціальних експертних комісіях : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2012 р. № 577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-12>
224. Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.02.2012 р. № 110. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12>
225. Типове положення про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 р. № 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0676-08>

226. Про затвердження Типового положення про відділення (групу) п'ятиденного стаціонарного догляду : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 05.09.2017 р. № 1409. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-17>
227. Про затвердження Типового положення про відділення (групу) транзитного перебування : наказ Міністерства соціальної політики України від 04.09.2017 р. № 139. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-17>
228. Про затвердження Типового положення про відділення (групу) підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.08.2017 р. № 1385. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1182-17>
229. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загально-освітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерства соціальної політики України від 10.09.2012 р. № 995/557. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>
230. Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 р. № 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-06>
231. Деякі питання комплексної реабілітації осіб з інвалідністю : наказ Міністерства соціальної політики України від 09.08.2016 р. № 855. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-16>
232. Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : наказ Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України від 30.04.2002 р. № 226/293/169. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-02>
233. Про затвердження Порядку застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 18.11.2005 р. № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05>
234. Про затвердження Інструкції про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства

- праці та соціальної політики України від 28.04.2009 р. № 464/156.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0592-09>
235. Про затвердження Інструкції про порядок заповнення трудових книжок : наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 р. №58. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93>
236. Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову неприцездатність громадян : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.11.2001 р. № 455. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01>
237. Про затвердження Інструкції про порядок внесення подання про відсторонення осіб від роботи або іншої діяльності : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.04.1995 р. № 66. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0270-95>
238. Про затвердження Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду : розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 03.12.2013 р. № 4400. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0218-14>
239. Про затвердження Порядку здійснення окремих дій, пов'язаних із припиненням недержавних пенсійних фондів : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 29.08.2006 р. № 6154. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1058-06>
240. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів : постанова правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>
241. Про затвердження Порядку повернення сум пенсій, виплачених надміру, та списання сум переплат пенсій, що є безнадійними до стягнення : постанова правління Пенсійного фонду України від 21.03.2003 р. № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0374-03>
242. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : постанова правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05>

243. Про затвердження положень про територіальні органи Пенсійного фонду України та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов правління Пенсійного фонду України : постанова правління Пенсійного фонду України від 22.12.2014 р. № 28-2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0040-15>
244. Про затвердження Типових положень про управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та їх відділення : постанова правління Фонду соціального страхування України від 24.01.2017 р. № 6. URL : <http://www.fssu.gov.ua/fse/doccatalog/document?id=947894>
245. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України : постанова правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 р. № 13-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0991-15>
246. Про затвердження Інструкції про порядок проведення перевірок страхувальників по коштах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, прийняття рішень за їх результатами та процедуру оскарження : постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України від 22.12.2010 р. № 29. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-11>
247. Про затвердження Порядку фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та окремих виплат потерпілим на виробництві за рахунок коштів Фонду соціального страхування України : постанова правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018 р. № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012890-18>
248. Про затвердження форм актів, які складаються під час або за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, та інших організаційно-розпорядчих документів : постанова правління Пенсійного фонду України від 20.11.2019 р. № 20-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0043-20>
249. Про затвердження Положенні про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 20.12.2011 р. № 63. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-12>

250. Про затвердження Порядку підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років : постанова правління Пенсійного фонду України від 10.11.2006 р. № 18-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2018-%D0%BF>
251. Про затвердження Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування : постанова правління Пенсійного фонду України від 18.06.2014 р. № 10-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-14>
252. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : постанова правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04>
253. Про затвердження Положення про організацію професійної реабілітації (професійного навчання), перекваліфікації інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання : постанова правління Фонду соціального страхування України від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 12.06.2014 р. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0780-14>
254. Про затвердження Положення про забезпечення додатковим харчуванням потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2011 р. № 42. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-12>
255. Про затвердження Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 09.06.2010 р. № 18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-10>
256. Про затвердження Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних

випадків на виробництві та професійних захворювань України від 25.03.2008 р. № 23. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0545-08>

257. Про затвердження Положення про спеціальну комісію Фонду соціального страхування України з питань вирішення спорів : постанова правління Фонду соціального страхування України від 12.09.2017 р. №45. URL : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/949813;jsessionid=413D549EBA54A5BF D5F780C33024E3E3>
258. Про затвердження Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання слуховими апаратами зубопротезуванням, очним протезуванням окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 30.11.2010 р. № 35. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0186-11>
259. Про затвердження Положення про організацію, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2011 р. № 41. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0030-12>
260. Про затвердження Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням : постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 31.10.2007 р. № 49. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-07>
261. Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності : постанова правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0013890-18> № 13
262. Про встановлення розміру допомоги на поховання : постанова правління Фонду соціального страхування України від 08.02.2017 р. № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0017890-17>

263. Про затвердження Порядку відшкодування витрат за надані соціальні послуги з лікування застрахованих осіб та членів їх сімей після перенесених захворювань і травм у реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів за рахунок коштів Фонду соціального страхування України : постанова правління Фонду соціального страхування України від 13.07.2017 р. № 39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0039890-17>
264. Про затвердження Порядку надання матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України застрахованим особам у разі ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації, припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або незалежної професійної діяльності : постанова правління Фонду соціального страхування України від 10.10.2017 р. № 54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0054890-17#n6>
265. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці : наказ Міністерства соціальної політики України від 21.09.2016 р. № 1044. URL : <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1359-16>
266. Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18 років : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.12.2001 р. № 482. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-02>
267. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття : наказ Міністерства праці України від 18.12.2000 р. № 339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0030-01>
268. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.09.2011 р. № 561. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>
269. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : наказ Міністерства фінансів України від 20.04.2015 р. № 449. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15>
270. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства

освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>

271. Про затвердження Типового положення про будинок дитини : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.05.1998 р. № 123. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98>
272. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій : наказ Міністерства соціальної політики України від 04.11.2016 р. № 1296. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1296739-16>
273. Про затвердження Типового положення про центр по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат : наказ Міністерства соціальної політики України Мінпраці України від 25.04.2006 р. № 147. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0683-06>
274. Про затвердження Типового положення про психоневрологічний інтернат: наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2001 р. № 549. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2016-%D0%BF>
275. Про затвердження Положення про Фонд соціального захисту інвалідів : наказ Міністерства соціальної політики України від 14.04.2011 р. № 129. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-11>
276. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму: наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 р. № 178/147/31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17>
277. Про затвердження типових положень про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2001 р. № 549. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-02>
278. Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат : постанова правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018 р. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011890-18>

II. Спеціальна література

1. Автушенко І. Б. Державна політика України щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (1991–2014 рр.). К. : ІНКОС, 2019. 415 с.
2. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. ... канд. юридичних наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення Луганськ : Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2011. 20 с.
3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Вид. 5-те, перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2014. 448 с.
4. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. ред. Т. М. Мельник. К. : Логос, 2001. 82 с.
5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. К. : Знання, 2005.
6. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту в Україні : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 663 с.
7. Бориченко К. В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. № 14. С. 34–39.
8. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : автореферат... канд. юридичних наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Одеса : Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2015. 20 с.
9. Бородкін М. В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 20 с.
10. Бурак В. Я. До питання про джерела права соціального забезпечення. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* Вип. 38. Львів, 2003. С. 362–368.
11. Віжунов О. В. Правове регулювання соціального забезпечення осіб з інвалідністю в Україні та країнах Європейського Союзу : автореф. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.05 К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020. 20 с.
12. Гаврилова О. О. Правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: автореф. ... канд. юридичних наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. 21 с.

13. Глущенко С. А. Адміністративно-правові засади пенсійного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 18 с.
14. Князькова Л. М. Правові питання забезпечення пенсіями за вислугу років працівників органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2001, 19 с.
15. Костюк В. Проблеми гармонізації законодавства України щодо прав осіб з інвалідністю з відповідними стандартами Європейського Союзу. *Право України*. 2016. № 8. С. 47–54.
16. Котикова А. І., Бабич М. М., Циноборенко А. С. Проблеми реалізації регіональної політики соціального захисту в умовах Євроінтеграції: пенсійне забезпечення. *Ефективна економіка*. 2018. № 1.
17. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: автореф. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2007. 20 с.
18. Ласько І. М. Система джерел права соціального забезпечення України : автореф. ... канд. юридичних наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2015. 16 с.
19. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 Львів, 2019. 36 с.
20. Малюга Л. Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: автореф. ... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020. 40 с.
21. Мельник В. П. Соціальний захист осіб з інвалідністю: теоретико-правові проблеми : автореф. ... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020. 35 с.
22. Мельник О. Я. Міжнародні договори у системі джерел права соціального забезпечення України : автореф. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020. 20 с.
23. Мокрицька Н. П. Проблеми права соціального захисту : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 428 с.

24. Нариси з міжнародного та зарубіжного трудового права і права соціального забезпечення : монографія / В. М. Бесчастний, М. М. Клемпарський, О. В. Назимко; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Харків : Право, 2017. 176 с.
25. Наукові праці Пилипенка Пилипа Даниловича. Вибране. Дрогобич. Коло, 2013. 408 с.
26. Оклей І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 12 с.
27. Пилипенко П. Д. Про право зайнятості, або нові контури трудового права. *Право України*, 2014, С. 197–207.
28. Пенсійні правовідносини в Україні : монографія / Н. М. Хуторян та ін.; відп. ред.: Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юридична думка, 2013. 274 с.
29. Пенсійнезабезпеченняусолідарномурівнізагальнообов'язкового державного пенсійного страхування / В. М. Андрії , О. Л. Кучма, Л. М. Сіньова; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Маслаков, 2018. 474 с.
30. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія / С. М. Синчук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 421 с.
31. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, М. П. Стадник та ін. К. : Ін Юре, 2012. 540 с.
32. Право соціального забезпечення України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. Вид. 4-те, переробл. і доповн. К. : Ін Юре, 2014. 480 с.
33. Право соціального забезпечення, : навч. посіб. / авт.: Ярошенко О. М., Слюсар А. М., Ветухова І. А. та ін.. Харків, 2019. 376 с.
34. Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства : монографія [Н. М. Хуторян та ін.; наук. ред.: Н. М. Хуторян, М. М. Шумило; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Ніка-Центр, 2015. 315 с.
35. Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. М. Хуторян та

- ін.; відп. ред. Н. М. Хуторян; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Харків : Право, 2018. 255 с.
36. Сивак С. М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 Львів, 1999. 170 с.
 37. Сирота І. М. Право соціального забезпечення та гарантії здійснення соціального захисту. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 73–78.
 38. Сорочишин М. В. Правові аспекти соціального діалогу у сфері праці: монографія; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юридична література, 2014. 208 с.
 39. Старосельцева О. В. Інституційна природа загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Форум права*, 2017. № 5. С. 375–381.
 40. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К., 2005. 405 с.
 41. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 . Київ, 2007. 16 с.
 42. Тимофіїв Р. М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників : автореферат... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення Львів : Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. 20 с.
 43. Харитоновна Л. І. Судова практика як джерело права соціального забезпечення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 55–60.
 44. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення: зарубіжний досвід та уроки для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 96–100.
 45. Шумило М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців : монографія. К, 2010. 272 с.
 46. Шумило М. М. Рішення Європейського Суду з прав людини у сфері соціального захисту та їх наслідки для України. *Правова держава*. Вип. 28. 2017. С. 212–219.
 47. Чижов Д. А. Правовий механізм забезпечення соціального захисту людини в умовах військових конфліктів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 20 с.

48. Яковлева Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. № 2. С. 49–53
49. Ярошенко О. М. Поняття та види принципів права соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 17. С. 32–39.
50. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. К. : КНЕУ, 2005. 232 с.

Глосарій

А

Акт розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії за формою Н-1 є документом встановленого зразка, який є необхідним для набуття права на оплату витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Він складається за результатами розслідування нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії. У ньому зазначаються вид події та причини настання нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії; шкідливі або небезпечні виробничі фактори; устаткування, машини, механізми, транспортні засоби, експлуатація яких призвела до нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії; обставини, за яких стався (сталася/сталося) нещасний випадок, гостре професійне захворювання (отруєння), аварія; встановлюються особи, які допустили порушення вимог нормативно-правових актів з охорони праці, та передбачаються заходи щодо запобігання подібним нещасним випадкам, гострим професійним захворюванням (отруєнням), аваріям.

Якщо нещасний випадок та/або гостре професійне захворювання (отруєння) визнається пов'язаним з виробництвом, це позначається великою літерою П (Н-1/П), якщо не пов'язаним з виробництвом – великими літерами НП (Н-1/НП).

Акт розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння) за формою П-4 є документом встановленого зразка, який є необхідним для набуття права на оплату витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. У ньому зазначаються основні умови, обставини та причини виникнення хронічного професійного захворювання (отруєння), заходи щодо запобігання розвитку хронічного професійного захворювання (отруєння) та забезпечення

нормалізації умов праці, а також встановлюються особи, які не виконали відповідні вимоги законодавства.

Б

Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, зокрема кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-ох років.

Бездомність – соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання.

Бездомна особа – безпритульна особа та особа, яка має притулок, але перебуває у соціальному становищі бездомності.

Безпритульна особа – повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, зокрема жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Безробітний – особа віком від 15-ти до 70-ти років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи.

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування.

Будинок дитини – дошкільний навчальний заклад системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років.

Будинок нічного перебування – заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб, прийом до якого не потребує попереднього медичного обстеження.

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний будинок-інтернат, пансіонат для ветеранів війни і праці – стаціонарна соціально-медична установа для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

В

Ваучер – документ встановленого зразка, що дає особі відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» право на перепідготовку або підготовку за іншою спеціальністю, підготовку на наступному рівні освіти, спеціалізацію, підвищення кваліфікації у закладах освіти чи у роботодавця.

Ветеран війни – особа, яка брала участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.

Військовослужбовець – особа, яка проходить військову службу в Національній гвардії України, військовозобов'язаний під час проходження ним навчальних (або перевірочних) і спеціальних зборів або резервіст під час проходження ним підготовки та зборів у Національній гвардії України.

Військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави.

Г

Гостре професійне захворювання (отруєння) – захворювання (або смерть), що виникло після однократного (протягом не більше як однієї робочої зміни) впливу на працівника шкідливих факторів фізичного, біологічного та хімічного характеру (зокрема інфекційні, паразитарні, алергічні захворювання);

Д

Денний догляд – забезпечення умов для денного перебування; забезпечення харчуванням; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, надання реабілітаційних послуг; формування та підтримка навичок самообслуговування; психологічна підтримка; організація денної зайнятості, дозвілля.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю – щомісячна державна допомога, що надається відповідно до норм Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства – особа, яка не досягла 18-ти років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.

Дитина з інвалідністю – особа віком до 18-ти років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Дитячий будинок – навчальний заклад інтернатного типу, що забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, а також тих, які перебувають у родинних стосунках.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок-інтернат – соціально-медична установа для постійного проживання дітей віком від 4-ох до 18-ти років з вадами фізичного або розумового розвитку, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

Довічна обумовлена пенсія – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера.

Довічна пенсія (ануїтет) – пенсійна виплата за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, – на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду, сума та порядок виплати якої визначаються в договорі страхування довічної пенсії, укладеному із страховою організацією, що сплачується особі після досягнення нею пенсійного віку, передбаченого цим Законом, або членам її сім'ї чи спадкоємцям у випадках, передбачених цим Законом.

Довічна пенсія (довічний ануїтет) – пенсійні виплати, які здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

Довічна пенсія з установленим періодом – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті – його чоловіку (дружині), які досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, протягом їхнього життя.

Догляд вдома – допомога в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), пересуванні в побутових умовах, веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання житла, оплата комунальних платежів, прання білизни, дрібний ремонт одягу), в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами (виклик лікаря, працівників комунальних служб, транспортних служб тощо); навчання навичкам самообслуговування; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів.

Догляд стаціонарний – створення умов для проживання (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами в стаціонарних умовах); забезпечення харчуванням, твердим, м'яким інвентарем; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, організація надання реабілітаційних та медичних послуг; допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; навчання навичкам самообслуговування; організація розпорядку дня, зокрема денної зайнятості, дозвілля.

Договір про надання соціальних послуг – це письмовий договір між отримувачем та надавачем соціальних послуг, який

укладається на основі типової форми та є підставою для надання соціальних (не страхових) послуг.

Е

Експертиза тимчасової непрацездатності – це комплексна оцінка порушень функціонального стану організму та інших причин, якими вона обумовлена, що визначають факт тимчасової втрати працездатності, установлення строку непрацездатності, визначення клінічного та трудового прогнозу відповідно до встановленого діагнозу.

Є

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Ж

Жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Жертви нацистських переслідувань – особи, які в роки Другої світової війни постраждали від нацистських переслідувань з мотивів політичного, національного і релігійного характеру, ворожого ставлення до націонал-соціалізму.

З

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій,

яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення у разі досягнення пенсійного віку, встановлення інвалідності, втрати годувальника для застрахованих осіб та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Законні представники – батьки, усиновителі, батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів і піклувальників.

Застрахована особа – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок.

I

Інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Індивідуальна програма реабілітації – комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

K

Карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб.

L

Листок непрацездатності – оформлений і виданий в встановленому порядку та зареєстрований за єдиним реєстраційним номером листка непрацездатності в Реєстрі документ, що засвідчує тимчасову втрату працездатності та є єдиною підставою для при-

значення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах.

Малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Медико-соціальна експертиза – визначення на основі комплексного обстеження усіх систем організму конкретної особи міри втрати здоров'я, ступеня обмеження її життєдіяльності, викликаного стійким розладом функцій організму, групи інвалідності, причини і часу її настання, а також рекомендацій щодо можливих для особи за станом здоров'я видів трудової діяльності та умов праці, потреби у сторонньому догляді, відповідних видів санаторно-курортного лікування і соціального захисту для найповнішого відновлення усіх функцій життєдіяльності особи.

Н

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Накопичувальна система пенсійного забезпечення – накопичувальний рівень пенсійного забезпечення, який полягає у зборі, акумуляції та здійсненні фінансування витрат Накопичувальним фондом України на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом після досягнення особою пенсійного віку.

Накопичувальний пенсійний рахунок – частина персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до цього Закону, акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам,

а у випадках, передбачених цим Законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені цим Законом.

Надавач соціальних послуг – юридична та фізична особи, фізична особа – підприємець, які належать до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг.

Недержавне пенсійне забезпечення – система прав, обов’язків і гарантій, яка передбачає залучення пенсійних внесків недержавними пенсійними фондами на користь учасників таких пенсійних фондів, управління пенсійними активами учасників недержавного пенсійного забезпечення на підставі пенсійного контракту та здійснення пенсійних виплат таким учасникам за договорами про виплату пенсії на визначений строк, договорами пенсійного вкладу або договорами страхування довічної пенсії.

Недержавний пенсійний фонд – юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку.

Нещасний випадок – обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов’язків або в дорозі (на транспортному засобі підприємства чи за дорученням роботодавця), внаслідок яких заподіяно шкоду здоров’ю, зокрема від одержання поранення, травми, зокрема внаслідок тілесних ушкоджень, гострого професійного захворювання (отруєння) та інших отруєнь, одержання сонячного або теплового удару, опіку, обмороження, а також у разі утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та іонізуючим випромінюванням, одержання інших ушкоджень внаслідок аварії, пожежі, стихійного лиха (землетрусу, зсуву, повені, урагану тощо), контакту з представниками тваринного та рослинного світу, які призвели до втрати працівником працездатності на один робочий день чи більше або до необхідності переведення його на іншу (легшу) роботу не менш як на один робочий день, зникнення тощо.

О

Особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призво-

дити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Особа з інвалідністю з дитинства – особа віком від 18-ти років (повноліття), інвалідність якої настала у дитинстві, яка має стійкий розлад функцій організму, що під час взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Отримувач соціальних послуг – особа або сім'я, які належать до вразливих груп населення та (або) перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги.

П

Пенсійна справа – справа, яка оформлюється органом, що призначає пенсію, і за якою здійснюються виплата та перерахунки пенсії.

Пенсійна схема – документ, який визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду.

Пенсійний вклад – кошти, внесені на вкладний (депозитний) рахунок, відкритий у банку за договором пенсійного вкладу відповідно до закону.

Пенсійний внесок – кошти, внесені до недержавного пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи у межах недержавного пенсійного забезпечення чи сплачені до Накопичувального пенсійного фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відповідно до закону.

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих

осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснює адміністративне управління Накопичувальним фондом та інші функції, передбачені цим Законом і статутом Пенсійного фонду

Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування – грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані відповідно до цього Закону в Накопичувальному фонді або у передбачених законом випадках – у недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Пенсійні виплати – грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати.

Пенсійні депозитні рахунки – вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб, що відкриваються банківськими установами з урахуванням умов, установлених законодавством, для накопичення заощаджень на виплату пенсії.

Пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом.

Пенсія на визначений строк – пенсійні виплати, що здійснюються періодично протягом визначеного строку у порядку та у випадках, визначених цим Законом.

Прожитковий мінімум – визначена у Законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Професійне захворювання – захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших чинників, пов'язаних з роботою.

Професійна стійка втрата працездатності – здатність працівника, якому заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією чи за іншою адекватною їй професією (фахом), що характеризує ступінь ушкодження його здоров'я у відсотках, встановлений

медичним висновком у формі рішення медико-соціальної експертної комісії. Встановлення стійкої втрати професійної працездатності потерпілому є необхідною умовою для призначення відповідних страхових виплат та соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

С

Складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Соціальна адаптація – процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самотійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Соціальна допомога – гарантована соціальна допомога з боку держави у вигляді грошових виплат (пенсії, грошова допомога, одноразові виплати), забезпечення технічними та іншими засобами: автомобілями, крісло-колясками, протезно-ортопедичними виробами, друкованими виданнями зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальною апаратурою та сигналізаторами, а також шляхом надання послуг з медичної, соціальної, професійної реабілітації та побутового обслуговування.

Соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самотійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу.

Соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності

у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Соціальні (нестрахові) послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Соціальний супровід/патронаж – обстеження, оцінка потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем; складання індивідуального плану соціального супроводу; залучення отримувача послуги до виконання індивідуального плану соціального супроводу; оцінка результатів виконання індивідуального плану соціального супроводу; регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань; сприяння у отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; допомога в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними; навчання та розвиток навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка

Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, – допомога у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї; адаптація дитини в нових умовах; створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні; захист майнових, житлових та інших прав дитини; сприяння навчанню та розвитку дитини; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; допомога у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення; підготовка дитини до виходу із сім'ї, зокрема до самостійного життя.

Ф

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – цільовий страховий фонд, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні на випадок безробіття, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

Фонд соціального страхування України – цільовий страховий фонд, який здійснює керівництво та управління загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням в Україні від нещасного випадку, узв’язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов’язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

X

Хронічне професійне захворювання (отруєння) – захворювання, що виникло внаслідок провадження професійної діяльності працівника виключно або переважно впливу шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, пов’язаних з роботою.

Мокрицька Наталія Петрівна,
кандидат юридичних наук наук, доцент

Право соціального забезпечення

Навчальний посібник

Редагування *Наталія Громоцька*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 16.09.2020 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 31,16.
Тираж 100 прим. Зам № 37-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.